ЛЕНИН

ДРУКУЄТЬСЯ
ЗА ПОСТАНОВОЮ
ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ
КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ
РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ

* * *

УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ
ДРУКУЄТЬСЯ
ЗА ПОСТАНОВОЮ
ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ
КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ
УКРАЇНИ

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

ЛЕНІН

**ПОВНЕ
ЗІБРАННЯ
ТВОРІВ**

13

ИНСТИТУТ МАРКСИЗМА-ЛЕНИНИЗМА при ЦК КПСС

В.И.ЛЕНИН

ПОЛНОЕ СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ

ИЗДАНИЕ ПЯТОЕ

ИЗДАТЕЛЬСТВО
ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
МОСКВА · 1968

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ЦК КП УКРАЇНИ —
ФІЛІАЛ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ при ЦК КПРС

В. І. ЛЕНІН

ПОВНЕ ЗІБРАННЯ ТВОРІВ

Переклад з п'ятого російського видання

ВИДАВНИЦТВО
ПОЛІТИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ УКРАЇНИ
КИЇВ • 1971

В. І. ЛЕНІН

ТОМ

13

Травень — вересень 1906

ПЕРЕДМОВА

До тринадцятого тому Повного зібрання творів В. І. Леніна входять праці, написані в травні — вересні 1906 року.

Більшість праць тому присвячено питанням, які зв'язані з внутріпартійною боротьбою після IV (Об'єднавчого) з'їзду РСДРП, з діяльністю і розпуском І Державної думи, аналізові думської тактики більшовиків і критиці меншовицької тактичної лінії.

На IV з'їзді партії відбулося лише формальне об'єднання РСДРП. Меншовики і більшовики і далі стояли на різних політичних платформах і фактично були двома організаціями з самостійними керівними центрами. Обраному на з'їзді меншовицькому ЦК протистояв очолюваний Леніним Петербурзький комітет РСДРП. Керуючись положенням Леніна про те, що не можна змішувати політику об'єднання із сплутуванням більшовиків з меншовиками, із сплутуванням їх ідейних і політичних позицій, більшовики і після з'їзду продовжували вести послідовну, принципіальну боротьбу проти опортунізму в робітничому русі.

Том відкриває велика праця В. І. Леніна «Доповідь про Об'єднавчий з'їзд РСДРП (Лист до петербурзьких робітників)», яку він написав одразу ж після з'їзду. В цьому творі, який відіграв велику роль у розвитку політичної свідомості робітників, Ленін дає глибокий аналіз роботи IV з'їзду РСДРП і його рішень,

викриває опортунізм меншовиків і обгрунтовує позицію більшовиків з корінних питань революції: оцінка революційного моменту і класових завдань пролетаріату, аграрне питання, ставлення до Державної думи, збройне повстання. Ленін підводить підсумки з'їзду і характеризує завдання більшовиків. Він підкреслює необхідність «втілити дійсно в життя принципи демократичного централізму в організації партії,— добитися наполегливою роботою того, щоб основним організаційним осередком партії стали на ділі, а не на словах, нижчі організації, щоб усі вищі установи були дійсно виборні, підзвітні і змінювані. Треба наполегливою роботою,— вказував Ленін,— скласти таку організацію, яка включала б усіх свідомих робітників с.-д. і яка жила б самостійним політичним життям» (цей том, стор. 57).

Ленін пише, що більшовики повинні вести найрішучішу, відкриту і нещадну ідейну боротьбу з опортуністичними тенденціями правого крила соціал-демократії, вказує на необхідність вільного обговорення питань внутріпартійного життя. Треба добиватися, відзначав він, широкого обговорення рішень з'їзду, вимагати від усіх членів партії свідомого і критичного ставлення до них. «У пресі, на зборах, у гуртках і групах,— писав Ленін,— повинно провадитись це обговорення, якщо ми тільки дійсно серйозно вирішили провести демократичний централізм у нашій партії, якщо ми вирішили залучати робітничі маси до свідомого розв'язання партійних питань» (стор. 61).

Після з'їзду в місцевих партійних організаціях із звітами про з'їзд виступали, як правило, два доповідачі — один від більшовиків, другий — від меншовиків. Основним доповідачем від більшовиків був Ленін. Він виступав з доповідями про з'їзд перед партійними працівниками столиці, на зборах робітників соціал-демократів Франко-Російського підрайону, Московського, Нарвського районів Петербурга та ін. Його виступи допомогли рядовим членам партії розібратися в змісті й значенні рішень з'їзду і виробити правильне ставлення до них.

Навесні і влітку 1906 року було помітне деяке пожвавлення революційного руху. Якщо в першому кварталі 1906 року кількість страйкарів дорівнювала 269 тис., то в другому кварталі вона зросла до 479 тис. Тільки в червні кількість учасників економічних страйків досягла 90 тис., максимальної цифри за 1906 рік.

Посилився й селянський рух. Селянськими заворушеннями було охоплено 215 повітів — половина всіх повітів Європейської Росії. Значно ширшим, ніж у жовтні — грудні 1905 року, стає рух в армії і флоті. В червні 1906 року відбулися заворушення військових частин у Севастополі, Рязані, Батумі, Владикавказі, Тамбові, а в липні спалахнули повстання солдатів і матросів у Свеаборзі, Кронштадті, Ревелі. На початку травня 1906 року в статті «Нове піднесення» Ленін писав: «Ми переживаємо початок нового суспільного піднесення. І рух безробітних, і Перше травня, і посилення заворушення в селянстві, у військах, і мітинги, і преса, і спілки,— все свідчить про нове піднесення якнайнедвозначніше» (стор. 68). У цій статті Ленін поставив перед партією завдання — всю пропагандистську, агітаційну і організаційну роботу спрямувати на те, щоб пролетаріат і селянство виявились підготовленими до нової, рішучої боротьби. Згодом Ленін не раз повертається до аналізу політичної обстановки і завдань пролетаріату і його партії на цьому етапі революції (див. статті «Про сучасне політичне становище», «Армія і народ», «Перед бурею» та ін.). Ленін відзначає, що російська революція іде тяжким і трудним шляхом. «За кожним піднесенням, за кожним частковим успіхом іде поразка, кровопролиття, наруга самодержавства над борцями за свободу. Але після кожної «поразки» дедалі ширший стає рух, дедалі глибша боротьба, дедалі більша маса класів і груп народу, що втягнуті в боротьбу і беруть участь у ній» (стор. 311).

Поряд з частковим революційним піднесенням, яке мало проте широку основу, в цей період відбувається загальний, хоч і повільний, спад революції. Обидві тенденції цього історичного етапу революції не

могли не позначитися на характері боротьби, на її особливостях, формах і методах.

Після поразки грудневого збройного повстання 1905 року, яке стало переломним моментом у революції, царський уряд від оборони перейшов до наступу. В країні лютували каральні експедиції, в одній губернії за одною оголошувався воєнний стан, були запроваджені військово-польові суди, почастішали чорносотенні погроми. Проте царизм намагався покінчити з революцією не тільки методом репресій, а й шляхом скликання нової, «законодавчої» Думи. Самодержавство сподівалося, що це відверне маси від революційної боротьби, що, створивши Думу, йому вдасться розколоти революційні сили, відірвати селянство від пролетаріату.

Питання про ставлення до Думи навесні — влітку 1906 року стало тим центральним питанням, навколо якого розгорілась запекла боротьба політичних партій і угруповань. Це питання обговорювалось на багатолюдних мітингах, зборах, у пресі, в ньому особливо чітко, рельєфно виявилось розмежування сил, що борються, наочно відбилося справжнє ставлення різних партій до революції.

В основі незгод між меншовиками і більшовиками у ставленні до І Державної думи лежало різне визначення характеру і завдань революції. Ленін писав про меншовицьке крило російської соціал-демократії: «Воно завжди збивається на ту в корені помилкову думку, що опошлює марксизм, ніби буржуазну революцію може «робити» самостійно тільки буржуазія або що буржуазну революцію належить вести тільки буржуазії. Роль пролетаріату, як передового борця за повну і рішучу перемогу буржуазної революції, не ясна правому крилу с.-д.» (стор. 59).

Більшовики, обстоюючи марксистську, революційну тактику, орієнтували маси на дальше розширення революційної боротьби і закликали до бойкоту Думи; меншовики, не вірячи в повну перемогу буржуазно-демократичної революції, провадили безпринципну тактику напівбойкоту (тактику участі у виборах на пер-

них їх стадіях), що розколювала робітників і сприяла поширенню конституційних ілюзій.

Незважаючи на те, що найбільш свідомі робітники, а також частина демократично настроєної інтелігенції не брали участі у виборах, зірвати І Державну думу не вдалося, тому що бойкот відбувався в умовах спаду революції. Причинами невдачі бойкоту були також дезорганізаторські дії меншовиків і наявність сильних конституційних ілюзій у селянства.

Проведення бойкоту І Думи виявилось, як відзначав пізніше Ленін, невеликою помилкою, яку легко було виправити при виборах у II Думу. Та незважаючи на невдачу бойкоту більшовицька тактика була незмірно ціннішою, ніж суперечлива, непослідовна меншовицька тактика напівбойкоту. Бойкот, що провадився більшовиками, відіграв велику роль у розвитку класової самосвідомості пролетаріату, він значно підірвав авторитет Думи і послабив віру в неї народу.

І Державна дума (так звана віттевська Дума) зібралася 27 квітня (10 травня) 1906 року. Більшість депутатських місць у Думі дістали кадети. Ленін висунув перед партією завдання використати Думу, але не для законодавчої роботи в ній, а з метою революційної агітації і пропаганди, з метою викриття цієї грубої підробки народного представництва. «Ми повинні були зробити,— писав він,— і ми зробили все, щоб перешкодити скликанню підставного представництва. Це так. Але якщо, всупереч усім нашим зусиллям, воно скликане, ми не можемо відмовлятися від завдання використати його. Бачити в цьому нелогічність можуть тільки буржуазні політики, які не цінять революційної боротьби і боротьби за повний успіх революції» (стор. 262—263).

У працях, які ввійшли до цього тому, Ленін уперше широко висвітлює питання, пов'язані з використанням парламентаризму робітничим класом і його партією.

Більшовики вважали, що пролетаріат може й повинен застосовувати парламентську форму боротьби. «Соціал-демократи,— писав Ленін у «Доповіді про

Об'єднавчий з'їзд РСДРП»,— стоять за використання парламентської боротьби, за участь у ній, але вони нещадно викривають «парламентський кретинізм», тобто віру в те, що парламентська боротьба є *єдина* або *за будь-яких умов головна* форма політичної боротьби» (стор. 34).

В Росії на той час не було усталеного парламентського режиму, не було конституції. Державна дума, скликана в атмосфері репресій, при збереженні всієї повноти влади в руках царського уряду була тільки фіговим листком самодержавства. В цих умовах Ленін вважав, що найнебезпечнішим і найшкідливішим є конституційні ілюзії. «Конституційні ілюзії,— писав він,— це облудна віра в конституцію. Конституційні ілюзії виступають на перший план тоді, коли здається, що конституція є, а на ділі її немає...» (стор. 34—35). Основне завдання пролетарської партії Ленін вбачав у боротьбі з цими ілюзіями, в роз'ясненні робітникам і селянам, що головною формою залишається, як і раніше, безпосередня революційна боротьба широких народних мас.

У ряді статей, що ввійшли до тому, Ленін зриває маску з кадетів, які вимагали невеликих реформ, щоб «заспокоїти» народ, викриває дволичність і боягузтво цих контрреволюціонерів, які прикривалися фальшивими фразами про демократизм. «Пролетаріат бореться,— буржуазія крадеться до влади,— вказував Ленін.— Пролетаріат руйнує самодержавство боротьбою,— буржуазія чіпляється за подачки самодержавства, що слабне. Пролетаріат перед усім народом підносить високо прапор боротьби,— буржуазія — прапор поступочок, угод і торгашества» (стор. 206).

У статтях «Дума і народ», «Кадети заважають Думі звернутися до народу», «І торгуватися не хочуть!», «Допомога голодуючим і думська тактика», «Кадетська дума дала грошей урядові погромників», «Сміливий натиск і боязкий захист» та ін. Ленін показав, що інтереси кадетської Думи протилежні інтересам народних мас, що Дума виражає інтереси буржуазії, які тісно переплітаються з інтересами царського уряду. Ленін ви-

крив антинародний характер внесених кадетами в Думу законопроектів, указав, що питання про землю і свободу може розв'язати тільки революційна боротьба трудящих, а не Дума. Велике значення у викритті кадетської політики як угоди з самодержавством за рахунок народу мав виступ Леніна на мітингу в Народному домі Паніної 9 (22) травня 1906 року. Це був перший відкритий виступ Леніна перед масами в Росії. У яскравій, образній промові Ленін проаналізував обстановку, що склалася в країні, чітко сформулював ставлення більшовиків до Думи, до думських партій і угруповань. Учасники мітингу одноголосно прийняли резолюцію, запропоновану Леніним. Резолюція викривала угодовство кадетів, закликала робітничу і селянську групи до самостійних дій, рішуче заявляла про необхідність революційної боротьби поза Думою. «Збори висловлюють певність,— говорилося в ній,— що пролетаріат, як і раніше, стоятиме на чолі всіх революційних елементів народу» (стор. 90). Виступ Леніна на мітингу в Народному домі Паніної справив величезний революціонізуючий вплив на пролетарські маси.

У вміщених у томі статтях «Погані поради», «Як міркує т. Плеханов про тактику соціал-демократії?», «Хто за союзи з кадетами?», «Кадетські підголоски» Ленін викрив ганебну роль меншовиків як прислужників кадетів, що продають «революційне первородство за сочевичну юшку кадетського реформізму». Ігноруючи класову суть Думи, меншовики розглядали її як «центр згуртування» революційних сил, як найкращий засіб для розв'язання питань революції. У своїй думській тактиці вони виходили з того, що революція закінчилась і почався період мирного конституційного розвитку. Ленін показує, що меншовицька тактика вела до підпорядкування інтересів пролетарської партії інтересам буржуазії, до затемнення свідомості робітників і селян.

Рішуче виступив Ленін проти підтриманого меншовиками кадетського лозунга створення «відповідального думського міністерства». В статтях «Тактика проле-

таріату і завдання моменту», «Нехай вирішують робітники», «Боротьба за владу і «боротьба» за подачки», ««Що робиш, роби скоріше!»», «Переговори про міністерство», «Ще про думське міністерство» та ін., викриваючи ідею кадетського міністерства, Ленін показує, що цей лозунг став одним із засобів розбещення народу конституційними ілюзіями і був спробою кадетів дійти згоди з самодержавством.

Ленін писав, що думське або кадетське міністерство — це брехлива, дволика, зубатовська реформа. Всі розмови кадетів про виконавчу владу, відповідальну перед народним представництвом, були найбільшою брехнею. Створення кадетського міністерства було б новою ліберальною ширмою самодержавства, перерядженням царського уряду у псевдоконституційний костюм. Підтримка пролетаріатом цього лозунга була б відмовою від боротьби, відданням справи свободи у руки ліберальної буржуазії.

До тому ввійшли резолюції «Про ставлення до Державної думи» і «В питанні про думське міністерство», прийняті ПК РСДРП, які стали тактичною платформою більшовиків у боротьбі з меншовиками у питанні про ставлення до Державної думи. У цих резолюціях Ленін особливу увагу приділив організації спільних дій робітників і селян, підготовці вирішального удару по самодержавству. На противагу лозунгу думського міністерства Ленін висунув ідею створення виконавчого комітету із складу революційних елементів Думи з метою об'єднання дій у боротьбі проти царського уряду. Резолюції ПК широко обговорювались на партійних зборах Петербурга і були схвалені переважною більшістю членів партії: за тактичну лінію більшовиків було подано 1760 голосів проти 952, поданих за платформу меншовицького ЦК. Ленінські резолюції були схвалені міжрайонною конференцією петербурзької організації РСДРП, скликаною в червні 1906 року Петербурзьким комітетом для вироблення тактики пролетаріату щодо Думи.

Статті «Робітнича група в Державній думі», «Виборча перемога соціал-демократів у Тифлісі», «З при-

воду звернення депутатів-робітників», «До єдності!», «З приводу декларації нашої думської фракції», «Догани буржуазії і заклики пролетаріату», «Думські партії і народ» та ін. написані в зв'язку з діяльністю перших робітничих парламентаріїв у Росії. На IV з'їзді РСДРП меншовики внесли пропозицію про створення в Думі соціал-демократичної фракції. Ленін виступив проти цієї пропозиції, вказавши, що партія не може надавати свого представництва випадковим, по суті справи, людям, бо свідомий пролетаріат не обирав своїх депутатів, бойкотував вибори. Коли все ж таки було вирішено створити в Думі соціал-демократичну фракцію, з'їзд на настійну вимогу більшовиків прийняв окрему інструкцію ЦК партії, яка фактично ставила діяльність соціал-демократичної фракції під контроль партійних організацій.

Соціал-демократи депутати I Думи дотримувались меншовицьких поглядів. Вони пройшли в Думу не партійним шляхом, а завдяки прямим або непрямим, мовчазним або визнаним угодам з кадетами.

Ленін намагався спрямувати діяльність робітників-депутатів на правильний шлях, повсякчас допомагав їм своїми порадами, відзначав їх успіхи, критикував недоліки і помилки. Серйозною помилкою соціал-демократичної фракції Ленін вважав її декларацію, зачитану в Думі 16 (29) червня 1906 року. Декларація визнавала Думу центром загальнонародного руху, етапом боротьби за установчі збори. При виробленні декларації соціал-демократична фракція відхилила проект, написаний Леніним (проект з деякими скороченнями Ленін наводить у статті «З приводу декларації нашої думської фракції»), і прийняла за основу проект, схвалений меншовицьким ЦК. Ленінський проект давав марксистську оцінку обстановки в країні, викладав найближчі завдання партії і пролетаріату, вказував революційний шлях розв'язання найважливіших питань економічного і політичного життя Росії. Виносячи на розсуд мас незгоди з приводу декларації, Ленін відзначав, що соціал-демократична фракція, прийнявши нереволюційну декларацію, зробила значний крок впра-

во навіть від рішень IV з'їзду партії. «Звичайно, ми цілком розуміємо трудність становища новаків-парламентаріїв,— писав Ленін.— Ми прекрасно знаємо, що треба поблажливо ставитись до помилок тих із них, хто починає перехід від к.-д. до с.-д. Але якщо їм судилося здійснити цей перехід до кінця, то тільки шляхом відкритої і прямої критики цих помилок» (стор. 84).

Ленін закликав депутатів соціал-демократів до самостійних і рішучих виступів, висування лозунгів послідовного демократизму і пролетарської класової боротьби за соціалізм. Коли при обговоренні в Думі питання про допомогу голодуючим кадети погодились передати розв'язання цього питання до рук царського уряду, пропонуючи асигнувати міністерству 15 млн. карбованців, а соціал-демократична фракція не виступила проти цього з протестом, Ленін у статті «Допомога голодуючим і думська тактика», критикуючи цю помилку робітників-депутатів, поставив перед ними завдання: показати подвійну гру кадетів, розкрити таємниці царського бюджету, за яким сотні мільйонів карбованців кидалися на боротьбу з революційним рухом, на воєнні авантюри тощо, виступити з своєю резолюцією з продовольчого питання, щоб закріпити за партією пролетаріату співчуття всіх трудящих мас. Згодом соціал-демократична фракція зуміла зайняти в цьому питанні правильну позицію. В своїй резолюції робітники-депутати викрили уряд як справжнього винуватця голодовок. Вони поставили вимогу, щоб задоволення потреб голодуючих велося за рахунок скорочення платні чиновникам, доходів з кабінетських, удільних, церковних, монастирських маєтків, і запропонували не давати грошей урядові погромників, а для допомоги голодуючим створити при Думі спеціальний комітет, члени якого повинні на місцях створити з середовища голодуючих місцеві продовольчі комітети. Виступивши так, депутати соціал-демократи повели за собою трудовиків. Оцінюючи цей факт, Ленін у статті «Кадетська Дума дала грошей урядові погромників» писав: «Політичне групування ще і ще раз ви-

значається виразно. Октябристи і кадети за угоду із старою владою. С.-д. і трудовики рішуче проти» (стор. 239).

Завдяки постійному впливу більшовиків, Леніна на соціал-демократичну фракцію робітники-депутати при всій їх непослідовності зуміли зайняти в Думі у цілому ряді питань правильну позицію. Це був перший досвід роботи більшовиків з думською робітничою фракцією, до того ж у своєрідних, дуже важких умовах, коли фракція була меншовицькою за своїм складом, і більшовикам, які не мали своїх представників у Думі, доводилося впливати на соціал-демократичних депутатів тільки ззовні, критикуючи їх помилки і вітаючи їхні удачі в партійній пресі та на робітничих зборах. Саме в цей період уперше закладаються основи і виробляються найважливіші принципіальні положення думської тактики більшовиків, яку вони з великим успіхом застосовували в II, III і IV Думах. Ця тактика була і є тепер зразком для комуністичних партій інших країн в їх парламентській діяльності, в їх боротьбі за згуртування революційно-демократичних сил проти сил реакції. Вона збагачує їх досвідом поєднання легальних і нелегальних, парламентських і непарламентських форм боротьби, збагачує досвідом керівництва боротьбою робітничого класу і всіх демократичних сил.

Ряд статей, що увійшли до тому («Селянська або «Трудова» група і РСДРП», «Питання про землю в Думі», «Ні землі, ні волі», «Питання про землю і боротьба за свободу» та ін.), присвячено одному з основних питань революції — аграрному питанню. В період діяльності I Державної думи, як і раніше, в боротьбі за селянство зіткнулися дві сили: ліберальна буржуазія і пролетаріат. Перед більшовиками стояло завдання вирвати селянство з-під впливу кадетів, залучити його на свій бік, злити селянський і робітничий рух в одне русло. Ленін указував, що селян більш за все цікавить питання про землю, що розв'язання цього питання залежить від того, за ким піде селянство: за буржуазією чи за пролетаріатом. Ленін роз'яснював, що розв'язати земельне питання можна і треба не через Думу,

а тільки революційним шляхом. Основною умовою, яка забезпечувала б ліквідацію поміщицького землеволодіння і всіх залишків кріпосництва, було повалення царизму і проведення націоналізації землі. Вимога націоналізації землі була складовою частиною ленінської теорії переростання буржуазно-демократичної революції в революцію соціалістичну.

Царський уряд намагався не допустити обговорення аграрного питання в Думі. Але Дума не могла обминути це питання, яке займало центральне місце в політичному і економічному житті країни. В аграрному питанні чітко визначилась позиція всіх партій і груп у Думі. Кадетський аграрний проект («проект 42-х») передбачав збереження поміщицького землеволодіння, допускаючи відчуження за викуп тільки тих поміщицьких земель, які оброблялись селянським реманентом або здавались в оренду. В статтях «Питання про землю в Думі», «Питання про землю і боротьба за свободу» та ін. Ленін викрив реакційну суть «проекту 42-х», показав, що це була спроба повторити реформу 1861 року, укласти угоду з поміщиками за рахунок селянства.

Селянські депутати рішуче висловились проти кадетської програми. На противагу «проекту 42-х» вони внесли в Думу свій проект, «проект 104-х», в якому висунули вимогу примусового відчуження поміщицьких, казенних, удільних, кабінетських, монастирських, церковних земель з метою створення «загальнонародного земельного фонду» для наділення селян землею «за трудовою нормою». Ленін критикував «зрівняльність» проекту «104-х» як дрібнобуржуазний утопічний соціалізм, пояснював, що питання про землю у межах існуючого ладу розв'язати не можна, тому що збереження основ капіталізму навіть при «найсправедливішому» поділі землі створить знову експлуатацію і нерівність. У той же час Ленін вказував, що цей проект є прапором рішучої боротьби проти залишків кріпосництва в Росії. Ленін піддав нищівній критиці меншовиків, які вважали кадетську аграрну програму прогресивнішою, ніж програму трудовиків. Основна помилка меншовиків, писав Ленін, полягає в тому, що вони не вміють

виділити із всієї буржуазної демократії революційну демократію, що через побоювання наблизитись до есерів, вони непомірно зближуються з кадетами.

Вимоги трудовиків, їх виступи в Думі знайшли широкий відгук у всій країні. Переважна більшість селян висловилась за націоналізацію землі. Ленін писав, що селяни вимагають, по суті, не аграрної реформи, а аграрної революції.

Наляканий посиленням революційного руху, уряд 20 червня (3 липня) 1906 року опублікував заяву, в якій оголосив про недоторканність поміщицької власності і недопустимість примусового відчуження землі. «Це,— писав Ленін,— справжнє оголошення війни революції. Це — справжній маніфест реакційного самодержавства до народу: не потерплю! розтрощу!» (стор. 277). Ленін у статтях «Сміливий натиск і боязкий захист», «Думські партії і народ» піддав критиці соціал-демократичну фракцію за те, що вона не визнала за потрібне в цей момент звернутися самостійно до народу і взяти ініціативу боротьби з урядом у свої руки. Соціал-демократичний проект звернення до народу, відзначав він, надзвичайно корисно вплинув би на згуртування і розвиток революційної боротьби, привернув би на бік соціал-демократів кращі елементи революційного селянства.

І Державна дума при всій її слабкості і половинчатості рішень не виправдала надій уряду. 8 (21) липня 1906 року її було розпущено. Ліберальній буржуазії не вдалося обмежити революційний рух вузькими рамками убогої кадетської політики і спрямувати революцію в русло парламентаризму. Безплідна діяльність Думи і її розпуск відіграли значну роль у звільненні народу від конституційних ілюзій. Широкі маси трудящих дедалі більше усвідомлювали несумісність старої влади з повновладним народним представництвом. Гинули їх надії на мирне закінчення боротьби; дедалі яснішим ставав єдино правильний шлях до свободи — шлях насильственого повалення самодержавства.

В написаній у липні 1906 року брошурі «Розпуск Думи і завдання пролетаріату», яка входить у цей том,

Ленін дав політичну оцінку розпуску І Державної думи, закликав наполегливо готувати маси до організованої і рішучої боротьби. В цій праці Ленін говорить про необхідність готувати загальний виступ, стримуючи робітників від демонстративних страйків і часткових виступів, готувати загальний політичний страйк, з тим щоб можна було перевести його у збройне повстання. В брошурі «Розпуск Думи і завдання пролетаріату», а також у статті «Політична криза і провал опортуністичної тактики» Ленін піддав гострій критиці тактичну лінію меншовиків після розпуску Думи. Замість того, щоб закли́кати маси до підготовки і організації збройного повстання, меншовики заклика́ли до часткових проявів протесту проти розпуску Думи. Викриваючи помилковість таких поглядів, Ленін вказував, що об'єктивний стан речей поставив на чергу боротьбу не за народне представництво, а за створення умов, за яких не можна було б розігнати або розпустити народне представництво.

У ніч з 17 (30) на 18 (31) липня 1906 року спалахнуло військове повстання у фортеці Свеаборг, а слідом за ним повстання в Кронштадті і на крейсері «Пам'ять Азова» у Ревелі. За день до того, як стихійно спалахнуло повстання у Свеаборзі, відбулося засідання Виконавчої комісії ЦК РСДРП; на цьому засіданні було прийнято написану Леніним постанову про те, щоб надіслати делегацію у Свеаборг (див. стор. 308). Цій делегації було доручено з'ясувати становище на місці, добитися відстрочення виступу. В тому ж разі, коли запобігти повстанню все-таки не можна, делегація повинна була взяти в ньому найдіяльнішу участь: допомогти повсталим організуватися, зламати сили реакції, виступити з правильними і дійсно революційними лозунгами, що могли б повести за собою весь народ. Але повстання в Свеаборзі, Кронштадті, в Ревелі, які почалися передчасно, були швидко придушені. Незважаючи на поразку, ці повстання продемонстрували величезну енергію і рішучість революційно настроєних солдатів і матросів.

Більшовики закли́кали робітничий клас, революцій-

не селянство і передову частину військ враховувати досвід збройних сутичок, наполегливо і рішуче готуватися до боротьби з самодержавством. Не випадково в цей період Ленін у своїх працях звертається до подій грудневого збройного повстання у Москві і закликає глибоко вивчати історичний досвід боротьби московського пролетаріату в грудні 1905 року. До тому входять статті Леніна «Уроки московського повстання», «Руки геть!», присвячені питанням організації і тактики збройного повстання.

Праця «Уроки московського повстання» стала важливим етапом у розвитку марксистської теорії збройного повстання. В ній Ленін, всебічно аналізуючи конкретні події збройної боротьби в грудні 1905 року, показуючи джерела сили і слабості московського повстання, робить важливі теоретичні узагальнення і практичні висновки щодо організації і керівництва повстанням з боку пролетарської партії, а також форм, методів, прийомів збройної боротьби робітничого класу в революції.

В «Уроках московського повстання» Ленін, спираючись на відоме положення Маркса і Енгельса про те, що до повстання треба ставитись як до мистецтва, вперше всебічно висвітлює це питання у зв'язку з новою історичною обстановкою, новими умовами боротьби пролетаріату. Розроблені в цій статті положення про керівництво повстанням дістали дальшого розвитку і конкретизації в наступних творах Леніна і особливо в його працях періоду підготовки Великої Жовтневої соціалістичної революції: «Більшовики повинні взяти владу», «Марксизм і повстання», «Поради стороннього».

У статті «Уроки московського повстання» Ленін викрив капітулянтську поведінку меншовиків, які прагнули використати поразку грудневого повстання як доказ правильності їх опортуністичної лінії, спрямованої на відмову від керівництва повстанням. На заяву Плеханова, підхоплену всіма опортуністами: «не треба було братися за зброю», Ленін відповідав: «Навпаки, треба було більш рішуче, енергійно і наступально братися за зброю, треба було роз'яснювати масам неможливість самого тільки мирного страйку і необ-

хідність безстрашної й нещадної збройної боротьби» (стор. 348).

У цій праці Ленін приділяє велику увагу питанню про переростання загального страйку в найвищу форму класової боротьби пролетаріату — в збройне повстання. Перехід масової пролетарської боротьби в грудні 1905 року від страйку до повстання Ленін назвав величезним історичним здобутком російської революції.

Необхідною умовою перемоги повстання Ленін вважав рішучу, вперту і оперативну боротьбу за залучення війська на бік революції. Критикуючи меншовиків, що проповідували пасивне очікування того моменту, коли військо стане революційним, Ленін на прикладі московського повстання показав, що перехід війська на бік повсталих не може здійснюватись як одиничний акт — потрібна смілива наступальна боротьба за нього.

У праці «Уроки московського повстання» Ленін докладно зупиняється на питаннях тактики і організації сил повстання. Відзначаючи вказівки Ф. Енгельса про те, що воєнна тактика залежить від рівня військової техніки, Ленін говорить про нову барикадну тактику, яка була висунута в грудні 1905 року,— тактику партизанської війни. Ця тактика зумовила появу відповідних їй нових форм військової організації повсталих — створення рухливих, невеликих загонів: десятків, трійок і навіть двійок. Підкреслюючи всю важливість вивчення нової тактики збройної боротьби, Ленін у той же час вимагав нещадного викриття «босяцьких» перекручень цієї тактики партизанської війни. Про це Ленін говорить також у написаних у той час статтях «До подій дня», і «Про партизанський виступ ППС», у яких рішуче викривались як перекручення дрібнобуржуазними партіями (ППС, есерами) тактики партизанських виступів, так і спроби меншовиків дискредитувати тактику партизанських виступів взагалі.

Ленін пов'язував грудневе повстання 1905 року з революційними подіями 1906 року. Він відзначав, що

це повстання «мало своє продовження у формі цілого ряду розрізнених і часткових військових повстань і страйків літа 1906 року. Лозунг бойкоту віттевської Думи був лозунгом боротьби за зосередження і узагальнення цих повстань» (Твори, 4 вид., том 13, стор. 7).

Після того, як самодержавство зуміло відбити революційну хвилю навесні — влітку 1906 року, придушити повстання у Свеаборзі і Кронштадті, перед більшовиками постало завдання змінити відповідно до нових умов свою тактику і, зокрема, переглянути питання про бойкот Думи. У серпні 1906 року в статті «Про бойкот» Ленін писав: «Тепер якраз настав час, коли революційні с.-д. повинні перестати бути бойкотистами. Ми не відмовимося піти в другу Думу, коли (або: «якщо») вона буде скликатися. Ми не відмовимося використати цю арену боротьби, аж ніяк не перебільшуючи її скромного значення, а, навпаки, цілком підпорядковуючи її, на підставі даного вже історією досвіду, іншого роду боротьбі — за допомогою страйку, повстання і т. п.» (цей том, стор. 323).

Вироблена Леніним думська тактика більшовиків мала велике значення для збереження партії як масової пролетарської організації, для політичного виховання робітничого класу. Найважливішим завданням більшовицької думської тактики була боротьба за звільнення селянства з-під впливу ліберальної буржуазії, за створення в Думі революційного блоку представників пролетаріату і селянства. Ця тактика відіграла важливу роль у зміцненні союзу робітничого класу і селянства в революційній боротьбі 1905—1907 років.

* * *

До тринадцятого тому ввійшли п'ять нових заміток «Серед газет і журналів», написаних В. І. Леніним для відділу оглядів преси газети «Эхо». Ці полемічні замітки, надзвичайно яскраві за своїм змістом, присвячені злободенним питанням політичного життя країни і показові для такого типу літературних праць Леніна.

Інститут марксизму-ленінізму
при ЦК КПРС

ДОПОВІДЬ
ПРО ОБ'ЄДНАВЧИЙ З'ЇЗД РСДРП

(ЛИСТ ДО ПЕТЕРБУРЗЬКИХ РОБІТНИКІВ) [1]

Написано в першій половині травня 1906 р.

Надруковано в червні 1906 р. в Москві окремою брошурою

Друкується за текстом брошури

Н. ЛЕНИНЪ.

ДОКЛАДЪ

ОБЪ ОБЪЕДИНИТЕЛЬНОМЪ СЪѢЗДѢ
РОССІЙСКОЙ
СОЦІАЛЪ-ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ
РАБОЧЕЙ ПАРТІИ

(Письмо къ петербургскимъ рабочимъ).

Цѣна 25 коп.

МОСКВА.
1906.

Обкладинка брошури В. І. Леніна
«Доповідь про Об'єднавчий з'їзд Російської
соціал-демократичної робітничої партії».— 1906 р.

Зменшено

Товариші! Ви обрали мене делегатом на Об'єднавчий з'їзд РСДРП [2]. Не маючи змоги особисто з'явитися в даний час у Петербург, я дозволю собі на письмі подати мою доповідь про з'їзд і викласти побіжно деякі думки з приводу з'їзду.

Перше ніж переходити до діла, мушу зробити одно важливе застереження. Запам'ятати точно все, що відбулося на з'їзді, який складався із 120 або більше чоловік і мав близько 30 засідань, зовсім неможливо. Будучи зайнятий в бюро з'їзду як один з голів, беручи участь, крім того, в деяких комісіях, я не міг вести записів під час з'їзду. Покластися без записів цілком на свою пам'ять неможливо. Ряд окремих епізодів і окремих промов на з'їзді я прямо-таки не чув, бо не був у залі засідань через роботу в комісії або з випадкових і особистих причин. Досвід попередніх з'їздів (II і III) [3], які були менші числом делегатів, показав мені, що навіть при напруженій увазі немає ніякої можливості скласти напам'ять точну картину з'їзду. Коли виходили в світ протоколи II і III з'їзду, я читав ці протоколи, як нові книги, хоч брав сам участь на з'їзді, бо ці книги, дійсно, давали мені немало нового і змушували виправляти цілий ряд неточних або неповних особистих вражень від з'їзду. Тому я дуже прошу мати на увазі, що цей лист є лише чорновий начерк доповіді, яку належить в усякому разі виправити на підставі протоколів з'їзду.

I

СКЛАД З'ЇЗДУ

Почну із загального складу з'їзду. Делегати з ухвальними голосами обирались, як відомо, по одному на 300 членів партії. Всього таких делегатів було близько 110 — на початку з'їзду, здається, трохи менше (не всі з'їхались); в кінці мало не до 113. З дорадчими голосами було 5 редакторів ЦО (3 від «меншості» і 2 від «більшості», бо я одержав від вас мандат з ухвальним голосом) і п'ять, якщо я не помиляюсь, членів ОЦК. Потім з дорадчим голосом були делегати організацій, які не дістали ухвального голосу, деякі спеціально запрошені па з'їзд (два члени «аграрної комісії»[4], потім Плеханов і Аксельрод, потім тов. Акімов і деякі ін.). З дорадчими голосами були також деякі делегати великих організацій, що мали більш як 900 робітників (від Пітера, від Москви, від південної обласної організації та ін.). Нарешті, з дорадчим голосом були представники національних с.-д. партій: троє від польської соціал-демократії[5], по стільки ж від латиської[6] і від єврейської (Бунд)[7], один від Української с.-д. робітничої партії (цю назву прийняла, як виявляється, на останній своїй конференції Революційна українська партія[8]). Разом чоловік 30, або трохи більше, з дорадчими голосами. Всього, значить, не 120, а понад 140 чоловік.

Щодо свого «напряму» у відношенні до тактичної платформи або, коли хочете, щодо своєї фракційної позиції делегати з ухвальним голосом розподілялися приблизно так: 62 меншовики і 46 більшовиків. Принаймні мені найбільш запам'яталися ці цифри з усіх численних «фракційних» голосувань з'їзду. Частина делегатів, звичайно, була невиразна або вагалась у деяких питаннях,— так званий парламентською мовою «центр», або «болото». На з'їзді цей «центр» був особливо слабий, хоч деякі з товаришів, яких я відношу, на підставі голосувань, до меншовиків, і претендували на звання «примиренців», або «центру». Із скільки-

небудь серйозних голосувань з'їзду мені запам'яталося лише одно (голосування в питанні про з'єднання Бунду з партією), коли ці «меншовики-примиренці» голосували дійсно не фракційно. Про це голосування, коли цілком фракційні меншовики були переможені більшістю в 59, пригадується, голосів, я скажу докладно далі.

Отже, 62 і 46. З'їзд був меншовицький. Меншовики мали тривку і забезпечену перевагу, яка давала їм можливість навіть заздалегідь зговорюватись і таким чином визначати наперед постанови з'їзду. Ці приватні зговори на фракційних зборах цілком природні, по суті, при наявності певної компактної більшості, і, коли деякі делегати, особливо з так званого центру, скаржились на це, я називав це в розмовах з делегатами «скаргою центру на свою власну слабість». На з'їзд питання про фракційні збори спробували внести, але воно було зняте, бо виявилось фактично, що фракції все одно згуртувалися, на фракційні збори стало можливим допускати і сторонніх, зробити ці збори «відкритими» [9]. На час закінчення з'їзду, наприклад, питання про склад ЦК, як видно буде далі, вирішене було по суті не виборами на з'їзді, а простим «порозумінням» між фракціями. Не стану оцінювати цього явища. Оплакувати його, по-моєму, даремно, бо воно було цілком неминуче, поки ми не позбулися ще старих фракційних поділів.

Щодо внутрішніх відмін всередині фракцій зауважу, що вони виявилися помітно лише в аграрному питанні (частина меншовиків була проти муніципалізації, а більшовики поділялися на «рожковістів», прихильників поділу і прихильників конфіскації з націоналізацією при умові республіки) і в питанні про з'єднання з Бундом. Далі, впадала в око цілковита відсутність серед меншовиків тієї течії, яка яскраво проявилася в «Начале» [10] і яку в партії звикли пов'язувати з іменами тт. Парвуса і Троцького. Правда, можливо, що «парвусисти» і «троцькісти» серед меншовиків були,— мене, наприклад, запевняли, що їх було чоловіка до 8,— але, через зняття питання про тимчасовий революційний

уряд, їм не вдалося проявити себе. Імовірніше, однак, що внаслідок загального повороту меншовиків на з'їзді до Плеханова, з «Дневниками» [11] якого вони не погоджувалися до з'їзду, і «парвусисти» зробили деякий крок управо. Мені пригадується всього один епізод, коли, може, «парвусисти» серед меншовиків змусили повернути трохи всіх меншовиків. Це саме інцидент у питанні про збройне повстання. Плеханов, глава комісії, змінив стару меншовицьку резолюцію, написавши замість «вирвати владу» (мова йшла в цьому місці резолюції про завдання руху) — «вирвати права силою» (або «завоювати права» — не пам'ятаю точно). Опортунізм цієї поправки до того бив у вічі, що протести на з'їзді лунали найпалкіші. Ми напали на поправку з подвоєною силою. Ряди меншовиків похитнулися. Не знаю точно, чи були фракційні збори, і що було на них; не знаю, чи вірно передане мені повідомлення, що десять меншовиків, які схилялися до «парвусизму», заявили про їх рішучу незгоду з поправкою. Факт той, що Плеханов, після спорів на з'їзді, сам зняв поправку, не допустивши питання до голосування, зняв під тим (дипломатично, може, і майстерним, але зустрінутим посмішками) приводом, що не варт особливо сперечатися за «стилістику».

Нарешті, щоб закінчити питання про склад з'їзду, скажу ще про мандатну комісію (комісію по перевірці складу з'їзду). Їх було дві, бо перша, обрана з'їздом, вийшла цілком у відставку [12]. Факт цей цілком винятковий, небачений на попередніх з'їздах. Він в усякому разі свідчить про щось у високій мірі ненормальне щодо роботи перевірки складу з'їзду. Пам'ятаю, що головою першої комісії був примиренець, який викликав спочатку довір'я і нашої фракції. Якщо він не зміг зв'язати в одно ціле своєї комісії, якщо йому з усією першою комісією довелося вийти у відставку, значить, примиренець був не в силі примирити. Подробиці з'їздівської боротьби з-за доповідей мандатної комісії найбільш вислизнули з моєї уваги. Боротьба була не раз дуже гарячою, мандати більшовиків касувалися, пристрасті розгоралися, справа дійшла до вибуху при

відставці першої комісії,— але я якраз у цей момент не був у залі засідання. Запам'ятався мені ще один, як видно, досить значний факт, пов'язаний з визначенням складу з'їзду. Це — протест тифліських робітників (кількістю, здається, до 200) проти повноважень тифліської делегації, яка була майже вся меншовицька і чисельністю своєю значно переважала інші делегації, доходячи, здається, до 11 чоловік. Протест цей читався на з'їзді і, значить, повинен бути в протоколах [13].

Роботи мандатних комісій теж повинні бути викладені в протоколах, якщо тільки ці комісії виконали свою роботу скільки-небудь уважно і склали справжній звіт про перевірку повноважень і про всі вибори на з'їзд. Чи буде це зроблено, чи з'явиться звіт у протоколах, я не знаю. Якщо ні, тоді не буде сумніву, що комісії поставилися до свого завдання не з належною увагою і старанністю. Якщо так,— можливо, що мені доведеться багато що виправити із сказаного вище, бо в такому не принципіальному, а чисто конкретному і діловому питанні, особливо легко помилитися, складаючи собі загальні враження, і особливо важливим є пильне вивчення документів.

До речі, щоб вичерпати всі формальні питання і перейти швидше до більш цікавих принципіальних, скажу і про протоколи. Боюсь, що і в цьому відношенні з'їзд наш буде гіршим і від другого і від третього. На обох цих з'їздах протоколи були цілком затверджені з'їздом. На Об'єднавчому з'їзді вперше виявилася така невправність секретарів, такий поспіх закінчити з'їзд (незважаючи на зняття цілого ряду питань величезної ваги з порядку денного з'їзду), що на з'їзді *не були* затверджені всі протоколи. Протокольна комісія (2 меншовики і 2 більшовики) виходить з цього з'їзду з небачено-широкими і розпливчастими повноваженнями: затвердити незакінчені протоколи. В разі незгод вона повинна апелювати до делегатів з'їзду, які перебувають у Пітері. Все це дуже прикро. Боюсь, що таких хороших протоколів, як II і III з'їздів, ми не матимемо. Правда, було у нас двоє стенографістів, і деякі промови вийдуть майже в повному вигляді, а не у вигляді

конспектів, як раніше,— але про повну стенограму дебатів на з'їзді не може бути й мови, бо двом стенографістам така робота була абсолютно не під силу, як вони не раз і заявляли з'їздові. Я, як голова, особливо наполягав на тому, щоб секретарі дали що б то не стало хороші, нехай і зовсім короткі конспекти: нехай, мовляв, стенограми окремих промов будуть розкішним доповненням протоколів, але треба, щоб була основа, щоб не окремі промови, а всі без винятку дебати були хоча б у вигляді конспектів [14].

II

ВИБОРИ БЮРО. ПОРЯДОК ДЕННИЙ З'ЇЗДУ

Перейду тепер до розповіді про роботи з'їзду в порядку засідань. Голосування про обрання бюро було першим голосуванням, яке, по суті, передрішало (як це не дивно здасться особам, які далеко стоять від справи) всі найважливіші голосування з'їзду. Близько 60 голосів (мало не 58, якщо пам'ять мене не зраджує) голосували за Плеханова і Дана, залишаючи часто порожні місця в записках замість третього кандидата. Голосів 40 з чимсь або близько 40 було за мене. Потім «центр» проявив себе, додавши по десятку або по півтора десятка голосів то тому, то іншому кандидатові. Пройшли: Плеханов, здається, 69 голосами (або 71?), Дан — 67 і я — 60.

В питанні про порядок денний з'їзду дебати двічі набирали цікавого характеру, кидаючи багато світла на склад і характер з'їзду. Сюди належать, по-1-е, дебати з приводу того, чи ставити на перше місце питання про з'єднання з національними с.-д. партіями. Національні партії хотіли, звичайно, цього. Ми також були за. Меншовики провалили це, мотивуючи так: нехай, мовляв, спочатку РСДРП самовизначиться, а потім зливається з іншими, нехай «ми» спочатку визначимо самі, *які* «ми», а потім зіллємося з «ними». На цей (психологічно цілком зрозумілий і з фракційно-меншовицької

точки зору правильний) довід ми заперечували: чи не дивно відмовити національним партіям у праві самовизначатися *разом* з нами? Якщо «вони» зливаються з «нами», то «ми» разом, включаючи і їх, будемо і повинні визначати, *які* «ми». Треба зауважити ще, що відносно польської соціал-демократії об'єднаний ЦК уклав ще до з'їзду договір про повне злиття. Проте постановку цього питання на перше місце провалили. Товариш Варшавський, член польської делегації, говорив проти цього настільки одверто, що вигукнув навіть, при загальних посмішках з'їзду, звертаючись до меншовиків: ви хочете спочатку «з'їсти» або «зарізати» більшовиків, а потім з'єднатися з нами! Це був, звичайно, жарт, і я менш за все схильний чіплятися до «страшних слів», як-от слово «з'їсти», але жарт цей в рельєфній формі висловив дуже влучну оцінку оригінальної політичної ситуації.

Другий цікавий спір був про те, чи включати в порядок денний з'їзду питання про сучасний момент нашої революції і про класові завдання пролетаріату. Ми, більшовики, були, звичайно, за — згідно з нашою заявою * в № 2 «Партийных Известий» [15]. З принципіальної точки зору не могло бути й мови про те, щоб обійти корінне питання, чи йде дійсно революція до піднесення; і які форми революційного руху є тепер, зважаючи на об'єктивні умови моменту, головними, які завдання пролетаріату випливають звідси. Сперечаючись проти включення цього питання взагалі в порядок денний з'їзду, меншовики опинилися в становищі, якому важко позаздрити. Їх доводи на зразок того, що це питання теоретичне, що не можна зв'язувати партію резолюціями в таких питаннях і т. п., прямо вражали своєю штучністю і вигаданістю. Почувся сміх, коли у відповідь на промову, здається чи не Дана, який розпинався проти включення цього питання в порядок денний, один з промовців вийняв № 2 «Партийных Известий» і спокійно прочитав «фатальні слова» меншовицької тактичної платформи: «ми» — саме ми, меншовики, —

* Див. Твори, 5 вид., том 12, стор. 207. *Ред.*

«ми визнаємо і *пропонуємо з'їздові визнати*». Як же це так, товариші? питав промовець. Вчора «ми пропонували з'їздові визнати», а сьогодні «ми пропонуємо з'їздові» не обговорювати цього питання? Питання було поставлене в порядок денний з'їзду, але меншовики згодом все ж таки настояли, як побачимо далі, на своєму.

III

АГРАРНЕ ПИТАННЯ

Аграрне питання або, вірніше, питання про аграрну програму було поставлене з'їздом у першу чергу. Дебати були великі. Висунулась маса надзвичайно цікавих принципіальних питань. Доповідачів було п'ятеро: я захищав проект аграрної комісії (надрукований у брошурі: «Перегляд аграрної програми робітничої партії») * і нападав на муніципалізацію Маслова. Тов. Джон захищав цю останню. Третій доповідач, Плеханов, захищав Маслова і намагався переконати з'їзд, що ленінська націоналізація — есерівщина і народовольство. Четвертий доповідач, Шмідт, захищав проект аграрної комісії з поправками в дусі «варіанту А» (див. цей варіант у названій вище брошурі **). П'ятий доповідач, Борисов, захищав поділ. Його програма була оригінальна щодо побудови, але по суті примикала найближче до нашої, з заміною націоналізації, зумовленої створенням республіки, поділом земель у власність селян.

Само собою розуміється, що виклад всіх подробиць надзвичайно широких дебатів не під силу для мене у цьому звіті. Постараюсь обрисувати лише головне, тобто суть «муніципалізації» і доводи проти зумовленої встановленням республіки та інше націоналізації. Зауважу при цьому, що в центрі всіх дебатів стала плехановська постановка питання, завдяки її полемічній гостроті, завжди вигідній і бажаній з точки зору чіткого поділу корінних тенденцій того або іншого напряму думки.

* Твори, 5 вид., том 12, стор. 250—251. *Ред.*
** Там же, стор. 250. *Ред.*

В чому полягає суть «муніципалізації»? У передачі поміщицьких земель (або точніше: всіх земель великого приватноволодіння) в руки земств або взагалі органів місцевого самоврядування. Селянські надільні землі і землі дрібних власників повинні залишитися в їх власності. Великі маєтки «відчужуються» і переходять у володіння демократично організованих органів місцевого самоврядування. Попросту можна це висловити так: селянські землі нехай будуть селянською власністю, а поміщицькі землі нехай селяни беруть в оренду у земств, тільки демократичних земств.

Як перший доповідач, я висловлювався рішуче проти цього проекту. Він не революційний. На нього не підуть селяни. Він шкідливий, якщо немає цілком послідовного демократичного державного ладу, аж до республіки, виборності чиновників народом, знищення постійної армії і т. д. Такі були три мої головні доводи.

Я вважаю цей проект не революційним, по-перше, тому, що в ньому замість конфіскації (відчуження без викупу) говорилось про відчуження взагалі; по-друге, і це головне, тому, що в цьому проекті немає заклику до *революційного способу* здійснення аграрного перевороту. Фрази про демократизм ще нічогісінько не говорять у такий час, коли лицемірні погоджувачі самодержавства з народом, кадети [16], називають себе демократами. Будь-які способи аграрного перевороту зведуться до ліберально-чиновницької *реформи*, до кадетської реформи, а не до селянської революції, якщо не поставити лозунгом *негайне* захоплення земель самими селянами відразу ж на місці, тобто саме революційними селянськими комітетами, з тим, щоб селяни ж самі і *порядкували* цими захопленими * землями аж до скликання всенародних установчих зборів. Без цього лозунга у нас буде програма кадетської або

* У моєму проекті сказано «конфіскованими». Тов. Борисов вірно зауважив, що це помилкове формулювання. Треба сказати: «захопленими». Конфіскація є юридичне визнання захоплення, затвердження його законом. Ми повинні ставити лозунг конфіскації. Для здійснення його ми повинні кликати селян до *захоплення*. Це селянське захоплення повинно бути визнане, узаконене всенародними установчими зборами, які, як найвищий орган самодержавства народу, зроблять із захоплення *конфіскацію* на підставі закону, виданого установчими зборами.

напівкадетської аграрної реформи, а не селянської революції.

Далі. На муніципалізацію не підуть селяни. Муніципалізація означає: надільні землі візьми собі даром, а за поміщицькі плати оренду земству. Революційні селяни не підуть на це. Вони скажуть або: поділимо всі землі між собою, або: зробимо всі землі власністю всього народу. Лозунг муніципалізації ніколи не стане лозунгом революційного селянства. Якщо революція переможе,— тоді вона *ні в якому разі* не може спинитися на муніципалізації. Якщо революція не переможе, тоді з «муніципалізації» вийде лише нове обдурювання селян по типу реформи 1861 року [17].

Третій мій основний довід. Муніципалізація шкідлива, якщо обумовити її «демократизмом» взагалі, а не спеціально республікою і виборністю чиновників народом. Муніципалізація є віддача землі органам місцевої влади, органам самоврядування. Якщо центральна влада не буде *цілком* демократичною (республіка та ін.), тоді місцеві власті зможуть лишитися тільки в дрібницях «автономні», лише в питанні про лудіння умивальників самостійні, лише настільки «демократичні», наскільки були «демократичні», скажімо, наші земства при Олександрі III. А в питаннях важливих, і особливо в такому корінному питанні, як поміщицьке землеволодіння, демократизм місцевих властей проти недемократичної центральної влади є іграшка. Якщо немає республіки і обрання чиновників народом, то муніципалізація значить: віддати поміщицькі землі місцевим виборним властям, хоча б навіть центральна влада лишалася у Трепова і Дубасова. Така реформа буде іграшкою і шкідливою іграшкою, бо Трепови і Дубасови залишать за виборними місцевими властями право споруджувати водопроводи, електрички та ін., але ніколи *не зможуть* лишити за ними відібраних у поміщиків земель. Трепови і Дубасови *перечислять* тоді ці землі з «відомства» земств у «відомство» міністерства внутрішніх справ, і селяни будуть тричі одурені. Треба кликати до повалення Трепових і Дубасових, до виборів усіх чиновників народом, а не малювати,

замість цього і до цього, іграшкові моделі якоїсь ліберальної місцевої реформи.

Які ж були плехановські доводи на захист муніципалізації? Найбільше висував він у своїх обох промовах питання про *гарантію від реставрації*. Цей оригінальний довід полягав ось у чому. Націоналізація землі була економічною основою московської Русі допетровської епохи. Наша теперішня революція, як і всяка інша революція, не містить у собі гарантій від реставрації. Тому в інтересах уникнення реставрації (тобто відновлення старого, дореволюційного порядку) слід особливо остерігатися саме націоналізації.

Цей довід Плеханова здався меншовикам надзвичайно переконливим, і вони захоплено плескали Плеханову, особливо за «міцні слівця» на адресу націоналізації (есерівщина і т. п.). А тим часом, якщо трошечки подумати, легко переконатись, що довід цей зводиться до чистої софістики.

Справді, гляньте спочатку на цю «націоналізацію в московській, допетровській Русі». Не будемо вже говорити про те, що історичні погляди Плеханова полягають в утрируванні ліберально-народницького погляду на московську Русь. Говорити про націоналізацію землі в допетровській Росії серйозно не доводиться,— пошлімося хоча б на Ключевського, Єфименко та ін. Але облишимо ці історичні розвідки. Допустимо на хвилину, що в московській, допетровській Русі, в XVII столітті, існувала дійсно націоналізація землі. Що звідси випливає? За логікою Плеханова звідси випливає, що ввести націоналізацію, значить полегшити реставрацію московської Русі. Але така логіка є саме софізм, а не логіка, або гра в слова, без аналізу економічної основи явищ або економічного змісту понять. Оскільки в московській Русі була (або: якщо в московській Русі була) націоналізація землі, остільки економічною основою її був *азіатський спосіб виробництва*. Тим часом, у Росії з другої половини XIX століття зміцнів, а в XX столітті став уже безумовно переважаючим *капіталістичний спосіб виробництва*. Що ж лишається від доводу Плеханова? Націоналізацію,

основану на азіатському способі виробництва, він сплутав з націоналізацією, основаною на капіталістичному способі виробництва. Через тотожність слів він проглядів корінну відмінність економічних, саме виробничих, відносин. Будуючи свою аргументацію на реставрації московської Русі (тобто нібито реставрації азіатських способів виробництва), він насправді говорив про реставрацію політичну, на зразок реставрації Бурбонів (на яку він посилався), тобто про реставрацію антиреспубліканської форми правління на грунті капіталістичних відносин виробництва.

Чи було на з'їзді вказано Плеханову, що він заплутався? Було. Товариш, який називався на з'їзді Дем'яном, сказав у своїй промові, що не вийшло у Плеханова нічогісінько з тієї «реставрації», якою він здумав нас лякати. З передпосилок його аргументації випливає реставрація московської Русі, тобто реставрація азіатського способу виробництва, тобто чистісінька нісенітниця в епоху капіталізму. А з висновків його і прикладів випливає реставрація Наполеоном імперії або реставрація Бурбонів після великої французької буржуазної революції. Але така реставрація не мала нічого спільного з докапіталістичними способами виробництва. Це по-перше. А по-друге, *така* реставрація сталася якраз не після націоналізації землі, а після розпродажу поміщицьких земель, тобто після заходу архібуржуазного, чистобуржуазного, який безумовно зміцнює буржуазні, тобто капіталістичні, відносини виробництва. Значить, до питання про націоналізацію *ні одна* реставрація, приплутана Плехановим, абсолютно справи не стосується, ні реставрація азіатського способу виробництва (реставрація московської Русі), ні реставрація XIX століття у Франції.

Що ж відповів т. Плеханов на ці цілком незаперечні доводи тов. Дем'яна? Він відповів надзвичайно ловко. Ленін — есер,— вигукнув він,— а товариш Дем'ян годує мене якоюсь Дем'яновою юшкою.

Меншовики не тямили себе від задоволення. Вони реготали до упаду з блискучого дотепу Плеханова. Громи оплесків потрясали зал засідання. Питання про те, чи зу-

мів Плеханов звести кінці з кінцями із своєю реставрацією, було зняте раз назавжди з меншовицького з'їзду.

Я далекий, розуміється, від думки заперечувати, що відповідь Плеханова була перлиною не тільки блискучої дотепності, але, якщо хочете, і марксистської глибокодумності. Але я все ж дозволю собі думати, що тов. Плеханов безпорадно заплутався між реставрацією московської Русі і реставрацією XIX століття у Франції. Я дозволяю собі думати, що «Дем'янова юшка» стане «історичним висловом» не щодо тов. Дем'яна (як думають захоплені блиском плехановської дотепності меншовики), *а щодо тов. Плеханова.* Принаймні на Об'єднавчому з'їзді деякі делегати говорили з приводу розмов Плеханова про «збірну солянку по-московському» і про «ковбасні дотепи», коли тов. Плеханов у питанні про захоплення влади в сучасній російській революції потішав своїх меншовиків анекдотом про комунара в якомусь провінціальному містечку Франції, який закушував ковбасою після невдалого «захоплення влади».

На з'їзді я був, як уже відзначено вище, першим доповідачем в аграрному питанні. Заключне слово дали мені не останньому, а теж першому з усіх п'яти доповідачів. Тому я говорив *після* тов. Дем'яна і *до* тов. Плеханова. Отже, передбачити геніального захисту Плеханова проти доводів Дем'яна я не міг. Я коротко лише повторив ці доводи і центр ваги переніс не на показ цілковитої беззмістовності міркування про реставрацію, як аргументу за муніципалізацію, а на розгляд по суті питання про реставрацію. Про які гарантії від реставрації йде мова?— питав я тов. Плеханова. Чи про абсолютну гарантію, в розумінні усунення тієї економічної основи, яка породжує реставрацію? Чи про відносну і тимчасову гарантію, тобто про створення політичних умов, які не усувають самої можливості реставрації, а лише роблять її менш імовірною, лише утруднюють реставрацію? Якщо про першу, то я відповім: повною гарантією від реставрації в Росії (після переможної революції в Росії) може бути *виключно* соціалістичний переворот на Заході. Іншої гарантії

немає і бути не може. Значить, з цього боку питання зводиться до того, як саме і чим саме може буржуазно-демократична революція в Росії полегшити або прискорити соціалістичну революцію на Заході. Відповідь на це питання мислима лише одна: якщо жалюгідне 17-е жовтня [18] викликало велике піднесення робітничого руху в Європі, то *повна* перемога буржуазної революції в Росії викличе майже неминуче (або, принаймні, найпевніше) ряд таких політичних потрясінь у Європі, які будуть найсильнішим поштовхом до соціалістичної революції.

Тепер погляньмо на «другу», тобто відносну, гарантію від реставрації. У чому полягає економічна основа реставрації на базисі капіталістичного способу виробництва, тобто не гумористичної «реставрації московської Русі», а реставрації типу французької початку XIX століття? У становищі дрібного товаровиробника в усякому капіталістичному суспільстві. Дрібний товаровиробник вагається між працею і капіталом. Разом з робітничим класом він бореться проти кріпосництва і поліцейського самодержавства. Але в той же час він тяжіє до зміцнення своєї власницької позиції в буржуазному суспільстві і тому, якщо умови розвитку *цього* суспільства складаються скільки-небудь сприятливо (напр., промислове процвітання, розширення внутрішнього ринку внаслідок аграрного перевороту і т. п.), то дрібний товаровиробник *неминуче* повертає проти пролетаря, який бореться за соціалізм. Отже, говорив я, реставрація на основі дрібного товарного виробництва, дрібної селянської власності в капіталістичному суспільстві не тільки можлива в Росії, але навіть *неминуча,* бо Росія — країна переважно дрібнобуржуазна. Становище російської революції, з точки зору реставрації, можна виразити, говорив я далі, таким положенням: російська революція має досить своїх власних сил, щоб перемогти. Але у неї не досить сил, щоб удержати плоди перемоги. Перемогти вона може, бо пролетаріат разом з революційним селянством може створити непоборну силу. Вдержати за собою перемоги вона не може, бо в країні з величезним роз-

витком дрібного господарства дрібні товаровиробники (селяни в тому числі) неминуче повернуть проти пролетаря, коли він *від* свободи піде *до* соціалізму. Щоб удержати за собою перемогу, щоб не допустити реставрації, російській революції потрібний неросійський *резерв,* потрібна допомога збоку. Чи є такий резерв на світі? Є: соціалістичний пролетаріат на Заході.

Хто говорить про реставрацію, забуваючи про це, той виявляє крайню вузькість своїх поглядів на російську революцію. Той забуває, що Франція кінця XVIII століття в епоху буржуазно-демократичної революції була оточена далеко більш відсталими напівфеодальними країнами, які були резервом реставрації, а Росія початку XX століття, в епоху своєї буржуазно-демократичної революції, оточена далеко більш передовими країнами, в яких є в наявності соціальна сила, здатна стати резервом революції.

Підсумок: висунувши питання про гарантію від реставрації, Плеханов зачепив ряд надзвичайно цікавих тем, але нічогісінько не пояснив по суті справи і тільки відійшов убік (одвів слухачів-меншовиків убік) від питання про муніципалізацію. Справді, якщо опорою капіталістичної реставрації (назвемо так для стислості реставрацію на основі не азіатського, а капіталістичного способу виробництва) є клас дрібних товаровиробників, як клас, то при чому ж тут муніципалізація? Муніципалізація є один з видів *землеволодіння,* але чи не ясно, що основні й істотні риси *класу* не міняються від форми землеволодіння? Дрібний буржуа неминуче і неодмінно є оплотом реставрації проти пролетаря і при націоналізації, і при муніципалізації, і при поділі землі. Якщо мислимо провести в цьому відношенні різку грань між формами землеволодіння, то хіба тільки на користь поділу, як тіснішого зв'язку хазяйчика з землею,— тіснішого і через те такого зв'язку, який важче розірвати *. Муніципалізацію ж захищати аргументом щодо реставрації просто смішно.

* Ми кажемо «хіба тільки», бо лишається ще відкритим питання, чи не є саме найтісніший зв'язок хазяйчика із своєю «парцелою» найкращим оплотом бонапартизму. Входити тут у деталі цього конкретного питання недоречно.

В ході дебатів на з'їзді тт. Джон і Плеханов, які говорили свої заключні слова після мене, намагалися ще раз непомітно перескочити з цього невдалого аргументу щодо реставрації на інший, начебто схожий виглядом, але цілком відмінний змістом. Вони стали захищати муніципалізацію не з точки зору гарантії від реставрації монархії після створення республіки, тобто не як захід забезпечення республіки, не як установу постійну, а як базу в *процесі боротьби* проти монархії за республіку, тобто як захід, який полегшує дальші завоювання, як установу тимчасову і перехідну. Плеханов дійшов при цьому до того, що назвав великі органи місцевого самоврядування, які муніципалізували землю, місцевими «республіками», які і стануть опорою у війні з монархією.

З приводу цього аргументу слід зауважити:

По-перше, первісна програма Маслова і прийнята на з'їзді програма Джона — Плеханова — Кострова *ні єдиним словом* не вказує на те, що муніципалізація розглядається як тимчасовий, перехідний захід *в ході* революції, тобто як *знаряддя боротьби за дальше*. Виходить, таке тлумачення є «вільна вигадка», яка не підтверджується, а спростовується текстом програми. Наприклад, висуваючи в своїй програмі революційні селянські комітети, як знаряддя революції, як базу боротьби за дальше, я прямо так і говорю в самій програмі: партія радить селянським комітетам захоплювати землі і порядкувати ними *аж до установчих зборів*. У програмі Маслова — Джона — Плеханова — Кострова не тільки не сказано цього *, а, навпаки, викладається безсумнівно план постійного впорядження землекористування.

* Саме тому, що в програмі Плеханова цього не сказано, на з'їзді ми мали повне право порівняти нове тлумачення муніципалізації з «революційним самоврядуванням» меншовиків. А не хто інший, як Плеханов, змушений був, після довгих роз'яснень питання більшовиками, визнати, що лозунг «революційне самоврядування» нічого нікому не з'ясував і багатьох збив з пантелику (дивись «Дневник» № 5). Більшовики говорили ще у «Вперед» [19] і «Пролетарии» [20], що лозунг «революційне самоврядування» недостатній, неповний, не відбиває умов повної перемоги революції. Для такої перемоги потрібне не революційне самоврядування, а революційна влада, і не тільки місцеві революційні власті, але й центральна революційна влада. (Див. В. І. Ленін. Твори, 5 вид., том 11, стор. 156—164, 185—196, 337—353. *Ред.*).

По-друге, головний і корінний довід проти аргументу, який зараз розглядається, полягає в тому, що під виглядом гарантії від реставрації або від реакції у Плеханова виходить з його програми *угода з реакцією*. Подумайте справді: хіба ми не пишемо програми і особливо аграрної (селянської) програми для широких мас, якими ми хочемо керувати? І що ж це виходить? Окремі члени, хоча б навіть вожді партії, говоритимуть, що земства, які муніципалізували землю, будуть республіками проти монархії в центрі. А в програмі аграрний переворот прямо і точно пов'язується з демократизмом у місцевому управлінні, але *ні єдиним словом* не зв'язується з *повним* демократизмом центрального управління і устрою держави! Я питаю вас: чим керуватиметься у повсякденній нашій агітації і пропаганді маса партійних працівників: словами Плеханова про місцеві «республіки», що борються проти центральної монархії, чи самим текстом нашої нової партійної програми, в якій вимога землі для селян точно зв'язана тільки з демократизмом місцевого управління і зовсім не зв'язана з демократизмом центральної влади і устрою держави? Слова Плеханова, плутані і самі по собі, відіграють неминуче роль такого ж, «*що збиває з пантелику*», лозунга, як «*знамените*» (на думку Плеханова, «знамените») «революційне самоврядування». *На ділі* наша партійна програма лишається програмою *угоди з реакцією*. Це не соціал-демократична, а кадетська програма, якщо брати *її реальне політичне* значення в обстановці сучасної Росії, а не ті мотиви, які згадані в окремих промовах наших ораторів. Мотиви якраз у них найкращі, наміри найбільш соціал-демократичні, а програма вийшла на ділі кадетська, пройнята духом «угоди», а не духом «селянської революції» (Плеханов сказав, між іншим, що раніше була у нас боязнь селянської революції, а тепер, мовляв, треба викинути цю боязнь).

Я розглянув вище *наукове* значення доводу «гарантія від реставрації». Я підійшов тепер до його *політичного* значення в епоху дубасовського конституціоналізму і кадетської Держ. думи [21]. Наукове значення цього

доводу дорівнює нулеві або мінус одиниці. Політично це — знаряддя з арсеналу кадетів і вода на млин кадетів. Подивіться навколо себе: яка *течія в політиці* зробила майже своєю монополією вказівки на небезпеку реставрації? Течія кадетська. В чому полягає та відповідь, яку мільйони разів давали кадети нашим товаришам по партії, що вказували на суперечність між «демократизмом» кадетів і їх монархічною та ін. програмою? В тому, що зачепити монархію — значить викликати небезпеку реставрації. Не чіпайте монархії,— кричали тисячами голосів кадети на адресу с.-д.,— не чіпайте монархії, бо у вас немає гарантії від реставрації. Ніж накликáти на себе небезпеку реставрації, небезпеку реакції, краще ввійти в угоду з реакцією,— в цьому вся суть політичної мудрості кадетів, вся їх програма, вся їх тактика, що випливає неминуче з класової позиції дрібного буржуа, з небезпеки для буржуазії доведеної до кінця демократичної революції.

Обмежусь двома прикладами на підтвердження сказаного. «Народная Свобода» [22], орган Мілюкова і Гессена, писала в грудні 1905 р., що можливість збройного повстання довела Москва, але що повстання все-таки згубне і не тому, щоб воно було безнадійне, а тому, що все одно завоювання повстання змете реакція (цитовано в моїй брошурі: «Соціал-демократія і Держ. дума» [23]). Другий приклад. Ще у «Пролетарии» в 1905 році я наводив виписки із статті Виноградова* в «Русских Ведомостях» [24]. Виноградов висловлював побажання, щоб російська революція пішла не за типом 1789—1793 рр., а за типом 1848—1849 рр., тобто щоб у нас не було *переможних* повстань, щоб наша революція не дійшла до кінця, щоб вона була урізана якнайраніше зрадництвом ліберальної буржуазії, угодою її з монархією. Виноградов лякав нас реставрацією в особі прусського вахмістра, ні слова не кажучи, звичайно, про таку «гарантію революції», як німецький пролетаріат.

---

* Див. Твори, 5 вид., том 11, стор. 212—217. *Ред.*

Посилання на відсутність гарантій від реставрації є ідея чисто кадетська, є *політична зброя буржуазії проти пролетаріату.* Інтереси буржуазії змушують її боротися проти того, щоб пролетаріат разом з революційним селянством довів буржуазно-демократичну революцію до кінця. У цій боротьбі філософи і політики буржуазії неминуче хапаються за історичні доводи, за приклади з минулого. У минулому було завжди так, що обдурювали робітників, що навіть після перемоги революції появлялась реставрація,— значить, і у нас не може бути інакше, говорить буржуазія, природно прагнучи ослабити віру російського пролетаріату в свої сили і в сили європейського соціалізму. Загострення політичних суперечностей і політичної боротьби веде до реакції,— повчає робітників буржуа,— значить, треба *притупляти* ці суперечності: ніж рискувати реакцією після перемоги, краще не битись за перемогу, а ввійти в угоду з реакцією.

Чи випадково вийшло так, що Плеханов став хапатись за ідейну зброю буржуазії проти пролетаріату? Ні, це було неминуче після того, як Плеханов невірно оцінив грудневе повстання («не треба було братися за зброю») і став, не називаючи речей своїми іменами, проповідувати в «Дневниках» підтримку кадетів робітничою партією. На з'їзді це питання було порушене під час дебатів по другому пункту порядку денного, коли спір зайшов про те, за що хвалить Плеханова буржуазія. Я розповім, де треба, про цей спір, тут же зауважу, що викладених мною вище доводів я не розвинув, а лише в найзагальніших рисах намітив на з'їзді. Наша «гарантія від реставрації» — сказав я — доведення революції до кінця, а не угода з реакцією *. І тільки це і говорить моя аграрна програма, яка цілком є програмою селянського повстання і повного завершення буржуазно-демократичної революції. Наприклад, «селянські революційні комітети» є єдиний шлях, яким тільки і може йти селянське повстання (причому я зовсім не протиставлю селянські комітети революційній

* Див. Твори, 5 вид., том 12, стор. 339. *Ред.*

владі, як меншовики протиставили їй революційне самоврядування, а бачу в цих комітетах один з органів такої влади, один з органів, які вимагають собі доповнення в інших, центральних органах, у тимчасовому революційному уряді і у всенародних установчих зборах). Буржуазно-чиновницьке розв'язання аграрного питання, розв'язання його Петрункевичами, Родичевими, Кауфманами і Кутлерами, виключається *тільки* при такому формулюванні аграрної програми.

Плеханов не міг не помітити цієї основної риси моєї програми. Він помітив і визнав її на з'їзді. Але своє визнання він висловив (така вже його натура) в тій же формі Дем'янової юшки або Плехановського пороху. Так, так, у Леніна є в програмі ідея захоплення влади. Ленін сам визнає це. Але ось це і погано. Це — народовольство. Ленін реставрує народовольство. Боріться, товариші, проти відновлення народовольства. Ленін говорить навіть про якусь «народну творчість». Чи це не народовольство? і т. д. і т. п.

За ці міркування ми, більшовики, і я і Воїнов, від щирого серця подякували Плеханову. Нам такі доводи тільки корисні і бажані. Подумайте-но, справді, товариші, про це міркування: «через те що у Леніна є в програмі ідея захоплення влади, то Ленін — народоволець». Про яку програму йде мова? Про аграрну. Кого мають на увазі у цій програмі захоплюючим владу? Революційне селянство. Чи змішує Ленін пролетаріат з цим селянством? Не тільки не змішує, а окремо виділяє його в тій третій частині своєї програми, яку (3-ю частину) цілком переписав меншовицький з'їзд у своїй тактичній резолюції!

Чи не правда ж, добре? Плеханов сам казав, що не годиться нам, марксистам, *боятися селянської революції*. І в той же час йому приверзлося народовольство у *захопленні влади революційним селянством!!* Та як же можлива переможна селянська революція без захоплення влади революційним селянством?? Адже Плеханов прямо договорився до абсурду. Потрапивши раз на похилу площину, він котиться вниз нестримно. Спочатку він заперечував можливість захоплення влади

пролетаріатом у сучасній революції. Тепер він став заперечувати можливість захоплення влади революційним селянством у сучасній революції. Та якщо *ні* пролетаріат, *ні* революційне селянство не можуть захопити владу, то значить, що влада *повинна лишитися у царя і в Дубасова*. Чи владу повинні взяти кадети? Але кадети самі не хочуть захоплювати владу, залишаючи монархію, постійну армію, верхню палату та інші принади.

Чи не мав я рації на з'їзді, сказавши, що плехановська *боязнь захоплення влади є боязнь селянської революції?** Чи не мав рації Воїнов, кажучи, що Плеханова до того замолоду налякали народовольці[25], що вони йому ввижаються навіть тоді, коли він сам визнає неминучість селянської революції і коли ілюзій з приводу селянського соціалізму немає ні в кого серед с.-д.? Чи не мав рації Воїнов, коли глузував на з'їзді з приводу меншовицької резолюції про збройне повстання (в цій резолюції перший пункт починається з визнання завдання «вирвати владу у самодержавного уряду»), що «захоплення влади» є народовольство, а «виривання влади» — істинний і глибокодумний марксизм? Адже вийшло, справді-бо, так, що, в ім'я боротьби з народовольством у соціал-демократії, меншовики нагородили нашу партію програмою *«виривання влади»... кадетами*.

Мене не здивували, звичайно, анітрохи зойки про народовольство. Я надто добре пам'ятаю, що опортуністи соціал-демократії завжди (ще у 1898—1900 рр.) хапалися за це пугало проти революційних соціал-демократів. І тов. Акімов, який говорив на нашому Об'єднавчому з'їзді блискучу оборонну промову на користь Аксельрода і кадетів, нагадав про це якраз до речі. Я сподіваюсь повернутися ще до цього питання в літературі.

Про «народну творчість» два слова. В якому розумінні говорив я про неї на з'їзді? ** В тому ж самому, в якому я говорю про неї у своїй брошурі: «Перемога кадетів і завдання робітничої партії» (брошура ця була

* Див. Твори, 5 вид., том 12, стор. 341. *Ред.*
** Там же, стор. 342. *Ред.*

роздана делегатам з'їзду) *. Я протиставляю жовтень — грудень 1905 р. теперішньому, кадетському періодові і кажу, що в революційний період творчість народу (революційних селян плюс пролетарів) багатша і продуктивніша, ніж у кадетський період. Плеханову це здається народовольством. Мені це здається, з наукової точки зору, ухиленням від надзвичайно важливого питання про оцінку періоду жовтня — грудня 1905 р. (Плеханов і не подумав про аналіз *форм руху* цієї епохи у своїх «Дневниках», обмежившись моралізуванням!). З політичного боку, це лише новий доказ того, який близький Плеханов у тактиці до п. Бланка і кадетів взагалі.

Щоб закінчити аграрне питання, торкнусь ще останнього із серйозних доводів. Ленін — мрійник, говорив Плеханов,— він фантазує з приводу обрання чиновників народом і т. п. Для такого хорошого результату не важко написати програму. Ні, ти ось напиши-но для поганого результату. Ти зроби так, щоб твоя програма була «підкована на всі чотири ноги».

У цьому доводі є, безсумнівно, міркування, яке кожен марксист повинен якнайсуворіше брати до уваги. Дійсно, не годилася б та програма, яка зважала б *тільки* на кращий результат. Але саме з цього боку,— відповів я Плеханову на з'їзді,— моя програма, очевидно, стоїть вище від масловської. Щоб переконатися в цьому, досить згадати про існування *оренди*. Чим відрізняється капіталістичний (і напівкапіталістичний) спосіб виробництва у землеробстві? Скрізь і всюди — розвитком оренди. Чи стосується це Росії? Стосується у величезних розмірах. І не мав рації тов. Джон, який заперечував мені, ніби у мене в програмі є нісенітниця: оренда залишається після конфіскації поміщицьких земель. В цьому пункті тов. Джон тричі неправий: по-перше, в моїй програмі *вся* перша частина говорить про перші кроки селянської революції (захоплення земель *аж до* всенародних установчих зборів); отже, оренда «не залишається» у мене «після» конфіска-

* Див. Твори, 5 вид, том 12, стор. 295—322. *Ред.*

ції, а береться за факт, бо вона є факт. По-друге, конфіскація є перехід в інші руки власності на землю, а перехід власності сам по собі анітрохи не зачіпає оренди; по-третє, оренда має місце, як відомо всім, і на селянських, і на надільних землях.

Подивіться ж, що виходить у нас щодо «підкованості на чотири ноги», щодо взяття до уваги не тільки кращих, але і гірших умов. Маслов велично викреслює оренду зовсім. Він припускає прямо і відразу такий переворот, який знищив би оренду. Це припущення, як я показав, цілком безглузде, з точки зору «поганої дійсності» і необхідності на неї зважати. Навпаки, вся перша частина моєї програми побудована *цілком* на базисі «поганої дійсності», проти якої повстають революційні селяни. Тому оренда в мене не зникає у царство тіней (знищення оренди в капіталістичному суспільстві є перетворення не менш, коли не більш, «фантастичне», з точки зору плехановського «здорового глузду», ніж знищення постійної армії і т. п.). Виходить, що на «*погану* дійсність» я зважаю далеко серйозніше, ніж Маслов, а *хорошу* дійсність я проповідую селянам не з точки зору кадетської угоди (місцеві республіки проти центральної монархії), а з точки зору повної перемоги революції і завоювання дійсно демократичної республіки.

Цей елемент політичної пропаганди спеціально в аграрній програмі я особливо підкреслював на з'їзді, і мені доведеться, мабуть, не раз спинятися ще на цьому питанні в літературі. На з'їзді нам, більшовикам, заперечували: у нас є політична програма, там і місце говорити про республіку. Заперечення це свідчить про повну непродуманість питання. У нас є, дійсно, загальна принципіальна програма (перша частина програми партії) і спеціальні програми: політична, робітнича, селянська. У робітничій частині програми (8-годинний робочий день і т. д.) *ніхто* не пропонує застерігати окремо і спеціально політичних умов того чи іншого перетворення. Чому? Тому, що 8-годинний робочий день і тому подібні реформи за *всяких* політичних умов *неминуче* стануть знаряддям руху вперед. А в селянській програмі чи треба *застерігати окремо*

і спеціально політичні умови? Треба, тому що найкращий перерозподіл землі *може* стати знаряддям руху назад при пануванні Трепових і Дубасових. Візьміть хоча б навіть програму Маслова: в ній говориться про передачу земель *демократичній* державі і *демократичним* органам місцевого самоврядування, тобто в ній, незважаючи на існування політичної програми партії, окремо і спеціально застерігаються політичні умови сучасних аграрних перетворень. Значить, про необхідність застерегти аграрні вимоги особливими політичними умовами не може бути й спору. Питання все в тому, чи дозволенно, і з точки зору наукової і з точки зору послідовного пролетарського демократизму, пов'язувати корінний аграрний переворот не з виборністю чиновників народом, не з республікою, а з «демократизмом» взагалі, тобто, значить, і з кадетським демократизмом, який є нині, незалежно від нашої волі, головним і найбільш поширеним, найбільш впливовим у пресі і в «суспільстві» видом лжедемократизму. Я думаю, що це недозволенно. Я провіщаю, що помилку нашої аграрної програми зараз же муситиме виправляти і виправлятиме практика, тобто політична обстановка *змусить* наших пропагандистів і агітаторів у боротьбі з кадетами підкреслювати саме не кадетський демократизм, а виборність чиновників народом і республіку.

Щодо програми поділу землі, то я виявив своє ставлення до неї на з'їзді словами: муніципалізація помилкова і шкідлива, поділ, як програма, помилковий, але не шкідливий. Тому я, звичайно, ближчий до поділу і готовий вотувати за Борисова проти Маслова. Поділ не може бути шкідливий, бо на нього погодяться селяни, це — раз; його не треба застерігати послідовною перебудовою держави, це — два. Чому він помилковий? Тому, що він однобічно розглядає селянський рух тільки з точки зору минулого і сучасного, не беручи до уваги точку зору майбутнього. «Подільники» кажуть мені, сперечаючись проти націоналізації: селянин не того хоче, що він говорить, коли ви чуєте від нього про націоналізацію. Дивіться не на слово, а на суть справи. Селянин хоче приватної власності, права прода-

вати землю, а слова про «божу землю» і т. п., це — лише ідеологічне убрання бажання взяти землю у поміщика.

Я відповів «подільникам»: все це вірно; але наша незгода з вами тільки починається там, де ви вважаєте вже питання вичерпаним. Ви повторюєте помилку старого матеріалізму, про який Маркс сказав: старі матеріалісти вміли пояснювати світ, а нам треба змінювати його [26]. Ось точнісінько так і прихильники поділу *правильно* розуміють селянські слова про націоналізацію, *правильно пояснюють їх,* але — в цьому вся суть — але не вміють це правильне пояснення зробити *підоймою зміни світу,* знаряддям дальшого руху вперед. Не про те йде мова, щоб нав'язати селянам націоналізацію замість поділу (варіант А в моїй програмі відбирає всякий грунт у таких безглуздих думок, якщо вони виникають у кого-небудь). Мова йде про те, що соціаліст, нещадно викриваючи дрібнобуржуазні ілюзії селянина з приводу «божої землі», повинен уміти показати селянинові шлях вперед. Я сказав уже на з'їзді Плеханову, і я повторю це тисячу разів: практики так само будуть вульгаризувати теперішню програму, як вульгаризували вони відрізки,— вони зроблять з маленької помилки велику. Вони будуть селянській юрбі, яка кричить, що земля — нічия, божа, казенна, доводити переваги поділу, вони будуть цим ганьбити й опошляти марксизм. Не те ми повинні говорити селянам. Ми повинні сказати: у цих розмовах про божу, нічию або казенну землю є велика правда, тільки треба добре розібрати її. Якщо земля казенна, а біля казни сидить Трепов,— значить, земля буде Трепова. Чи хочете ви цього? Чи хочете ви, щоб земля потрапила до рук Родичевих і Петрункевичів, якби їм, згідно з їх бажанням, довелося дістати в руки владу, а значить, і казну? І селяни, розуміється, відкажуть: ні, не хочемо. Ні Треповим, ні Родичевим не віддамо ми відібраних у поміщиків земель. Якщо так, то необхідна виборність усіх чиновників народом, знищення постійної армії, республіка,— *тільки* тоді передача землі «у казну», передача землі «народові» буде заходом не шкідливим, а корисним. І з точки зору строго

наукової, з точки зору умов розвитку капіталізму взагалі, ми безумовно повинні сказати, коли ми не хочемо розійтися з III томом «Капіталу», що націоналізація землі можлива в буржуазному суспільстві, що вона сприяє економічному розвиткові, полегшує конкуренцію і приплив капіталу в землеробство, знижує ціну на хліб і т. д. Ми ні в якому разі *не можемо,* отже, в епоху нинішньої селянської революції при досить високо розвиненому капіталізмі ставитися з голим і загальним запереченням до націоналізації. Це було б вузько, однобічно, грубо, короткозоро. Ми повинні лише роз'яснити селянинові необхідні політичні передумови націоналізації, як заходу корисного, а потім повинні показувати її буржуазний характер (це і робить 3-я частина моєї програми, яка ввійшла тепер в резолюцію Об'єднавчого з'їзду).

Кінчаючи свою розповідь про спори в аграрному питанні на з'їзді, відзначу ще, які поправки вносилися до проекту програми Маслова. Коли ставилось на голоси питання про прийняття за основу того чи іншого проекту програми, то за Маслова висловилось спочатку всього 52 голоси, *тобто менше половини.* За поділ висловилось близько 40 (я приєднався до «подільників», щоб не розбивати голосів проти муніципалізації). Тільки при перебалотуванні масловський проект зібрав 60 з чимось голосів, коли всі хиткі вотували за, щоб не залишити партію зовсім без аграрної програми.

З поправок меншовики провалили одну, що стосується точнішого визначення поняття: демократична держава. Ми запропонували сказати: «демократична республіка, що забезпечує повністю самодержавство народу». Ця поправка виходила з окресленої вище думки, що муніципалізація без *повного* демократизму центральної державної влади прямо шкідлива і може виродитись у кадетську аграрну реформу. Поправка викликала бурю. Я не був якраз у цю хвилину в залі засідання. Пам'ятаю, що, коли я повертався і проходив через сусідню кімнату, мене вразив надзвичайний галас в «кулуарах» і маса жартівливих вигуків: «Товариш Джон проголосив республіку!». «У нього не знайшлося

гарантій від реставрації». «Товариш Плеханов реставрував монархію».

Діло було, як мені розповідали, так. Меншовики, з властивої меншовицькій натурі образливості, образилися на поправку, вгледівши в ній бажання звинуватити в опортунізмі: от, мовляв, меншовики проти республіки. Залунали обурені промови і крики. Більшовики теж розпалилися, як водиться. Зажадали іменного голосування. Тоді пристрасті остаточно розгорілися. Товариш Джон збентежився і, не бажаючи вносити розбрату, не маючи, розуміється, абсолютно нічого «проти республіки», встав і заявив, що він сам знімає своє формулювання і приєднується до поправки. Більшовики аплодують «проголошенню республіки». Але товариш Плеханов чи хтось інший з меншовиків втручаються, сперечаються, вимагають нового голосування, і «монархія відновлюється» — за розповідями, які дійшли до мене,— якимись 38 голосами проти 34 (багато хто, як видно, був відсутній у залі засідання або утримувався).

З прийнятих поправок треба відзначити заміну слова: «відчуження» словом «конфіскація». Далі «муніципалісти» повинні були все-таки зробити поступку «подільникам», і товариш Костров вніс поправку, яка умовно допускає і поділ. Замість первісної масловської програми вийшла, як дотепно говорили на з'їзді, «кастрована» програма. В ній змішані, по суті, і націоналізація (певні землі надходять у *загальнонародну* власність), і муніципалізація (частина земель — в розпорядження великих органів місцевого самоврядування), і, нарешті, поділ. При цьому цілком точного визначення того, коли стояти за муніципалізацію і коли за поділ, ні в програмі, ні в тактичній резолюції немає. Програма вийшла кінець кінцем не підкована на всі чотири ноги, а така, що в неї всі чотири підкови хлюпають *.

* Найгострішу критику «кастрованої» масловської програми дав на з'їзді один товариш-меншовик (Струмілін), прихильник часткового поділу. Він прочитав писану заяву, в якій надзвичайно влучно і нещадно вказував — може, навіть вірніше сказати, бичував — внутрішню суперечливість виробленої програми. На жаль, я не зробив собі відміток з уривками з його прочитаної промови.

IV

ОЦІНКА РЕВОЛЮЦІЙНОГО МОМЕНТУ І КЛАСОВИХ ЗАВДАНЬ ПРОЛЕТАРІАТУ

Питання, назване в заголовку, було поставлене другим на обговорення з'їзду. Доповідачами були Мартинов і я. Тов. Мартинов у своїй доповіді не захищав власне меншовицького проекту резолюції, надрукованого в № 2 «Партийных Известий». Він визнав за краще дати «загальний нарис» своїх поглядів і загальну критику того, що́ меншовики називають більшовицькими поглядами.

Він говорив про Думу, як політичний центр, про шкідливість ідеї захоплення влади, про важливість конституційного будівництва в революційну епоху. Він критикував грудневе повстання, закликав відкрито визнати нашу поразку, обвинувачуючи нашу резолюцію за «технічну» постановку питання про страйк і повстання. Він говорив, що «кадети всупереч своїй антиреволюційності ставлять риштовання для дальшого розвитку революції» (чому ж не сказано цього у ваших резолюціях? питали ми), він сказав: «ми напередодні революційного вибуху» * (чому немає цього у вашій резолюції? знову спитали ми). Він сказав, між іншим: «об'єктивно кадети відігра́ють більшу роль, ніж есери». Порівняння захоплення влади з ідеями Ткачова, висування на перший план Думи, як початку «конституційного будівництва», як наріжного каменя в устрої «представницьких установ»,— така була основна думка доповіді товариша Мартинова. Як і всі меншовики, він пасивно пристосовував нашу тактику до найменшого вигину в ході подій, підпорядковував її інтересам моменту, потребам (або уявним потребам) хвилини і мимоволі принижував основні і корінні завдання пролетаріату, як передового борця в буржуазно-демократичній революції.

---

* Я ставлю в лапки ті слова, які знайшлися в мене записаними в моїх замітках.

Я побудував свою доповідь на точному порівнянні обох запропонованих з'їздові резолюцій. В обох, говорив я, визнається, що революція йде до нового піднесення, що наше завдання — прагнути довести її до кінця і, нарешті, що виконати це завдання спроможний тільки пролетаріат разом з революційним селянством. Здавалося б, ці три положення повинні визначати собою цілковиту єдність тактичної лінії. Але подивіться, яка ж з обох резолюцій послідовніше проводить цю основну точку зору? яка правильніше мотивує її і вірніше вказує висновки з неї?

І я показував, що мотивування меншовицької резолюції нікуди не годиться, що це — проста фраза, а не мотивування («боротьба не залишила урядові іншого вибору». Це — зразок голої фрази! Це саме треба довести, та й то не в такій формі. А меншовики починають з положення, яке не доведене і не може бути доведене). Я говорив, що хто *дійсно* визнає піднесення революції неминучим, той повинен зробити відповідний висновок про *головну* форму руху. Адже в цьому полягає корінне наукове і політичне питання, яке ми повинні розв'язати і від якого меншовики відкручуються: мовляв, коли Дума,— підемо за Думою, коли страйки і повстання,— підемо за страйками і повстанням, а врахувати неминучість тієї чи іншої форми руху вони не хочуть або не можуть. Сказати пролетаріатові і всьому народові, яка форма руху є *головна,* вони не наважуються. А коли так, тоді слова про піднесення революції і про доведення її до її кінця (меншовики дуже невдало сказали: до *логічного* кінця) є пуста фраза. Це значить саме: не піднімати пролетаріат до ролі передового вождя революції, який оцінює її глибше і ширше, осмислює свою тактику загальними і корінними інтересами демократії, а принижувати пролетаріат до ролі пасивного учасника і скромного «чорнороба» буржуазно-демократичної революції.

Меншовики, говорив я, беруть тільки першу половину знаменитого положення Гегеля: «все дійсне розумне, все розумне дійсне». Дума дійсна. Значить, Дума розумна, кажуть вони і задовольняються цим. Боротьба

поза Думою «розумна», — відповідаємо ми. Вона випливає з об'єктивною неминучістю з усього сучасного становища. Значить, вона «дійсна», хоча і придушена в даний момент. Не по-рабському йти за моментом повинні ми; це буде опортунізм. Ми повинні обдумувати глибші причини подій і дальші наслідки нашої тактики.

Меншовики визнають у своїй резолюції, що революція іде на піднесення, що пролетаріат разом з селянством повинні довести її до кінця. Але хто всерйоз думає так, той мусить уміти зробити і висновки. Якщо з селянством, — значить, ви вважаєте ліберально-монархічну буржуазію (кадетів і т. п.) ненадійною. Чому ж ви не говорите цього, як сказано в нашій резолюції? Чому ви ні єдиним словом не згадуєте про необхідність боротися з конституційними ілюзіями, тобто з вірою в обіцянки і закони старого самодержавного уряду? Кадети звикли забувати про цю боротьбу; кадети самі поширюють конституційні ілюзії. Але соціал-демократ, який в революційний момент забуває про завдання боротьби з конституційними ілюзіями, *в політиці* прирівнює себе до кадета. Чого варті всі слова про «піднесення революції», про «доведення її до кінця», про «новий революційний вибух», якщо на ділі соціал-демократ не викриває в народі конституційних ілюзій?

Питання про конституційні ілюзії, це — якраз те питання, на якому найлегше тепер і найвірніше можна відрізнити опортуніста від прихильника дальшого розвитку революції. Опортуніст ухиляється від викривання цих ілюзій. Прихильник революції нещадно показує їх облудність. І от с.-д. меншовики замовчують таке питання!

Не наважуючись сказати відкрито і прямо, що жовтнево-грудневі форми боротьби непридатні і небажані, меншовики говорять це у найгіршій, прихованій, посередній, ухильній формі. Це зовсім непристойно для соціал-демократа.

Такі були основні положення моєї доповіді.

Із дебатів з приводу цих доповідей слід відзначити такі характерні інциденти. Товариш, який назвався на з'їзді Борисом Миколайовичем, змусив мене в мо-

єму заключному слові вигукнути: на ловця і звір біжить *. Важко було рельєфніше, ніж він це зробив, зібрати воєдино всю «суть» меншовизму. Це «курйоз», говорив він, що більшовики вважають «*головною* формою руху» не легальну і не конституційну, а революційні рухи широких народних мас. Це «сміхотворно», бо таких рухів у наявності немає, а Дума в наявності є. Це «метафізика» і «фразеологія» — слова про роль пролетаріату, як «глави» або «вождя», про можливість для нього стати «хвостом», і т. д.

Зніміть ваші кадетські окуляри! — відповів я цьому послідовному меншовикові.— Ви побачите тоді і селянський рух у Росії, і заворушення у військах, і рух безробітних, ви побачите ті форми боротьби, які «притаїлися» зараз і заперечувати які не наважуються навіть поміркованi буржуа. Вони прямо говорять про шкідливість або непотрібність цих форм боротьби. А с.-д. меншовики *підсміюються* з них. Така є різниця між буржуазією і с.-д. меншовиками. Точнісінько як було з Бернштейном, німецьким меншовиком, німецьким с.-д. правого крила. Буржуазія вважала і оголошувала прямо шкідливими революційні форми боротьби в Німеччині наприкінці XIX століття. Бернштейн *підсміювався* з них.

Питання про Бернштейна, будучи порушене на з'їзді, повело природно до питання: за що хвалить Плеханова буржуазія? Той факт, що вся величезна маса ліберально-буржуазних газет і видань у Росії, навіть аж до октябристського «Слова» [27], якнайстаранніше розхвалювала Плеханова,— цей факт не міг лишитися не відзначеним на з'їзді.

Плеханов підняв рукавичку. Бернштейна хвалила буржуазія не за те, за що вона хвалить мене, сказав він. Бернштейна хвалили за те, що він здавав буржуазії нашу теоретичну зброю: марксизм. А мене хвалять за тактику. Ситуація не та.

Плеханову відповідали на це представник польської соціал-демократичної партії і я. Ми обидва вказали,

---

* Див. Твори, 5 вид., том 12, стор. 349. *Ред.*

що Плеханов *не має рації*. Не за теорію тільки хвалила Бернштейна буржуазія, і навіть власне зовсім не за теорію. Буржуазія плює на всі теорії. Буржуазія хвалила німецьких с.-д. правого крила за те, що вони вказували іншу *тактику*. За тактику хвалили їх. За тактику реформістів на відміну від тактики революційної. За визнання головною або майже єдиною боротьбою — боротьби легальної, парламентської, реформістської. За намагання перетворити соціал-демократію в партію демократично-соціальних реформ. Ось за що хвалили Бернштейна. Його хвалили буржуа за *притуплення* суперечностей між працею і капіталом в епоху напередодні соціалістичної революції. Плеханова хвалить буржуазія за *притуплення* суперечностей між революційним народом і самодержавством в епоху революції буржуазно-демократичної. Плеханова хвалять за визнання головною формою боротьби — боротьби «парламентської», за осуд жовтнево-грудневої боротьби і особливо збройного повстання. Плеханова хвалять за те, що він став у питаннях сучасної тактики вождем правого крила с.-д.

Я забув додати, як трималися меншовики в дебатах у питанні про конституційні ілюзії. Скільки-небудь сталої позиції вони не зайняли: одні з них говорили, що боротьба з конституційними ілюзіями є постійне завдання с.-д., а зовсім не спеціальне завдання даного моменту. Другі (Плеханов) оголошували боротьбу з конституційними ілюзіями анархізмом. У цих двох крайніх і протилежних думках меншовиків у питанні про конституційні ілюзії особливо рельєфно виявлялася цілковита безпорадність їх позиції. Коли конституційний лад зміцнів, коли конституційна боротьба стала на певний час головною формою боротьби класів і боротьби політичної взагалі, тоді викриття конституційних ілюзій не є спеціальним завданням с.-д., завданням моменту. Чому? Тому, що в такі моменти справи вершаться в конституційних державах *саме так*, як вони вирішуються в парламентах. Конституційні ілюзії — це облудна віра в конституцію. Конституційні ілюзії виступають на перший план тоді, коли здається, що

конституція є, а на ділі її немає,— інакше кажучи: коли справи вершаться в державі *не так,* як вони вирішуються в парламентах. Коли дійсне політичне життя *розходиться* з його відображенням у парламентській боротьбі, тоді і *тільки тоді* боротьба з конституційними ілюзіями стає черговою справою передового революційного класу, пролетаріату. Ліберальні буржуа, боячись позапарламентської боротьби, поширюють конституційні ілюзії і тоді, коли парламенти безсилі. Анархісти зовсім заперечують участь у парламентах при всіх і всяких обставинах. Соціал-демократи стоять за використання парламентської боротьби, за участь у ній, але вони нещадно викривають «парламентський кретинізм», тобто віру в те, що парламентська боротьба є *єдина* або *за будь-яких умов головна* форма політичної боротьби.

Чи розходиться в Росії дійсність політична від рішень і промов у Думі? Чи вершаться у нас справи в державі так, як вирішуються вони в Думі? Чи відбивають «думські» партії скільки-небудь вірно *реальні* політичні сили в даний момент революції? Досить поставити ці питання, щоб зрозуміти безпорадну розгубленість меншовиків у питанні про конституційні ілюзії.

Ця розгубленість виявилася на з'їзді незвичайно рельєфно в тому, що меншовики, будучи в більшості, не поставили навіть на голоси своєї резолюції про оцінку поточного моменту. Вони зняли свою резолюцію! Більшовики на з'їзді багато сміялися з цього. Переможці знімають свою переможну резолюцію,— так говорили про незвичайний і небачений в історії з'їздів вчинок меншовиків. Зажадали навіть і добились іменного голосування в цьому питанні, хоч меншовики і гнівались на це прекурйозно, подаючи в бюро писані заяви, що, мовляв, «Ленін збирає агітаційний матеріал проти рішень з'їзду». Неначе це право збирати матеріал не було правом і обов'язком всякої опозиції! І наче наші переможці не підкреслювали своєю досадою того неможливо ніякового становища, в яке вони потрапили, відмовляючись від своєї власної резолюції! Переможені наполягають на тому, щоб переможці прийняли свою

переможну резолюцію. Більш виразно виявленої моральної перемоги ми не могли й бажати.

Меншовики говорили, звичайно, що вони не хочуть нав'язувати нам того, з чим ми незгодні, не хочуть насильства та ін. Зрозуміло, що такі відмовки зустрічалися посмішками і повторними вимогами іменного голосування. Адже в тих питаннях, в яких вони вірили в свою правоту, меншовики не боялись «нав'язати» нам своєї думки, не боялись «насильства» (і до чого це страшне слово?) і т. п. Резолюція про оцінку моменту не закликáла партію ні до яких дій. Але без неї партія не могла *зрозуміти* принципіальних підстав і *мотивів* всієї тактики з'їзду.

Зняття резолюції було в цьому відношенні найвищим проявом практичного опортунізму. Наша справа — бути в Думі, коли є Дума, а ніяких загальних міркувань, ніякої загальної оцінки, ніякої продуманої тактики ми знати не знаємо. Ось що сказали меншовики пролетаріатові, знявши свою резолюцію.

Безперечно, що меншовики переконалися в непридатності і невірності своєї резолюції. Не може бути й мови про те, щоб люди, переконані у правоті своїх поглядів, відмовились висловити їх прямо і виразно. Але в тому-то і суть, що меншовики не змогли внести навіть ніяких поправок у свою резолюцію. Отже, вони не могли порозумітися між собою ні в одному істотному питанні з приводу оцінки моменту і оцінки класових завдань пролетаріату взагалі. Вони могли порозумітися тільки на негативному рішенні: зовсім зняти резолюцію. Меншовики неясно відчували, що, прийнявши свою власну *принципіальну* резолюцію, вони підірвуть свої *практичні* резолюції. Але справі вони не допомогли. Резолюції меншовиків і більшовиків щодо оцінки моменту може і повинна обговорити і зіставити *вся* партія, *всі* партійні організації. Питання лишили відкритим. А його треба вирішити. І зіставлення обох указаних резолюцій з досвідом політичного життя, з уроками хоча б кадетської Думи, дає чудове підтвердження правильності більшовицьких поглядів на момент російської революції і на класові завдання пролетаріату.

V

СТАВЛЕННЯ ДО ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ

Доповідачем фракції, що переважала на з'їзді, в питанні про Держ. думу був тов. Аксельрод. У довгій промові він дав теж не порівняльну оцінку обох резолюцій (з комісії було винесено дві резолюції, бо порозуміння між меншовиками і більшовиками не відбулося), не точний виклад усіх поглядів меншості на відповідне питання, а «загальний нарис» значення парламентаризму. Доповідач широко розмахнувся, захопив велику історичну тему і — і малював картину того, що таке парламентаризм, яке його значення, яку роль відіграє він у розвитку організації пролетаріату, в справі агітації, прояснення його свідомості і т. д. Киваючи весь час у бік «анархічно-змовницьких» поглядів, доповідач витав цілковито у сфері абстрактностей, у надхмарній височині загальників і прекрасних історичних міркувань, придатних для всіх часів, для всіх націй, для всіх історичних моментів взагалі,— непридатних тільки через свою абстрактність для охоплювання конкретних особливостей конкретного питання, що стояло перед нами. У мене лишився в пам'яті такий особливо рельєфний прояв цієї неймовірно абстрактної і беззмістовно загальної постановки питання Аксельродом. Він двічі (я відзначив це) торкнувся у своїй промові питання про угоди чи порозуміння с.-д. з к.-д. Один раз він мимохідь зачепив це питання, висловившись зневажливо і в двох словах проти всяких угод. Другий раз він спинився на ньому докладніше і сказав, що допустимі, взагалі кажучи, і угоди. Необхідно лише, щоб вони полягали не в шушуканні якихось комітетів, а у відкритій, всім робітничим масам видній і ясній угоді, яка повинна бути великим політичним кроком або ділом. Вона підняла б пролетаріат в його значенні політичної сили, показала б йому ясніше і виразніше політичний механізм і різне становище, різні інтереси тих чи інших класів. Вона втягла б пролетаріат у певні політичні відносини, навчила б розрізняти ворогів

і недругів, і так далі, і тому подібне. Саме з міркувань такого роду складалася величезна «доповідь» тов. Аксельрода,— їх не можна переказати, їх можна тільки змалювати на тому чи іншому окремому прикладі.

У своїй доповіді-відповіді я насамперед заявив, що Аксельрод намалював дуже гарненьку, коли хочете, чарівну картинку. Малював він її з любов'ю і майстерністю, фарби клав яскраві, штрихи проводив тонкі. Шкода тільки, що це картина не з натури. Хороша картина, що й казати, та сюжет у неї фантастичний. Чудовий етюд на тему про значення парламентаризму взагалі, прекрасна популярна лекція про роль представницьких установ. Шкода тільки, що про конкретні історичні умови даного російського, вибачте на слові, «парламенту» нічого не сказано і нічогісінько в цьому відношенні не роз'яснено. Аксельрод чудово виказав себе, говорив я, своїм міркуванням про угоди з кадетами. Він визнав, що значення таких угод, при дійсному парламентаризмі іноді неминучих, залежить від відкритого виступу перед масою, від можливості вигнати старе «шушукання» і поставити на його місце агітацію в масах, самостійність мас, виступ перед масами.

Чудові речі, що й казати. Ну, а чи можливі вони в російському «парламентарному» ладі? Або, вірніше, чи в такій-от формі відбуваються в Росії, через об'єктивні умови нашої реальної (а не з картинки взятої) дійсності, виступи дійсно масові? Чи не виходило так, товаришу Аксельрод, що бажані вам виступи с.-д. перед масами зводилися до підпільних листочків, а кадети мали мільйони примірників газет? Чи не краще було б, замість нікчемного викладання красот парламентаризму (ніким не заперечуваних), змалювати, як стоїть справа в реальній дійсності з с.-д. газетами, зборами, клубами, спілками? Не вам же справді, європейцеві, стану доводити я, що ваші загальні міркування про парламентаризм мовчки передбачають і газети, і збори, і клуби, і спілки, що все це є частина парламентарної системи?

Чому обмежився Аксельрод у своїй доповіді загальниками і абстрактними положеннями? Тому, що йому

треба було лишити в тіні конкретну політичну дійсність Росії періоду лютого — квітня 1906 р. Ця дійсність показує надто *гострі* суперечності між *самодержавством* і *пролетаріатом та селянством,* які пригноблені, але обурюються. Щоб захопити слухачів картиною парламентаризму взагалі, треба було показати ці суперечності менш гострими, *притупити* їх, намалювати «ідеальний» план ідеальної, відкритої угоди з к.-д., а, головне, треба було *абстрагувати* ці гострі суперечності, забути про них, обійти їх мовчанкою.

Щоб урахувати реальні незгоди і не витати у піднебессі, я в своїй доповіді зіставляв обидві резолюції і докладно аналізував їх *. Чотири основні відміни виявлялися при цьому між резолюціями меншовиків і більшовиків про Думу.

По-1-е, меншовики не дають ніякої оцінки виборів. Під час з'їзду вибори в $^{9}/_{10}$ Росії були вже закінчені. Ці вибори дали, безсумнівно, величезний політичний матеріал, який дає картину дійсності, а не картину нашої фантазії. Цей матеріал враховували ми прямо і точно, кажучи: він доводить, що у величезній масі місцевостей Росії участь у виборах була рівнозначна підтримці кадетів, що це не була на ділі соціал-демократична політика. Меншовики *ні звуку* про це. Вони *бояться* цієї постановки питання на конкретний грунт. Вони бояться і глянути прямо на дійсність і зробити обов'язкові висновки з цього становища між кадетами і чорносотенцями. Оцінки *реальних* виборів, *загалом і в цілому* їх підсумків, вони не дають, бо така оцінка *говорить проти них.*

По-2-е, меншовики в усій своїй резолюції беруть або розглядають Думу тільки як юридичну установу, а не як орган виявлення волі (або безвольності) певних елементів буржуазії, не як орган, який служить інтересам певних буржуазних партій. Меншовики в своїй резолюції говорять про Думу взагалі, про Думу, як «інститут», про Думу, як про «чисте» народне представництво. Це — прийом міркування не марксистський, а чисто

---

* Див. Твори, 5 вид., том 12, стор. 354—358. *Ред.*

кадетський, не матеріалістичний, а в гіршому значенні слова ідеалістичний, не по-пролетарському класовий, а по-міщанському розпливчастий.

Візьміть, хоча б, такий, надзвичайно характерний вислів меншовицької резолюції, говорив я на з'їзді: ...«4) що ці конфлікти (з реакцією), змушуючи Д. думу шукати опори в широких масах»... (я цитую поданий меншовиками на з'їзд проект). Чи вірно, що Дума може і буде шукати опори в широких масах? *Яка* Дума? Дума октябристів? Напевне ні. Дума селянських і робітничих депутатів? Їй нема чого *шукати* опори, бо у неї є, була і буде опора. Дума кадетів? Так, щодо неї і тільки щодо неї це вірно. Кадетській Думі дійсно треба *шукати опори* в широких масах. Але, як тільки під абстрактне, ідеалістичне і загальне формулювання меншовиків ви підставляєте конкретно-класовий зміст, так зараз же ви бачите неповноту і, значить, невірність їх формулювання. Кадети *прагнуть* спертися на народ. Це правда. Це слово в слово говорить про них наша (більшовицька) резолюція про ставлення до буржуазних партій. Але наша резолюція додає: кадети *хитаються* між прагненням спертися на народ і *боязню його революційної самостійності*. Ні один соціаліст не наважиться заперечувати справедливості підкреслених слів. Чому ж меншовики в резолюції про Думу, коли відомо вже було, що Дума кадетська, сказали тільки *половину правди?* Чому вони відзначили тільки *світлу сторону* кадетів, замовчавши зворотний бік медалі?

Наша Дума не є втілення «чистої ідеї» народного представництва. Так можуть думати тільки буржуазні пошляки з кадетських професорів. Наша Дума є те, щó з неї роблять представники певних *класів* і певних партій, які в ній сидять. Наша Дума є кадетська Дума. Якщо ми скажемо про неї, що вона прагне спертися на народ, і не додамо, що вона боїться революційної самодіяльності народу, то ми скажемо пряму неправду, ми введемо в оману пролетаріат і весь народ, ми виявимо найнепростимішу податливість настроєві хвилини, захоплення перемогами партії хитань між свободою

і монархією і невміння оцінити справжню суть цієї партії. Кадети, звичайно, похвалять вас за таке замовчання, але чи похвалять вас свідомі робітники?

Ще приклад. «Царський уряд прагне ослабити революційне піднесення»,— пишуть меншовики в своїй резолюції. Це вірно. Та чи тільки один царський уряд прагне до цього? Чи не довели кадети вже тисячу разів, що вони теж прагнуть *і* спертися на народ, *і* ослабити його революційне піднесення? Чи личить соціал-демократам підкрашувати кадетів?

І я робив такий висновок. Наша резолюція говорить, що Дума послужить *посередньо* розвиткові революції. *Тільки* таке формулювання вірне, бо кадети хитаються між революцією і реакцією. Наша резолюція каже прямо і ясно *з приводу Думи,* що необхідно викривати хиткість кадетів. Замовчати це в резолюції про Думу значить впасти в буржуазну ідеалізацію «чистого народного представництва».

І дійсний досвід вже став спростовувати ілюзії меншовиків. У «Невской Газете» [28] ви знайдете вже вказівки (на жаль, не витримані систематично) на те, що кадети в Думі діяли нереволюційно, на те, що пролетаріат не допустить «угод пп. Мілюкових із старим режимом». Кажучи це, меншовики цілком підтверджують правильність моєї з'їздівської критики їх резолюції. Кажучи це, вони йдуть за хвилею революційного піднесення, яке, незважаючи на його відносну слабість, вже почало показувати справжню природу кадетів, вже почало виявляти правильність більшовицької постановки питання.

По-3-є, говорив я, резолюція меншовиків не дає ясного поділу буржуазної демократії з точки зору тактики пролетаріату. Пролетаріат повинен іти у певній мірі разом з буржуазною демократією, або «нарізно йти, разом бити». З якою ж саме частиною буржуазної демократії повинен він «разом бити» тепер, в епоху Думи? Адже ви самі, товариші меншовики, розумієте, що Дума висуває на чергу це питання, але ви від нього ухиляєтеся. А ми говорили прямо і ясно: з селянською або

революційною демократією, нейтралізуючи нашою угодою з нею хиткість і непослідовність кадетів.

Меншовики (особливо Плеханов, який, повторюю, був справжнім ідейним вождем меншовиків на з'їзді) намагались у відповідь на цю критику «поглибити» свою позицію. Так, ви хочете викривати кадетів,— вигукували вони.— А ми викриваємо *всі* буржуазні партії; дивись кінець нашої резолюції: «розкривати перед масами непослідовність *усіх* буржуазних партій» і т. д. І Плеханов з гордістю додавав: це тільки буржуазні радикали натискують виключно на кадетів, а ми, соціалісти, викриваємо всі буржуазні партії.

Софізм, який прихований в цьому позірному «поглибленні» питання, так часто пускався в хід на з'їзді і пускається в хід тепер, що про нього варто сказати кілька слів.

Про що йде мова в даній резолюції? Про соціалістичне викриття всіх буржуазних партій чи про визначення того, яка верства буржуазної демократії може *тепер* допомагати пролетаріатові вести ще вперед буржуазну революцію?

Ясно, що не про перше, а про друге.

А коли це ясно, то ні для чого і підміняти друге першим. Більшовицька резолюція про ставлення до буржуазних партій ясно говорить про соціалістичне викриття всякої, в тому числі і революційної і селянської, буржуазної демократії, але в питанні про сучасну тактику пролетаріату мова йде не про соціалістичну критику, а про взаємну політичну підтримку.

Чим далі йде вперед буржуазна революція, тим лівіше шукає собі союзників пролетаріат серед буржуазної демократії, тим глибше спускається він від верхів її до низів. Був час, коли підтримку могли подавати предводителі дворянства і п. Струве, який висував (1901 р.) шиповський лозунг: «права і владне земство»[29]. Революція пішла далеко вперед. Верхи буржуазної демократії стали відходити від революції. Низи стали прокидатися. Пролетаріат став шукати союзників (для *буржуазної* революції) в низах буржуазної демократії. І тепер єдиним правильним визначенням тактики про-

летаріату в цьому відношенні буде: з селянством (адже теж буржуазна демократія, не забувайте цього, товариші меншовики!) і з революційною демократією, паралізуючи хиткість кадетів.

І ще раз. Яку лінію підтвердили перші кроки кадетської Думи? Наші спори вже випередило життя. Життя змусило і «Невскую Газету» виділяти селянську («Трудову») групу [30], віддавати їй перевагу перед кадетами, зближатися з нею і викривати кадетів. Життя навчило нашого лозунга: союзник пролетаріату до перемоги буржуазної революції — селянська і революційна демократія.

По-4-е, я критикував останній пункт меншовицької резолюції, який стосується с.-д. парламентської фракції в Думі. Я вказував, що вся маса свідомого пролетаріату не обирала. Чи доцільно за таких умов нав'язувати цій робітничій масі офіціальних представників партії? Чи може партія поручитися за дійсно партійне обрання кандидатів? Чи не створить певної небезпеки і ненормального становища те, що перших с.-д. кандидатів у Думу чекають від *селянських* і міських дрібнобуржуазних курій? Перші кандидати в Думу від с.-д. робітничої партії без обрання робітничими організаціями і контролю їх... Поправка тов. Назара, який вимагав, щоб с.-д. кандидати в Думу *виставлялись* місцевими робітничими організаціями, була відхилена меншовиками. Ми зажадали іменного голосування і внесли в протокол окрему думку *.

За поправку кавказців (брати участь у виборах, де їх ще не було, але не вступати в блоки з іншими партіями) ми голосували, бо заборона блоків, угод з іншими партіями мала безсумнівно велике політичне значення для партії.

Відзначу ще, що з'їзд відхилив поправку тов. Єрманського (меншовик, який вважав себе примиренцем), який хотів, щоб участь у виборах була допущена лише тоді, коли можлива агітація в масах і широка організація їх.

---

* Див. Твори, 5 вид., том 12, стор. 361—362. *Ред.*

Представники національних с.-д. партій, поляки, бундівці і, пригадується, також і латиші, брали слово в даному питанні і рішуче висловлювалися за бойкот, підкреслюючи місцеві і конкретні умови, протестуючи проти розв'язання подібного питання на підставі абстрактних міркувань.

У питанні про парламентську с.-д. фракцію з'їзд прийняв також інструкцію ЦК. Інструкція ця, що не ввійшла, на жаль, у видані ЦК постанови з'їзду, доручає ЦК повідомити *всі* партійні організації — 1) кого саме, 2) коли саме і 3) на яких умовах саме він призначив представником партії в парламентській фракції, потім повідомляти періодичні звіти про діяльність цих представників партії. Місцевим робітничим організаціям, члени яких є с.-д. депутатами в Думі, ця резолюція доручає контроль за своїми «уповноваженими» в Думі[31]. Зауважу в дужках, що ця важлива резолюція, яка показує, що с.-д. не так дивляться на парламентаризм, як буржуазні політикани, зустріла одностайне обурення або осміяння і в «Думе»[32], газеті п. Струве, і в «Новом Времени»[33].

Нарешті, закінчуючи розповідь про дебати в питанні про Держ. думу, відзначу ще два епізоди. Перший — виступ товариша Акімова, який був запрошений на з'їзд з дорадчим голосом. До відома товаришів, необізнаних з історією нашої партії, скажу, що тов. Акімов з кінця 90-х років є найпослідовнішим або одним з найпослідовніших опортуністів у партії. Навіть нова «Искра»[34] мусила визнати це. Акімов був «економістом»[35] у 1899 і наступних роках і лишився вірним собі. Пан Струве в «Освобождении»[36] не раз хвалив його за «реалізм» і за науковість його марксизму. Від бернштейніанців «Без Заглавия»[37] (п. Прокопович і т. д.) тов. Акімов навряд чи істотно відрізняється. Зрозуміло, що присутність такого товариша не могла не бути цінною на з'їзді при боротьбі правого і лівого крила с.-д.

Тов. Акімов говорив якраз після доповідачів перший в питанні про Д. думу. Він заявив, що багато в чому не погоджується з меншовиками, але з тов. Аксельродом

цілком згоден. Він не тільки за участь у Думі, але і за підтримку кадетів. Тов. Акімов був єдиним послідовним меншовиком в тому відношенні, що відкрито став на захист кадетів (а не в прикритій формі на зразок того, що кадети важливіші від есерів [38]). Він відкрито повстав проти моєї оцінки кадетів у брошурі «Перемога кадетів і завдання робітничої партії». Кадети, за його словами, «дійсно партія народної свободи, але більш поміркована». Кадети — «сирітські демократи», сказав наш сирітський соціал-демократ. «Меншовики повинні штучно виставляти перепони тому, щоб не стати пособниками кадетів».

Як бачить читач, промова т. Акімова дуже ясно показала ще раз, в який бік валяться наші товариші меншовики.

Другий епізод показав це з іншого боку. Діло було так. У первісному проекті меншовицької резолюції про Д. думу, ухваленої комісією, пункт 5-й (про армію) містив таку фразу: «...Вперше побачивши на російському грунті нову *самим царем покликану до життя, законом визнану,* владу, що вийшла з надр нації» і т. д. Критикуючи резолюцію меншовиків за її, висловлюючись м'яко, необережне і оптимістичне ставлення до Держ. думи, я, між іншим, критикував і підкреслені слова і жартома сказав: чи не додати до них: «і господом богом даровану» (владу?). Тов. Плеханов, член комісії, страшенно образився на мене за цей жарт.— Як!— вигукував він у своїй промові.— Я мушу вислухувати такі «запідозрювання в опортунізмі» (буквальний його вислів, записаний мною). Та я сам військовий і знаю, як військові ставляться до влади, яке значення має в їх очах визнання влади царем, і т. д., і т. д. Образа тов. Плеханова виказала його слабе місце і показала ще ясніше, що він «пересолив». У своєму заключному слові я відповів, що не в «запідозрюваннях» зовсім річ і смішно такі жалісні слова говорити. Плеханова не звинувачує ніхто у вірі в царя. Але резолюція пишеться не для Плеханова, а для народу. А в народ пускати такі двозначні доводи, які личать тільки пп. Вітте і К°, непристойно.

Доводи ці обернуться проти нас, бо якщо підкреслювати, що Д. дума є «влада» (?? саме вже це слово показує непомірний оптимізм наших меншовиків), і влада, покликана до життя царем, то звідси будуть виводити, що ця законна влада і повинна діяти законно, слухаючись того, ким вона «покликана до життя».

Меншовики й самі побачили, що Плеханов пересолив. Підкреслені слова на пропозицію, що вийшла з їх середовища, були викреслені з резолюції.

VI

ЗБРОЙНЕ ПОВСТАННЯ

Два головні питання, аграрне і про Держ. думу, разом з дебатами про оцінку моменту, зайняли головну увагу з'їзду. Не пам'ятаю, скільки днів потратили ми на ці питання, але факт той, що втома позначалася вже на багатьох присутніх,— а крім утоми, мабуть, і прагнення зняти деякі питання з черги. Було прийнято пропозицію прискорити роботу з'їзду, і доповідачам у питанні про збройне повстання *скоротили* час до 15 хвилин (доповідачам у попередніх питаннях не раз продовжували час понад встановлені півгодини). Це був початок комкання питань.

Доповідач від переважаючої на з'їзді «меншості» в питанні про збройне повстання, т. Череванін, як і слід було сподіватися, як і провіщали не раз більшовики, «скотився до Плеханова», тобто став по суті на точку зору «Дневников», з якими багато меншовиків заявляли свою незгоду до з'їзду. У мене записані були в моїх замітках такі фрази його, як: «грудневе повстання було тільки продуктом одчаю» або: «поразка грудневого повстання була забезпечена вже у перші дні». Плехановське: «не треба було братися за зброю» проходило червоною ниткою через його виклад, якийряснів, як водиться, вихватками на адресу «змовників» і «перебільшення техніки».

Наш доповідач, т. Вінтер, марно намагався в своїй короткій промові спонукати з'їзд до оцінки точного

тексту обох резолюцій. Йому довелося навіть відмовитися одного разу від продовження доповіді. Це було в середині його промови, коли він прочитав перший пункт меншовицької резолюції: «боротьба висуває безпосереднє завдання вирвати владу з рук самодержавного уряду». Виявилось, що наш доповідач, член комісії по виробленню резолюції про збройне повстання, *не знав,* що ця комісія *в останню хвилину* запропонувала з'їздові в гектографованому проекті резолюції *нову* редакцію. А саме: меншовицька частина комісії з Плехановим на чолі пропонувала сказати: «*вирвати права силою*» замість «вирвати владу».

Ця зміна тексту резолюції, що подається на з'їзд, без відома доповідача, члена комісії, до такої міри грубо порушувала всі звичаї і правила з'їздівської роботи, що наш доповідач, обурений, відмовився від продовження доповіді. Лише після довгих «пояснень» меншовиків він погодився сказати кілька заключних слів.

Зміна була дійсно приголомшлива. В резолюції про повстання говориться не про боротьбу за владу, а про боротьбу за права! Подумайте тільки, яка неймовірна плутанина внесена була б у свідомість мас цим опортуністичним формулюванням і якою безглуздою була б невідповідність, що прямо впадає в очі, між величчю засобу (повстання) і скромністю мети (вирвати права, тобто від старої влади вирвати права, добитися поступок старої влади, а не повалення її).

Само собою розуміється, що більшовики напали на цю поправку якнайенергійніше. Ряди меншовиків захитались. Вони переконались, як видно, що Плеханов ще раз пересолив і що їм погано довелося б на практиці з такою поміркованою і акуратною оцінкою завдання повстання. Плеханова змусили повернути. Він узяв свою поправку назад, сказавши, що не надає ваги відміні, власне тільки «стилістичній». Звичайно, це було золотінням пілюлі. Всі розуміли, що справа зовсім не в стилістиці.

Плехановська поправка яскраво виявила основну тенденцію меншовиків у питанні про повстання:

придумати відмовки від повстання, зректися грудневого повстання, відрадити повторне повстання, звести завдання його нанівець або так визначити ці завдання, щоб для виконання їх не могло бути й мови про повстання. Але прямо і рішуче, відкрито і ясно сказати це меншовики не наважились. Їх становище було якнайфальшивіше: говорити у прикритій формі і напівнатяками те, що становить їх заповітну думку. Представники пролетаріату можуть і повинні відкрито критикувати помилки його, але робити це у прикритій, двозначній, неясній формі зовсім недостойно соціал-демократії. І резолюція меншовиків відбила на собі мимоволі цю двозначну позицію: відмовки від повстання поряд з «народним» нібито визнанням його.

Розмови про техніку і про змовництво були надто явним відверненням очей, надто грубим затушовуванням незгод у *політичній* оцінці повстання. Щоб ухилитися від цієї оцінки, щоб не сказати прямо, чи було грудневе повстання кроком вперед і піднесенням руху на вищий ступінь, для цього треба було відвести розмови убік, від політики до техніки, від конкретної оцінки грудня 1905 р. до загальних фраз про змовництво. І якою ж плямою на соціал-демократії залишаться ці розмови про змовництво з приводу такого *народного* руху, як груднева боротьба у Москві!

Ви хочете полемізувати, говорили ми товаришам меншовикам, вам хочеться «шпигнути» більшовиків, ваша резолюція про повстання повна вихваток на адресу тих, що незгідно мислять. Полемізуйте, скільки завгодно. Це ваше право і ваш обов'язок. Але не зводьте великого питання про оцінку історичних днів до дрібної і дріб'язкової полеміки. Не принижуйте партії тим, що вона в питанні про грудневу боротьбу робітників, селян, дрібної міської буржуазії не вміє сказати нічого, крім шпильок та уколів на адресу іншої фракції. Підніміться трошечки вище, напишіть, коли хочете, окрему полемічну резолюцію проти більшовиків, але дайте ж пролетаріатові і всьому народові пряму і ясну, не дволичну, відповідь на питання про повстання.

Ви кричите про перебільшення техніки і про змовництво. Але гляньте на обидва проекти резолюцій. Ви побачите якраз у нашій резолюції не технічний, а *історичний і політичний* матеріал. Ви побачите у нас мотивування, взяте якраз не з голих загальників, яких не можна довести («завдання боротьби вирвати владу»), а з *історії руху,* з політичного досвіду останньої чверті 1905 року. Ви звалюєте з хворої голови на здорову, тому що саме ваша резолюція бідна до краю історико-політичним матеріалом. Вона говорить про повстання, а ні слова про відношення страйку до повстання, ні слова про те, як післяжовтнева боротьба привела до необхідності і неминучості повстання, ні єдиного прямого і ясного слова про грудень. Саме в нашій резолюції повстання виступає не як змовницький заклик, не як питання техніки, а як *політичний результат* цілком конкретної історичної дійсності, створеної жовтневим страйком, обіцянкою свобод, намаганням відібрати їх і боротьбою за їх захист.

Фрази про техніку і про змовництво — це тільки прикриття вашого *відступу* в питанні про повстання.

На з'їзді резолюцію меншовиків у питанні про повстання так і називали: «резолюцією *проти* збройного повстання». І навряд чи наважиться заперечувати правильність цього твердження той, хто скільки-небудь уважно прочитає тексти обох резолюцій, які пропонувалися з'їздові *.

Наші доводи лише почасти вплинули на меншовиків. Хто зіставить *проект* їх резолюції з остаточною прийнятою ними резолюцією, той побачить, що цілий ряд дійсно дрібних вихваток і поглядів вони усунули. Але загальний дух, звичайно, лишився. Це — історичний факт, що меншовицький з'їзд після першого збройного повстання в Росії виявив розгубленість, ухилився від прямої відповіді, не наважився прямо сказати пролетаріатові, чи було помилкою чи кроком вперед це

* Щоб полегшити читачеві свідомо-критичне ставлення до спорів на з'їзді, я вміщую в додатку тексти первісних проектів резолюцій більшості і меншості і тексти прийнятих з'їздом резолюцій. Тільки уважне вивчення і порівняння цих текстів дасть можливість самостійно розібратися в питаннях с.-д. тактики.

повстання, чи потрібне друге повстання і як воно пов'язується історично з першим.

Ухильність меншовиків, які бажають зняти з черги питання про повстання, тяжіють до цього, але не наважуються признатися в цьому, привела до того, що питання по суті лишилося відкритим. Оцінка грудневого повстання *ще* повинна бути вироблена *партією,* і на це питання всі організації повинні звернути найсерйознішу увагу.

Практичне питання про повстання теж відкрите. Від імені з'їзду визнано, що *безпосереднє* (це зауважте!) завдання руху — «*вирвати владу*». Адже ж це формулювання, коли хочете, ультрабільшовицьке, адже саме воно зводить справу до фрази, в чому нас обвинувачували. Але раз це сказав з'їзд, ми повинні керуватися ним, ми повинні *на цій підставі* критикувати якнайрішучіше ті місцеві і центральні установи й організації партії, які могли б забути про це *безпосереднє* завдання. Ми можемо і повинні, на підставі рішення з'їзду, висувати це *безпосереднє* завдання *на перший план* у певні політичні моменти. Перешкоджати цьому ніхто не має права, це буде повністю і цілковито в межах директив з'їзду, коли вже ми викинули слова «вирвати права» і змусили визнати «*безпосереднє завдання вирвати владу*».

Радимо не забувати цього партійним організаціям, особливо в такі моменти, коли наша горезвісна Дума дістає ляпаси від самодержавного уряду.

Тов. Воїнов, у дебатах про збройне повстання, дуже влучно зауважив, в які лещата потрапили меншовики. Сказати «вирвати права» — формулювання до неможливості опортуністичне. Сказати «вирвати владу» — значить вибити у себе з рук всяку зброю проти більшовиків. Віднині ми знаємо,— глузував Воїнов,— щó таке ортодоксальний марксизм і щó таке змовницька єресь. «Вирвати владу» — ортодоксально, «завоювати владу» — змовництво...

Той самий промовець обрисував загальний тип меншовика з цього приводу. Меншовики — імпресіоністи, сказав він, люди настрою, люди хвилини. Піднімається хвиля, йде жовтень — листопад 1905 р.— і от, «Нача-

ло» помчало, воно виступає навіть більш по-більшовицькому, ніж більшовики. Воно вже скаче від демократичної диктатури до диктатури соціалістичної. Відійшов прибій, знизився настрій, піднялись кадети,— меншовики поспішають пристосуватися до зниженого настрою, біжать вистрибом за кадетами, зневажливо махають рукою на жовтнево-грудневі форми боротьби.

Надзвичайно цікавим підтвердженням сказаного була на з'їзді писана заява меншовика Ларіна. Вона подана була ним у бюро і, значить, повинна бути повністю в протоколах. Ларін говорив там, що меншовики помилялися в жовтні — грудні, діючи по-більшовицькому. Словесні, приватні протести проти цього «цінного визнання» я чув на з'їзді з боку окремих меншовиків, але чи були ці протести висловлені у промовах або в заявах, не поручуся.

Повчальним також був виступ Плеханова. Він говорив (коли я не помиляюсь) про захоплення влади. Він проговорився при цьому якнайоригінальніше. — Я проти змовницького захоплення влади,— вигукував він,— але я цілковито за таке захоплення влади, яким був, наприклад, Конвент [39] у великій французькій революції.

Тут Плеханов був спійманий нами на слові.— Чудово, тов. Плеханов,— відповів я йому.— Напишіть у резолюції те, що ви сказали! Осудіть, як завгодно гостро, змовництво,— ми, більшовики, все ж таки будемо цілком і одноголосно голосувати за таку резолюцію, в якій буде визнане і рекомендоване пролетаріатові захоплення влади за типом Конвенту. Осудіть змовництво, але визнайте в резолюції диктатуру, подібну до Конвенту, і ми погодимося з вами цілковито і безумовно. Мало того. Я ручуся вам, що з того моменту, як ви підпишете таку резолюцію, *вас перестануть хвалити кадети!*

Тов. Воїнов теж відзначив кричущу суперечність, в яку впав тов. Плеханов, ненароком «проговорившись» щодо Конвенту. Конвент був саме диктатурою низів, тобто найнижчих верств міської і сільської бідноти. У буржуазній революції це була саме така повновладна установа, в якій панувала цілковито і неподільно

не велика або середня буржуазія, а простий народ, біднота, тобто саме те, що ми називаємо: «пролетаріат і селянство». Визнавати Конвент і виступати проти захоплення влади — значить грати словами. Визнавати Конвент і розпинатися проти «революційно-демократичної диктатури пролетаріату і селянства» — значить побивати самого себе. А більшовики завжди і весь час говорили про завоювання влади саме масою народу, саме пролетаріатом і селянством, аж ніяк не тією або іншою «свідомою меншістю». Фрази про змовництво і бланкізм — проста невинна декламація, яка і розсипалася на порох при одній згадці про Конвент.

VII

КІНЕЦЬ З'ЇЗДУ

Питання про збройне повстання було останнім питанням, яке обговорювалося скільки-небудь грунтовно і принципіально на з'їзді. Всі інші питання були зовсім уже скомкані або розв'язані без дебатів.

Резолюція про партизанські бойові виступи пройшла, як придаток до резолюції про збройне повстання. Я не був присутній у цей час в залі засідання і не чув від товаришів ні про які скільки-небудь цікаві дебати в цьому питанні. Та й питання це, звичайно, не принципіальне.

Резолюції про професійні спілки і про ставлення до селянського руху були прийняті одноголосно. У комісіях по підготовці резолюцій більшовики і меншовики дійшли в цих питаннях згоди. Відзначу в резолюції про селянський рух цілком правильну оцінку кадетської партії і визнання повстання «єдиним засобом» завоювання свободи. Обидва ці положення треба частіше мати на увазі в роботі нашої повсякденної агітації.

Об'єднання з національними с.-д. партіями зайняло дещо більше часу. Злиття з поляками пройшло одноголосно. Злиття з латишами, пригадується, теж, в кожному разі, без великих дебатів. В питанні про злиття

з Бундом вийшла велика баталія. Злиття пройшло, пригадується, 54 голосами або близько того. *За* голосували більшовики (майже всі), центр і найменш фракційно настроєні меншовики. Провели єдність місцевих керівних комітетів РСДРП і обрання делегатів на з'їзд на загальних підставах. Прийняли резолюцію, яка визнає необхідність боротьби за централістичні принципи організації (ми пропонували іншу щодо редакції, але тотожну щодо змісту резолюцію, в якій підкреслювалось практичне значення зробленої нами поступки Бундові і визнавалась необхідність неухильної боротьби за тісніше і новіше згуртування сили пролетаріату).

Деякі меншовики дуже гарячилися з приводу об'єднання з Бундом і обвинувачували нас у відступі від принципів другого з'їзду. Найкращою відповіддю на ці обвинувачення є довідка з № 2 «Партийных Известий». Більшовики надрукували там, *задовго до з'їзду,* проект резолюції, який пропонував ряд *дальших* поступок *всім* національним с.-д. партіям, аж до «пропорціонального представництва у місцевих, обласних і центральних установах партії» *. Меншовики відповідали в тому ж № 2 «Партийных Известий» на наші резолюції своїми контррезолюціями, причому *ні єдиним словом* не застерегли своєї незгоди з нашим планом зробити дальші поступки Бундові та іншим національним с.-д. партіям.

Мені здається, що цей факт дає найкращу відповідь на те спірне питання, чи більшовики з фракційності голосували за Бунд, чи меншовики з фракційності голосували проти Бунду.

Статут партії був прийнятий дуже швидко. Я був у комісії по виробленню проекту статуту. Меншовики хотіли було підвищити до $^2/_3$ число членів партії, потрібне для скликання екстреного з'їзду. Я заявив тоді разом із своїми колегами-більшовиками категорично, що найменша спроба зменшити той мінімум автономії і прав опозиції, який визнав у статуті фракційний III з'їзд, означатиме неминучий розкол. Справа залежить від вас, товариші меншовики: хочете додержувати

* Див. Твори, 5 вид., том 12, стор. 218. *Ред.*

лояльності, додержувати всіх прав меншості, всіх прав опозиції *,— тоді ми скоряємось, вводимо своїх однодумців у ЦК і засуджуємо розкол. Не хочете,— тоді розкол неминучий.

Меншовики погодилися знизити $^2/_3$ до $^1/_2$. Статут пройшов одноголосно: і § 1, і принцип демократичного централізму. Незгоду викликали лише два пункти.

По-перше, ми запропонували вставити примітку до § 1 в тому розумінні, що члени партії, які змінюють місце проживання, мають право входити до місцевих організацій партії.

Примітка ця мала те значення, щоб зробити неможливими дрібні чвари і склоку, викидання з організації тих, що незгідно мислять, відмову меншовиків допускати більшовиків і навпаки. Партія росте. Вона стає широкою. Треба покінчити з боротьбою за місця. Всі установи партії виборні. А в нижчі організації партії вхід повинен бути цілком вільний для всіх членів партії. Тільки тоді ідейна боротьба не брудниться організаційною склокою.

Меншовики, незважаючи на всі наші домагання, відхилили цю примітку. Але на доказ своїх лояльних намірів вони погодилися прийняти резолюцію: «З'їзд відхиляє цю примітку тільки тому, що вважає її зайвою і *само собою зрозумілою*» (цитую напам'ять, бо тексту цієї резолюції в моїх замітках не знайшлося). Цю резолюцію дуже важливо мати на увазі при всяких можливих спорах і організаційних розходженнях.

Другий пункт незгод стосувався відносин ЦК і ЦО. Меншовики провели обрання ЦО на з'їзді і входження ЦО до складу ЦК в питаннях політики (неясний пункт, який викличе, мабуть, непорозуміння). Більшовики, посилаючись на сумний досвід літературних сутичок в російській і німецькій ** партіях, стояли за призначення редакції ЦО Центральним Комітетом і за право

---

* Нагадаю, що в своїй брошурі: «Соціал-демократія і Держ. дума» (разом із статтею Дана) я вказував до з'їзду на необхідність забезпечити течії, яка лишилася в меншості, *свободу критики рішень з'їзду і свободу агітації за новий з'їзд* (стор. 8). (Див. Твори, 5 вид., том 12, стор. 161. *Ред.*)

** Недавня «історія» з шістьма редакторами «Vorwärts» [40], які підняли скандал за усунення їх Центральним правлінням Німецької с.-д. партії [41].

його змінювати редакцію. Рішення меншовиків, на мій погляд, безсумнівно показує, що в правому крилі нашої партії є ненормальність і у відносинах між літераторами, з одного боку, і практично-політичними керівниками, з другого.

Як курйоз, треба відзначити ще, що меншовики прийняли на з'їзді підтвердження резолюції Амстердамського міжнародного соціалістичного конгресу про ставлення до буржуазних партій [42]. В історію наших с.-д. з'їздів ця постанова ввійде саме, як курйоз. Справді, хіба не *всі* постанови міжнародних соціалістичних конгресів обов'язкові для с.-д. партій *всіх* країн? Яка ж рація виділяти і підтверджувати одну з таких постанов? Де і коли бачено, щоб національні с.-д. партії, замість того, щоб розв'язувати питання про ставлення до тієї або іншої буржуазної партії *своєї* країни, посилались на спільне для всіх країн ставлення до всіх буржуазних партій взагалі? До з'їзду і більшовики і меншовики підготували проекти резолюцій про ставлення до буржуазних партій *у Росії* в літо від різдва Христового *1906-е*. Якщо не лишилося часу на з'їзді для розгляду цього питання, то його треба було просто відкласти. Вибирати ж такий «середній» шлях: питання про російські партії не розглядати, а міжнародне рішення загального питання підтвердити, це значило тільки показати перед усім світом свою розгубленість. Не знаємо, мовляв, як нам своїм розумом про російські партії вирішити, так от уже повторимо хоч міжнародне рішення! Це була найбільш невдала, здатна лише викликати насмішки, форма залишення питання відкритим.

А питання надзвичайно важливе. Проекти відповідних резолюцій більшості і меншості читач знайде в додатку. Пропонуємо тим, хто цікавиться цим питанням (а якого практика, агітатора чи пропагандиста може не цікавити це питання?), зіставляти ці проекти час від часу з «уроками революції», тобто з тими політичними фактами з життя партій, яких таку силу дає тепер російське життя. Хто захоче провести таке зіставлення, той побачить, що революція все більше і більше підтверджує нашу оцінку двох головних течій у буржуазній

демократії: ліберально-монархічної (головним чином, кадети) і революційно-демократичної.

А меншовицька резолюція має на собі явні сліди тієї саме безпорадності і розгубленості, які привели на з'їзді до курйозного виходу: підтвердити міжнародне рішення. Меншовицька резолюція складається тільки із загальних фраз, без спроби розв'язати (або намітити розв'язання) конкретні питання російської політичної дійсності. Треба критикувати всі партії, говорить ця розгублена резолюція, треба викривати їх, треба визнати, що немає цілком послідовних демократичних партій. А *як саме* слід «критикувати і викривати» *різні* буржуазні партії Росії або різні типи цих партій,— цього резолюція не знає. Вона говорить, що треба «критикувати», але вона *не вміє* критикувати, бо марксистська критика буржуазних партій полягає саме в *конкретному* аналізі тієї чи іншої *класової* основи різних буржуазних партій. Резолюція говорить безпорадно: немає цілком послідовних демократичних партій,— і не вміє визначити тих *відмін* у послідовності *російських* буржуазно-демократичних партій, які вже виявилися і виявляються в ході нашої революції. За голими фразами, за загальниками меншовицької резолюції зникли навіть грані трьох основних типів наших буржуазних партій: типу октябристів, типу кадетів, типу революційних демократів. І ці наші с.-д. правого крила, до смішного безпорадні в урахуванні класових основ і тенденцій різних партій буржуазної Росії, обвинувачують ще лівих с.-д. в «істинному соціалізмі», тобто в ігноруванні історично-конкретної ролі буржуазної демократії! Ще раз: от уже справді з хворої голови та на здорову.

Я дещо ухилився від предмета мого викладу. Але я попередив уже на початку своєї брошури, що до доповіді про з'їзд я маю намір додати деякі думки з приводу з'їзду. І я думаю, що для осмисленої оцінки з'їзду членами партії треба подумати не тільки над тим, що з'їзд зробив, але і над тим, чого з'їзд не зробив, хоч повинен був зробити. А необхідність марксистського аналізу різних буржуазно-демократичних партій Росії усвідом-

люється з кожним днем все чіткіше кожним мислячим соціал-демократом.

Вибори пройшли на з'їзді за кілька хвилин. Все було улагоджено, по суті, до загальних засідань з'їзду. П'ятірка в ЦО була складена меншовиками з самих меншовиків; в ЦК ми погодилися ввести трьох при семи меншовиках. Яке будо їх становище, як свого роду контролерів і охоронців прав опозиції, це ще покаже майбутнє.

VIII

ПІДСУМКИ З'ЇЗДУ

Кидаючи загальний погляд на роботи з'їзду і на становище нашої партії, яке створилося в результаті робіт з'їзду, ми приходимо до таких головних висновків.

Великим практичним ділом з'їзду є намічене (почасти вже здійснене) злиття з національними с.-д. партіями. Це злиття зміцнює Російську соціал-демократичну робітничу партію. Воно допоможе витравити останні сліди гуртківщини. Воно внесе свіжий струмінь в роботу партії. Воно у величезній мірі посилить міць пролетаріату всіх народів Росії.

Великим практичним ділом є злиття фракцій меншості і більшості. Розкол припинено. С.-д. пролетаріат і його партія повинні бути єдині. Організаційних незгод позбулися майже цілком. Лишається важливе, серйозне і надзвичайно відповідальне завдання: втілити дійсно в життя принципи демократичного централізму в організації партії,— добитися наполегливою роботою того, щоб основним організаційним осередком партії стали на ділі, а не на словах, нижчі організації, щоб усі вищі установи були дійсно виборні, підзвітні і змінювані. Треба наполегливою роботою скласти таку організацію, яка включала б усіх свідомих робітників с.-д. і яка жила б самостійним політичним життям. Автономія всякої партійної організації, яка визнається досі більше на папері, повинна здійснюватись і бути

здійснена в житті. Боротьбу за місця, боязнь іншої «фракції» треба усувати й усунути. Нехай на ділі будуть у нас єдині організації партії з чисто ідейною боротьбою різних течій с.-д. думки всередині їх. Цього не легко ще добитись, цього ми не доб'ємося відразу. Але шлях намічений, принципи проголошені, і ми повинні добиватися повного і послідовного здійснення цього організаційного ідеалу.

Великим ідейним ділом з'їзду ми вважаємо ясніше і виразніше розмежування правого і лівого крила соціал-демократії. Те і друге крило є в усіх с.-д. партіях Європи,— вони намічалися давно вже і у нас. Виразніше розмежування їх, ясніше визначення того, за що йдуть спори, необхідне в інтересах здорового розвитку партії, в інтересах політичного виховання пролетаріату, в інтересах відсікання від с.-д. партії всяких надмірних збочень з правильного шляху.

Об'єднавчий з'їзд дав масу ділового, документального матеріалу для визначення — точного і безспірного визначення того, в чому ми згодні і в чому ми розходимось, наскільки саме розходимось. Треба *вивчати* цей документальний матеріал, треба знати *факти,* які точно показують зміст і розміри незгод, треба відучуватися від старої гуртківщинської звички — підносити викрикування, страшні слова, грізні обвинувачення замість ділового розгляду таких-то і таких-то незгод, що виявилися в такому-то і такому-то питанні. І ми вважаємо за потрібне навести в додатку до цієї брошури якомога повніший *документальний* матеріал, що стосується Об'єднавчого з'їзду, для того, щоб члени партії могли дійсно самостійно *вивчати* незгоди, а не повторювати на віру перейняті шаблонні слівця. Він сухий, звичайно, цей документальний матеріал. Не у всякого вистачить уваги і терпіння читати проекти резолюцій,— зіставляти їх з прийнятими резолюціями, обдумувати значення різних формулювань кожного пункту, кожної фрази. Але без такої серйозної роботи свідоме ставлення до рішень з'їзду неможливе.

І от, зводячи докупи сказане мною вище про спори на з'їзді, зводячи докупи різні тенденції нерозгляну-

тих (або відкладених) з'їздом проектів резолюцій, я доходжу висновку, що з'їзд багато допоміг чіткішому розмежуванню правого і лівого крила соціал-демократії.

Наше праве крило не вірить у повну перемогу теперішньої, тобто буржуазно-демократичної, революції в Росії, боїться цієї перемоги, не виставляє перед народом рішуче і виразно лозунга цієї перемоги. Воно завжди збивається на ту в корені помилкову думку, що опошлює марксизм, ніби буржуазну революцію може «робити» самостійно тільки буржуазія або що буржуазну революцію належить вести тільки буржуазії. Роль пролетаріату, як передового борця за повну і рішучу перемогу буржуазної революції, не ясна правому крилу с.-д.

Воно виставляє, напр.,— принаймні в промовах деяких із своїх з'їздівських ораторів — лозунг *селянської революції,* але не проводить цього лозунга послідовно. Воно не формулює у програмі ясного революційного шляху для пропаганди і агітації в народі (*захоплення* землі революційними селянськими комітетами *аж до* всенародних установчих зборів). Воно боїться висловити в програмі селянської революції ідею захоплення влади революційним селянством. Воно, всупереч своїй обіцянці, не доводить якраз до «логічного» кінця буржуазно-демократичного перевороту у землеробстві, бо таким «логічним» *(і економічним)* кінцем при капіталізмі є тільки націоналізація землі, як знищення абсолютної ренти. Воно вигадує якусь неймовірно штучну середню лінію, з розміненою на місцеві округи націоналізацією землі, з демократичними земствами при недемократичній центральній владі. Воно лякає пролетаріат привидом реставрації, не помічаючи того, що воно хапається за політичну зброю буржуазії проти пролетаріату, що воно ллє воду на млин монархічної буржуазії.

І в усій своїй тактичній лінії наші с.-д. правого крила переоцінюють значення і роль монархічної ліберальної буржуазії (кадети і т. п.), що хитається, вагається, і недооцінюють значення революційної буржуазної демократії («Селянська спілка» [43], «Трудова група» в Думі,

есери, численні напівполітичні, напівпрофесійні організації і т. д.). Ця переоцінка кадетів і недооцінка революційних демократичних «низів» якнайтісніше пов'язана із зазначеним вище неправильним поглядом на буржуазну революцію. Наших с.-д. правого крила осліплює мішурний успіх кадетів, їх гучні «парламентські» перемоги, їх ефектні «конституційні» виступи. Захоплюючись політикою хвилини, вони забувають більш корінні і більш істотні інтереси демократії, забувають ті сили, які менше «галасують» на поверхні дозволеного Треповими і Дубасовими «конституціоналізму», але роблять глибшу, хоч і менш видну, роботу в революційно-демократичних низах, підготовляючи конфлікти не зовсім парламентського характеру.

Звідси і скептичне (висловлюючись м'яко) ставлення наших с.-д. правого крила до повстання, звідси намагання відмахнутися від досвіду жовтня і грудня, від вироблених тоді форм боротьби. Звідси — їх нерішучість і пасивність у боротьбі з конституційними ілюзіями,— боротьбі, яку висуває на перший план всякий дійсно революційний момент. Звідси — їх нерозуміння історичної ролі бойкоту Думи, намагання відбутися гострим словечком «анархізм» від урахування конкретних умов руху в певний момент *, звідси — непомірна

---

* Я щойно одержав нову брошурку Карла Каутського «Державна дума». Як небо від землі відрізняється його постановка питання про бойкот від постановки меншовиків. Наші горе-соціал-демократи, на зразок Негорьова з «Невской Газеты», ляпають прямо: бойкот є анархізм! А Каутський розглядає конкретні умови і пише: «При таких умовах нема нічого дивного, що більшість наших російських товаришів побачила у Думі, що скликається таким шляхом, не що інше, як найобурливішу підробку народного представництва, і вирішила бойкотувати її...». «Нема нічого дивного, коли більшість наших російських товаришів, замість вступу до виборчої кампанії, щоб потім попасти в Думу, визнала за доцільніше боротися з метою зірвати цю Думу і добитися установчих зборів».

Як би ми хотіли, щоб у паралель до цієї історично-конкретної оцінки Каутського вийшли в світ якнайшвидше загальні фрази Аксельрода про користь парламентаризму і шкідливість анархізму!

До речі. Ось як говорить Каутський про перемогу революції в тій же своїй брошурці: «Селяни і пролетаріат будуть щедалі енергійніше і безцеремонніше штовхати вліво членів Думи...» («голе викриття кадетів», за зневажливим висловом «Невской Газеты») «...будуть все більше ослабляти і паралізувати своїх противників, поки *вони зовсім їх не переможуть*». Отже, *селяни і пролетаріат* переможуть «їх», тобто і уряд, і ліберальну буржуазію. Бідний Каутський! Він не розуміє, що буржуазну революцію може робити тільки буржуазія. Він впадає у «бланкістську» єресь: перемога («диктатура») пролетаріату і селянства.

поспішність ввійти в уявноконституційну установу, звідси — переоцінка позитивної ролі цієї установи.

З цими тенденціями правого крила наших с.-д. ми повинні вести найрішучішу, відкриту і нещадну ідейну боротьбу. Треба добиватись якнайширшого обговорення рішень з'їзду, треба вимагати від усіх членів партії цілком свідомого і критичного ставлення до цих рішень. Треба добиватись, щоб усі робітничі організації з повним знанням справи висловили своє схвалення або несхвалення тим чи іншим рішенням. У пресі, на зборах, у гуртках і групах повинно провадитись це обговорення, якщо ми тільки дійсно серйозно вирішили провести демократичний централізм у нашій партії, якщо ми вирішили залучати робітничі маси до свідомого розв'язання партійних питань.

Але в єдиній партії ця ідейна боротьба не повинна розколювати організацій, не повинна порушувати єдності дій пролетаріату. Це новий ще у практиці нашої партії принцип, і над правильним проведенням його в життя доведеться немало попрацювати.

Свобода обговорення, єдність дії,— ось чого ми повинні добитись. І рішення Об'єднавчого з'їзду лишають досить простору всім с.-д. в цьому відношенні. До практичних дій в дусі «муніципалізації» ще не дуже близько, а в підтримках революційних виступів селянства, у критиці дрібнобуржуазних утопій всі с.-д. згодні між собою. Отже, ми повинні обговорювати муніципалізацію і засуджувати її, не боячись порушити єдність дій пролетаріату.

Щодо Думи справа стоїть дещо інакше. При виборах *обов'язкова* повна єдність дій. З'їзд вирішив,— будемо обирати *всі*, де мають бути вибори. Під час виборів ніякої критики участі у виборах. *Дія* пролетаріату повинна бути єдина. Фракцію с.-д. в Думі, коли буде ця фракція, ми всі і завжди будемо визнавати *нашою* партійною фракцією.

Але за межами єдності дій — якнайширше і якнайвільніше обговорення і засудження тих кроків, рішень, тенденцій, які ми вважаємо шкідливими. Тільки в таких обговореннях, резолюціях, протестах може виро-

битись дійсна громадська думка нашої партії. Тільки при такій умові це буде справжня партія, яка вміє *завжди* заявляти свою думку і знаходить правильні шляхи для перетворення *думки*, що визначилася, в *рішення* нового з'їзду.

Візьміть третю, що викликала незгоди, резолюцію — про повстання. Тут єдність дій у момент боротьби безумовно.необхідна. *Ніяка* критика під час такої гарячої боротьби недопустима всередині армії пролетаріату, яка напружує всі свої сили. Поки немає ще заклику до дії,— якнайширше і якнайвільніше обговорення і оцінка резолюції, її мотивів і її окремих положень.

Отже, поле дуже широке. Резолюції з'їзду дають багато простору. Всяке захоплення квазіконституціоналізмом,— всяке перебільшення будь-ким «позитивної» ролі Думи,— всякі заклики крайніх правих соціал-демократії до поміркованості і акуратності,— у нас в руках є найсильніша зброя проти них. Ця зброя — перший пункт з'їздівської резолюції про повстання.

Об'єднавчий з'їзд Російської соціал-демократичної робітничої партії визнав *безпосереднім* завданням руху — *вирвати владу* з рук самодержавного уряду. Всякий, хто забуде про це безпосереднє завдання, хто відсуне його на задній план,— *порушить* волю з'їзду, і ми будемо боротися з такими порушниками якнайрізкіше.

Повторюю: простору багато. Від парламентської фракції до — безпосереднього завдання вирвати *владу*. Ідейна боротьба в цих широких рамках може і повинна йти без розколу, при збереженні єдності дій пролетаріату.

До такої ідейної боротьби і кличемо ми всіх соціал-демократів, які не хочуть допускати, щоб наша партія надмірно ухилялася вправо.

Додаток

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ОЦІНКИ РОБІТ ОБ'ЄДНАВЧОГО З'ЇЗДУ РСДРП

Для того, щоб читачі могли ще до виходу протоколів з'їзду розібратися по документах у тих питаннях, які становили предмет обговорення на з'їзді, ми наводимо

тут проекти резолюцій, які вносилися на з'їзді меншовиками і більшовиками, а також тексти прийнятих з'їздом резолюцій. Як було вже вказано в тексті брошури, тільки вивчення цього матеріалу дасть можливість всякому скласти собі ясне і точне уявлення про справжнє значення ідейної боротьби на з'їзді. Найважливіші з резолюцій, яких з'їзд не розглянув і які не виносилися на з'їзд, з номера другого «Партийных Известий» ми теж наводимо тут, бо їх всі члени з'їзду мали на увазі в дебатах, іноді посилалися на них, і повне виясненння незгод без обізнання з ними неможливе.

БОРОТЬБА ЗА СВОБОДУ І БОРОТЬБА ЗА ВЛАДУ

«Новое Время» викриває. Газета, що служить урядові, який фактично лишається самодержавним, виступила з рядом грізних обвинувачень проти нашої газети [44], попереджаючи кадетів про небезпечність для буржуазії класової боротьби пролетаріату. Серед звичайних доносів по начальству в міркуваннях «Нового Времени» є пункти, які викликають найжвавіший і загальнонародний інтерес.

«Як не сором кадетам,— говорить «Новое Время»,— виставляти соціал-революціонерів (мова йшла про «Волну») «передовими борцями за політичну свободу»? Нічого подібного. Не за свободу вони борються, а за владу, і замість старого самодержавства висувають своє самодержавство — пролетаріату».

«Новое Время» вірою і правдою служить самодержавному урядові. Слуга клопочеться, в інтересах хазяїна, про те, щоб налякати буржуазію привидом соціалістичної революції. Це — перше завдання. Друге — змалювати нинішню революцію соціалістичною, змішати «самодержавство народу» з «самодержавством пролетаріату».

Витівки і підробки слуг самодержавства, які намагаються виконати обидва вказані завдання, не випадковість. Завжди і скрізь слуги старої, самодержавної влади намагалися і намагаються вчинити таку «підробку», намагаються не в газетних тільки статтях, а в усій своїй політиці.

Через це розгляд нововременського обману набирає дуже серйозного значення. Зупинимось насамперед на цьому «жахливому» відкритті: «вони» борються *не* за свободу, *а* за владу. Подивимось, що це значить. Свобода народу забезпечена лише тоді, коли народ дійсно влаштовує без усякої перешкоди спілки, збори, веде газети, видає сам закони, обирає і змінює сам всіх урядових осіб держави, яким доручається проведення законів у життя і управління на підставі законів. Отже, свобода народу забезпечена лише тоді повністю і на ділі, коли вся влада в державі повністю і на ділі належить народові. Це цілком очевидно, і тільки навмисне бажання внести плутанину у свідомість народу керує такими слугами уряду, як «Новое Время». Цю очевидну істину і встановлює програма робітничої партії. У цій програмі на чолі *політичних* вимог, здійсненних на грунті буржуазного суспільства, тобто при збереженні приватної власності на засоби виробництва і господарства на ринок,— стоїть *самодержавство народу*. Той, хто бореться за свободу народу, не борючись за повновладдя народу в державі, той або непослідовний, або нещирий.

Так стоїть справа з боротьбою за свободу і боротьбою за владу, якщо говорити тільки про логіку наших міркувань. В історії боротьби за свободу справа завжди стоїть так, що народ, добиваючись свободи, одержує — на початку своєї боротьби — *обіцянки* старої влади забезпечити свободу. Стара, не залежна від народу державна влада, яка стоїть над народом, *обіцяє народові,* під впливом страху перед революцією, забезпечити свободу. Обіцянки залишаються невиконаними, їх не можна виконати в усій їх цільності, поки лишається влада, яку не змінює народ. В історії всіх революцій наставав через це, на певному ступені їх розвитку, такий момент, коли очевидна логіка наведеного нами вище міркування проникала в свідомість широких народних мас, під впливом уроків життя.

Такий момент настає і в Росії. Боротьба в жовтні 1905 р. була, щодо її історичного значення, боротьбою за обіцянку старої влади забезпечити свободу. Крім обіцянок народові не вдалося і досі добитися нічого біль-

шого. Але численні невдалі спроби боротьби за це більше не пропали марно. Вони готували народ до більш серйозної боротьби. Суперечність між обіцянкою свободи і відсутністю свободи, між всевладдям старої влади, яка «все вершить», і безвладдям «народних представників» у Думі, які тільки говорять, ця суперечність саме тепер, саме на досвіді Думи, проникає в народні маси дедалі сильніше, дедалі глибше, дедалі гостріше. Боротьба за повну владу народу для забезпечення на ділі повної свободи народу, ця боротьба насувається з разючою швидкістю, насувається не з огляду тільки на суб'єктивну логіку наших міркувань, а з огляду на об'єктивну логіку політичних подій. Ось чому досить було кількох днів засідань Думи, щоб повіяло свіжим повітрям. Дума служить прекрасною зброєю викривання, і вона викриває особливо добре облудні думки про силу *такої* Думи, про значення обіцянок, про користь дарованих конституцій або договорів між старою владою і новою свободою. І ось чому так швидко починають виявлятися ознаки нового і реального кроку вперед, що його робить визвольний рух. Кадетські перемоги на виборах запаморочили було голови всім. Кадетська поведінка в Думі починає вже принижувати ореол кадетів. Погоджувачі старої влади з новою свободою втрачають і неминуче втрачатимуть в очах народу свій блиск в міру того, як насувається боротьба за повну владу народу для забезпечення дійсної свободи народу.

Написано 4 (17) травня 1906 р.

Надруковано 5 травня 1906 р.
в газеті «Волна» № 9
Підпис: Н. Л — н

Друкується за текстом газети

НОВЕ ПІДНЕСЕННЯ[45]

Початок засідань Думи — початок чорносотенних погромів. Початок «мирного парламентського» шляху, який приводить у захоплення і зворушення кадетів і всіх міщан у політиці,— початок найбільш грубих, найбільш прямих і безпосередніх проявів громадянської війни. Початок «правового» способу розв'язання державних питань, розв'язування з допомогою виборчих записок і рахування голосів,— початок спалахів найпримітивнішого насильства, яке розв'язує державні питання винищенням тих, що незгідно мислять, знищенням (і притому буквально: вогнем і мечем) політичних противників *.

Чи не випадковість цей збіг? Звичайно, ні. І недостатнім було б таке пояснення, що поліція організовує погроми з метою провокації, з метою скомпрометування Думи. Розуміється, щодо прямої участі поліції не може бути й тіні сумніву. Розуміється, поліція організовує і підбурює і провокує. Все це так. У війні, яка ведеться бюрократією дійсно не на життя, а на смерть, в цій війні слуги бюрократії і прихильники її не спиняються буквально ні перед якими засобами. Але чому довелося їм саме тепер застосовувати в широких розмірах саме такі прийоми боротьби? Над цим питанням варто замислитись, щоб не розглядати цілі періоди революційного

* Спалення вологодського Народного дому юрбою, яку підбурювала поліція, побиття сімбірських демонстрантів — такі є найпомітніші випадки погромів останніх днів.

розвитку, як результати особливо злої волі, особливої кровожерливості і особливого озвіріння воюючих.

Ми переживаємо початок нового суспільного піднесення. І рух безробітних, і Перше травня, і посилення заворушення в селянстві, у військах, і мітинги, і преса, і спілки,— все свідчить про нове піднесення якнайнедвозначніше. Піднесення широкого народного руху уже випередило, за якихось кілька днів, те піднесення, яке виявилося в перемозі кадетів і «лівих» взагалі на виборах. Кадети вже відстали. Кадетська Дума вже блякне, відцвітає, не встигши розцвісти. Прехарактерним виявом цього відцвітання наших дрібнобуржуазних пустоцвітів, цієї розгубленості кадетів була, між іншим, стаття п. Д. Протопопова (к.-д., член Держ. думи) у вчорашній «Думе». Пан Протопопов скаржиться і плаче: «Країна чекає від Державної думи корінного і негайного розв'язання ряду найскладніших питань і, головне, такого ж негайного практичного здійснення сподіваних реформ». Змилуйтеся, співгромадяни,— волає кадет.— Адже у нас немає ні «жезла чарівника», ні «повноти влади» (кадет забуває додати, що повноти влади для народу нема і в програмі, тобто в політичному ідеалі, к.-д.). Адже Держ. дума не Конвент. І з уст кадета зривається незрівнянне, майже зворушливе визнання переляканого міщанина: «Лише така Дума-Конвент могла б задовольнити вимоги значної частини нашого суспільства». Що вірно, то вірно. «Значна частина», мабуть навіть маса селян і робітників, вимагає Конвенту, а дістає... Думу кадетів. Бідні, бідні кадети! Чи могли вони сподіватися, що піднесення так швидко і так безнадійно випередить їх?

І ось це велике піднесення є матеріальною основою того явища, що боротьба надзвичайно загострюється, що «мирний парламентаризм» блякне і відходить на задній план, що гра в конституцію замінюється безпосереднім розв'язанням державних питань силою. Виходить відновлення жовтневого піднесення тільки на далеко ширшій основі, в ширших розмірах, при більшій свідомості мас селянства і робітничого класу, при наявності у них (завдяки пережитому періодові жовтня —

грудня) незрівнянно більшого політичного досвіду. У жовтні сили сторін, що борються, зрівнялися. Старе самодержавство виявилося *вже не* в силі правити країною. Народ *ще не* в силі добитися повноти влади, яка забезпечувала б повноту свободи. Маніфест 17-го жовтня був юридичним вираженням цього врівноваження сил. Але це врівноваження сил, привівши до поступки з боку старої влади, змусивши її визнати на папері свободу, означало лише короткочасну зупинку, а зовсім не припинення боротьби. Про наш уряд говорили у жовтні і листопаді, що він «забастував», зробив «стійку» над революцією, завмер зовсім і, виждавши момент, кинувся у відчайдушний бій, який закінчився його перемогою. Політичні міщани, обмежені, як і завжди, з тією несміливістю і тим кволим, фарисейським «ідеалізмом», які їм властиві, гнівалися, плакалися, обурювалися з приводу «аморальності» цієї «забастовки» уряду, цієї стійки над революцією. Обурення тут ні до чого. «Коли війна, так по-воєнному». На всякій війні противники, сили яких урівноважуються, зупиняються на деякий час, збирають сили, спочивають, перетравлюють пережитий досвід, готуються і — кидаються в новий бій. Так бувало з арміями Куропаткіна й Ойями. Так бувало і буде завжди в усякій великій громадянській війні. «Коли війна, так по-воєнному».

Але громадянська війна відрізняється від звичайної війни незмірно більшою складністю, невизначеністю і невизначністю складу тих, що борються,— зважаючи на переходи з одного табору в другий (то октябристи [46] перейдуть на бік уряду, то частина війська піде на бік народу), через неможливість провести грань між «комбатантами» і «некомбатантами», тобто між тими, що значаться в лавах воюючих, і тими, які не значаться. Коли уряд «бастує», коли поліція завмирає у «стійці»,— війна все-таки не припиняється, саме тому, що вона є громадянська війна, що всередині самого населення є заінтересовані захисники старої влади і захисники свободи. Ось чому і теперішнє піднесення, яке врівноважило сили, приводить знов-таки із залізною необхідністю, з одного боку, до ослаблення уряду, до «забастов-

ки» його, до деякого повторення «стійки над революцією»,— а з другого боку, до відновлення жовтневих, листопадових і грудневих форм боротьби. Всякий, хто хоче свідомо ставитися до великих подій, які розгортаються перед нами, хто хоче вчитись у революції, повинен здати собі цілком справу в неминучості цих форм боротьби, повинен продумати ті завдання, які покладаються на нас цими формами боротьби.

Кадети, захоплені своїми виборчими перемогами, списали гори паперу про вступ Росії на шлях парламентаризму. Соціал-демократи правого крила нашої партії піддалися загальному захопленню. На Об'єднавчому з'їзді партії вони, будучи переможцями, зняли самі, незважаючи на протести лівих с.-д., резолюцію про піднесення революції, про головні форми руху в даний момент, про завдання пролетаріату. Вони уподібнилися в цьому відношенні п. Мілюкову, який на останньому з'їзді к.-д. [47] поставив був питання, чи не революційніший народ, ніж Дума, чи не є революційна у вузькому розумінні боротьба неминучою, але відразу ж полохливо зняв це питання з обговорення. Кадетові природно було ухилитися від такого питання. Соціал-демократам не личить таке ухилення. І життя вже мститься за нього. Життя вже висуває із стихійною силою такі форми боротьби, які відсувають на друге місце Думу і присувають новий жовтень, новий грудень цілком незалежно від того, бажаємо ми цього чи ні.

Один с.-д. правого крила глумився на з'їзді з резолюції лівих с.-д., яка визнає відкрито і прямо «*головною* формою руху» не іграшково-конституційну, а жовтнево-грудневу, тобто виступ широких мас, які безпосередньо відкидають і старі закони, і старі органи влади, застосовують нову владу, що в самій боротьбі створилася, як знаряддя завоювання свободи. Ми не бачимо зараз цих форм боротьби, вигукував промовець з правих с.-д. Це не дійсність, а вигадка наших лівих, цих фантазерів, цих бунтарів, цих анархістів.— Зніміть ваші кадетські окуляри! — відповіли ми на з'їзді товаришеві,— ви побачите тоді не тільки те, що відбувається на поверхні. Ви побачите, що саме не думська боротьба

є *головною,* ви зрозумієте, що об'єктивні умови роблять неминучими *позадумські* форми руху, роблять саме їх головними, істотними, корінними, вирішальними.

Минув тиждень — другий після цих спорів на з'їзді. І революція вже збиває кадетські окуляри не тільки з правих с.-д., але й з широких мас населення. Дума вже блякне, конституційні ілюзії вже гинуть. Жовтнево-грудневі форми боротьби, яких учора ще не хотіли бачити короткозорі і надто податливі на віяння хвилини люди, вже насуваються. І соціал-демократія не виконає свого обов'язку перед пролетаріатом, якщо не зуміє оцінити неминучості зростання і розвитку цих форм боротьби, якщо не поставить на весь зріст перед масами завдань, які життя ставить і скоро поставить перед ними. Соціал-демократія виявиться недостойною того класу, який вона представляє, якщо стане відмагатися від вивчення і оцінки цих форм зневажливими словечками про бунтарство і народовольство, що їх так часто чути з правого крила нашої партії. Стихійна хвиля підіймається,— треба негайно напружити всі сили, щоб внести в це піднесення більше свідомості, більше організованості, ніж удалося нам зробити в жовтні і грудні.

Ми не повинні форсувати подій. Прискорювати вибух зараз не в наших інтересах. Це не підлягає сумніву. Цей урок ми повинні здобути з досвіду кінця 1905 року. Але це тільки невелика частина завдання, це — чисто негативне визначення нашої тактики. Хто обмежується цією стороною справи, хто підносить це негативне завдання у щось позитивне, той нестримно скочується до ролі буржуазних погоджувачів народної свободи з самодержавством.

Перед партією робітничого класу стає дуже серйозне, невідкладне і основне завдання. Всі наші помисли, всі зусилля, всю нашу пропагандистську, агітаційну, організаційну і безпосередньо практичну роботу ми повинні спрямувати на те, щоб пролетаріат і селянство виявилися більш підготовленими до нової рішучої боротьби. Не від нашої волі залежить вибір форм цієї боротьби,— історичний розвиток російської революції визначає їх з залізною необхідністю. Ми знаємо вже, знаємо з

досвіду, що значить урядова «стійка», що значить зростаюче збудження мас у зв'язку з швидко назріваючою загальнополітичною кризою. Ми знаємо, з якою запаморочливою швидкістю виросла жовтнева боротьба і як неминуче перейшла вона в грудневу. Нехай же будуть усі на своєму посту. Ніхто не може провістити моменту розв'язки, ніхто не знає, в якому порядку і поєднанні розгорнуться остаточно грудневі і жовтневі форми руху. Але вони вже розгортаються. Органи їх уже виникають. Від згуртованості, свідомості, витриманості і рішучості передового класу залежить багато чого, коли не все, в результаті великої революції.

«Волна» № 10, 6 травня 1906 р.
Підпис: Н. Л — н

Друкується за текстом газети «Волна»

ДО ПІДСУМКІВ З'ЇЗДУ

«Є ознаки,— пише сьогодні «Речь» [48],— які вказують на те, що блискучий успіх опозиції оживив старі ілюзії, які здавалися похованими, і загрожує повернути революційний рух на той шлях бланкізму, з якого розсудлива «меншість» російської соціал-демократії так старанно намагалася звести його після невдачі грудневого «збройного повстання»».

Цінне визнання, над яким варто подумати російським робітникам. За що ображає буржуазія деяких соціал-демократів, поплескуючи їх по плечу, як розсудливих? За те, що вони старанно намагалися звести рух з шляху бланкізму, з шляху «грудневого». Чи правда, що груднева боротьба була бланкізмом? Ні, неправда. Бланкізм є теорія, яка заперечує класову боротьбу. Бланкізм сподівається визволення людства від найманого рабства не шляхом класової боротьби пролетаріату, а шляхом змови невеликої інтелігентної меншості. Чи була така змова або щось схоже на неї у грудні? Нічого схожого на змову не було. Це був класовий рух величезних мас пролетаріату, який пустив у хід чисто пролетарське знаряддя боротьби, страйк, і приєднав до себе небачені на російській політичній арені маси напівпролетарів (залізничники, поштові службовці і т. д.), селян (Південь, Кавказ, Прибалтійський край) і дрібних буржуа міст (Москва). З допомогою жупела «бланкізм» буржуазія хоче принизити, зганьбити, обмовити боротьбу

народу за владу. Буржуазії вигідно, щоб пролетарі і селяни боролись тільки за поступки старої влади.

Соціал-демократи правого крила пускають в хід «бланкізм» просто для красного слівця в полеміці. Буржуазія обертає це слівце на зброю проти пролетаріату: «Будьте розсудливі, робітники! Боріться за розширення прав кадетської Думи, діставайте каштани з вогню для буржуазії, але не смійте думати про таке безумство, анархізм, бланкізм, як боротьба за повну владу народу!»

Чи правду кажуть ліберальні буржуа, ніби праві соціал-демократи старанно намагалися звести рух з шляху і прийомів жовтня і грудня? На жаль, це правда. Не всі с.-д. правого крила усвідомлювали таке значення своєї тактики, але дійсне значення її було саме таке. Наполягати на участі у виборах в Думу по суті означало підтримку кадетів, які ховали революцію і називали революційну боротьбу «старою ілюзією». Всі три, принципіально найважливіші, резолюції Об'єднавчого з'їзду, які прийняті правим крилом соціал-демократії, незважаючи на запеклу боротьбу лівих с.-д., — аграрна програма, резолюція про Державну думу і резолюція про збройне повстання — мають на собі явні сліди намагання «розсудливої частини соціал-демократії» звести революційний рух з шляху жовтня — грудня. Візьміть горезвісну «муніципалізацію». Правда, під нашим тиском, первісний масловський проект муніципалізації зрушений безперечно вліво. Замість «відчуження» поставлено «конфіскація», допущено поділ земель, вставлена підтримка «революційних виступів селянства аж до конфіскації» і т. д. Але все ж лишилася, хоч і кастрована, муніципалізація. Муніципалізація є передача поміщицьких земель демократичним земствам. Революційні селяни не підуть на це. Вони справедливо не довіряють і не довірятимуть земствам, хоча б демократичним, поки цей демократизм на місцях сполучається з недемократичною центральною владою. Вони справедливо відкинуть передачу земель і місцевим і центральним органам влади, поки вся, безумовно вся, влада не стане виборною народом, підзвітною і змінюваною. А ця

умова, незважаючи на боротьбу лівих с.-д., відхилена з'їздом. Замість передачі землі народові, коли він обирає всі державні власті, з'їзд прийняв передачу земель місцевим виборним органам влади! І які були мотиви з'їзду? Не треба, бачте, ідеї захоплення влади в програмі; потрібні гарантії від реставрації. Але боязнь захоплення влади революційним селянством є чисто кадетська боязнь селянської революції.

А гарантія від реставрації в справжньому розумінні слова може бути лише одна: соціалістичний переворот на Заході. Крім цієї умови ніщо на світі не може гарантувати нас від реставрації недемократичної центральної влади, поки є капіталізм і дрібний товаровиробник, завжди хиткий, завжди нестійкий. Замість марних мріянь про відносні гарантії від реставрації ми повинні, отже, думати про доведення нашої революції до кінця. А на з'їзді праве крило соціал-демократів знайшло гарантії від реставрації в тому, що прийняло програму, схожу на угоду з реставрацією: ми гарантуємо себе від реставрації недемократичної центральної влади, якщо умовчимо в аграрній програмі про необхідність повного демократизму *цієї* влади...

Візьміть резолюцію про Державну думу. З'їзд прийняв її, коли виборчі перемоги кадетів були вже фактом. І з'їзд, незважаючи на наші протести, говорить про Думу народних представників взагалі, а не про реальну кадетську Думу. Праве крило с.-д. не схотіло вказати дволичної природи *цієї* Думи,— воно не попередило робітників про ту контрреволюційну роль, яку намагається грати *кадетська* Дума,— воно не погодилося сказати прямо і виразно: соціалістичні робітники повинні йти з селянською і революційною демократією проти кадетів. Воно висловило побажання мати с.-д. парламентську фракцію, не подумавши добре, чи є у нас парламент, чи є у нас с.-д. парламентарії.

Візьміть третю з названих вище резолюцій. Вона починається ультрареволюційною фразою і проте вона пройнята вся духом скептичного, коли не негативного, ставлення до жовтнево-грудневої боротьби. В ній немає ні слова про врахування *історичного* досвіду, набутого

російським пролетаріатом і російським народом в кінці 1905 року. В ній немає визнання того, як з історичною неминучістю виросли в минулому і виростають знову тепер цілком виразні форми боротьби. Ми намітили тільки в найкоротших і найзагальніших рисах ті основні хиби резолюцій, з-за яких ішла боротьба на з'їзді. Ми ще не раз вернемось до зачеплених тут питань. Партія пролетаріату повинна старанно обговорити і переглянути їх, спираючись на ті нові дані, які приносить нам кадетська Дума і картина нового піднесення, яка швидко розгортається. Партія пролетаріату повинна виробити в собі уміння строго критично ставитись до резолюцій її представників. І дружний хор буржуазної преси, що вихваляє розсудливих слухняних хлопчиків російської соціал-демократії, ясно вказує пролетаріатові на існування певної хвороби в партії.

Ми повинні вилікувати і ми вилікуємо цю хворобу.

Написано 6 (19) травня 1906 р.

Надруковано 7 травня 1906 р.
в газеті «Волна» № 11
Підпис: Н. Л—н

Друкується за текстом газети

ДУМА І НАРОД

Питання про відношення Думи до народу стоїть на черзі дня. Його обговорюють всі, і особливо старанно обговорюють кадети, які панують у Думі. Ось один з найцікавіших відзивів лівокадетської «Нашей Жизни»[49], яка висловлює нерідко точку зору кращих з к.-д.

«Природно постає питання, де межі єднання Думи з народом? Де ті межі, за якими Дума або стане іграшкою народних пристрастей або ж, навпаки, вона відірветься від населення і партій? Небезпечні відношення до Думи з боку населення будуть в тому разі, якщо вони будуть стихійними. Станеться якась велика подія,— і вибух стихійного невдоволення відразу ж відіб'ється на Думі, якій нелегко буде встояти у становищі самостійного й організовано діючого органу народної волі. Історія, хоча б тієї ж французької революції, не раз давала приклади, коли народні представники були іграшкою юрби. Але може бути і навпаки — повна байдужість. Чи можемо ми з певністю сказати, що в разі розгону Думи вона дійсно буде підтримана народом, чи не відійдуть, скептично посміхаючись, в сторону і ті, хто вимагає зараз же від Думи особливо радикальних рішень, чи не скажуть вони: ось ми наперед казали, що Дума безсила. Але що і коли вони зроблять?».

І автор кличе до організації всяких клубів і зборів для встановлення живого зв'язку між Думою і населенням. «Доброзичлива критика Думи і активна підтримка її — ось благородне завдання теперішнього моменту».

Як рельєфно відбивається в цих доброзичливих розмовах благородно-мислячого кадета безсилля його партії і тієї Думи, в якій панує ця партія! Клуби, збори,

живий зв'язок з народом... Навіщо говорити з такою поважністю про речі, само собою зрозумілі? Невже варто доводити користь клубів і зборів? Перший же подув вільного вітерця в зв'язку з піднесенням, яке ми переживаємо, повів до мітингів, до створення клубів, до розвитку преси. Це діло піде, поки зовнішні перешкоди не поставлять крапки. Але ж все це стосується лише питання, так би мовити, технічного: клуби, збори, газети, преса, петиції (висуваються особливо нашими с.-д. правого крила) — все це допомагає Думі знати думку народу, народові знати Думу. Все це тисячу разів потрібно, звичайно. Все це організовує і інформує, безсумнівно. Все це створює «зв'язок»,— але подумайте тільки, про який зв'язок іде мова? Про чисто технічний зв'язок. С.-д. робітничі організації повинні пильно стежити за кадетською Думою. Це незаперечно. Але при найкращій інформації і при найкращій організованості, їх «зв'язок» не буде зв'язком інтересів, збігом завдань, тотожністю політичної поведінки. А в цьому суть справи. Наш благородний радикал за питанням про *засоби* зв'язування прогледів *зміст* того, що зв'язує, прогледів відмінність класових інтересів, розходження політичних завдань.

Чому він прогледів це? Тому що він, будучи кадетом, не здатний помітити або боїться визнати, що кадетська Дума стоїть *позаду* широкої маси народу. Дума не веде за собою масу свідомого селянства в боротьбі за землю і за свободу,— Дума відстає від селянства, *урізуючи* розмах його боротьби. Про те, наскільки Дума відстає від пролетаріату, нема чого й говорити. Кадетська Дума — не вождь селянської маси і робітничого класу, а «благородний» посередник, який мріє про союз направо і про симпатії зліва. Кадетська Дума є те, що зробили з Думи кадети. А партія «народної свободи» є буржуазна партія, яка вагається між демократичною дрібною буржуазією і контрреволюційною великою, між намаганням спертися на народ і боязню його революційної самодіяльності. Чим гострішою стає боротьба між народом і старою владою, тим нестерпніше становище посередника, тим безсиліші ті, хто вагається. Звід-

си — той сумовитий тон, яким позначена наведена цитата і всі промови кадетів. Звідси їх гіркі скарги на своє власне безсилля. Звідси їх вічні спроби звалити на народ свою слабість, нерішучість, нестійкість.

Вдумайтесь добре, яке значення має ця боязнь «благородного» буржуазного радикала: як би Дума не стала іграшкою народних пристрастей, іграшкою юрби! Ці нікчемні люди відчувають, що вони не можуть бути органом народної пристрасті, вождем народу,— і от своє безсилля, свою відсталість звалюють вони на народ, презирливо називаючи його юрбою, зарозуміло відмовляючись від ролі «іграшки». А тим часом вся та свобода, яка ще є в Росії, завойована тільки «юрбою», тільки тим народом, який самовіддано йшов на вулицю, який приносив незліченні жертви в боротьбі, який ділами своїми підтримав великий лозунг: смерть або свобода. Всі ці виступи народу були виступом юрби. Вся нова ера в Росії завойована і тримається тільки народною пристрастю.

А ви, партія слів про «народну свободу», ви боїтеся народної пристрасті, ви боїтеся юрби. І ви ще смієте обвинувачувати «юрбу» в байдужості! Ви, скептики по природі, скептики в усій своїй програмі, скептики в усій своїй половинчатій тактиці, називаєте «скептицизмом» народу його невір'я у ваші фрази! Ваш політичний кругозір не виходить із сфери питання: чи підтримає народ Думу?

Ми повертаємо це питання. Чи підтримують народ кадети в Думі? Чи вони йдуть позаду народу? Чи підтримають ці скептики народ тоді, коли він «зробить» те, щó він *уже робив* ради свободи? Чи вони кидатимуть йому палки під колеса, розхолоджуватимуть його енергію, обвинувачуватимуть його в анархізмі та бланкізмі, у стихійності безумства і в безумстві стихії?

Але селянська маса і робітничий клас зроблять своє діло, презирливо відкинувши в сторону жалюгідні страхи і сумніви кволої буржуазної інтелігенції. Вони не будуть підтримувати Думу,— вони підтримають ті свої вимоги, які так неповно і недостатньо виразила кадетська Дума.

Кадети вважають себе пупом землі. Вони мріють про мирний парламентаризм. Вони прийняли мрії за дійсність. Вони, бачте, борються, їх треба підтримувати. Чи не навпаки, панове? Чи не ви самі весь час згадуєте те слово, яке і на думку не спадає нікому в країнах дійсного парламентаризму, слово: «розженуть Думу»? Хто захоче подумати серйозно про значення цього слова, про той стан речей, при якому доводиться говорити це слово, той зрозуміє, що нас чекає або мерзота запустіння, підкрашена фальшивими фразами, або нове діло юрби, нове діло великої народної пристрасті.

Від кадетів ми не можемо чекати допомоги цьому ділу. Думська меншість, «Трудова група» і «робітнича група», будемо сподіватись, поставлять питання не по-кадетському. Не підтримки собі проситимуть вони у народу, не силою оголосять вони себе в нашому іграшковому парламенті,— вони спрямують всі свої зусилля, всю свою роботу на те, щоб підтримати хоч у чому-небудь це велике прийдешнє діло.

«Волна» № 12, 9 травня 1906 р.

Друкується за текстом газети «Волна»

СЕРЕД ГАЗЕТ І ЖУРНАЛІВ[50]

У статті «Ліберальні похвали» в № 6 «Невской Газеты» т. Л. М. хоче довести, що буржуазія хвалить правих с.-д., як справжніх с.-д., і лає лівих с.-д., як анархістів. Буржуазія, мовляв, особливо боїться анархізму, як грубого способу боротьби, бомб і т. п.

Цей погляд є пряме глузування з істини.

Невже тов. Л. М. не знає, що бернштейніанців у Німеччині, мільєраністів [51] у Франції буржуазія хвалила саме за опортунізм їх, за притуплення ними суперечностей у гострій боротьбі? Невже Л. М. «порозумнішав» уже настільки, що бернштейніанців і мільєраністів схильний вважати справжніми с.-д.?

Або нехай т. Л. М. подумає хоча б про ставлення російської ліберальної буржуазії до народовольського та есерівського терору до останнього часу і до грудневих форм боротьби тепер. Адже ліберальна буржуазія хвалила есерів більше, ніж с.-д., коли терор був спрямований проти ненависного їй самодержавства. Чи не так, т. Л. М.? А як ви думаєте, тов. Л. М., чи похвалила б ліберальна буржуазія правих с.-д., коли б вони покинули свою *теперішню* позицію і стали на точку зору чистого парламентаризму? І як тоді, т. Л. М., чи скажете ви, що ліберальна буржуазія просто не розуміє, що чистий парламентаризм с.-д. в *даний момент* далеко шкідливіший для неї і далеко корисніший для пролетаріату, ніж теперішня позиція правих с.-д.?

«Волна» № 12, 9 травня 1906 р.

Друкується за текстом газети «Волна»

ДО РЕЗОЛЮЦІЇ БІЛЬШОВИКІВ ПРО ДЕРЖАВНУ ДУМУ [52]

Друкуючи цей проект резолюції, ми пропонуємо безстороннім людям вирішити: чи дає цей проект хоч який-небудь привід грати словами: «анархізм», «бланкізм» і т. п. Крім того, яку резолюцію виправдало життя: чи ту, яку прийняв з'їзд, чи цю? Чи не ясно тепер, що Дума може бути використана лише посередньо? Чи не ясно тепер, яка з цих двох резолюцій іде безпосередніше назустріч дійсно революційній демократії і вірніше враховує «кадетизм», як виявився він у Думі, на практиці?

«Волна» № 12, 9 травня 1906 р.

Друкується за текстом газети «Волна»

РОБІТНИЧА ГРУПА В ДЕРЖАВНІЙ ДУМІ

У Держ. думі є робітнича група з 15 чоловік. Як пройшли в Думу ці депутати? Їх кандидатури не виставляли робітничі організації. Їх не уповноважила партія представляти її інтереси в Думі. Ні одна місцева організація РСДРП не робила постанови (хоча могла її зробити) про проведення своїх членів у Держ. думу.

Робітничі депутати пройшли в Думу непартійним шляхом. Майже всі, або навіть всі, пройшли шляхом прямих або посередніх, мовчазних або визнаних, угод з кадетами. Багато хто пройшов у Думу так, що не можна розібрати, як к.-д. чи с.-д. вони були обрані. Це факт і факт величезної політичної ваги. Замовчувати його, як роблять нині багато с.-д., і непростимо і непотрібно. Непростимо, бо це значить грати втемну з виборцями взагалі і з робітничою партією особливо. Непотрібно, бо цей факт неминуче дає себе знати у ході подій.

Об'єднавчий з'їзд РСДРП, визнавши бажаним утворення парламентської фракції с.-д., зробив помилку, не врахувавши цього факту. З надрукованої нами учора резолюції лівих с.-д. * видно, що на цей факт було вказано з'їздові. Але справедливість вимагає сказати, що, на домагання лівого крила, з'їзд прийняв дуже важливу інструкцію ЦК партії. Неопублікування цієї резолюції є важлива прогалина в тому виданні ЦК, з якого ми передрукували резолюції з'їзду. Резолюція про парламентську фракцію доручає ЦК інформувати *всі* партійні

---

* Див. Твори, 5 вид., том 12, стор. 352—353. *Ред.*

організації про те, 1) кого саме, 2) коли саме і 3) на яких умовах саме визнав ЦК представником партії в Д. думі. Далі, вона доручає ЦК давати партії періодичні звіти про діяльність парламентської фракції і, нарешті, покладає на робітничі організації, членами яких є с.-д. депутати Держ. думи, обов'язок спеціального контролю за цими депутатами.

Відмітивши цю, надзвичайно важливу, резолюцію, перейдемо далі до розгляду питання про робітничу групу в Думі. Пройшовши в Думу, вождь цієї групи, Михайличенко, заявив себе соціал-демократом. В особі його робітнича група виявила ясне прагнення відділитися від к.-д. і стати дійсно с.-д. групою.

Таке прагнення заслуговує повного співчуття. Ми були на з'їзді проти утворення офіціальної парламентської фракції. Наші мотиви точно і детально викладені в надрукованій учора нашій резолюції. Але само собою розуміється, що наш негативний погляд на доречність утворення офіціальної парламентської фракції анітрохи не заважає нам підтримувати *всяке* прагнення *всякого* робітничого представника *посунутися* від к.-д. до с.-д.

Але від прагнення до виконання є ще певна відстань. Не досить заявити себе соціал-демократом. Треба вести дійсно соціал-демократичну робітничу політику. Звичайно, ми цілком розуміємо трудність становища новаків-парламентаріїв. Ми прекрасно знаємо, що треба поблажливо ставитись до помилок тих із них, хто починає перехід від к.-д. до с.-д. Але якщо їм судилося здійснити цей перехід до кінця, то тільки шляхом відкритої і прямої критики цих помилок. Дивитися крізь пальці на ці помилки було б непростимим гріхом і перед с.-д. партією, і перед усім пролетаріатом.

Одну помилку робітничої групи в Думі необхідно тепер відмітити. Через кілька днів після голосування відповіді на тронну промову, члени робітничої групи заявили в газетах, що вони «від участі в голосуванні утримались і не хотіли тільки влаштувати із своєї відмови демонстрації, щоб не змішуватися з групою графа Гейдена» [53]. Кадети — партія вагань між революцією і реакцією. Проти цієї партії завжди повинні і завжди будуть

демонструвати Гейдени справа, с.-д. зліва. Відмова влаштувати демонстрацію була помилкою робітничої групи. Вона повинна була прямо і на повний голос сказати через голови кадетів всьому народові: «Ви берете фальшивий тон, панове кадети. У вашому адресі відчувається дух угоди. Киньте дипломатію. Скажіть голосно, що селяни вимагають всієї землі, що селяни повинні одержати без викупу всю землю. Скажіть, що народ вимагає повної свободи, що народ візьме собі всю владу, щоб забезпечити на ділі, а не на папері тільки, свободу. Не вірте писаним «конституціям», вірте тільки силі народу, що бореться! Ми голосуємо проти вашого адреса».

Коли б робітнича група сказала це, вона вчинила б акт дійсно соціал-демократичної робітничої політики. Цим вона не тільки виразила б інтереси робітників, але й інтереси всього революційного народу, що бореться за свободу. І вона сказала б тоді з приводу відмови в аудієнції: «Дивіться, панове кадети, ви дістали добрий урок. Ви по заслузі покарані за фальшивий тон вашого адреса. Якщо ви будете продовжувати в тому ж тоні,— настане день і не далекий день, коли народ пом'яне вас «скорботним насміхом ошуканого сина із марнотратника-отця»» [54].

Повторимо ще раз, щоб уникнути злісного перекручення наших слів: ми критикуємо поведінку робітничої групи не для того, щоб кидати докори її членам, а для того, щоб допомогти політичному розвиткові російського пролетаріату і селянства.

І з цієї ж точки зору ми повинні вказати серйозну помилку «Невской Газеты». «Ми не можемо розглядати інциденту з адресом,— пише вона,— як привід для припинення діяльності Думи»... «Ми не бачимо підстав зараз же ставити питання руба» (№ 6). Це фальшивий тон. Соціал-демократам не личить корчити з себе людей, які могли б відповідати за Думу. Коли б с.-д. були в більшості у Думі, Дума не була б Думою, або с.-д. не були б с.-д. Хай кадети цілком відповідають за Думу. Хай народ на їх, а не на нашій, шкурі вчиться позбуватись конституційних ілюзій.

Ви самі кажете, товариші: «пролетаріат не допустить надання пп. Мілюковим свободи угод із старим режимом». Прекрасні слова. Але в чому суть кадетських угод? Не в особистому зрадництві, звичайно. Такий грубий погляд в корені чужий марксизмові. Суть угод в тому і тільки в тому, що к.-д. не сходять і сходити не хочуть з грунту збереження влади за старим режимом, з грунту велінь, які виходять від цього останнього. Кадети, залишаючись кадетами, мають цілковиту рацію, коли кажуть: зійти з цього грунту значить поставити питання руба, значить дати привід до припинення діяльності Думи.

Соціал-демократам не личить міркувати так, щоб народ міг бачити в їх міркуваннях виправдання кадетів. Не виправдувати повинні ми їх лицемірні слова, ніби все було у «ввічливості» Думи і «неввічливості» Трепова (Струве в «Думе»). Ми повинні викривати це лицемірство і поставити «перший урок», одержаний кадетами, у зв'язок з первородною фальшю всієї їх позиції, всього їх адреса. Не з точки зору внутрідумської повинні ми оцінювати революційне становище країни. Навпаки: з точки зору революційного становища країни повинні ми оцінювати внутрідумські питання і інциденти.

Написано 9 (22) травня 1906 р.

Надруковано 10 травня 1906 р. в газеті «Волна» № 13

Друкується за текстом газети

ДО ОРГАНІЗАЦІЙНОГО ПИТАННЯ [55]

На з'їзді в комісії, яка виробляла статут партії, більшовики заявили прямо, що всякі спроби звузити автономію місцевих організацій і права опозиції в порівнянні з нормами фракційного III з'їзду означатимуть неминучий розкол. Тому більшовики і настояли, напр., на тому, щоб право скликання нового з'їзду не було звужене і т. д. Більшовики запропонували вставити у статут правило, що при зміні місця проживання члени партії мають право входити у місцеві організації. З'їзд відхилив це правило, *але прийняв резолюцію, що відхиляє його виключно як зайве і само собою зрозуміле.*

Отже, меншовики обіцяли бути лояльними і до дрібних «викидань» не вдаватися. Нехай партія пильно стежить за виконанням цієї обіцянки,— у контролі партії єдина запорука усунення можливості розколу.

«Волна» № 13, 10 травня 1906 р.

Друкується за текстом газети «Волна»

ПРОМОВА НА НАРОДНОМУ МІТИНГУ В ДОМІ гр. ПАНІНОЇ 9 (22) ТРАВНЯ 1906 р.[56]

1

КОРОТКИЙ ЗВІТ «НЕВСКОЙ ГАЗЕТЫ»

Тов. Карпов вважає, що Думу дійсно не розженуть, бо кадети зроблять для цього все можливе. Це вже виявилося з їх діяльності в Думі. К.-д. стараються поєднувати стару владу з народною свободою. Далі промовець перейшов до тактики РСДРП. З'їзд, на його думку, прийняв резолюцію про ставлення до Думи «далеко не повно, далеко не правильно. Ми повинні будемо проводити рішення єдиної РСДРП, але ми будемо поповнювати її рішення в нашій діяльності».

На думку промовця бойкот не був помилкою. Пролетаріат сказав ним, що він повинен знести цю Думу. Це не вдалося, але що ж із цього? Звичайно, народ матиме лише користь від Думи. Багато користі принесуть послідовно діючі селянські і робітничі депутати. Але тиск на Думу даремний. Коли уряд стоїть проти народу, ми повинні пам'ятати, що лише сторони, які борються, можуть розв'язати конфлікт.

Селянам ми скажемо: вчіться, товариші селяни, щоб, коли настане момент, ви теж були готові підтримати революційний рух. (Гучні оплески.)

«Невская Газета» № 8, 11 (24) травня 1906 р.

Друкується за текстом «Невской Газеты»

2

КОРОТКИЙ ЗВІТ ГАЗЕТИ «ВОЛНА»

Йому, як і гр. Мякотіну, заперечував тов. Карпов. Гр. Мякотіну він пояснив, що угода є ділове завершення переговорів, а переговори — підготовка до угоди, що через це, у відношенні до партії к.-д., гр. Мякотін зовсім не має рації. Цілком визнаючи обов'язковість для всієї партії рішень Об'єднавчого з'їзду, промовець указав на помилковість деяких із постанов його, причому ця помилковість послужила джерелом і невірного тону, взятого тов. Бартеньєвим [57] щодо партії к.-д. Викриття партії к.-д., говорив промовець, є не проста лайка, а необхідний, найбільш доцільний засіб відвернення широких народних мас від половинчатої, несміливої ліберальної буржуазії, яка прагне до угоди із старою владою, до буржуазії революційно-демократичної, яка готується до рішучої боротьби за владу. Дискредитувати таку партію, як партія к.-д., значить давати могутні поштовхи політичному розвиткові народних мас. Самий момент настання конфлікту, звичайно, не від нашої волі залежить, а від поведінки уряду, від ступеня політичної самосвідомості і настрою народних мас. Наше завдання — докласти всіх зусиль до того, щоб організований пролетаріат відіграв і в новому піднесенні, і в неминучій прийдешній рішучій боротьбі роль вождя переможної революційної армії.

«Волна» № 14, 11 травня 1906 р.

Друкується за текстом газети «Волна»

РЕЗОЛЮЦІЯ, ПРИЙНЯТА НА НАРОДНОМУ МІТИНГУ В ДОМІ гр. ПАНІНОЇ 9 (22) ТРАВНЯ 1906 р.

Збори звертають увагу всіх громадян на те, що, організовуючи погроми і безустанно посилюючи поліцейську і військову сваволю, самодержавний уряд явно глумиться з народного представництва і готується насильством відповісти на загальну вимогу свободи, на вимогу землі селянством.

Збори заявляють, що партія «народної свободи» (к.-д.) висловлює лише несміливо і неповно народні вимоги, не виконує своєї обіцянки оголосити скликання всенародних установчих зборів. Ми остерігаємо народ від цієї партії, яка вагається між народною свободою і старою самодержавною владою, що гнобить народ.

Збори закликають селянську («Трудову») і робітничу групу в Державній думі виступати рішуче, цілком незалежно від к.-д., кожна із своїми самостійними вимогами, і заявляти повністю вимоги народу.

Збори звертають увагу всіх, хто цінить справу свободи, на те, що поведінка самодержавного уряду і повна невдоволеність селянських і загальнонародних потреб роблять неминучою рішучу боротьбу поза Думою, боротьбу за повну владу народу, єдино здатну забезпечити свободу і потреби народу.

Збори висловлюють певність, що пролетаріат, як і раніше, стоятиме на чолі всіх революційних елементів народу.

«Волна» № 14, 11 травня 1906 р.

Друкується за текстом газети «Волна»

СЕЛЯНСЬКА АБО «ТРУДОВА» ГРУПА І РСДРП

Учора ми розглядали ставлення с.-д. до робітничої групи в Думі *. Розглянемо тепер питання про Трудову групу.

Під цим ім'ям відомі селянські депутати в Думі, кількістю до 130—140 чоловік, які почали відокремлюватися від кадетів і згуртовуватися в самостійну партію. Це відокремлення далеко ще не закінчене, але воно намітилося вже цілком. Горемикін чудово визначив це своїм крилатим словом: третина членів Думи (тобто якраз Трудова і робітнича група, пораховані приблизно разом) напрошуються на шибеницю [58].

Це крилате слово ясно визначило різницю між революційною буржуазною демократією і нереволюційною (кадети). В чому революційність селянської групи? Не стільки в її політичних вимогах, які ще далеко не договорені до кінця, скільки в її земельних вимогах. Селяни вимагають землі, і притому всієї землі. Селяни вимагають землі на таких умовах, які дійсно поліпшили б їх становище, тобто зовсім без викупу або за найскромніший викуп. Інакше кажучи: селяни вимагають, по суті справи, не аграрної реформи, а аграрної революції. Вони вимагають такого перевороту, який анітрохи не зачепить влади грошей, не зачепить основ буржуазного суспільства, але підірве якнайрішучіше *економічні* основи старого кріпосного порядку, всієї кріпосницької — і поміщицької і чиновницької — Росії.

* Див. цей том, стор. 83—86. *Ред.*

Ось чому соціалістичний пролетаріат всією душею, з усією енергією, допоможе селянам здійснити їх вимоги в усій їх повноті. Без повної перемоги селянства над усіма його гнобителями, успадкованими від старого порядку, неможлива повна перемога буржуазно-демократичної революції. А така перемога потрібна всьому народові і потрібна пролетаріатові в інтересах його великої боротьби за соціалізм.

Але, підтримуючи революційне селянство, пролетаріат ні на хвилину не повинен забувати своєї класової самостійності, своїх окремих класових завдань. Рух селянства є рух іншого класу; це боротьба не пролетарська, а боротьба дрібних господарів; це боротьба не проти основ капіталізму, а за очищення їх від усіх залишків кріпосництва. Селянські маси захоплені своєю великою боротьбою: їм неминуче здається, що взяти всю землю — значить розв'язати аграрне питання. Вони мріють про зрівняльний розподіл землі, про передачу її всім трудящим, забуваючи про владу капіталу, про силу грошей, про товарне господарство, яке при найбільш «справедливому» поділі неминуче знов створить нерівність та експлуатацію. Захоплені боротьбою з кріпосництвом, вони не бачать дальшої, ще більшої і важчої боротьби з усім капіталістичним суспільством за повне здійснення соціалізму. Робітничий клас завжди вестиме цю боротьбу і організовуватиметься для цього в самостійну політичну партію. І жорстокі уроки капіталізму неминуче освічуватимуть все швидше і швидше дрібних хазяйчиків, змушуючи їх переконуватись у правильності поглядів соціал-демократії і примикати до пролетарської с.-д. партії.

Пролетаріатові часто доводиться чути тепер від буржуазії: треба йти разом з буржуазною демократією. Без неї пролетаріат не в силі здійснити революцію. Це вірно. Але питання в тому, з якою демократією може і повинен пролетаріат *тепер* іти разом, з кадетською чи з селянською, з революційною демократією? Відповідь може бути тільки одна: не з кадетською, а з революційною демократією, не з лібералами, а з селянською масою.

Пам'ятаючи цю відповідь, ми не повинні випускати з уваги, що, чим швидше освічуються селяни, чим відкритіше виступають вони в політиці, тим більше спостерігається потяг усіх революційних елементів буржуазної демократії до селянства і, звичайно, до міського міщанства разом з тим. Стають неважливими дрібні відміни. Висувається на перший план корінне питання: чи йдуть до кінця з революційним селянством ті або інші партії, групи, організації. Вирисовується все ясніше *політичне* злиття і есерів (соціалістів-революціонерів), і деяких незалежних соціалістів, і найлівіших радикалів, і ряду селянських організацій в одну *революційну демократію*.

Через те глибоку помилку зробили с.-д. правого крила на з'їзді, вигукуючи (Мартинов і Плеханов): «кадети важливіші, як партія, ніж есери». Есери самі по собі ніщо. Але есери, як виразники стихійних прагнень селянства,— частина саме тієї широкої, могутньої революційної демократії, без якої пролетаріат не може і думати про повну перемогу нашої революції. Зближення селянської або «Трудової» групи в Думі з есерами не випадковість. Розуміється, частина селян зуміє зрозуміти послідовну точку зору соціал-демократичного пролетаріату, але друга частина їх, безсумнівно, вбачатиме у «зрівняльному» землекористуванні розв'язання аграрного питання.

Трудова група, напевне, відіграє велику роль і в Думі і — що ще важливіше — поза Думою. Свідомі робітники повинні всіма силами прагнути до посилення агітації серед селян, до відокремлення Трудової групи від кадетів, до виставлення цією групою повних і закінчених політичних вимог. Нехай організується щільніше і самостійніше Трудова група, нехай розширяє свої позадумські зв'язки, нехай пам'ятає, що не в Думі розв'язуватиметься велике земельне питання. Розв'яже це питання народна боротьба із старою владою, а не голосування в Думі.

Немає справи тепер важливішої для успіху революції, як це згуртування, освіта, політична підготовка революційної буржуазної демократії. Соціалістичний

пролетаріат, викриваючи нещадно хиткість кадетів, всіляко підтримає цю велику справу. Він не впаде при цьому ні в які дрібнобуржуазні ілюзії. Він залишиться на грунті строго класової і пролетарської боротьби за соціалізм.

Хай живе повна перемога селян над усіма їх гнобителями! — скаже пролетаріат. В цій перемозі найвірніша запорука успіхів нашої пролетарської боротьби за соціалізм.

Написано 10 (23) травня 1906 р.

Надруковано 11 травня 1906 р. в газеті «Волна» № 14

Друкується за текстом газети

ПИТАННЯ ПРО ЗЕМЛЮ В ДУМІ

Першим ділом кадетів у Думі було складання адреса у відповідь на тронну промову. Склали несміливу просьбу, а не вимогу. Друге «діло» — мовчки перейшли до чергових справ, коли відмовили їм прийняти адрес від депутації. Вчинили ще несміливіше. Тепер третє діло — розгляд питання про землю, поставленого в Думі на чергу.

За цим питанням особливо уважно треба стежити всім робітникам. Питання про землю більш за все хвилює селянську масу. А селяни тепер стали головними і майже єдиними союзниками робітників у революції. І на питанні про землю особливо видно буде, чи дійсно партія кадетів, яка називає себе партією народної свободи, вірно служить народній свободі.

Чого хоче народ, тобто насамперед селянство? Селянство хоче землі. Це всі знають. Селяни вимагають, щоб уся земля в державі належала селянам. Селяни хочуть скинути з себе гніт поміщиків і чиновників. Відібрати у поміщиків землі, щоб вони не змушували мужика ходити на відробітки, тобто по суті по-старому на панщину; — відібрати владу у чиновників, щоб вони не попихали простим народом, ось чого хочуть селяни. І робітники повинні допомогти селянам як у боротьбі за землю, так і в прямій, ясній і цілком виразній постановці питання про землю.

Питання про землю особливо легко заплутати і затемнити. Легко змалювати справу так, що селяни, звичайно, повинні одержати землю в наділ, але саме наділення

обставити умовами, які знищують будь-яку користь від цього наділення для селян. Якщо наділятимуть землею знову чиновники, якщо всякими «мировими посередниками» будуть знову ліберальні поміщики, якщо «скромні розміри» викупу визначить стара самодержавна влада, тоді замість користі для селян вийде знову обдурювання селян, як і в 1861 році, вийде нова петля на шию селянам. Свідомі робітники повинні через це надзвичайно енергійно роз'яснювати селянам, що в питанні про землю вони повинні бути особливо обережні і недовірливі. Питання про викуп за землю і питання про ту владу, яка проводитиме «наділення» землею, набувають при теперішньому стані речей величезної ваги. На питанні про викуп можна відразу і без помилки визначити, хто стоїть за селян і хто за поміщиків, а також і те, хто пробує перебігати від однієї сторони до другої. Російський селянин знає,— ой як знає! — що це за штука викуп. Інтереси селян і інтереси поміщиків розмежовуються на цьому питанні чудово. І цілком правильно зробив тому Об'єднавчий з'їзд РСДРП, замінивши слово «відчуження» в первісному проекті аграрної програми словом: «конфіскація» (тобто відчуження без викупу).

У питанні про владу, яка проводить наділення, так само різко розходяться інтереси селян і чиновників, як у питанні про викуп інтереси селян і поміщиків. Соціалістичні робітники повинні через те особливо наполегливо роз'яснювати селянам важливість того, щоб не стара влада бралась за земельне питання. Нехай знають селяни, що не може бути користі ні з якої земельної реформи, коли справа буде в руках старої влади. І в цьому питанні, на щастя, досягнуто в суті справи одностайності на Об'єднавчому з'їзді РСДРП, бо резолюція з'їзду безумовно визнала підтримку революційних виступів селянства. Правда, з'їзд зробив, на нашу думку, помилку, не вказавши прямо, що саме земельну реформу можна доручити тільки *цілком* демократичній державній владі, тільки урядовим особам, обраним народом, підзвітним йому і змінюваним ним. Але про це ми маємо намір докладніше висловитися іншим разом.

У Думі будуть висунуті дві основні аграрні програми. Кадети, що панують у Думі, хочуть, щоб поміщики були ситі і селяни були цілі. Вони погоджуються на примусове відчуження більшої частини поміщицької землі, але, по-перше, мають на увазі викуп, а, по-друге, стоять за ліберально-чиновницьке, а не революційно-селянське розв'язання питання про засоби і шляхи проведення земельної реформи. У своїй аграрній програмі кадети, як і завжди, вужем звиваються між поміщиками і селянами, між старою владою і народною свободою.

Трудова або селянська група ще не цілком виразно встановила свою аграрну програму. Вся земля повинна належати трудящому народові,— питання про викуп обходиться поки мовчанкою, а також і питання про стару владу. Про цю програму, коли вона виясниться, ми говоритимемо ще не раз.

Чиновницький уряд, розуміється, і чути нічого не хоче навіть про кадетську аграрну реформу. Чиновницький уряд, на чолі якого стоять найбагатші поміщики-чиновники, що володіють часто-густо десятками тисяч десятин землі кожен, «швидше прийме магометанську віру» (як висловився один дотепний письменник), ніж допустить примусове відчуження поміщицьких земель. Значить, «*розв'язання*» аграрного питання Думою буде не розв'язанням на ділі, а тільки проголошенням, тільки заявленням вимог. У кадетів знову вийдуть несміливі просьби замість гордих і сміливих, чесних і відкритих вимог народних представників. Побажаємо Трудовій групі виступити хоч цим разом цілком незалежно і самостійно від кадетів.

А на соціалістичних робітників лягає тепер особливо велике завдання. Всіма заходами і всіма силами треба розширяти організацію взагалі і зв'язки з селянством особливо. Треба роз'яснювати селянам якнайширше, якнайясніше, докладніше і грунтовніше всю вагу питання про викуп і питання про те, чи можна миритися з залишенням земельного перетворення в руках старої влади. Треба напружити всі зусилля, щоб союз соціалістичного пролетаріату і революційного селянства зміцнів і виріс на час неминучої прийдешньої розв'язки

нинішньої політичної кризи. У цьому союзі і тільки в ньому запорука успішного розв'язання питання про «всю землю» для селян, про повну свободу і повну владу для народу.

«Волна» № 15, 12 травня 1906 р.

Друкується за текстом газети «Волна»

РЕЗОЛЮЦІЯ І РЕВОЛЮЦІЯ

Учора передовиця «Нашей Жизни», сьогодні «Речи», «Думы», «Нашей Жизни», «Страны» [59] і «Слова» — вся буржуазна преса без винятку обрушується на ліву соціал-демократію. Що сталося? Куди ділася ця гордість «переможців» — кадетів, яка дозволила їм ще недавно зневажливо відмахуватись від «бойкотистів»? Минули золоті дні кадетської гегемонії, коли ці пани повчали пролетаріат істинно державної мудрості, співчуваючи його помилкам. Що сталося?

Відроджується революціонізм — відповідає п. Струве в передовиці «Думы» від 11 травня. Він має рацію. Надії на Думу падають щогодини. Уявлення про те, як здобувається народна свобода, прояснюється в міру того, як виясняється справжня фізіономія партії, що, язикоблудствуючи її іменем, зуміла врахувати під час виборів і деяку втому народу і політику Вітте — Дурново, яка закрила арену виборів для дійсних представників дійсних інтересів народу. Неминучість нових форм боротьби разюче підкреслюється діяльністю контрреволюційної організації, що явно виявилася. Так, буржуазія в дні виборів думала, що революція кінчилась, що настав її час повернути собі на користь плоди боротьби робітників і селян. І вона помилилась. Тимчасове затишшя вона прийняла за остаточне виснаження сил, за припинення революції. Тільки-тільки умостилася вона глибше в думські крісла, тільки-но почала по-доброму, по-хорошому розмовляти із старою владою на предмет полюбовної угоди за рахунок робітників і селян. І раптом

виявляється, що робітники і селяни готові втрутитися в цю гру і розладнати цю угоду.

Народні збори в домі Паніної особливо обурили пп. кадетів. Промови соціал-демократів на цих зборах скаламутили це загниле болото. Змилуйтеся, кричать пп. кадети, своєю критикою нашої партії ви допомагаєте урядові. Це знайомий аргумент. Кожного разу, коли с.-д. виступають вперед, щоб роз'яснити пролетаріатові і всьому народові справжній смисл подій, які відбуваються, щоб розігнати туман, який наганяють на робітників буржуазні політики, щоб остерегти робітників від буржуазних продавців народної свободи, щоб указати робітникам їх справжнє місце в революції,— пп. ліберали кричать, що цим ослаблюється революція. Кожного разу, коли с.-д. говорять, що робітникам не годиться бути під буржуазними прапорами, що у них власний прапор, прапор соціал-демократії,— ліберали починають галасувати, що цим робиться послуга урядові. Неправда. Сила революції — в розвитку класової свідомості пролетаріату, в розвитку політичної свідомості селянства. Коли соціал-демократ критикує кадетську політику, він розвиває цю свідомість, він посилює революцію. Коли кадет дурманить народ своїми проповідями, він затемнює цю свідомість, він знесилює революцію. Говорити кадетам: ми вам не віримо, бо ви не досить повно і рішуче заявляєте вимоги народу, бо ви волієте торгуватися з урядом, а не боротися з ним,— це не значить забувати уряд через кадетів.

Це значить вказувати народові шлях дійсної боротьби і дійсної перемоги. Коли пролетарські і селянські маси ясно уявлятимуть собі цей шлях — кадетам ні з ким буде торгуватися, бо стара влада буде приречена на злам.

Ви женете пролетаріат до відкритих виступів,— кричать кадети. Почекайте, панове! Не вам говорити про виступи, не вам, що побудували свою політичну кар'єру на крові робітників і селян, виголошувати іудині промови про «марні жертви».

На тому ж мітингу були виголошені абсолютно вірні, що цілком виражають загальне переконання с.-д., слова

про непотрібність «підхльостувати» пролетаріат. У «Волне» всякий міг прочитати про непотрібність форсування подій *. Але одна річ форсування, інша річ — ті умови, в яких повинен розігратися наступний акт великої драми. Готуватися до цього моменту,— який залежить-бо не від нас самих, а, між іншим, і від ступеня зради справи свободи, яку виявлять пп. кадети,— кличемо ми пролетаріат і селянство. Вияснити умови боротьби, вказувати на можливі її форми, вказувати пролетаріатові його місце в прийдешній боротьбі, працювати над організацією його сил, над проясненням його свідомості — ось наше завдання. А це значить в даний момент, між іншим, безустанно викривати кадетів, остерігати від кадетської партії. Це ми і робимо, це і будемо робити. А коли кадети хвилюються і гарячаться з цього приводу — це значить ми робимо наше діло непогано. А кадети викрикують з цього приводу жалісні слова про ослаблення революції — це значить, що вони вже ясно передчувають, що дійсна революція, революція робітників і селян, готова захлеснути кадетську Думу. Кадети бояться, щоб революція не перейшла межі, наміченої буржуазією і для неї вигідної. Робітничий клас і селянство повинні пам'ятати, що їхні інтереси ширші від цих меж, що їхнє завдання довести революцію до кінця.

А це і говорила резолюція народних зборів, яка змусила кадета Протопопова зітхнути за приставами часті. Пишіть обережніше, пп. кадети.

«Волна» № 16, 13 травня 1906 р.
Підпис: — Ъ

Друкується за текстом газети «Волна»

---

* Див. цей том, стор. 71. *Ред.*

НІ ЗЕМЛІ, НІ ВОЛІ

Голова Ради міністрів сповістив Державній думі «заяву» у відповідь на адрес Думи.

Цієї заяви всі з нетерпінням чекали. Ця заява повинна була дати програму уряду.

І «програма» уряду дана справді якнайясніша. Наводимо два істотні пункти заяви повністю:

«Щодо розв'язання земельного селянського питання шляхом указаного Державною думою повернення на цей предмет земель удільних, кабінетських, монастирських, церковних і примусового відчуження земель приватновласницьких, до яких належать і землі селян власників, які придбали їх купівлею, Рада міністрів вважає своїм обов'язком заявити, що розв'язання цього питання на передбачених Державною думою підставах безумовно недопустиме. Державна влада не може визнавати права власності на землі за одними і в той же час відбирати це право у других. Не може державна влада і заперечувати взагалі права приватної власності на землю, не заперечуючи одночасно права власності на всяке інше майно. Начало невід'ємності і недоторканності власності є, в усьому світі і на всіх ступенях розвитку громадянського життя, наріжним каменем народного добробуту і суспільного розвитку, корінною підвалиною державного буття, без якої немислиме і саме існування держави. Не викликається передбачений захід і суттю справи. При обширних і далеко не вичерпаних засобах, які є в розпорядженні держави, і при широкому застосуванні всіх законних до того способів, земельне питання безсумнівно може бути успішно розв'язане без розкладання самої основи нашої державності і підточування життєвих сил нашої вітчизни.

Всі інші, включені в адрес Державної думи, передбачення законодавчого характеру зводяться до встановлення відповідальності перед народним представництвом міністрів, які користуються довір'ям більшості Думи, скасування Державної ради

і усунення встановлених спеціальними узаконеннями меж законодавчої діяльності Державної думи. На цих передбаченнях Рада міністрів не вважає себе вправі спинятися; вони стосуються корінної зміни основних державних законів і як такі не підлягають переглядові з почину Державної думи».

Отже, щодо *землі:* «безумовно недопустимо». Щодо *волі,* тобто щодо дійсних прав народного представництва: «не підлягає переглядові з почину Думи».

Щодо землі селяни повинні всього чекати виключно від доброї волі поміщиків, виключно від згоди поміщиків. Примусове відчуження безумовно недопустиме. Найменше серйозне поліпшення селянського життя безумовно недопустиме.

Щодо волі народ повинен всього чекати виключно від самих чиновників. Без їх згоди народні представники нічого не сміють постановити. Рада міністрів вважає себе навіть не вправі спинятися на побажаннях Думи відносно розширення прав народного представництва. Народні представники не сміють і думати про права. Їх діло — просити. Діло чиновників — розглядати ці просьби, отак, як розглянуті «просьби» Думи і у викладеній нами заяві.

Ні землі, ні волі.

Спинятися по суті на дальшому розгляді заяви ми не можемо.

Побачимо, чи навчаться чогось із цієї заяви депутати Думи. Кадети — напевне, нічого не навчаться. Трудова і робітнича групи повинні показати тепер, чи зуміли вони стати скільки-небудь самостійними і незалежними від кадетів,— чи зрозуміли вони необхідність кинути просьби,— чи вміють вони говорити прямою і ясною мовою з народом.

Написано 13 (26) травня 1906 р.

Надруковано 14 травня 1906 р. в газеті «Волна» № 17

Друкується за текстом газети

ВИБОРЧА ПЕРЕМОГА СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІВ У ТИФЛІСІ

Як сповістив телеграф, соціал-демократи здобули повну перемогу на виборах у Тифлісі. З 81 виборщика 72 с.-д. і тільки 9 кадетів [60]. У Кутаїсі обрано 4 депутати, всі с.-д. [61]. Кандидатом у Думу від Тифліса виставляють Ноя Жорданія, дуже впливового місцевого с.-д.

Вітаємо успіх наших кавказьких товаришів. Після рішення Об'єднавчого з'їзду нашої партії, участь у виборах стала обов'язковою, при умові, щоб робітнича партія не укладала блоків, тобто ніяких угод з іншими партіями [62]. Якщо кавказькі товариші цілком самостійно провели своїх кандидатів, як можна думати відносно Тифліса, тоді вони уникли, значить, помилки товаришів у Армавірі [63]. Тоді ми маємо повне додержання постанов з'їзду, тоді в Думу ввійдуть цілком партійні с.-д., ввійдуть строгим партійним шляхом, тоді ми почуємо незабаром про призначення ЦК офіціальних представників нашої партії в Думі.

Наші читачі знають, що ми стояли за бойкот Думи. Ми голосували на з'їзді проти утворення парламентської фракції с.-д. з міркувань, які точно викладені в резолюції, надрукованій у № 12 «Волны» *. Це були міркування не принципіальні, а міркування обережності і практичних умов моменту. Але само собою розуміється, що тепер, коли дійсно партійним шляхом пройшли в Думу дійсно партійні с.-д., ми всі, як члени єдиної

* Див. Твори, 5 вид., том 12, стор. 352—353. *Ред.*

партії, будемо в міру сил допомагати їм виконати їх важке діло.

Не будемо захоплюватися особливо значенням тифліської перемоги. Парламентські успіхи соціал-демократії цілком і безумовно радують і можуть радувати нас лише при умовах парламентаризму, який дійсно склався і є хоч трохи «серйозним». В Росії його немає. В Росії умови моменту покладають на соціал-демократію такі великі завдання, які не стоять ні перед однією із західноєвропейських партій с.-д. Ми незрівнянно далі, ніж західні товариші, від соціалістичного перевороту, але ми стоїмо перед буржуазно-демократичною селянською революцією, в якій пролетаріат відіграє роль вождя. Ці особливості даного становища викликають неминучість того, що не в Думі розв'яжеться політична криза, що швидко назріває.

В такий час, який переживає Росія, участь у виборах с.-д. зовсім ще не означає того, що маса дійсно міцніє в процесі виборчої кампанії. Без вільних газет, без народних зборів, без широкої агітації вибори с.-д. означають часто не згуртування пролетарської і цілком с.-д. партії, а лише різкий протест населення. Широкі верстви дрібної буржуазії голосують іноді при таких умовах за будь-якого протиурядового кандидата. Судження про оцінку всієї тактики бойкоту в усій Росії на підставі тифліських тільки виборів були б надто скороспілі і непродумані.

Ніхто не знає ще, яку роль загалом і в цілому, в остаточному підсумку, відіграє кадетська Дума. Що кадети — господарі Думи, це факт. А що кадети поводяться в Думі як погані демократи, несміливі і непослідовні, хиткі і нестійкі прихильники народної свободи, в цьому згодні всі с.-д. Володіючи Думою, кадети тепер сильніше, ніж будь-коли, поширюють в народі конституційні ілюзії, затемнюють цим політичну свідомість робітників і селян.

Почекаємо вказівок досвіду, щоб судити про те, наскільки можливо буде і зсередини Думи повстати проти цих реакційних прагнень кадетів. Побажаємо нашим кавказьким товаришам, членам Думи, вперше заговорити

з цієї нової трибуни повним голосом, ні на йоту не урізуючи гіркої правди, викриваючи нещадно віру в слова, обіцянки і папірці, заповнюючи прогалини нашої преси, яку урізують і переслідують за відкрите слово, як і раніше, закликаючи пролетаріат і революційне селянство до цілком ясної і виразної постановки питань, до розв'язання поза Думою прийдешньої остаточної тяжби за свободу.

«Волна» № 17, 14 травня 1906 р.

Друкується за текстом газети «Волна»

УРЯД, ДУМА І НАРОД

Дума в розладі з урядом. Вона висловила недовір'я міністерству і зажадала його відставки. Міністерство пропустило повз вуха заяву Думи і стало ще більш відкрито знущатися з Думи, пропонуючи їй зайнятися питанням про пральню для канцелярських сторожів у місті Юр'єві.

В чому суть цього розладу, цієї сутички Думи з урядом? Широка маса селян, обивательська публіка взагалі, нарешті, ряд буржуазних політиків (кадети) уявляють або намагаються запевнити себе й інших у тому, що сутичка залежить від нерозуміння урядом його завдань і його становища. Вияснится нерозуміння, звикнуть люди до новинки, тобто до конституційних порядків, до необхідності вирішувати державні питання голосуванням громадян, а не наказом старої влади,— і тоді все ввійде в колію. За цим поглядом, перед нами «конфлікт конституційний», тобто сутичка різних установ конституційної держави, яка визнає на ділі поруч із старою владою — владу народних представників. Стерпиться — злюбиться, так думає обиватель і так міркує буржуазний політик. Обиватель думає так з простоти і через свою політичну недосвідченість. Буржуазний політик думає так тому, що ці думи відповідають інтересам його класу.

Наприклад, газета «Речь», головний орган кадетів, говорить: «Наші міністри ще менш досвідчені в теорії

і практиці конституціоналізму, ніж більшість наших депутатів». Справа, бачте, в недосвідченості міністрів, які не вчилися державознавства у професорів Ковалевського і Мілюкова. В цьому вся суть. Ну, не вчилися з книжок, навчаться з промов у Думі. Стерпиться — злюбиться. І кадетська «Речь» посилається на німецьку буржуазію. Ця буржуазія теж була — висловимося м'яко — в розладі з урядом у 1848 році. Вона теж добивалася або хотіла добиватись повної влади народові і повної свободи народові. Після придушення німецьким урядом народної боротьби, буржуазії дозволили мати в парламенті своїх представників. Представники говорили, а стара влада діло робила. Представники говорили і роз'яснювали міністрам їх «нерозуміння», вчили їх «конституціоналізму», вчили десятка півтора років, з кінця 40-х до початку 60-х років. У 60-х роках Бісмарк посварився відкрито з «народними представниками» із буржуазії, але це був останній вибух сімейної сварки. Буржуазія захопилася перемогами німецької армії і цілком помирилася на загальному виборчому праві при повному збереженні влади за дворянсько-чиновницьким урядом.

Ось цей приклад останньої серйозної сварки Бісмарка з «народними» представниками і подобається особливо кадетській «Речи». Німецька буржуазія (через п'ятнадцять років після остаточного придушення революції) поступилася Бісмаркові. А у нас російська буржуазія відразу доб'ється поступки Горемикіна. І кадети заздалегідь тріумфують: у нас більше доведеться поступитися Горемикіну, ніж поступився в свій час Бісмарк.

Ми охоче погодимося, що далеко Горемикіну до Бісмарка. Але ми думаємо, що робітничому класові надто важливо тепер зрозуміти *саму суть* угод між буржуазією і всілякими Бісмарками, а питання про міру майбутніх поступок — справа майбутнього. Бісмарки мирилися з буржуазією тільки тоді, коли революція остаточно придушувалась, коли «народну свободу» остаточно обдурювала буржуазія, коли вона по-милому, по-хорошому уживалася із старою дворянсько-чиновницькою

владою, яка захищала поміщика проти селянина і найбільше капіталіста проти робітника.

Ось у чому була дійсна, справжня основа примирення Бісмарка з німецькими кадетами, чи пак з прусськими прогресистами. Ось у чому була життєва підкладка того «конституціоналізму», якого 15 років після придушення революції вчили Бісмарків німецькі Ковалевські і Мілюкови. Наші професори, може, й не знають цього: професори знають книжки, та не знають життя, але робітники повинні знати це.

У нас в Росії серйозна боротьба йде зараз зовсім не за те, на яких поступках могли б зійтися Горемикіни і ліберальна буржуазія. Боротьба йде між народною масою, яка не може жити при старих порядках, і старою кріпосницько-чиновницькою владою, яка не може жити при дійсно конституційних порядках. Боротьба йде не за те, як слід правильно застосовувати уроки конституціоналізму, а за те, чи можливий взагалі конституціоналізм.

Це не парламентський конфлікт, і сама Дума — зовсім ще не парламент, не орган буржуазного «порядку» при конституції, що встановилася. Вона — тільки показник і дуже слабий виразник народного руху, що росте поза нею або без неї.

Її сутичка з урядом лише *посередньо* вказує на сутичку всіх основних і назрілих прагнень селянської маси і робітничого класу з усією повнотою і з усією недоторканністю старої влади. Ці назрілі прагнення часто визначають коротко: землі і волі. Ці прагнення не задоволені. Сили, що стоять за цими вимогами, далеко, далеко ще не розгорнулися цілком. Умови повного виявлення цих сил тільки ще назрівають.

Не на уроки конституціоналізму, які дають Ковалевські Горемикіним, повинні ми тепер спрямовувати увагу народу. Не про дрібні сварки Бісмарків з буржуазними верхами нам треба частіше згадувати тепер. Робітничий клас і селянство не дозволять кадетам перетворити Думу в орган таких сварок і таких угод. Всякий крок кадетів, який виявляє їх вагання в цей бік, треба викривати. Нехай знають Трудова і робітнича групи в Думі, що,

тільки відокремлюючи себе від кадетів, тільки піднімаючись вище над шкільними уроками конституціоналізму, тільки заявляючи повним голосом всі вимоги народу, всі його потреби, тільки говорячи всю гірку правду, вони можуть принести посильну користь боротьбі за справжню свободу.

Написано 17 (30) травня 1906 р.

Надруковано 18 травня 1906 р. в газеті «Волна» № 20

Друкується за текстом газети

КАДЕТИ ЗАВАЖАЮТЬ ДУМІ ЗВЕРНУТИСЯ ДО НАРОДУ

Ми зараз одержали звістку, що в сьогоднішньому засіданні Думи сталося ось що. Йшли дебати в питанні про законопроект, який скасовує смертну кару. Член Трудової групи Аладьїн поставив питання рішучіше, ніж це робилося досі. «Ми повинні боротися з виконавчою владою», — говорив він (цитуємо за екстреним додатком до вечірнього випуску «Биржевых Ведомостей» [64]). «Ми збираємося діймати міністрів запитами, але чи не ясно, що вони їх будуть ігнорувати? Ні, нам доведеться вибрати один з двох шляхів: або продовжувати гру в запити, або *взяти справу народу у власні руки*». Аладьїн запропонував, не відкладаючи справи на місяць, не здаючи законопроект у комісію, порішити справу негайно. Він закінчив свою промову словами: «І горе нам, *якщо ми не доведемо до відома народу всієї правди,* якщо ми йому не скажемо ясно, що винні ті, в чиїх руках гармати і кулемети».

Священик Поярков висловився в тому ж дусі. «Уряд *знущається* з Державної думи»,— сказав він. «Ми не повинні просити, а повинні вимагати: скасувати смертну кару сьогодні ж або завтра, інакше я пропоную роз'їхатись по домівках, бо вважаю безчесним працювати і одержувати гроші до скасування смертної кари».

Так, з Трудової групи пролунала пропозиція, смисл якої ясний: звернутися до народу,— вимагати, а не просити,— не зважати на канцелярські правила,— не зволікати питань і не здавати їх в комісію.

Кадети перешкодили Думі звернутися до народу. Кадет Набоков, який говорив після Пояркова, закликав «триматися законного шляху». Він наполягав на здачі законопроекту в комісію.

Голова Думи (кадет Долгоруков) по закінченні дебатів заявив: «У нас є *чотири* пропозиції: дві з них *я не можу поставити на балотування,* бо вони *не відповідають парламентській практиці*. Ці дві пропозиції суть: звернутися до народу і звернутися до монарха».

З двох останніх пропозицій — 1) здати в комісію і 2) обговорити негайно — пройшла *одноголосно* перша, бо друга була знята.

Трудова група, очевидно, ще раз поступилася перед наполяганнями і погрозами кадетів і не вдержалася на рішучій позиції, яку вона була зайняла.

Народ, який свідомо ставиться до боротьби за свободу, повинен протестувати проти поведінки кадетів у Думі і закликати Трудову групу до рішучого і безповоротного заявлення і *здійснення* звернення до народу!

Написано 18 (31) травня 1906 р.

Надруковано 19 травня 1906 р.
в газеті «Волна» № 21
Підпис: Н. Л — н

Друкується за текстом газети

І ТОРГУВАТИСЯ НЕ ХОЧУТЬ!

Струве ображений в кращих своїх почуттях. Уряд виявився дурнішим, ніж він гадав, і вести з ним діло, як виявилося, прямо комерційно невигідно. Пан Струве уявляв собі політику дуже просто: Дума, тобто кадетська більшість у Думі, в коректних і прийнятих у найкультурніших купецьких сферах висловах заправить; уряд трошечки поступиться, Дума в свою чергу скине, і таким-от чином запанує в Росії народна свобода. І чого тільки не робили для цього пп. кадети! І раптом таке нерозуміння з боку уряду, така відсутність всякої торгової кмітливості!

Пан Струве обурюється:

У вимогах і передбаченнях Думи він (уряд) міг би ще, обминувши одні, прийняти і зробити своїми другі. Він міг би піти на радикальні поступки у політичній галузі і постаратися зменшити що-небудь у галузі економічній. Він міг би зробити навпаки. Але відкинути все істотне в усіх *спірних* галузях і відмовою в земельній реформі, що грунтується на примусовому відчуженні приватновласницьких земель, кинути виклик народній нужді і народній правосвідомості могли тільки люди, державне розуміння яких стоїть на найнижчому рівні.

Отже: вимоги Думи, заявлені в її адресі, це *спірна* галузь; це не те *необхідне,* що повинно бути відвойоване всіма і всілякими способами і що негайно ж підлягає дальшому розширенню, це тільки арена для торгівлі.

Амністія, загальне виборче право, свободи і примусове відчуження землі — все це спірне, на всьому цьому

можна поторгуватись і... поступитись, при умові, що і уряд дасть щось натомість.

Це треба запам'ятати. Пан Струве в розпалі обурення вибовкнув ту тактику кадетів, на яку завжди вказували народові соціал-демократи.

Народні вимоги навіть в тому урізаному і по-кадетськи перекрученому вигляді, в якому вони ввійшли в адрес,— це для кадетської партії не необхідний мінімум, а лише найвища ціна, яку наперед передбачено було спустити. На жаль для п. Струве, угода не відбулася... через відсутність в уряду «державного розуміння». За свідченням п. Струве — воно стоїть на найнижчому рівні. Чому? — Та тому, що пп. Трепови і Горемикіни і Стішинські не хочуть торгуватися з кадетами з приводу народних прав, а прямо їх відкидають.

А високий рівень «державного розуміння» — ясно — полягає в тому, щоб одверто торгувати народною свободою.

Запам'ятайте ж, робітники і селяни! Напередодні горемикінської промови в Думі пп. кадети гадали, що «державне розуміння» полягало в тому, щоб сторгуватися з Треповим з приводу урізки народних вимог, висловлених в адресі.

На ще більший жаль для пп. кадетів—угоди ніяк не виходить. Зіткнення реальних інтересів пролетаріату та селянства і реальних же інтересів старої влади в її боротьбі за існування не може вкластися в рамки дипломатичних угод. І не від того або іншого «рівня державного розуміння» п. Струве або п. Трепова походить неможливість для російської революції стати на кадетські рейки. Самий характер інтересів, що зіткнулися, штовхає російську революцію на шлях відкритої боротьби революційних і контрреволюційних сил.

І тому-то приречені на постійні розчарування пп. торговці народної свободи, маклери в революції, дипломати під час війни.

«Волна» № 21, 19 травня 1906 р.
Підпис: — Ъ

Друкується за текстом газети «Волна»

З ПРИВОДУ ЗВЕРНЕННЯ ДЕПУТАТІВ-РОБІТНИКІВ[65]

Ми палко вітаємо відозву робітничої групи думських депутатів, найближчої до нас переконаннями,— це перше пряме звернення депутатів не до уряду, а до народу. Приклад робітничих депутатів повинна була б, на нашу думку, наслідувати і Трудова або селянська група Думи.

Багато вірного сказано у зверненні робітничих депутатів, але є в ньому, на нашу думку, деякі недоліки.

Товариші робітники хочуть «добиватися того, щоб Дума підготувала скликання установчих зборів». Навряд чи вони можуть розраховувати в цьому на всю Думу або хоча б навіть на її більшість. Ліберали, що панують у Думі, не раз обіцяли народові скликати установчі збори,— вони не тільки не виконали цієї обіцянки, але навіть не виставили в Думі голосно і твердо такої вимоги. Тільки на Трудову групу — на селянських представників — можуть більш або менш упевнено розраховувати в цьому робітничі депутати. І тому робітничий клас не може поставити своїм завданням підтримувати *всю* Думу,— надто ненадійні російські ліберали, — нехай краще робітники спрямують свої зусилля на те, щоб підтримати *селянських депутатів* і спонукати їх виступити цілком самостійно,— і діяти, як справжні представники революційного селянства.

Пролетаріат довів свою здатність до боротьби. Він збирає тепер сили, щоб почати нову рішучу боротьбу, але почати її не інакше, як разом з селянами. Тому

мають рацію робітничі депутати, які закликають пролетаріат не піддаватися ні на чиї провокації і без потреби не викликати розрізнених сутичок з ворогами. Надто дорога пролетарська кров, щоб проливати її без необхідності і вірної надії на перемогу.

Тільки селянська маса, що усвідомила безсилля і недостатність нинішньої Думи, може послужити для робітників твердою опорою, що дає вірну перемогу. Хоч і дуже корисні ухвали і постанови робітничих зборів у справі організації робітничого класу для боротьби, але не в них можна знайти справжню опору проти такого ворога, який приготувався вже пайбільш звірячим насильством відповісти на вимоги народу. Навпаки, і селянським масам робітничий клас повинен роз'ясняти, що вони помиляються, покладаючи надії з простоти душевної на просьби, ухвали, клопотання і скарги.

Не до того йде все діло тепер у Росії, щоб можна було словами і голосуваннями розв'язати великий спір про долю народу — *землю* і *волю*.

Написано 18 (31) травня 1906 р.

Надруковано 19 травня 1906 р. в газеті «Волна» № 21

Друкується за текстом газети

ПИТАННЯ ПРО ЗЕМЛЮ І БОРОТЬБА ЗА СВОБОДУ

Питання про землю обговорюється в Думі. Виступають два головних рішення цього питання: рішення кадетів і рішення «трудовиків», тобто селянських депутатів.

Відносно цих рішень Об'єднавчий з'їзд РСДРП цілком вірно сказав у резолюції про ставлення до селянського руху: «буржуазні партії намагаються використати і підпорядкувати собі селянський рух — одні (с.-р.) з метою утопічного міщанського соціалізму, другі (к.-д.) з метою зберегти до певної міри велике приватне землеволодіння і, в той же час, задовольняючи частковими поступками власницькі інстинкти селянства, ослабити революційний рух».

Розглянемо значення цієї резолюції с.-д. з'їзду. Кадети — партія напівпоміщицька. В ній багато ліберальних поміщиків. Вона старається відстояти інтереси поміщиків, ідучи лише на неминучі *поступки* селянам. Кадети стараються захистити, наскільки можливо, велике приватне землеволодіння, не погоджуючись на повне відчуження всіх поміщицьких земель на користь селянства. Відстоюючи викуп селянами землі, тобто *купівлю* селянами поміщицьких земель через посередництво держави, кадети намагаються перетворити верхи селянства в «партію порядку». Справді, як не влаштовуйте викуп, які «справедливі» ціни не призначайте, все-таки викуп легше дасться заможному селянству і тяжко ляже на селянську бідноту. Які б правила з приводу

общинного викупу і т. п. не писалися на папері,— на ділі неминуче земля залишиться в руках того, хто зможе її викуповувати. Ось чому викуп землі зводиться до того, щоб посилити багатих селян за рахунок бідних, щоб роз'єднати селянство, щоб ослабити цим роз'єднанням селянства його боротьбу за повну свободу і за всю землю. Викуп зводиться до того, що більш заможні селяни *переманюються* від справи свободи на сторону *старої влади*. Викуповувати землі значить відкуповуватися від боротьби за свободу, викуп є відвернення з допомогою грошей частини борців за свободу на сторону противників свободи. Заможний селянин, який викуповує свою землю, стане маленьким поміщиком, і перехід його на сторону старої, поміщицько-чиновницької, влади буде особливо легкий і тривкий.

Тому цілком справедливі слова с.-д. з'їзду, що кадетська партія (ця напівпоміщицька партія) захищає заходи, *які ослабляють* революційний рух, тобто боротьбу за свободу.

Тепер розглянемо, як розв'язують питання про землю «трудовики» або селянські депутати в Думі. Вони ще не цілком вияснили свої погляди. Вони стоять на півдорозі: між кадетами і «сірими» (партія соціалістів-народників), між викупом частини земель (к.-д.) і конфіскацією всіх земель (с.-р.), але вони все більше віддаляються від кадетів і все більше наближаються до «сірих».

Чи правильно говорить с.-д. з'їзд про «сірих», що це — буржуазна партія, цілі якої є цілі утопічного міщанського соціалізму?

Візьмемо найостанніший проект земельної реформи [66], пропонований «сірими» і надрукований вчора в їх газеті: «Народный Вестник» (№ 9) [67]. Це — закон про знищення всякої приватної власності на землю і про «загальне зрівняльне користування землею». Чому хочуть «сірі» запровадити зрівняльне користування землею? Тому, що вони хочуть знищити різницю між багатими і бідними. Це бажання соціалістичне. Всі соціалісти хочуть цього. Але соціалізм буває різний, є навіть на світі попівський соціалізм, є соціалізм міщанський, є соціалізм пролетарський.

Міщанський соціалізм є мріяння дрібного хазяйчика про те, як би знищити різницю між багатими і бідними. Міщанський соціалізм гадає, що можна всіх людей зробити «зрівняльними» хазяйчиками, не бідними і не багатими. Міщанський соціалізм пише проекти законів про загальне зрівняльне користування землею. А на ділі не можна знищити злидні і бідність таким чином, як хоче це зробити дрібний хазяйчик. Не може бути зрівняльного *користування* землею, поки є на світі влада грошей, влада капіталу. Ніякі закони в світі не в силі будуть знищити нерівність та експлуатацію, поки лишається господарство на ринок, поки тримається влада грошей і сила капіталу. Тільки влаштування великого суспільного, планомірного господарства, при передачі власності на всі землі, фабрики, знаряддя робітничому класові, може покласти край всякій експлуатації. Пролетарський соціалізм (марксизм) викриває тому всякі необгрунтовані надії міщанського соціалізму на можливість «зрівняльності» дрібного господарства і навіть взагалі збереження дрібного господарства при капіталізмі.

Свідомий пролетаріат всіма силами підтримує селянську боротьбу за всю землю і за повну свободу, але він остерігає селян від усяких облудних надій. Селяни можуть, з допомогою пролетаріату, скинути з себе всю владу поміщиків, можуть цілком покласти край поміщицькому землеволодінню і поміщицько-чиновницькій державі. Селяни можуть навіть знищити приватну власність на землю взагалі. Всі такі заходи принесуть величезну користь і селянству, і робітничому класові, і всьому народові. Інтереси робітничого класу вимагають якнайдружнішої підтримки селянської боротьби. Але найповніше повалення влади поміщиків і чиновників не підірве ще анітрохи влади капіталу. І тільки в такому суспільстві, де не буде поміщицької і чиновницької влади, вирішиться остання велика боротьба між пролетаріатом і буржуазією, боротьба за соціалістичний устрій.

Ось чому соціал-демократи рішуче борються із зрадницькою програмою кадетів і остерігають селян від облудних надій на «зрівняльність». Щоб добитися успіху

в нинішній боротьбі за землю і за волю, селяни повинні діяти цілком самостійно і незалежно від кадетів. Селяни не повинні захоплюватися розглядом всяких проектів земельного впорядкування. Поки влада лишається у старого самодержавного, поміщицько-чиновницького уряду, всі ці проекти про «трудові норми», про «зрівняльність» та ін.— пусте і марне заняття. Селянська боротьба за землю тільки ослаблюється цією купою параграфів і правил у проектах, які стара влада або викине зовсім геть, або оберне в новий спосіб обдурювання селянина. «Проекти земельного впорядкування» не полегшують селянам розуміння того, як добитися землі, а скоріше утруднюють правильне розуміння справи. Ці проекти захаращують питання про стару владу чиновницького уряду дрібними, нікчемними канцелярськими вигадками. Ці проекти засмічують голови мріяннями про добре начальство, коли на ділі лишається з усім його безмежним насильством старе дике начальство. Киньте гру в паперові «проекти земельного впорядкування», панове,— селяни влаштуються легко з землею, коли не буде перешкоди старої влади,— зверніть краще всю увагу на боротьбу селян за повне усунення всякої такої перешкоди.

Написано 19 травня (1 червня) 1906 р.

Надруковано 20 травня 1906 р. в газеті «Волна» № 22

Друкується за текстом газети

ГОРЕМИЧНИКИ, ОКТЯБРИСТИ І КАДЕТИ

Вчора ми відзначили нову безславну перемогу кадетів над трудовиками в Державній думі *. Кадети примусили трудовиків взяти назад їх пропозицію про звернення до народу і про обговорення законопроекту про скасування смертної кари без додержання формальностей, які зводять Думу до жалюгідного і безсилого придатку бюрократії.

Сьогодні нововременські горемичники [68] і октябристи із «Слова» цілком підтверджують цю оцінку перемоги кадетів над трудовиками. «Трудова група,— пише «Новое Время»,— запропонувала щось... що йде всупереч статті заснування Думи. А саме, вона вимагала, щоб Державна дума перейшла до міркування про саму суть законопроекту і потім до балотувань без додержання місячного строку і, значить, без надання міністрові юстиції можливості висловити свою думку Найменший потяг до того добродушничання, до якого росіяни часом бувають схильні на шкоду законності,— повинен був би повести Думу до вчинення дій безперечно позазаконних, з усіма наслідками, які створюються слизьким і похилим шляхом «явочного порядку»»

Промовці к.-д., продовжує «Новое Время», «гаряче заперечували проти запропонованого трудовиками незаконного заходу» і «здобули блискучу перемогу». З приводу взяття трудовиками своєї пропозиції назад «Новое Время» зауважує: «Все кінчилося на загальне

* Див. цей том, стор. 111—112. *Ред*

благополуччя і до ще більшого торжества права». Що горемичники тріумфують з приводу торжества *такого* права, це природно, від них ніхто не сподівається нічого іншого. Від кадетів, на жаль, надто багато хто сподівається. «Всякий депутат,— закінчує «Новое Время»,— який стане наслідувати приклад п. Аладьїна, безсумнівно заслужить докір в непростимій легковажності».

В октябристському «Слове» п. Іполіт Гофштеттер докоряє кадетам і по-батьківському корить їх: «У повітрі починає пахнути справжньою революцією». Кадети не хочуть її і повинні бути розсудливі. «Поки існуючий закон надає хоч яку-небудь можливість дальших цілком закономірних правових політичних і соціальних завоювань, священний обов'язок свідомо-передових членів Державної думи — стійка опозиція на грунті закону, а не викликання конфліктів що б то не стало».

Позиція горемичників і октябристів ясна. Пора ясніше і тверезіше оцінити споріднену з ними позицію кадетів.

Написано 19 травня (1 червня) 1906 р.
Надруковано 20 травня 1906 р. в газеті «Волна» № 22
Підпис: Н. Л — н

Друкується за текстом газети

СВОБОДА КРИТИКИ І ЄДНІСТЬ ДІЙ[69]

До редакції доставлено такий листок, підписаний ЦК РСДРП:

«З огляду на те, що деякими партійними організаціями поруmене питання *про межі свободи критики рішень партійних з'їздів,* Центральний Комітет, беручи до уваги, що інтереси російського пролетаріату завжди вимагали найбільшої єдності в тактиці РСДРП і що тепер *ця єдність політичних дій* окремих частин нашої партії є більш, ніж будь-коли, необхідною,— вважає:

1) що в партійній пресі і на партійних зборах повинна бути всім надана *повна свобода* висловлювати свою особисту думку і захищати свої особливі погляди;

2) що на широких політичних зборах члени партії не повинні вести *агітації,* яка йде врозріз з постановами з'їзду;

3) що ніхто з членів партії не повинен на *таких* зборах *ні закликати до дій, які суперечать рішенням з'їзду,* ні пропонувати резолюцій, не згідних з рішеннями з'їзду». (Курсив скрізь наш.)

Розглядаючи цю резолюцію по суті, ми бачимо в ній цілий ряд дивних речей. Резолюція говорить, що «на партійних зборах» надається «повна свобода» особистої думки і критики (§ 1), а на «широких зборах» (§ 2) «ніхто з членів партії не повинен закликати до дій, які суперечать рішенням з'їзду». Подумайте-но, що це таке виходить: на партійних зборах члени партії *мають право* закликати до дій, які суперечать рішенням з'їзду,— на широких зборах *не* «надається» повної свободи «висловлювати особисту думку»!!

Автори резолюції зовсім неправильно зрозуміли співвідношення між *свободою критики* всередині партії і *єдністю дії* партії. Критика, в межах *основ* партійної програми, повинна бути цілком вільна (нагадаймо

хоча б промову Плеханова про це на другому з'їзді РСДРП) і не тільки на партійних, а й на широких зборах. Забороняти таку критику або таку «агітацію» (бо критики не можна відділити від агітації) неможливо. Політична дія партії повинна бути єдина. Ніякі «заклики», які порушують єдність певних дій, недопустимі ні на широких зборах, ні на партійних зборах, ні в партійній пресі.

Очевидно, ЦК визначив свободу критики неточно і надто вузько, а єдність дії — неточно і надто широко.

Візьмімо приклад. З'їзд ухвалив обирати в Думу. Вибори — цілком певна дія. На час виборів (наприклад, у Баку тепер) *ніякі* заклики *не обирати* абсолютно недопустимі *ніде* з боку членів партії. В цей час недопустима і «критика» постанови про вибори, бо вона на практиці підривала б успіх виборчої агітації. Навпаки, *критика* рішення брати участь у виборах в *такий* час, коли вибори ще не призначені, допустима *скрізь* з боку членів партії. Звичайно, застосування цього принципу на практиці теж викличе іноді спори і непорозуміння, але *тільки* на основі *саме* цього принципу *всі* спори і всі неясності можуть бути розв'язані з честю для партії. А резолюція ЦК створює щось неможливе.

Резолюція ЦК і неправильна по суті, і *суперечить статутові партії*. Принцип демократичного централізму і автономії місцевих установ означає саме *свободу критики,* повну і повсюди, раз не порушується цим єдність *певної дії,*— і недопустимість *ніякої* критики, яка підриває або утруднює *єдність* вирішеної партією дії.

Ми вважаємо великою помилкою з боку ЦК видання резолюції в цьому важливому питанні без усякого попереднього обговорення його партійною пресою і партійними організаціями; таке обговорення допомогло б йому уникнути вказаних нами помилок.

Ми закликаємо всі партійні організації обговорити тепер резолюцію ЦК і виразно виявити своє ставлення до неї.

«Волна» № 22, 20 травня 1906 р.

Друкується за текстом газети «Волна»

ПОГАНІ ПОРАДИ [70]

Товариш Плеханов виступив у «Курьере» [71] з листом до робітників. Він дає їм поради, як поводити себе. Він міркує так. Уряд не перешкоджає найгострішій критиці Думи. Він робить це для того, щоб ослабити підтримку Думи з боку народу. Уряд хоче викликати робітників на бій, коли робітники ще не готові. Робітники повинні розладнати плани уряду. Вони не повинні бентежитися тим, що в Думі панують буржуазні партії. Буржуазія, яка переважає в Думі, вимагає свободи для всіх і землі для селянства. Тому весь народ повинен підтримувати Думу.

У цьому міркуванні змішані правильні речі з помилками. Розберемо спокійно і докладно думки і поради тов. Плеханова.

Перша думка т. Плеханова. Уряд не перешкоджає найгострішій критиці Думи, щоб ослабити підтримку Думи з боку народу.

Чи правда це? Подивімося, де лунала в останній час найгостріша критика Думи? На сторінках таких газет, як «Невская Газета», «Дело Народа» [72], «Волна», а потім на народних зборах. Ліберальна буржуазія, кадети, що мають більшість у Думі, не тямили себе від гніву на цю критику і особливо на народні збори в Петербурзі. Кадети доходили до того, що дивувалися, чому пристави часті не звертають уваги на соціалістичні мітинги.

Як вчинив уряд? Він закрив газети «Дело Народа» і «Невскую Газету», він притяг «Волну» до трьох судових справ. Він заборонив мітинги і оголосив про судове переслідування за мітинг 9 травня в домі Паніної.

Ми бачимо звідси ясно, що тов. Плеханов *не має рації.* Він допустився грубої помилки.

Розгляньмо тепер другу думку т. Плеханова. Уряд хоче викликати робітників на бій, коли робітники ще не готові. Нерозумно піддаватися на виклик, нерозумно кликати тепер же до зброї.

Це справедлива думка. Але т. Плеханов викладає її так не повно, що викликає найшкідливіші непорозуміння. А саме, він забуває додати, по-перше, що вся поведінка уряду і все його ставлення до Думи робить неминучою нову боротьбу поза Думою. Він не вказує, по-друге, що робітники повинні будуть разом з селянством іти на цю боротьбу, всупереч хиткій і зрадницькій ліберальній буржуазії.

Викладаючи неповно справедливу думку, Плеханов не усвідомлює того, що він ллє воду на млин ліберальної буржуазії, яка добилася заборони соціалістичних мітингів. Буржуазія старається змалювати справу так, що *всякі* вказання соціалістів на непридатність кадетів, на боротьбу поза Думою є шкідливим викликом робітників на бій *тепер же.* Буржуазія свідомо бреше на соціалістів, а Плеханов, помиляючись в оцінці політичного становища, допомагає цій брехні.

Візьміть, наприклад, «Волну», яку найбільше лаяла і ганила буржуазія. Чи кликала «Волна» на бій тепер же? Ні, не кликала. Буржуазія брехала проти «Волны». «Волна» говорила ще *два тижні тому* (№ 10): «Ми не повинні форсувати (тобто штучно прискорювати, підганяти, підхльостувати) подій. Прискорювати вибух зараз не в наших інтересах. Це не підлягає сумніву» *. Здається, ясно? Чому ж буржуазія брехала і зводила наклепи на соціалістів? Тому, що вони говорили правду про неминучість боротьби поза Думою і про те, що боротьбу поведе пролетаріат і селянство *всупереч* зрадництву ліберальної буржуазії.

Візьміть резолюцію, ухвалену в домі Паніної (ця резолюція надрукована у «Волне» № 14 і в ряді інших газет **). Чи закликає ця резолюція на бій *тепер же?*

---

* Див. цей том, стор. 71. *Ред.*
** Там же, стор. 90. *Ред.*

Ні, не закликає. Чому ж біснувалася ліберальна буржуазія і всі кадети в дикому гніві на цю резолюцію? Тому, що вона говорить правду, викриваючи в першу чергу уряд («глумиться з народного представництва», «готується відповісти насильством»), потім лібералів («*несміливо і неповно* висловлюють народні вимоги», «вагаються між свободою і старою владою»); — тому, що ця резолюція кличе трудовиків, селянських депутатів *виступати рішуче, цілком незалежно від кадетів;* — тому, нарешті, що резолюція говорить відкрито *про неминучість* рішучої боротьби поза Думою. Буржуазія перекручувала смисл цієї резолюції, щоб змалювати соціалістів людьми, які нерозумно кличуть на бій тепер же, і щоб *відвернути очі* від тих обвинувачень, які дійсно висуваються проти буржуазії. Буржуазія чинила так, правильно розуміючи свої інтереси. Тов. Плеханов помиляється, підспівуючи буржуазії, бо він неправильно оцінює справжнє ставлення пролетаріату до уряду і до буржуазії.

Візьміть третю думку т. Плеханова. «Буржуазія в Думі вимагає свободи для всіх і землі для селянства». Чи правда це? Ні, це тільки половина правди, або навіть чверть правди. Буржуазія не вимагає, а просить у старої влади. Буржуазія забороняла в Думі говорити про «вимоги». Буржуазія (кадети) вимагає *такої* «свободи», наприклад, друку, щоб можна було саджати у поправний будинок і засилати на каторгу за промови соціалістів *. Буржуазія вимагає *не* землі для селян, а *продажу частини землі* селянам (бо викуп є один із видів купівлі-продажу). Чи правильно робить т. Плеханов, замовчуючи цю *неповноту,* цю *несміливість* буржуазних проектів, це хитання кадетів? Ні, він робить зовсім неправильно. Яке значення має ця помилка т. Плеханова? Вона дуже небезпечна для пролетаріату і для успіху боротьби за свободу. Всі соціалісти згодні в тому, що ця боротьба розв'яжеться поза Думою, і що вона може розгорітися, навіть всупереч нам, не в дуже далекому майбутньому. У цій боротьбі пролетаріат

* Див. «Волна» № 22, стаття «Новий каторжний законопроект».

може і повинен іти з селянством, *не довіряючи* хиткій, зрадницькій, переметливій ліберальній буржуазії. Немає нічого небезпечнішого у боротьбі, як довір'я до перебіжчиків. Замовчуючи несміливість, хитання і зради ліберальної буржуазії напередодні нового повороту до нової боротьби, ми завдаємо шкоди пролетаріатові і справі свободи.

Тепер, остання думка чи порада т. Плеханова. «Весь народ повинен одностайно підтримати Думу». Не треба робітникам бентежитися тим, що в Думі панують буржуазні партії.

Справедливо, що робітники не повинні «бентежитися» цим. Вони і не бентежаться цим. Вони готові підтримати буржуазію у боротьбі з урядом. Але питання в тому, *яку* буржуазію *як* підтримати в *якій* боротьбі. Кадетам звично замовчувати ці питання, які викривають їх хиткість. Соціал-демократові т. Плеханову не годиться замовчувати ці питання.

Підтримувати «Думу» взагалі значить підтримувати *кадетську* Думу, бо кадети в ній панують. Марксист не повинен розглядати Думу, як «народне» представництво взагалі. Він повинен розібрати, які саме класи говорять іменем цієї Думи.

Чи можна підтримувати кадетську Думу взагалі? Ні, не можна, бо пролетаріат повинен викривати і плямувати кожний хиткий і нетвердий крок Думи. Товариші з «Курьера» на тій же сторінці, де надрукована стаття т. Плеханова, кажуть: «ліва частина Думи (тобто Трудова і робітнича групи) покірно терпить принизливу і *реакційну* опіку пп. Муромцева і Долгорукова» (голови Думи, обидва кадети). От це правда. От це — справжня мова соціаліста. Чи може «народ» або пролетаріат підтримати одностайно ту «Думу», яка є знаряддям *реакційної* опіки лібералів над трудовиками? Ні, не може і не підтримає.

У Думі дві головні буржуазні партії: кадети і трудовики. Перші — буржуазія угодовська, зрадницька, що явно готує угоду з самодержавством, явно нездатна на рішучу боротьбу. Другі — буржуазія дрібна, трудяща, пригноблена неймовірно, що мріє про зрівняльну дільбу

землі, здатна на якнайрішучішу, самовіддану боротьбу, на яку її штовхає весь хід подій і вся поведінка уряду. *Яку* буржуазію повинен «*зараз же*» підтримати пролетаріат? *Другу,* остерігаючи «народ» від ненадійності першої. Пролетаріат повинен підтримати і підтримає трудовиків проти кадетів, викриваючи «реакційну опіку» кадетів над трудовиками, закликаючи трудовиків скинути цю опіку.

Тепер останнє питання: як підтримати і в якій боротьбі? Всередині Думи підтримувати кого-небудь значить голосувати за нього. Робітнича група, як відомо, відмовилася голосувати за кадетську («думську» взагалі) відповідь на адрес. Робітничі депутати відмовилися «підтримати» *одностайно* «Думу». Що ж, і тут робітники зробили «помилку»? Якщо тов. Плеханов думає так, то нехай він скаже це прямо,— такі речі треба говорити без недомовок.

Підтримка серйозна, підтримка справжня буде подана поза Думою. Це залежить не від нас, а від усього ходу подій, від самої суті теперішньої боротьби, бо це — боротьба не Думи з міністерством, а народу з старою владою. Таку «підтримку Думи» дивно і неправильно називати тільки «підтримкою». Це буде рішуча боротьба поза Думою; пролетаріат повинен почати її тільки спільно з селянством; пролетаріат і селянство переможуть в ній всупереч всій хиткості, ваганням, зрадам і загравванню з реакцією з боку ліберальної, кадетської, «думської» буржуазії.

Ми бачимо тепер, які погані поради т. Плеханова робітничому класові. Наш Об'єднавчий з'їзд с.-д. зробив деяку помилку, трохи посунувши партію вправо і не досить оцінивши небезпеку захопитися підтримкою кадетів. Тов. Плеханов робить велику помилку, посуваючись непомірно далеко вправо, закликаючи повністю, цілком і без застережень до підтримки пролетаріатом кадетів і кадетської Думи.

Написано 20 травня (2 червня) 1906 р.

Надруковано 21 травня 1906 р. в газеті «Волна» № 23

Друкується за текстом газети

РОЗМОВИ І ЧУТКИ ПРО РОЗПУСК ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ

У газетах було вже відмічене коротке повідомлення «Правительственного Вестника» [73] про те, що передбачається розпустити Державну думу 15 червня на літні вакації! Тепер агентські телеграми спростовують це повідомлення, але спростовують, як вірно говорить «Речь», двозначно, нікого і ні в чому не переконуючи.

Можливість того, що Думу через кілька тижнів розпустять «на літо», лишається в наявності. Тому великий інтерес являє порушуване «Курьером» питання, чи *розійдеться* Дума. «Курьер» цитує слова п. Родичева в Державній думі: «ми ніколи не розійдемося, поки не виконаємо того, для чого нас сюди прислали», і слова іншого кадета, п. Гредескула: «У Думи залишається в цій боротьбі (з урядом) ще надзвичайно важливий ресурс — її законодавча влада і, тільки вичерпавши його, Дума має право піти і заявити народові про своє безсилля».

«Курьер» *сподівається*, що п. Родичев «серйозно» пропонує Державній думі не розходитись, якщо уряд її розпустить. «Курьер» рішуче підтримує тому Родичева проти Гредескула. «Курьер» з цілком законним презирством говорить при цьому про перспективу: «нагромадити купу законів» (почасти — прямо каторжних, додамо від себе, почасти несміливих і нерішучих), «лише для того, щоб засвідчити перед усім народом своє безсилля і відійти в сторону».

Нас дуже радує це визнання товаришами з «Курьера» смішної і брудної ролі Думи, коли вона буде тільки «нагромаджувати купу законів», «демонструвати своє безсилля». Нас дуже радує також, що товариші з «Курьера» вважають можливим говорити про Думу, як про «центр зосередження народних сил, ядро, навколо якого складається організація цих сил і об'єднується рух» у зв'язку *тільки* з перспективою *відмови* з боку Думи розійтися. Ми готові допустити, що Дума, яка *відмовляється* обмежитися одним підзаконним грунтом, могла б прислужитися рухові більше, ніж вона тепер служить. Але досі ми бачили з боку кадетської Думи тільки боротьбу з несміливими спробами трудовиків стати на цей шлях. І ми не «сподіваємося», що п. Родичев ґоворив «серйозно». Крім того, ми думаємо, що, коли пп. Родичеви здатні хоч коли-небудь зійти з підзаконного грунту і піти на такий крок, як-от відмова розійтися, то *вибір такого моменту не слід надавати урядові*. Відмова розійтися є вибір такого моменту для рішучої сутички, який залежить від уряду, бо він видаватиме указ про розпуск Думи. Тим часом ті, хто хоче вибору найкращого моменту для сутички (тобто трудовики, бо на кадетів ми не вправі надіятись), повинні вести справу так, щоб цей момент *вони самі вибрали,* а не дали урядові його вибрати. Адже можливо, що уряд не заважатиме кадетам «нагромаджувати купу законів», за влучним і ущипливим висловом «Курьера».

Написано 20 травня (2 червня) 1906 р.

Надруковано 21 травня 1906 р. в газеті «Волна» № 23

Друкується за текстом газети

КАУТСЬКИЙ ПРО ДЕРЖАВНУ ДУМУ[74]

Вийшла нова брошурка К. Каутського: «Державна дума» (видавництво «Амиран», СПБ. 1906 р., ц. 3 к.). Надзвичайно цікаво відмітити деякі думки автора, які стосуються спірних питань російської соціал-демократії. Насамперед про бойкот Думи. Читачі знають, звичайно, яким дешевеньким прийомом відмагалися і відмагаються від цього питання наші с.-д. правого крила. Вони міркують просто. Участь у парламентській боротьбі є соціал-демократизм, неучасть — анархізм. *Значить* бойкот був помилкою, а більшовики — анархісти. Саме так міркував, наприклад, горе-соціал-демократ тов. Негорьов, так міркує і маса його однодумців.

Каутський — марксист. *Тому* він міркує інакше. Він вважає за необхідне розглянути *конкретні історичні* умови Росії, а не повторити шаблонних для європейця словечок.

«При таких умовах,— пише Каутський, змалювавши коротко дубасовські порядки,— при таких умовах *немає нічого дивного,* що більшість наших російських товаришів побачили в Думі, що скликається таким шляхом, не що інше, як найобурливішу підробку народного представництва, і вирішили бойкотувати її і не брати участі у виборчій кампанії».

Каутський не знаходить нічого дивного в тактиці «бланкізму» і «анархізму». Чи не правда, як повчально подумати над цим товаришеві Плеханову і всім меншовикам?

«Немає нічого дивного,— пише далі Каутський,— якщо більшість наших російських товаришів, замість вступити у виборчу кампанію, щоб потім попасти в Думу, визнали *більш доцільним* боротися з метою зірвати цю Думу і добитися установчих зборів».

Висновок звідси ясний. Конкретні історичні питання марксисти повинні розв'язувати на підставі уважного розгляду всіх політичних умов моменту, а не на підставі голих фраз про протилежність бланкізму-анархізму і т. п.

В той час, як у нас стає модою серед с.-д. повторювати слідом за кадетами, що бойкот був помилкою, Каутський, розглядаючи питання цілком безсторонньо, і на думці не має нічого подібного до такого висновку. Він не спішить схилитися по-рабському перед фактом скликання Думи, хоча пише вже в такий час, коли невдача спроби «зірвати Думу» стала фактом. Але Каутський не з тих, хто після кожної невдачі (хоча б, напр., невдачі грудневої) спішить каятись і визнавати «помилку». Каутський знає, що невдачі у боротьбі пролетаріату далеко, далеко не завжди означають його «помилки».

Друге важливе місце в брошурі Каутського стосується питання про те, хто, тобто які класи або групи суспільства, можуть перемогти в сучасній російській революції. «Селяни і пролетаріат,— пише Каутський,— будуть все енергійніше і безцеремонніше» (запам'ятайте це, товариші з «Невской Газеты», які схвалювали кадетську «мудрість»!) «штовхати вліво членів Думи, будуть все більше зміцнювати *її ліве крило*, все більше ослабляти і паралізувати своїх противників, поки *вони зовсім їх не переможуть*» (стор. 8).

Отже, Каутський сподівається, що переможуть у сучасній російській революції *селяни і пролетаріат*. Чи не пояснять нам товариші-меншовики, в чому полягає різниця між революційно-демократичною диктатурою пролетаріату і селянства і перемогою цих останніх? Чи не обвинуватять Каутського у бланкізмі або народовольстві за ідею, що в *буржуазній* революції може *перемогти* не буржуазія, а селянство і пролетаріат?

Хто захоче подумати над цим питанням, той наблизиться до з'ясування собі корінної помилки меншовиків, які завжди схиляються до того, що в буржуазній революції може йти мова лише про верховенство буржуазії, які завжди лякаються через це ідеї завоювання влади (а перемога в революції і є завоювання влади) селянством і пролетаріатом.

Третя важлива і цінна думка К. Каутського — про значення Думи, як нового центру, як великого кроку в справі організації руху. «В якому б напрямі не пішла Дума,— говорить Каутський,— посередні і безпосередні, навмисні чи ненавмисні поштовхи, які вона віднині дає революції, діятимуть одночасно по всій Росії і всюди одночасно викликатимуть протидію».

Це цілком справедливо. Хто приписує тепер більшовикам думку, ніби вони пропонують «пройти мимо» Думи або навіть прогнати її, ніби вони ігнорують Думу, той говорить неправду. Ще на Об'єднавчому з'їзді більшовики внесли резолюцію, в якій говорилося:

«Соціал-демократія *повинна використати* Державну думу і сутички її з урядом або конфлікти всередині неї, борючись з реакційними її елементами, нещадно викриваючи непослідовність і хиткість кадетів, *особливо уважно* стежачи за елементами селянської революційної демократії, об'єднуючи їх, протиставлячи їх к.-д., підтримуючи ті їх виступи, які відповідають інтересам пролетаріату» *, і т. д.

Хто захоче судити про більшовиків на підставі їх резолюцій, а не вигадок Негорьових, той побачить, що між Каутським і більшовиками *немає ніяких незгод* у питанні *про Державну думу*.

Про парламентську фракцію с.-д. в Думі Каутський у зазначеній брошурі не говорить зовсім.

«Вестник Жизни» № 6,
23 травня 1906 р.
Підпис: Н. Ленін

Друкується за текстом
журналу «Вестник Жизни»

---

* Див. Твори, 5 вид., том 12, стор. 353. *Ред.*

КАДЕТИ, ТРУДОВИКИ І РОБІТНИЧА ПАРТІЯ

Хоч яке перекручене представництво народу в Державній думі з огляду на виборчий закон і обстановку виборів, проте і воно дає немало матеріалу для вивчення політики різних класів Росії. І воно допомагає виправляти помилкові або вузькі погляди в цьому питанні.

Все яснішою стає правильність того поділу буржуазних партій на три головні типи, який відстоювали більшовики у проекті своєї резолюції до Об'єднавчого з'їзду *. Октябристи, кадети, революційні або селянські демократи — такі є ці три головні типи. Само собою зрозуміло, що повного і остаточного згуртування партій кожного типу не можна й сподіватися: надто недавно почався відкритий виступ різних класів російського суспільства на скільки-небудь вільну політичну арену.

Октябристи — це вже пряма класова організація поміщиків і великих капіталістів. Контрреволюційний (протиреволюційний) характер цієї частини буржуазії ясний цілком. Вона стоїть на боці уряду, хоч і продовжує ще сперечатися з ним про дільбу влади. Гейдени і К⁰ іноді навіть зливаються з кадетами в опозиції до старої влади, але навіть найбільш податливі до захоплення всякою «опозицією» люди не забувають через це справжньої суті октябристської партії.

Кадети — головна з партій другого типу. Ця партія не зв'язана виключно з яким-небудь одним класом

* Див. Твори, 5 вид., том 12, стор. 216—217. *Ред.*

буржуазного суспільства, а проте вона наскрізь буржуазна. Її ідеал — очищене від кріпосництва, упорядковане буржуазне суспільство, в якому проти посягань пролетаріату повинна бути охорона на зразок... верхньої палати, постійної армії, невиборного чиновництва, каторжних законів про пресу і т. п. Кадети — партія напівпоміщицька. Вона мріє відкупитися від революції. Вона жадає угоди із старою владою. Вона боїться революційної самодіяльності народу. Хиткість і нестійкість цієї партії стає все очевиднішою в міру розвинення нею відкритої політичної діяльності, особливо в Державній думі. І голоси недалекоглядних, засліплених хвилинним успіхом людей про підтримку кадетів, ніколи не зустрінуть через це широкого відгуку в робітничому класі.

Третій тип буржуазних партій — трудовики, тобто селянські депутати Держ. думи, які випустили цими днями свою програму. Виникнення такого типу політичних партій у Росії давно вже простежували революційні соціал-демократи. Селянська спілка була одним з осередків такої партії, радикальні союзи неімущої інтелігенції тяжіли певною мірою до неї ж, соціалісти-революціонери розвивалися в тому ж напрямі, виростаючи з вузької оболонки інтелігентської групи. Різноманітність видів і відтінків цієї течії цілком відповідає різноманітності видів і величезній кількості «трудящої» дрібної буржуазії в Росії. Селянство — головний оплот цієї течії, цих партій. Об'єктивні умови примушують селянство до рішучої боротьби проти поміщицького землеволодіння, проти поміщицької влади і тісно зв'язаної з нею всієї старої державної влади взагалі. *Ця* буржуазна демократія *змушена* ставати революційною, тоді як ліберали, кадети і т. п. представляють буржуазію, *змушену* умовами її існування шукати угоди із старою владою. Зрозуміло, далі, що селянство прибирає свої прагнення в форму утопій, тобто нездійсненних побажань, на зразок зрівняльності землекористування при збереженні панування капіталу.

Свідомість осібності своїх класових інтересів від інтересів революційної демократії змушує пролетаріат організуватись у строго самостійну класову партію. Але

соціалістичний пролетаріат за своїм критичним завданням щодо пустих мрій ніколи не забуде свого позитивного завдання: всіма силами підтримувати революційну демократію в боротьбі з старою владою і старим порядком, перестерігаючи народ від нестійкості ліберальної буржуазії, зменшуючи шкоду цієї нестійкості своєю бойовою угодою з революційним селянством.

Така повинна бути *основа* всієї тактики, всієї політичної поведінки с.-д. пролетаріату в даний момент. Щоб діяти разом з селянством, він повинен старатися просвітити, підняти і залучити його до боротьби, неухильно викриваючи його віру у «клопотання», «приговори», в Державну думу — цю всеросійську установу клопотання. «Доводити широку масу до свідомості повної непридатності Думи» (резолюції Об'єднавчого з'їзду) — таке є завдання пролетаріату. І ради спільних виступів з селянством він строго повинен утримуватися від одиничних, невчасних спалахів. Але з тією ж метою успішності неминучої прийдешньої боротьби необхідне найнещадніше викриття хиткості кадетів, найясніша постановка питання про «повну непридатність Думи», найрішучіша боротьба із спробами затушувати відміни між кадетами і трудовиками.

Ось з якої точки зору повинен соціалістичний пролетаріат оцінювати відношення між кадетами і трудовиками. Візьміть питання про земельну реформу. Кадети хочуть *викупу*. Трудовики хочуть лише дати *винагороду* за землю,— може, у вигляді пенсії або безплатного місця в богадільні. «Волна» вже роз'ясняла величезну різницю між викупом і влаштуванням у богадільню [75]. Робітнича партія вимагає *конфіскації*, тобто відчуження і без викупу і без винагороди, хоча від надання притулку в богадільні неімущим поміщикам робітнича партія, звичайно, не відмовляється. Ясно, що робітнича партія повинна підтримувати трудовиків проти кадетів. В Росії викуп землі вже відіграв одного разу найшкідливішу роль, розоривши селян, збагативши поміщиків, посиливши стару державну владу. В Росії зараз прихильниками викупу можуть бути лише ті, хто наполовину є прихильником уряду.

Візьміть політичну програму. Кадети хочуть верхньої палати і неповного народовладдя. Трудовики рішуче висловлюються за те, що над парламентом, обраним загальним і т. д. голосуванням, не повинно стояти «ніяких надбудов і перепон на зразок Державної ради, палати панів, другої палати та ін.»[76]. Трудова група приймає майже повністю робітничу програму-мінімум з 8-годинним робочим днем і т. д. Ясно, що і тут робітнича партія повинна підтримувати трудовиків проти кадетів.

Візьмімо питання про те, як бути з землею. Кадети хочуть частину землі залишити у власність селян і поміщиків, частину віддати державі. Трудовики хочуть всі землі передати, хоч і не відразу, державі, причому встановити зрівняльне землекористування. Ясно, що трудовики *ідуть далі* у боротьбі з поміщицьким землеволодінням і з приватною власністю на землю взагалі. Було б грубою помилкою робітничої партії і в цьому питанні не підтримати трудовиків проти кадетів. Помилки і тих і других — зовсім не підстава для того, щоб робітнича партія не підтримувала дійсно революційну буржуазну демократію. І кадети і трудовики помиляються, вважаючи можливим дати хоч частину земель у руки такої держави, яка далеко не є цілком демократичною. Краще поділ, ніж віддача землі такій державі. Але цю помилку зробив, на жаль, і з'їзд РСДРП, допустивши передачу частини земель у руки «демократичної» держави без *точного* визначення *ступеня* цього демократизму і повноти його. Зіставлення програм кадетської і трудової особливо наочно показує помилку с.-д. з'їзду.

Далі, трудовики помиляються в тому, ніби мислима «зрівняльність» землекористування при збереженні товарного господарства. Цю дрібнобуржуазну утопію робітнича партія повинна якнайрішучіше викривати і спростовувати.

Але за боротьбою з пустим *мріянням* дрібного хазяйчика було б нерозумно забувати про справді революційне *діло* цього класу в сучасній революції. Так робити не може марксист. Вказану помилку робить, напр.,

«Курьер», говорячи (№ 5): «законопроект Трудової групи в своїх основних рисах є далеко незадовільним» (вірно!) «і не заслуговує підтримки робітничого класу» (не вірно!).

Робітнича партія повинна, зберігаючи повну самостійність, підтримувати і тут трудовиків проти кадетів. Викриваючи помилки тих і других, не можна забувати, що трудовики йдуть далі від кадетів, що помилки трудовиків дістануть практичне значення на вищому ступені розвитку революції, ніж помилки кадетів. В особі кадетів народ *позбувається* своїх ілюзій про можливість сполучити народну свободу із старою владою. В особі трудовиків народ *позбудеться* своїх ілюзій про можливість сполучити «зрівняльність» з капіталізмом. В особі кадетів народ позбувається перших буржуазних ілюзій; в особі трудовиків він позбудеться своїх останніх буржуазних ілюзій. Ілюзії кадетів заважають перемозі буржуазної революції. Помилки трудовиків завадять негайній перемозі соціалізму (про цю негайну перемогу робітники і не мріють даремно). Звідси ясна величезна різниця між кадетами і трудовиками, і робітнича партія повинна строго враховувати цю різницю.

Не роблячи цього, ми перетворили б соціалістичний пролетаріат з авангарду революції, з більш свідомого радника селянства в несвідомого пособника ліберальної буржуазії.

«Волна» № 25, 24 травня 1906 р.

Друкується за текстом газети «Волна»

ЯК МІРКУЄ т. ПЛЕХАНОВ ПРО ТАКТИКУ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЇ? [77]

У двох останніх номерах «Курьера» надруковано перший лист т. Плеханова «про тактику і безтактність». Ліберально-буржуазна преса вже відзначила цілком справедливо, що т. Плеханов іде значно далі вправо, ніж газета «Курьер». Вся ця преса розсипається у похвалах т. Плеханову і протиставить його всій іншій соціал-демократії.

Пригляньмося ж холоднокровніше до цих міркувань т. Плеханова.

Тов. Плеханов полемізує з полтавською с.-д. газетою «Колоколом» [78]. Він наводить з неї такі цитати:

«Прийняття однієї соціал-демократичної програми,— писав «Колокол»,— не робить ще ні окрему особу, ні навіть цілу групу соціал-демократичною. Для цього необхідне прийняття цілком і основ соціал-демократичної тактики.

Відмітною ознакою соціал-демократії, яка виділяє її з ряду інших партій, є, крім її програми, її непримиренна класова позиція щодо всіх інших, буржуазних партій».

Тов. Плеханов дуже суворо «замахується» на цитовані місця. По-перше, замість «позиція» він вимагає постановки слова: «опозиція». Нам здається, що ця поправка нітрохи не поліпшує, а скоріше навіть погіршує виклад автора. По-друге, т. Плеханов бере на себе роботу коректора. В тексті немає коми після слова «інших». Коректори без претензій виправляють звичайно такі помилки мовчки. Коректори з претензіями пишуть про це мало не півшпальти фейлетона!

До діла. Що заперечує т. Плеханов по суті? Він говорить: «Автор зображає всі інші * буржуазні партії, як одну суцільну реакційну масу».

Це — *неправда*. У цитованих словах немає і тіні подібного зображення. А в дальших словах автора, наведених самим Плехановим, *прямо розрізняються* двоякого роду буржуазні партії: 1) «кадетсько-опозиційні» і 2) «праві». Спроба т. Плеханова приписати авторові думку про «одну суцільну реакційну масу» не тільки несправедлива, але і прямо негідна соціаліста, який бажає сперечатися по суті.

«Різні буржуазні партії забарвлені в різний колір»,— говорить тов. Плеханов. Ми показали вже, що ця справедлива думка зовсім не чужа авторові статті з «Колокола», який розрізняв кадетсько-опозиційний і правий «колір». Проти «основ» соц.-дем. тактики автор, отже, не погрішив, всупереч думці причіпливого, але незграбного критика. Та для визначення *російської* соц.-дем. тактики *під час* революції *не досить* розрізняти ці два «кольори» буржуазних партій. Тут є справжній огріх у думці або викладі «Колокола», і цього огріху тов. Плеханов не помітив. Він вигадував огріхи не існуючі, і прогледів огріх дійсний.

Якщо тов. Плеханов хотів спорити з більшовиками ** по суті, а не для того, щоб потішати і радувати кадетські газети, то він не міг би замовчати того, що саме більшовики давно наполягають на необхідності розрізняти буржуазні партії принаймні *трьох* головних «кольорів». Саме тут криється одна з корінних відмінностей *двох тактик,* і даремні надії тов. Плеханова затушувати цю відмінність політичних тактик обивательсько-міщанськими зітханнями з приводу «безтактності».

Рік тому появилася за кордоном перевидана потім в Росії більшовицька брошура «Дві тактики» ***. В ній доводилося, що основна помилка всього меншовизму —

* Тов. Плеханов *теж* забуває поставити тут кому або опустити слово «інші», тобто *сам повторює* ту описку, за яку він преважно робив догану товаришеві!

** Ми не знаємо ні автора статті в «Колоколе», ні редакції і напряму цієї с.-д. газети взагалі. Ми маємо на увазі тут загальну думку плехановської «критики», а не спеціально його полеміку проти «Колокола».

*** Див. Твори, 5 вид., том 11, стор. 1—123. *Ред.*

нерозуміння того, які саме елементи буржуазії можуть, спільно з пролетаріатом, довести до кінця буржуазно-демократичну революцію в Росії. Меншовики раз у раз збиваються, і досі, на те, що буржуазну революцію повинна власне робити «буржуазія» (взагалі буржуазія, без різниці «кольорів»!), а пролетаріат повинен допомагати. Тому меншовики (і в тому числі Плеханов) ніколи не могли визначити скільки-небудь по-марксистському, *чим* буде з точки зору політичного перегрупування класів «рішуча перемога сучасної революції», хоч вони були не від того, щоб поговорити про рішучу перемогу, навіть в резолюціях. Твердження більшовиків, що рішуча перемога може бути тільки диктатурою пролетаріату і селянства, їм не подобалося, але ні спростувати його, ні виправити або видозмінити вони не могли.

Більшовики твердили і твердять, що саме в епоху буржуазно-демократичної революції надійним і серйозним союзником пролетаріату (аж до перемоги цієї революції) може бути тільки селянство. Селянство є теж «буржуазна демократія», але зовсім іншого «кольору», ніж кадети або октябристи. Перед *цією* буржуазною демократією, незалежно від того, чого вона хоче, *поставлені історією* цілі дійсно революційні щодо «старого порядку» в Росії. *Ця* буржуазна демократія *змушена* боротися проти *самих основ* поміщицької влади і зв'язаної з нею старої державної влади. *Цю* буржуазну демократію об'єктивні умови не «змушують» прагнути всіма силами до збереження старої влади, до завершення революції шляхом *угоди* із старою владою. Отже, *ця* буржуазна демократія є, щодо її тенденцій,— зумовлених тим, що вона *змушена* робити,— *революційною демократією.* І більшовики визначали тактику соціалістичного пролетаріату під час буржуазно-демократичної революції так: пролетаріат повинен вести за собою селянство, не зливаючись з ним, вести проти старої влади і старого порядку, паралізуючи нестійкість і хиткість ліберальної буржуазії, яка вагається між народною свободою і старою владою.

От оцих основ тактики російського с.-д. пролетаріату в нинішню епоху і не зрозуміли меншовики. Не зрозу-

мів їх і тов. Плеханов. От оце *конкретне* питання про нашу тактику і старається він обминути, затушувати, прикрити своїми розмовами про описки, друкарські помилки, своїми недоречно підібраними цитатами і т. д.

Судіть самі. У № 5 «Курьера» Плеханов доходить до того, що приписує більшовикам думку: «пролетаріат не може йти поруч з буржуазією... це опортунізм».

Ми ще не мертві, тов. Плеханов! Валити на нас небилицю, як на мертвих, значить тільки осоромити себе. Всякий, хоч трохи знайомий з «Вперeдом», «Пролетарием», «Двома тактиками», «Перемогою кадетів» та іншими брошурами більшовиків, відразу побачить, що Плеханов говорить неправду.

Більшовики вже півтора року твердять, що помилка меншовиків — невміння виділяти революційну буржуазну демократію з усієї тієї буржуазної демократії, яка швидко втрачає саме тепер свою революційність. Більшовики вже півтора року твердять, що меншовики, із смішної боязні «наблизитися» до есерів, непомірно *наближаються* до кадетів, недостатньо оцінюючи буржуазну демократію *революційного кольору*. Більшовики твердять, що *опортунізм* меншовиків полягає в забутті корінних інтересів демократії, а значить, і *соціалізму,* бо реальні успіхи його в епоху буржуазної революції неможливі без успіхів демократії — ради тимчасових успіхів лібералізму,— у сліпому схилянні перед мішурними тріумфами земців або кадетів.

Ось у чому ваш *опортунізм,* товаришу Плеханов!

Маркс учив нас — покликає Плеханов — «питати не про те, чого *хочуть* буржуа, а про те, до чого вони *змушені*».

Саме так, товаришу Плеханов. Саме цю науку Маркса ви забуваєте, так само всує посилаючись на Маркса, як всує посилався на нього Бернштейн, який підривав марксизм. Ви забуваєте, що *кадети* «змушені» йти до *угоди* із старою владою, а *селянська або революційна демократія* «змушена» йти на рішучу боротьбу з нею,— або, принаймні,— що кадети здатні тільки на угоду, а селяни здатні і на серйозну боротьбу. *Загальними* фразами про те, до чого змушені «буржуа» *взагалі,*

тов. Плеханов *затушовує* конкретне питання про те, до чого змушені «буржуа» *кольору* кадетів і буржуа *кольору* революційної демократії.

От і судіть тепер, хто *на ділі,* виявляється, не вміє розрізняти різні кольори *російської* буржуазії в наш час? Хто частує робітників схоластикою, педантством і «мумією істини» замість того, щоб указати на істотні саме в даний момент відміни всередині буржуазної демократії?

Читачі, які серйозно цікавляться цим питанням, повинні розв'язувати його не на підставі випадкових вражень, а шляхом серйозного вивчення с.-д. літератури і рішень з'їздів. Візьміть з'їздівську резолюцію про Державну думу і порівняйте її з проектом резолюції більшовиків *. Ви побачите, що саме з'їздівська (меншовицька) резолюція *не вміє* провести ясного поділу між селянською і кадетською демократією. Навпаки, саме на цю різницю напирає резолюція більшовиків. З'їздівська резолюція обмежується порадою викривати непослідовність *усіх* буржуазних партій, а наша резолюція говорить про хиткість кадетів і необхідність згуртувати і протипоставити їм селянську демократію. З'їздівська резолюція нікуди не годиться в цьому відношенні, бо викривати *всі* буржуазні партії повинні соціалісти *всіх* країн в *усі* часи; хто обмежується цим, той по-школярському повторює заучені слова марксизму, але не вміє переварити їх і застосувати до Росії. Саме в епоху буржуазної революції сказати: «викривайте всі буржуазні партії» значить нічого не сказати і навіть сказати неправду, бо серйозне і ділове викриття дається лише в міру *історичного* виступу на авансцену *тих або інших* буржуазних партій. Навпаки, наша резолюція розрізняє якраз ті «кольори», які відіграють політичну роль *зараз.* І тому перші ж кроки Держ. думи підтвердили *саме нашу* резолюцію, показавши всім наочно хиткість кадетів і більш революційну суть «трудовиків».

Другий приклад. Питання про ставлення до буржуазних партій. Як вирішували його меншовики до з'їзду?

---

* Див. Твори, 5 вид., том 12, стор. 352—353. *Ред.*

Загальними фразами: дивись їх проект резолюції. А більшовики? Розрізненням *трьох* видів буржуазної опозиції: октябристи, кадети і революційні демократи (див. проект більшовицької резолюції) *. Як вирішив це питання з'їзд? Меншовики *не наважились* запропонувати свою резолюцію і *підтвердили амстердамську резолюцію!* Російські с.-д. епохи буржуазної революції не вміють нічого сказати про російську буржуазію різних кольорів, крім повторення того, що говорять європейці всіх країн через сто років після буржуазної революції!!

Невже не ясно, що шановний Плеханов звалює з хворої голови на здорову?

Візьміть міркування тов. Плеханова про «істинний соціалізм» в Німеччині 40-х років. В чому суть цього «істинного соціалізму»? В нерозумінні класової боротьби і значення політичної свободи, з одного боку. Далі, в невмінні розрізнити значення тієї або іншої верстви буржуазії в сучасній політичній боротьбі. Чи не смішно, що т. Плеханов намагається *нам* закинути це, коли саме він на чолі меншовиків *затушовує* корінну, за умовами теперішнього моменту, різницю між кадетсько-опозиційною і революційно-демократичною буржуазією?

Взагалі цей докір більшовикам у близькості до «істинних соціалістів» вартий того, щоб з нього посміятися. Подумайте тільки: нас усі і завжди хором обвинувачували в надмірній прямолінійності, закостенілості, твердокам'яності. І в той же час наші опоненти називають нас і «бланкістами», і «анархістами», і «істинними соціалістами». Бланкісти — змовники (ніколи не були за загальний страйк), вони перебільшують значення революційної влади. Анархісти зовсім заперечують і революційну і всяку іншу владу, протиставляючи строгій організації бланкізму повну дезорганізаційну розпущеність. «Істинні соціалісти» щось на зразок мирних лавристів, напівкультурники, нереволюціонери, герої мудрованих міркувань і абстрактної проповіді. Меншовики не могли б краще побити самі себе, як вигадуючи ці

* Див. Твори, 5 вид., том 12, стор. 216—217. *Ред.*

взаємовиключаючі обвинувачення проти більшовиків. Нам досить пальцем показати на цю плутанину меншовиків, щоб відповісти на їх обвинувачення.

Навпаки, ми завжди говорили і говоримо, що меншовики — праве крило с.-д., яке схиляється до опортунізму, тобто до забуття тривких, істотних, корінних інтересів пролетаріату ради інтересів хвилини, ради уявних можливостей «пристосуватися» до хвилинних настроїв, ситуацій і відносин.

До чого зводиться вся теперішня тактика тов. Плеханова? До плазування перед успіхом кадетів, до забуття величезних негативних сторін їх теперішньої поведінки, до затушовування реакційності кадетів *порівняно* з революційним елементом буржуазної демократії, до затемнення свідомості робітників і селян, здатних вірити в «клопотання» і в іграшковий парламент.

Кадети з усіх сил стараються виставити себе буржуазною демократією взагалі, прикрити своє розходження з Трудовою групою, замазати свої незгоди з селянською демократією, добитись підтримки саме правому, ненадійному крилу буржуазної демократії. Тов. Плеханов, незалежно від того, чого він хоче досягти, досягає тільки одного: він *на ділі підтримує* ці реакційні прагнення кадетів. За це вони і розсипаються в похвалах на його адресу.

Тов. Плеханов говорить: ще в 1903 р. (II з'їзд РСДРП) я спорив проти тодішнього правого крила партії (Акімов, Мартинов та ін.), захищаючи необхідність підтримувати всякий *опозиційний* рух проти самодержавства. Так само дивився Маркс у 1847 році. І Плеханов хоче запевнити читачів, що більшовики забули цю істину.

Товариш Плеханов помиляється. Загальне положення про підтримку опозиції не заперечують ті, хто вирішує конкретне питання про підтримку в *даний* час *тієї або іншої частини* цієї опозиційної і революційної буржуазії. Помилка Плеханова полягає в підміні *конкретного* історичного питання *абстрактним* міркуванням. Це по-перше. А по-друге, помилка тов. Плеханова полягає в цілком *неісторичному* погляді його на буржуазну демократію в Росії. Плеханов забуває, як змінюється ста-

новище різних верств цієї буржуазної демократії в міру того, як іде вперед революція. Чим вище піднімається революція, тим швидше відпадають від неї найменш революційні верстви буржуазії. Хто не розуміє цього, той нічого не зуміє пояснити в ході буржуазної революції взагалі.

Два приклади на пояснення сказаного.

Маркс у 1847 р. підтримував найбільш несміливу опозицію німецької буржуазії проти уряду [79]. У 1848 р. він нещадно, люто плямував і змішував з гряззю дуже радикальних німецьких кадетів,— далеко лівіших, ніж наші кадети,— які вели «органічну роботу» у Франкфуртському парламенті [80], запевняючи весь світ, що ця органічна робота має найбільше агітаційне значення, і не розуміючи неминучості боротьби за реальну владу [81]. Чи зрадив Маркс себе? чи перейшов на іншу точку зору? чи впав у бланкізм (як думають бернштейніанці і німецькі ліберальні професори)? Анітрохи. *Революція пішла вперед*. Від неї *відстали* не тільки німецькі «шиповці» 1847 року, але й німецькі «кадети» 1848 року. Як вірний охоронець інтересів передового класу, Маркс нещадно бичував за відставання і саме тих, хто найвпливовіший був серед тих, що відставали.

Посилаючись на Маркса, Плеханов перекручує Маркса.

Другий приклад.

У 1903 році, і навіть раніше: в 1901—1902 роках стара «Искра» підтримувала «шиповців», тобто тодішніх несміливих ліберальних земців, які виставляли разом з п. Струве лозунг «права і владне земство». Ішла вперед революція,— і соціал-демократи переходили, так би мовити, від опозиційних верхів буржуазії до революційних низів її. Шиповців вони «цькували» за неясну вимогу конституції; — конституціоналістів — за ігнорування загального і т. д. виборчого права; — тих, хто визнавав це останнє,— за невизнання революції і т. д., в міру розвитку, поширення і поглиблення всього демократичного руху. Чи зрадили себе революційні с.-д., якщо від підтримки опозиційних «шиповців» в епоху 1901—1902 років перейшли до підтримки революційних

селян в 1905—1906 роках? Анітрохи. Вони лишилися вірні собі.

Зрадив себе тов. Плеханов, який за хвилинним успіхом кадетів проглядів більш високі демократичні завдання, які вже висуває життя.

Підемо далі. Ось особливо наочний приклад некритичного до останньої міри ставлення Плеханова до кадетської Думи.

Тов. Плеханов наводить таку цитату з «Колокола»:

«Прикладаючи ці загальні положення до парламентської робітничої групи, ми можемо сказати, що група ця лише остільки виражатиме дійсні прагнення найбільш бойової і свідомої частини російського пролетаріату, інакше кажучи, остільки буде названа соціал-демократичною, оскільки вона в своїх діях у Думі проводитиме основні тактичні начала соціал-демократії.

Не загрузаючи в загальному кадетсько-опозиційному болоті Думи, не плентаючись у хвості за кадетською більшістю її, а протиставлячи себе цій більшості, викриваючи обмеженість її прагнень, схильність її до угоди з «правими» партіями і з урядом — ось єдина гідна представників пролетаріату і в той же час справді соціал-демократична тактика, яку ми повинні наполегливо рекомендувати представникам робітників у Державній думі. Всяка ж інша тактика, затемнюючи класову самосвідомість пролетаріату, представниками якого в Думі вважають себе члени цієї групи, обертатиме їх у пособників буржуазних партій і в знаряддя, спрямоване проти самостійних завдань пролетаріату в загальному ході російської революції».

Плеханов говорить з цього приводу:

«Якби нашому полтавському товаришеві довелося застосувати свої загальні положення до Соціалістичної партії у Франції, то йому не було б потреби вносити скільки-небудь серйозні поправки в прикінцеві рядки своєї статті. Він міг би обмежитися заміною слів: «кадети, кадетське» словами: «радикали, радикальне»; слово: «Дума» — словом: «Палата депутатів»; нарешті слова: «російської революції» — словами: «суспільно-історичного руху». Це надзвичайно зручно».

Запрошуємо читача перечитати ще раз цитату з «Колокола» і зауваження Плеханова. Це зауваження розкриває перед нами з рідкісною виразністю одно із джерел плехановського повороту до Бернштейна.

Подумайте тільки: «Колокол» *міг би обмежитися* в прикінцевих рядках статті заміною слів: «кадети» словом: «радикали» і слова: «Дума» словом: «Палата депутатів».

Цим міркуванням тов. Плеханов остаточно прип'яв себе. Він показав наочно, яке чуже йому всяке розуміння того, що таке конституційні ілюзії, а значить, і всяке розуміння сучасного моменту російської буржуазної революції.

Між російськими кадетами і російською Думою, між французькими радикалами [82] і французькою Палатою, між взаємовідношенням тих і других є *корінна* різниця, яку випускає з уваги Плеханов. Плеханов прогледів *маленьке словечко* у статті «Колокола»,— маленьке, але надзвичайно характерне і знаменне. Це словечко: «*угода з урядом*».

Подумайте, тов. Плеханов: чи може у Франції йти мова про «угоду» Палати депутатів з урядом? Ні, не може. Чому? Тому що уряд підлягає там Палаті в усьому найбільш істотному. Більшість у Палаті сама і є реальним *урядом,* призначаючи бажаних їй осіб у міністри. Добившись більшості в Палаті, радикали *тим самим стають* урядом. Парламентські відносини для даного періоду часу більш або менш відповідають і відношенню реальних сил всередині народу і відношенню державної влади до народу. Писана конституція для даного періоду часу не розходиться істотно з реальною, дійсною конституцією, з відношенням сил.

В Росії може *і повинна* йти мова про угоду більшості Думи з урядом. Чому? Тому що реальна влада належить у нас і по закону і за дійсним станом речей *зовсім не Думі,* а старому самодержавному урядові. Дума не є, подібно до Палати, орган державної влади, а лише орган клопотань, прохань, заявлення вимог частини народу перед старою владою. Думська більшість через те може «вступати в угоду» з урядом,— для Франції це абсурд. Парламентські відносини не відповідають зовсім ні реальним відношенням сил всередині країни, ні відношенню державної влади до народу.

У Франції дійсна класова боротьба йде саме між

тими силами, які представлені в Палаті, і навіть представництво цих сил більш або менш відповідає для даного часу їх порівняному «бойовому значенню».

У Росії дійсна боротьба йде *зовсім не між тими силами,* які представлені в Думі, а думське представництво цих сил якраз тепер особливо різко і докорінно розходиться з їх порівняним «бойовим значенням». Реальний уряд Росії майже зовсім не представлений у Думі, він має інші «установи», пролетаріат теж майже не представлений, селянство непропорціонально слабо представлене.

Спроба порівняти Росію з Францією показує, що тов. Плеханов цілковито загрузає в конституційних ілюзіях. Слово (парламент, палата) він приймає за суть, вивіску за зміст. У нього цілком випадають з уваги через це всі найважливіші особливості моменту в Росії, коли назріває боротьба між найменш представленим у Думі «народом» і старою владою, коли роль «угодовців», перебіжчиків у цій боротьбі *стає* особливо значною і особливо *небезпечною.*

Як Бернштейн у 1899 році завдавав величезної шкоди німецькому пролетаріатові, приймаючи дрібнобуржуазних інтелігентських «угодовців» (соціал-лібералів, що примиряли пролетаріат і буржуазію) за саму буржуазію, яка мала реальну владу в руках,— так і Плеханов у 1906 році завдає величезної шкоди російському пролетаріатові, приймаючи напівреакційних буржуазних «угодовців» (кадетів, які примиряють народну свободу із старою владою) за самостійну політичну силу в державі, за владу, яку можна і варто підтримувати.

Бернштейн, закликаючи бути «тактовним» щодо соціал-лібералів, підтримувати їх, не штовхати їх у реакцію,— кликав підтримувати *фікцію.* Він захоплювався *привидом* соціального миру і забував корінні завдання боротьби за владу.

Плеханов, закликаючи бути «тактовним» щодо кадетів, підтримувати їх, не штовхати їх в реакцію,— кличе підтримувати *фікцію.* Він захоплюється *привидом* парламентаризму (в епоху буржуазної, а не соціалістичної революції) *і забуває корінні завдання боротьби за владу.*

І Бернштейна і Плеханова соціал-ліберальна, кадетська буржуазія носить на руках, вихваляє до небес, рекламує, передруковує *за ті послуги,* які вони їй роблять у боротьбі її з пролетаріатом.

Не помиляйтеся, робітники, щодо цього. Словечка про «тактовність» с.-д. і про «підтримку» кадетів мають у реальній політиці *своє* значення, що визначається не добрими намірами Плеханова, *а дійсним співвідношенням сил.* Плеханов може думати сам і запевняти інших, що в нього і на думці не було ослабляти або притупляти політичний і соціальний антагонізм класів між собою і народу із старою владою. Але плехановські розмови в даній політичній обстановці *набирають саме такого значення,* незалежно від його волі.

Бернштейн не хотів соціального миру (принаймні запевняв, що не хоче), але буржуазія вірно зрозуміла, що саме таке справжнє значення його розмов. І у нас, в Росії, гляньте па пресу кадетів. Вона хвалить Плеханова і, не зважаючи на нього, іде *до своїх висновків* з його промов. Вчора у «Думе» (№ 22) п. Котляревський доводив, що всяка «*класова* боротьба і класова ненависть» заважає справі національного визволення. Він прямо зіставляє боротьбу «Волны» з боротьбою гедистів проти жоресистів, Феррі проти Тураті, Каутського проти Бернштейна; він побоюється, «як би така проповідь класової ненависті, що лунає тепер у нас в Росії, підкопуючи таку необхідну з огляду на спільну політичну дію солідарність різних суспільних груп, не підривала в корені (слухайте!) грунту для дії всякого правильного народного представництва». «Чи не підривається нею (класовою ненавистю) самий дух конституціоналізму?»

Сьогодні у «Свободе и Культуре» (№ 7)[83] п. Струве галасує з приводу того, що с.-д. «віддають свободу на розтерзання *фурій класової ворожнечі»,* що вони «однобічно і хворобливо до нестями захоплюються *ідеями класової боротьби»* (стор. 458), що «*політичний мир*» (згадайте «соціальний мир» в устах європейських буржуїв!) «ставить перед нами зовсім нові вимоги» (стор. 514). Буржуазія чудово розуміє, що плехановські ідеї сіють саме облудну думку про «політичний мир» і притупля-

ють на ділі всяку класову ворожнечу, всяку класову боротьбу. Пазурець зав'яз у товариша Плеханова — і вся «пташка» опинилася, щодо сучасної політики, в клітці у п. Струве.

«Міцні слова не критика»,— пише т. Плеханов.— «Критика дійсно розвиває свідомість, а міцні слова, навпаки, її затемняють. Візьмімо хоч міцне слово: зрада. Ми так часто кричимо про зраду буржуазії, що коли вона справді «зрадить»,— тобто помириться з бюрократією,— і коли нам справді треба буде кричати про це з усіх дахів, то наші крики вже не справлять належного враження, і з нами повториться історія хлопчика, який кричав: «вовк! вовк!», коли вовк ще не появлявся».

Який прекрасний зразок російської бернштейніади, цей маленький уривок плехановських міркувань!

По-перше, подивіться, як ясно почувається відсутність у тов. Плеханова грунту під ногами. У листопаді 1905 р. він писав у № 3 «Дневника»: «...У нас багато кричали в останній час про *якусь* (!) зраду буржуазії. Але що власне могла зрадити буржуазія? В усякому разі, не революцію, тому що вона ніколи не служила революційній ідеї».

Бачите: в листопаді 1905 року т. Плеханов навіть взагалі не розумів, що *могла* зрадити буржуазія. Тепер він зрозумів це. Він не тільки вважає, що буржуазія *може* зрадити щось, він вважає вже, що вона *справді-таки зрадить*. За півроку т. Плеханов міняє позицію: спочатку говорилося, що буржуазії взагалі нема що зраджувати. Тепер говориться, що вона справді-таки зрадить, тобто помириться з бюрократією.

Цьому прогресові т. Плеханова ми були б дуже раді, якби в інших відношеннях його погляди не лишалися такі ж хиткі. Зрада є міцне слово, говорить він. Це погляд не новий. Це погляд всіх ліберальних буржуа. В тисячах статей кадетської преси вкорінюється в російську публіку та думка, що розмови про «зради» буржуазії є тільки міцні слівця «несамовитих» більшовиків. Тепер у буржуазії знайшовся новий союзник у цьому питанні. Тов. Плеханов теж прийшов до переконання, що «зрада» є «міцне слово».

Як проти Бернштейна колись доводилося повторювати і розжовувати азбуку марксизму, так ту ж саму річ доводиться повторювати проти Плеханова. Він глибоко помиляється. «Зрада» не «міцне слово», а єдино правильне з наукової і політичної точки зору вираження дійсних фактів і дійсних прагнень буржуазії. Слово: «зрада» виражає ту саму думку, що і слово: «угода». Плеханов сам не може не визнати цього, бо він ототожнює зраду і примирення з бюрократією. І ось гляньте, як говорила «несамовита» «Волна» про це поняття: «угода».

«В чому суть кадетських угод?»,— читаємо ми в № 13 «Волны».— «*Не в особистому зрадництві, звичайно. Такий грубий погляд в корені чужий марксизмові*. Суть угод в тому і тільки в тому, що к.-д. не сходять і сходити не хочуть з грунту збереження влади за старим режимом, з грунту велінь, які виходять від цього останнього» *.

Отже, суть зради або угод зовсім не в особистому зрадництві. Суть зради або угод полягає *тільки* в тому, що партія «народної» (читай: буржуазної) свободи намагається зберегти владу за старим самодержавством, намагається *поділити* владу між ним і буржуазією.

Партія «народної свободи» зраджує народну свободу саме тим, що поступається чималою часткою народних прав і народної влади представникам *старої влади*. Небажання зрозуміти цю просту істину з боку тов. Плеханова прямо потворне. Він зображає справу так, що буржуазія у нас *ще не* зраджувала, що вона тільки зрадить в майбутньому.

Це — повне нерозуміння самої суті зради і угод.

Буржуазія і кадети вже *тисячі разів* зраджували свободу і *мирилися* з бюрократією. Що таке програма партії к.-д.? Чи є вона певний політичний крок буржуазії? Безсумнівно. А саме ця програма і є програма зради і програма угод! І *кожний* політичний крок кадетів тим або іншим боком проводить, здійснює *саме цю* програму. Промова Трубецького влітку 1905 року, виляння

---

* Див. цей том, стор. 86. *Ред.*

у питанні про чотирихвістку, каторжний законопроект про свободу друку — все це саме такі кроки ліберальної буржуазії, що якраз і здійснюють її програму зради.

У товариша Плеханова виходить так, що коли буржуазія не зробить ще якого-небудь *особливого* кроку, то тоді не буде ніякої зради з її боку. Це невірно. Якщо буржуазія і саме кадети робитимуть і далі те, що вони робили досі, то *сума всіх їх дій і дасть найповнішу картину зради.* В нерозумінні цього і полягає суть сучасного соціал-демократичного опортунізму.

Якщо здійсниться міщанська мрія кадетів, якщо «мирне тиснення» Думи і «громадської думки» примусить уряд зробити маленькі поступочки, якщо Державна рада[84] піде трохи назустріч — за рецептом члена Державної ради, п. Хомякова, плани якого вчора повідомила кадетська «Дума»,— якщо стара влада оновить міністерство, давши кілька місточок правим кадетам і т. п., то ми матимемо кінець кінцем *саме* «примирення» кадетів з бюрократією. Вся помилка Плеханова полягає в тому, ніби шлях «зради» є або буде «новим» шляхом нашої буржуазії, а на ділі саме продовження її старого шляху і дає весь «склад» зради, якщо висловитися юридичною мовою.

Коли буржуазія «справді-таки» зрадить,— говорить Плеханов,— нашим крикам не повірять, бо всі надто звикнуть до слова: зрада.

Яка безмежна політична наївність! Вся політика соціал-демократії полягає в тому, щоб *освітлювати* той шлях, яким *доведеться* пройти *масі* народу. Ми підносимо високо свій марксистський світоч,— і на кожному кроці окремих класів, на кожній політичній і економічній події показуємо *підтвердження* життям нашого вчення. Чим більше розвивається капіталізм, загострюється політична боротьба, тим більша частина народу переконується нашими словами і цим житейським (або історичним) *підтвердженням* їх. Тепер, скажімо, сотні тисяч чоловік у Росії переконалися вже у вірності нашої оцінки кадетів. При швидкому розвитку революції або при крутому повороті її до якої-

небудь великої угоди кадетів з самодержавством у вірності нашої оцінки переконаються мільйони і навіть десятки мільйонів.

Тому сказати, що нашим крикам про зраду не повірять у майбутньому, бо ми *надто часто* повторюємо їх тепер, значить сказати найбільшу недоладність. Тов. Плеханов даремно намагається прикрити цю недоладність міркуваннями, на зразок тих, якими частують звичайно гімназисток старі діви, класні дами і т. п. «Критика повинна бути обгрунтованою»,— поважно повчає він.

І ново і розумно. І ваша критика, тов. Плеханов, теж повинна бути обгрунтованою. А то ось подивіться: ви ні одного *фактичного* і скільки-небудь значного прикладу безпідставної критики кадетів з нашого боку *не навели,* а загальними міркуваннями своїми посіяли масу *безпідставних* думок у головах читачів! Чого варте саме зведення поняття «зради» до міцного слова!

Чого варта така фраза: «В наших рядах свідомість цієї протилежності (протилежності інтересів буржуазії і пролетаріату) набула вже, можна сказати, *тривкості передсуду*». В яких це «наших рядах», тов. Плеханов? В рядах женевських обивателів з росіян? В рядах членів нашої партії взагалі? Але чи не слід також згадати про широкі ряди народної маси?

Правду сказав робітник у «Призыве» [85], що Плеханов судить «*здалека*». Маса пролетарів і напівпролетарів ще поняття не має ні про цю протилежність взагалі, ні про буржуазність кадетів. А кадетська преса саме тепер, напевне, разів у десять перевищує нашу с.-д. пресу. Кадетське розбещення народу посилюється і з допомогою кадетської Думи, і через усякі ліберальні установи. Треба було зовсім втратити чуття дійсності, щоб уявити собі, ніби ми *випереджаємо* хід подій і запити маси, викриваючи хиткість і зради кадетів. Навпаки, ми *відстаємо* в цій справі і від ходу подій і від запитів маси! Напишіть-но краще популярну і «грунтовну» критику кадетів, тов. Плеханов: це буде корисніше.

Перейдемо тепер до висновків Плеханова відносно Думи.

«Наш уряд зробив уже багато непростимих помилок»,— пише він.— «Ці помилки привели його на край прірви; але вони ще не зштовхнули його туди. *Він впаде в прірву, коли розженуть Думу*... Дума будить навіть найбільш сонних; вона штовхає вперед навіть найбільш відсталих; вона розбиває в масі останні політичні ілюзії, заповідані історією... Найбільш агітаційне значення матиме органічна робота Думи».

Придивіться до цих міркувань. Уряд впаде, коли розженуть Думу. Припустимо. Але звідки випливає, що її розженуть, коли вона обмежуватиметься органічною роботою? Що таке органічна робота? Підзаконна робота Думи. Дума подає проекти законів у Державну раду, робить запити міністрам. Державна рада і міністри відтягують справу і притупляють у міру сил всі, що виникають, конфлікти. Орган російського уряду, «Русское Государство»[86], давно говорив: хай Дума буде опозиційною, але тільки не революційною. Інакше кажучи: органічну роботу робіть, але ні кроку далі.

З якої ж речі розганяти Думу за органічну роботу?? *І не розженуть її ніколи*, якщо вона не зробить революційного, зовсім неорганічного кроку, або якщо поза Думою не розгориться такий рух, при якому і кадетська Дума буде перешкодою урядові. Таке припущення здається нам далеко більш імовірним, ніж голослівне «розженуть Думу».

Уряд впаде не тільки в тому випадку, якщо розженуть Думу. Він впаде і в інших випадках, бо Дума зовсім не *головний* фактор і не найвірніший показник руху. Він впаде не сам собою, а лише при активній дії... когось третього (не уряду і не Думи). Роз'яснити неминучість цієї дії,— її імовірні форми, характер і класовий склад діячів, здатних здійснити цю «дію»,— умови її успіху і так далі і тому подібне,— все це повинні робити с.-д. І саме кадети якнайнещадніше воюють проти цієї роботи с.-д. Саме дискредитування кадетів є однією з умов цієї роботи і запорукою привернення співчуття мас до цієї роботи.

Хто говорить про «падіння» уряду в прірву і в той же час про невчасність критики й обвинувачень у зраді,

спрямованих проти к.-д., той не зв'язує кінців з кінцями у своєму міркуванні. Падіння «у прірву» є лише фігуральний зворот,— це революційна *фраза,* сказав би я, якби хотів наслідувати манеру Плеханова. В чиї руки дістанеться влада? Чи можуть робітники і селяни допустити, щоб вона дісталася кадетам, які відразу ж поділять її із старим самодержавством? Чи не є саме з цієї точки зору особливо необхідним *остерігати* народ від кадетів?

Ми думаємо, що так. Ми думаємо, що цій необхідній роботі освічення мас щодо кадетів заважає і шкодить опортунізм Плеханова, який зовсім безпідставно воює проти тактики, що викриває справжню суть партії к.-д.

Кажучи, що органічна робота Думи має найбільше агітаційне значення, Плеханов виявляє найбільш однобічний погляд на речі. Тут Плеханова, як ми вже вказали у «Волне», поправляють самі меншовики, глузуючи цілком справедливо з «думської» перспективи «нагромадити купу законів» *. Росія досі була країною з найбільшою кількістю паперових поліцейських законів. Якщо Дума весь час виконуватиме «органічну» роботу, Росія швидко може стати країною з найбільшою кількістю паперових радикальних законів. Уявляти, що агітаційне діяння цих законів або законопроектів прямо пропорціональне їх довгості і їх кількості, є величезне педантство. Щоб думати так, треба забути приклад Франкфуртського парламенту, який проводив якнайгрунтовніше свою «органічну роботу» і уявляв, подібно до Плеханова, що саме органічна робота має найбільше агітаційне значення. Щоб думати так, треба не бачити того, що вже відбувається в Росії; треба не бачити ознак утоми публіки від безконечної водиці кадетських промов у Думі, не бачити, яке враження справляють «каторжні» законопроекти кадетів і жалюгідне белькотання їх на своє виправдання з приводу них, не бачити цього безмежно-огидного, міщанського страху кадетів перед новою хвилею, що насувається, перед неминучою новою боротьбою, перед тим, що

* Див. цей том, стор. 130—131. *Ред.*

Плеханов назвав «падінням у прірву». Викриття кадетів, товаришу Плеханов, це і є підготовка свідомості широких народних мас до цього падіння, до активної участі в ньому, до *відсторонення* кадетів «від пирога» під час нього, до сміливої і бадьорої підготовки до нього.

Дума будить, Дума викриває останні ілюзії, кажуть нам. Вірно. Але «Дума» робить це лише в тій мірі, в якій *ми* викриваємо несміливість і хиткість *кадетської* Думи,— лише в тій мірі, в якій *ми* роз'яснюємо пов'язані з Думою факти, що показують падіння ілюзій. Кадети не роблять цього. Кадети протидіють цьому. Кадети поширюють конституційні ілюзії. Зубатовщина[87] теж будила робітників, теж викривала ілюзії, але вона робила це теж у такій лише мірі, в якій ми боролися з розбещенням народу зубатовщиною. І нехай не пробують спростувати цього доводу заявою, що Дума не зубатовщина. Порівняння не є ототожнення. Нехай спробують знайти мені кадетську газету або значний політичний виступ кадетів, у яких (у газеті або у виступі) не було б елементів *розбещення* політичної свідомості народу.

Ось що забуває т. Плеханов, коли він велично і поважно заявляє: «Ось смисл філософії всієї: добре все те, що сприяє політичному вихованню народу, погане все те, що перешкоджає йому». Все інше — передсуд, схоластика.

Так, так, якесь крило соціал-демократів, дійсно, впадає в безнадійну схоластику. Тільки яке, праве чи ліве? Чи можна собі уявити що-небудь більш педантське, безживне, справді схоластичне, як це зведення тактики пролетаріату в епоху революції до завдання політичного виховання народу? Та де ж тоді грань між соціал-демократичною класовою боротьбою і боротьбою звичайнісінького буржуазного культурника? Революція в розпалі, виступають різні класи, беруться за історичну роботу маси, складаються різноманітні відтінки буржуазних партій, загострюється складна політична криза, виробляється новий ступінь боротьби на грунті, підготовленому небачено багатим на події і досвід 1905 роком — і все це звести до одного: до політичного виховання народу! Воістину, геніальне відкриття нашої

класної панночки. Воістину, добра «відмичка» для всіх конкретних питань політики, і притому відмичка, яку цілком прийме, обома руками вхопить будь-який кадет і навіть партія демократичних реформ і навіть Гейден. Так, так, ось саме такий «широкий» критерій нам потрібен, саме те, що збирає і солідаризує класи, а не сіє ненависть і розбрат. Саме так! браво, Плеханов! — кажуть всі ці добрі люди — адже таке «рішення» неминуче затемнює або віддаляє питання про ту нову «смугу безумства», про той новий «вихор», що такий страшний для буржуазного серця. Ніяких вихорів,— ніяких катастроф, товаришу Плеханов, будьте ж послідовні,— ніяких прірв. Політичне виховання народу — ось наш прапор, ось смисл філософії всієї.

Товариш Плеханов повністю і цілком уподібнив себе цьому середньому німецькому кадетові з Франкфуртського парламенту. Ох, скільки чудових промов говорили ці базіки про політичну свідомість народу! Скільки чудових «органічних» законів виробили вони з цією метою! І як благородно протестували вони, коли їх розігнали *після того,* як вони остаточно набридли народові і втратили всяке революційне значення.

Нам кажуть: російська революція глибша, вона йде до піднесення, її не спинить загата кадетської Думи, кадетських фраз, кадетської несміливості, кадетських каторжних законопроектів. Так, саме так, панове: російська революція ширша, могутніша і глибша. Вона йде до піднесення. Вона йде через кадетів. І ми, революційні с.-д., є саме виразниками цього глибшого руху, ми стараємось якраз роз'яснити це вище завдання робітникам і селянам, ми допомагаємо їм у міру наших сил саме піднятися вище кадетської загати.

«Вперед» № 1, 26 травня 1906 р.
Підпис: Н. Л.

Друкується за текстом газети «Вперед»

РЕЗОЛЮЦІЯ ПК РСДРП ПРО СТАВЛЕННЯ ДО ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ[88]

Самодержавний уряд якнайбрутальніше глумиться і знущається з представників, посланих у Державну думу населенням Росії. Уряд відхиляє всі заяви Думи, в яких хоч трохи відбиваються потреби і вимоги народу, і неухильно веде далі політику убивств і насильств.

Дума безсила. Вона безсила не тільки тому, що в її розпорядженні немає штиків і кулеметів, які має уряд, але також і тому, що в своєму цілому вона не революційна і не здатна до рішучої боротьби. Ліберальні партії Думи лише неповно і несміливо підтримують прагнення народу, вони більше дбають про пом'якшення і ослаблення нинішньої революційної боротьби, ніж про знищення народного ворога. Крім робітничих депутатів, тільки Трудова група виявляє схильність відкрито і сміливо заявляти вимоги народу, але і їй досі заважає в цьому вплив тих же ліберальних партій, недостатня самостійність щодо них.

Ми закликаємо Трудову групу до більш рішучої і послідовної політики. Ми пропонуємо їй вимагати від Думи прямого, відкритого звернення до народу, а якщо більшість Думи відмовиться виступити з таким зверненням самостійно, Трудова група повинна сказати народові *те, що є:* що Дума безсила, що чекати від неї землі і волі неможливо, що народові доведеться, очевидно, самому взяти все це, що справа йде до рішучої боротьби поза Думою.

Трудова група повинна заявити, що повалити стару владу в силі тільки *спільні* бойові дії робітників і селян, що до цих дій треба готуватись, для них організуватись, поки не прийде рішучий момент революційного виступу. До цього моменту треба нагромаджувати і берегти народні сили, не розпорошуючи їх у марній дрібній боротьбі, не піддаючись урядовим провокаціям.

Якщо Трудова група зробить все це, вона виконає свій обов'язок перед народом, і тоді тільки вона може поруч з революційною організацією пролетаріату стати на чолі великого народного руху, який покінчить із старими кайданами, що сковують розвиток суспільства.

Надруковано в травні 1906 р. окремою листівкою ПК РСДРП

Друкується за текстом листівки

ПРО ЛОЗУНГ ДУМСЬКОГО МІНІСТЕРСТВА [89]

Надруковані вище документи розкривають надзвичайно важливий спір у Санкт-Петербурзькому комітеті партії. Спір цей важливий з двох поглядів.

По-1-е, з формального боку цілком незаперечне право всякої автономної організації партії ухвалювати самостійну резолюцію, а не просто підписувати резолюції ЦК.

Що резолюція ПК не суперечить ніякій постанові Об'єднавчого з'їзду, це ясно. У межах рішень з'їзду саме місцеві організації і повинні самостійно виробляти свої керівні думки.

По-2-е, по суті справи, резолюція ЦК явно незадовільна і *суперечить рішенню з'їзду.* Ця резолюція не розкриває ні словом «непридатності Думи»,— не розширює і не загострює конфліктів всередині неї. Ця резолюція ставить такий лозунг («заміна нинішнього міністерства міністерством, призначеним Думою»), який *ніяк не може бути виведений з резолюції з'їзду.* Такий лозунг двозначний, він затемнює свідомість пролетаріату, бо кадети приховують за вимогою думського міністерства прагнення ввійти в угоду з самодержавним урядом і ослабити революцію, утруднити скликання установчих зборів.

Відкладаючи більш докладний розгляд резолюції до наступного разу *, ми запрошуємо всіх членів партії поставитися з усією увагою до надзвичайно важливого спору в СПБ. комітеті РСДРП.

«Вперед» № 2, 27 травня 1906 р.

Друкується за текстом газети «Вперед»

---

* Див. цей том, стор. 178—182. *Ред.*

ПРО СУЧАСНЕ ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ

Політичне становище виясняється з такою швидкістю, яка нас сердечно радує. Весело жити в такий час, коли політичним життям починають жити народні маси. Всі головні суспільні групи сучасної Росії виступили вже, так або інакше, на шлях відкритої і масової політичної дії. Корінні відмінності інтересів розкриваються нещадно завдяки відкритому виступові. Партії вимальовуються в своєму справжньому вигляді. Події розмежовують із залізною силою прихильників різних класів, змушуючи визначити, хто з ким, хто проти кого.

У Державній думі ці корінні відмінності класових інтересів, які викликають політичне розмежування, проявляються далеко блідніше і глухіше, ніж у низах народного життя. В Думі є на те спеціальна партія к.-д., яка всіма правдами і неправдами намагається стерти різкі грані, притупити гострі суперечності, заглушити вибухи боротьби, яка спалахує то тут, то там. А в «низах» заворушення дедалі посилюється. Знову ворушиться з усією своєю масовою силою пролетар, селянин, солдат, службовець-залізничник. Зростає страйковий рух, виробляються нові форми страйків («позмінні страйки» одного виробництва за одним — ми ще повернемося до цих позмінних страйків), загострюється безпосередня селянська боротьба за землю, частішають звістки про пробудження затурканих солдатів і матросів, починають «очунювати» залізничники. Щось нове і свіже рухається, шумить, бродить і хвилюється скрізь.

Нові паростки нестримно пробивають собі дорогу з-під купи руїн.

І хоч кадети стараються щільніше закрити віконниці у Таврійському палаці, життя бере своє, свіжий вітер вривається і туди. Робота класового розмежування і політичного прояснення йде і там. Кадети ще верховодять над трудовиками. Вони святкують і сьогодні свою вчорашню перемогу, коли вони провалили пропозицію трудовиків про негайне проведення закону відносно смертної кари,— коли вони змусили трудовиків узяти назад пропозицію негайно заснувати земельні комітети, місцеві вільно обрані комітети для розв'язання питання про землю.

Але самий уже той факт, що кадетам доводиться все частіше боротися за верховенство в Думі, показує ясно якусь глибоку різницю між ними і трудовиками. Чим частіші і чим гостріші ці бойові сутички, тим виразніше виступає перед народною масою різниця між ліберальним поміщиком, фабрикантом, адвокатом, професором — і мужиком. Мужик всією душею шукає народної свободи, і саме тому не вжитися мужикові з партією «народної свободи». Мужик потягується в шуканнях землі і волі, і від самих цих потягувань тріщить по всіх швах горезвісне народолюбство горезвісної партії «народної свободи».

Кадети все ще перемагають трудовиків, але їх перемоги або породжують прямі скандали для їх партії, або викривають всю їх «натуру», з найвідраднішою для пролетаріату одвертістю.

Перший випадок стався саме з каторжним законопроектом кадетів про свободу друку. Вони виправдуються, стараються викрутитись. Але жалюгідні виверти заплутують їх ще більше. Признаючись у «помилці», у надрукуванні «чернетки», вони досі не можуть відкрито виправити помилки, не можуть показати біловика.

Другий випадок — з місцевими земельними комітетами[90]. Відкрита політична боротьба моментально згуртувала всіх «лівих», тобто трудовиків і с.-д. пролетаріат, проти кадетів. Меншовики зійшлися з більшовиками в оцінці справжніх намірів кадетів: зрадити револю-

цію, гасити революцію з допомогою «бюрократичних» прожектів, з допомогою *об'єднання чиновників і лібералів проти мужиків.* Питання постало ясно: чи повинні чиновники і ліберальні поміщики скоритися десяткам мільйонів селян чи ці десятки мільйонів жменьці чиновників і лібералів? Весь робітничий клас, всі с.-д. представники пролетаріату стали, як один, за селян, проти чиновників і лібералів. А кадети осоромили себе чудово. Ми примусили їх публічно признатися в тому, що *повної волі і всієї землі селянам вони дати не хочуть,* що *проти селян вони шукають допомоги у чиновників.* У місцевих земельних комітетах повинні безумовно переважати селяни, кажуть одні: селян десятки мільйонів, а чиновників і поміщиків сотні тисяч. Другі відповідають: повинні бути рівномірно представлені поміщики і селяни, а чиновники братимуть участь і «контролюватимуть».

Пролетаріат і свідоме селянство по один бік, чиновники і кадети — по другий. Ось яке групування диктує життя в теперішній боротьбі, що негайно настане.

Хвала вам, кадетські державні мужі! Хвала вам, письменники газет «Речи» і «Думы»,— ви незрівнянно допомагаєте нам, революційним соціал-демократам, роз'ясняти народові непідфарбовану політичну дійсність! Ви допомагаєте нам і своїми теоріями, і своїми ділами.

У своїх теоріях ви *повинні* йти все далі. Ви прекрасно ставите питання сьогодні: справа зводиться «до принципіальної різниці поглядів» («Речь» № 84). «З одного погляду, Дума є лише один з «етапів революції» *, тоді як з другого Дума є шлях до зміцнення конституційного ладу на широкій демократичній основі».

Чудово, прекрасно, панове письменники з «Речи»! Саме так: перед нами *два* основні принципіальні погляди. Або Дума — це етап революції. Або Дума — знаряддя угоди чиновника і кадета проти пролетаріату і революційного селянства. Ви незадоволені таким переказом? ви протестуєте? Які ж ви жартівники! А хіба ви не викрили себе цілком у питанні про місцеві земельні комітети? Який же дурень тепер не зрозуміє, що під

* «Знаряддя революції», говорить резолюція Об'єднавчого з'їзду РСДРП.

«широкою демократичною основою» криється *по змозі рівномірне* представництво мужиків і лібералів при *участі з правом контролю* панів Горемикіних або інших чиновників?

І якщо хто лишається глухим до всіх слів, промов, заяв і теорій кадетів, того просвітять завтра ж їх *діла*. І це не за горою. Ми скажемо тільки на адресу партії «народної свободи»: що робиш, роби скоріше!

А що саме робить вона, про те йдуть пункти.

Поворот у політиці нашого уряду старанно обговорюється газетами. Французькі банкіри не дають грошей, відмовляються від сплати чергових внесків. Найвпливовіша газета французьких капіталістів, «Le Temps» [91], якнайнастійніше радить російському урядові зробити поступки кадетам. Вітте і Дурново поїхали за кордон з тим, щоб умовити французьких банкірів. Не вдається. Не вірять. Трепов старанно обговорює питання про склад нового міністерства. У прем'єри ладять Коковцова або іншого чиновника. У міністри ладять правих кадетів.

Нам скажуть, мабуть, що це все газетні плітки. Можливо. Але можливо і те, що шматочок правди і тут є. Без вогню диму не буває. Газета «Новое Время» — давно відомий флюгер. Її здатність тримати ніс за вітром і прислужуватися до начальства доведена протягом десятків років. Ця газета саме в останні дні помітно повертає фронт. Замість суцільної лайки на адресу кадетів ми читаємо в ній найпалкіші заклики до того, щоб уряд поступився перед кадетами *і склав кадетське міністерство*. Але, може, кадети обурені брехнею «Нового Времени»? Анітрохи. «Речь» уже *двічі* (№ 82 і № 84) *цитує* в цьому питанні «Новое Время» без єдиного слова протесту, з явним співчуттям, шкодуючи лише іноді про відгомін старовини в тому ж «Новом Времени».

Отже, можливо, що ми напередодні кадетського міністерства з ким-небудь на зразок Коковцова на чолі. Вечірні газети сьогодні повідомляють навіть, що міністерство Горемикіна подало вже вчора у відставку [92]. І ми ще раз скажемо партії «народної свободи»: що робиш, роби скоріше! Ніщо не внесло б такої повної і найпов-

нішої ясності в сучасне політичне становище, як призначення верховною владою кадетського міністерства. Саме тоді зникнуть останні короткозорі надії на кадетів, саме тоді згуртуються остаточно на живій політичній справі всі «ліві», саме тоді зникнуть всякі спори про підтримку Думи і думського міністерства, саме тоді політичне угруповання, яке тепер намітилось, стане реальним фактом і основою нового «етапу».

Цей «етап» прийде, втім, і без кадетського міністерства. Ми «підковані на всі ноги», пп. кадети!

Написано 27 травня (9 червня) 1906 р.

Надруковано 28 травня 1906 р. в газеті «Вперед» № 3

Друкується за текстом газети

ТАКТИКА ПРОЛЕТАРІАТУ І ЗАВДАННЯ МОМЕНТУ

Повідомлена нами позавчора звістка про відставку міністерства Горемикіна офіціально спростована. Але газети, які мають деяку можливість розвідати дещо з «близьких» джерел, не вірять цьому спростованню. Кампанія «Нового Времени» на користь кадетського міністерства стала обережніша, але не припинилася. «Новое Время» відкрило японського дипломата, який гадає, що «партія кадетів ставить перед собою державні завдання»,— воно запевняє навіть, устами п. Розанова, що «кадети не випустять культуру і для революції» і що «в даний момент це все, що можливо». Газета «Речь» в свою чергу гадає, що «відставку кабінету Горемикіна можна вважати справою вирішеною і питання зводиться до того, хто буде його наступником». Одно слово, питання про кадетське міністерство і досі стоїть на черзі дня.

Кадети відчувають це,— а може навіть і не тільки це. Вони завмерли у «стійці». Вони хапаються обома руками за всяку навіть тінь підтримки зліва, яка б могла прийти їм на допомогу у здійсненні їх планів. Головний орган кадетської партії, «Речь», недаром присвятила свою останню передовицю питанню про ставлення соціал-демократів до кадетського міністерства. Ми передруковуємо далі повністю цю статтю, як найповчальніше знамення часу.

Головна думка цієї передовиці передана авторами в таких словах: створити «спільний грунт, на якому виз-

вольний рух міг би триматися з повною одностайністю, *без різниці відтінків*». Така, справді, головна мета всієї кадетської політики. Мало того. Така є головна мета всієї ліберально-буржуазної політики в російській революції взагалі. Усунути «різні відтінки» у визвольному русі, це значить усунути відмінність демократичних вимог буржуазії, селянства і пролетаріату. Це значить визнати «з повною одностайністю» ліберальну буржуазію виразником і провідником прагнень всього визвольного руху. Це значить перетворити пролетаріат у сліпе знаряддя ліберальної буржуазії. А оскільки всім відомо, що найвищий політичний ідеал ліберальної буржуазії — і її найглибший класовий інтерес — полягає в угоді із старою владою, то ми можемо ще інакше висловити це останнє наше положення. Ми можемо сказати, що буржуазна «Речь» хоче зробити пролетаріат сліпим пособником в угоді лібералів із старою владою. А угода ця спрямована, головним чином, проти пролетаріату, і потім, звичайно, проти революційного селянства.

Таке є справжнє значення кадетського міністерства. Недавня сутичка в Державній думі з приводу питання про місцеві земельні комітети пролила якнайяскравіше світло на кадетську політику. Комітети повинні були бути місцевою владою, міністерство повинне стати центральною владою, але суть кадетської політики завжди і скрізь одна й та сама. Кадети проти загальних виборів у місцеві комітети, вони за «рівноправне представництво поміщиків і селян з контролюючою участю старої влади». Кадетам *довелося* признатися в цьому, проти своєї волі, бо вони довго *приховували правду*, напускали туману, запевняючи, що вони «*взагалі*» горою стоять і за місцеві земельні комітети і за загальне виборче право. Точнісінько так само кадети — проти установчих зборів, вони — за кадетське міністерство, призначене верховною владою. Таке міністерство, як орган центральної влади, буде цілком однорідне з місцевими комітетами, складеними на основі горезвісного рівномірного представництва і т. д.

Ясно, яку тактику повинен прийняти пролетаріат з огляду на цю політику кадетів. Пролетаріат повинен

нещадно викривати суть цієї політики, не допускаючи ніяких двозначностей, ніякого затемнення політичної свідомості робітників і селян. Пролетаріат повинен старанно використати всі вагання в політиці «власть імущих» і «власть поділяючих» для розширення і зміцнення *своєї* класової організації, для зміцнення своїх зв'язків з революційним селянством, як єдиним класом, здатним вести визвольний рух *далі* кадетської «загати», далі кадетської угоди із старою владою.

Але чи не слід пролетаріатові *підтримати* вимогу ліберальної буржуазії, тобто утворення верховною владою кадетського міністерства? Чи не повинен пролетаріат це зробити з огляду на те полегшення боротьби за свободу і боротьби за соціалізм, яке принесе йому кадетське міністерство?

Ні, такий крок був би найглибшою помилкою і *зрадою* інтересів пролетаріату. Це значило б у гонитві за хвилинним успіхом жертвувати корінними інтересами пролетаріату в революції. Це значило б захопитися примарою і радити пролетаріатові «роззброїтись» при відсутності хоча б найменших *реальних* гарантій *дійсного* полегшення його боротьби. Це було б найгіршим видом опортунізму.

Призначення верховною владою кадетського міністерства нітрохи ще не розхитує основ старої влади. Реальне співвідношення сил зовсім не обов'язково змінюється при цьому на користь дійсно революційних класів. Боротьба народу із старою владою нітрохи не усувається подібною «реформою». Історія революцій знає приклади, коли таке, призначене старою владою, ліберальне міністерство (наприклад, у Німеччині в 1848 році) було тільки ширмою самодержавства і краще за інше бюрократичне міністерство допомагало погасити революцію.

Пролетаріат російський не має підстав боятися кадетського міністерства, яке в усякому разі допоможе народові пізнати справжню природу кадетів, але він ні в якому разі не повинен і підтримувати такого заходу, бо він, по суті своїй, є найдвозначніший, зрадницький, запроданський захід.

Пролетаріатові вигідно було, щоб — раз не вдалося змести Думу — кадети мали більшість на виборах. Вони швидше «вичерпають» себе при цьому, ніж коли б вони були в меншості. Але пролетаріат відмовився від усякої підтримки кадетів на виборах, і Об'єднавчий з'їзд РСДРП підтвердив це рішення, заборонивши блоки (угоди, союзи) з іншими партіями. Пролетаріатові вигідне кадетське міністерство *в тому розумінні,* що кадети при цій комбінації найшвидше «вичерпають» себе, «відхазяйнують», найшвидше «видихнуться» і викриють себе. Але підтримувати *угоди* буржуазії з Треповим про дільбу народної свободи пролетаріат ніколи не буде.

Дійсна «підтримка» визвольного руху, дійсний розвиток його дає виключно розвиток політичних і економічних організацій пролетаріату і зміцнення його зв'язків з революційним селянством. Тільки це ослабить на ділі стару владу і підготує її падіння. Угода ж кадетів — двозначна гра, підтримувати яку і непотрібно з точки зору дійсно твердих здобутків революції і шкідливо з точки зору розвитку свідомості, згуртованості й організованості революційних класів.

«Вперед» № 4, 30 травня 1906 р.

Друкується за текстом газети «Вперед»

НІМЕЦЬКА СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЯ ПРО КАДЕТІВ

Ліберально-буржуазна преса всієї Росії старається всіма силами запевнити своїх читачів, що російські с.-д. «більшовики» не мають нічого спільного з міжнародною соціал-демократією. Це, бачте, анархісти, бунтарі, змовники; їм би повчитися треба у німецьких с.-д.; їм би слід визнати головним шляхом «парламентський» шлях, як зробили німецькі с.-д. Такі й подібні розмови лунають із сторінок десятків кадетських газет.

Для російської публіки відкрита політична боротьба ще новина. Російська публіка не знає ще, що це — звичайнісінький прийом *буржуазії всіх країн:* запевняти завжди, що соціалісти даної країни негідники, бунтівники та ін., а от соціалісти сусідніх країн «розсудливі» люди. Французька буржуазія лає Жореса і хвалить Бебеля. Німецька лає Бебеля і хвалить Жореса. Російська лає російських с.-д. і хвалить німецьких. Старий, старий прийом!

А ось вам факти. В центральному органі німецької с.-д. партії «Vorwärts» («Вперед») — ми одержуємо цю газету дуже рідко, завдяки «зусиллям» російської поліцейської цензури — вміщені були недавно дві статті «Дума і кадети». Редакція не тільки вмістила ці «російські листи» як передові статті, але й додала до них примітку: «вірна характеристика становища кадетів у російському революційному русі».

Погляньмо ж, яку оцінку кадетів вважає *вірною* центральний орган німецької соціал-демократії. Нехай

не гнівається на нас читач за довгі виписки: треба ж раз назавжди відучити російських ліберальних газетчиків од вигадування незгод між російською і німецькою соціал-демократією.

«Недавно ще,— говорить стаття «Дума і кадети»,— про кадетів нічого не було чути. Їх не було там, де лилася кров і гриміли постріли. Їх не було там, де жертвували життям захоплені героїзмом революційної боротьби народні маси, які вирішили вмерти або перемогти під прапором пролетарської свободи. Ці реальні політики були надто державно-мудрі, надто далекоглядні, щоб дати захопити себе масовому рухові, на чолі якого йшли «знедолені» і мрійники, «фанатики» революції. Вони сиділи спокійно у себе за пічкою, ці холоднокровні мудреці, ці герої фрази, рицарі мішурного лжелібералізму. З уболіванням хитали вони головою, сповнені боязні, як би революція не зайшла надто далеко, як би вона не похитнула споконвіку священних устоїв буржуазного життя, власності, політичної доброзвичайності, порядку.

Кадети давно вже показали свою різносторонність щодо «готовності до послуг». Уже під час булигінської Думи мріяли вони про те, щоб перекинути місток від тоді ще «невинного» Вітте до лібералізму, який недвозначно кокетував з іноземною біржею. Біржа, це взагалі слабке місце нашої партії «народної свободи». Всього кілька днів тому кадети з обуренням виправдувалися від обвинувачення, ніби вони вели «зрадницьку» агітацію проти нової мільярдної позики. І така поведінка їх цілком зрозуміла. Під час найрозгнузданішої поліцейської сваволі вони намагалися пояснити її поведінкою демократії. Під час пожарів і погромів, які організовувала камарилья, вони захищали від щирого серця трон і олтар [93] проти натиску соціалістів, які нічого не визнають, все заперечують, все руйнують.

Прийшла пора знаменитого бойкоту, настав великий жовтневий страйк, кривава смуга народних повстань, громадянської війни, військових заколотів на морі і на суші. Кадети були зметені великою очисною хвилею прибою.

Тоді не чути було про кадетів. Рицарі золотої середини поховалися. В кращому разі вони голосно протестували, голосно скаржились, але за громом революційної бурі їх не було чути.

Реакція зробила кадетам найкращу послугу. Коли наповнилися знову тюрми, коли ожили знову місця заслання, що ховали російських борців, тоді прийшла пора кадетів. Їх противники зліва змушені були замовчати. Кадети добрались до газет, кадетів порівняно мало зачепили переслідування контрреволюції. Не проти них посилалися каральні експедиції, не їх будинки палили, не їх дітей гвалтували козаки, не їх стосувалися заходи «умиротворення» панів Вітте — Дурново, не проти них поверталися гармати і кулемети, артилерія і піхота, флот і козаки.

І кадети виступили на передне місце. Почалася боротьба з допомогою слова. Революцію замінила полеміка, і на цій ниві кадети виявилися майстрами і віртуозами, що не знають собі рівних. В першу чергу накинулись вони на революцію і на революціонерів, зневславлювали соціалістів, зводили наклепи на робітничу партію. Вони полемізували з противником, якому заткнули рота. Вони обвинувачували тих, хто не міг ні відповідати, ні захищатися. Але російський лібералізм не задовольнився і цим. Устами одного з найвидатніших вождів своїх оголосив він, що весь геройський визвольний рух Росії — його діло, що його заслуга — падіння самодержавства. Нахабно експлуатували кадети пролиту пролетарями кров, вбиралися у клапті розірваного червоного прапора, оголошували лібералізм — душею визвольної боротьби, визволителем батьківщини від тиранів. І хоч тюрми лишалися переповненими, шибениці будувалися й далі, але кадети все хвалили себе і громили неспокійних, зухвалих революціонерів, які ні перед чим не спиняються».

Автор описує далі юридичне становище нашої Думи, закон про Державну раду, роль кадетів на виборах.

«Милі кадети палко бажали еволюції замість революції, правового порядку замість революційної анархії і громадянської війни». Але народ дав їм на виборах революційні доручення, які були зовсім не до душі кадетам.

«Як природжені дипломати і чесні маклери, вони втішали себе надією заспокоїти революцію, оживити біржу, пом'якшити самодержавство, примирити всі суперечності, усунути всі сутички. Вони проповідували мир, але дійсність приносила щось інше. Вони виступали перед виборцями як «конституційні демократи», їх обирали як опозиційну партію *взагалі,* як єдину або головну опозиційну партію. Вони прагнули до компромісу, а їм дали революційні доручення. Вони говорили фрази, а їх посилали на боротьбу, з них брали клятву, їм обіцяли всіляку підтримку аж до збройної боротьби.

Сп'янілі від перемоги, захоплені революційною фразою під час виборчої кампанії, перебуваючи в середовищі революційних виборців, кадети зайшли далі, ніж хотіли. Вони не помітили, що за спиною у них виросла нова сила, яка штовхала їх в боротьбу.

Кадети надто пізно зрозуміли, хто послав їх у парламент, хто дав їм повноваження з таким категоричним імперативом, хто нав'язав їм роль, якої вони найбільше боялись, від якої вони всіма силами відмовлялися. Їх послала російська революція, щоб вирівняти собі дальшу путь. Їх послав російський народ, який скористався кадетами, як тараном, щоб зробити новий про-

лом у стінах самодержавства, головні твердині якого будуть узяті потім не з допомогою кадетів, а з допомогою широких народних мас».

Кадети з незадоволенням побачили присутність у Думі революційних селянських депутатів, які загрожували зіпсувати їх гру. Вони мріяли про *«одностайну кадетську Думу»*. «Тоді можна було б якось збутися революційних завдань, потопити всяку справжню дію в потоці красивих промов... Можна було б обмежитися резолюціями і проектами, добитися — найбільше — кадетського міністерства, зміцнити конституційну монархію, загасити з допомогою дрібних поступок революцію, відтягти до безконечності всі реформи і кінець кінцем досягти мети: ввести буржуазно-ліберальний парламентаризм... Так, все це було б можливим, коли б не було в Думі селян!» І автор статті описує — іноді прямотаки в захоплених висловах — революційність селянських депутатів у Думі. «Революція винесла на своїх плечах у Думу не самих тільки кадетів, вона створила також і «Гору», «партію Гори», яка не піде на компроміси. Революція представлена і в Думі».

«Бідні кадети, бідні російські жірондисти! Вони опинилися між молотом і ковадлом, між штиками уряду і революцією пролетаріату і селянства.

Недаром кадети почали тепер так ганебно ховати своє червоне убрання. Недаром відкидають вони свої гучні лозунги. Недаром заговорили вони тепер про свої почуття пошани до прерогативів старої влади. Становище стає серйозним. Уряд не жартує, і голими руками від нього нічого не доб'єшся. Але революція, яка послала кадетів у Думу, революція теж не жартує. Вона не простить їм їхньої зради. Вона не помилує боягузів, які взяли на себе революційну роль і втратили мужність.

На одному боці абсолютизм, на другому — революція. Що робитимуть кадети?»

Так закінчується стаття, з якою висловив свою згоду центральний орган німецької с.-д. партії. Чи не правда, як осоромлені «більшовики» цими «розсудливими» німецькими с.-д.? Як різко розходиться їх і наше судження

про кадетів? Як далекі один від одного їх і наші лозунги: революція пролетаріату і селянства?

Нехай подумає також читач, чи розійшлися б ми з такими людьми в оцінці кадетського міністерства?

Ні, щодо абсолютизму, щодо ліберальних буржуа міжнародна революційна соціал-демократія солідарна тепер, як і завжди!

«Вперед» № 5, 31 травня 1906 р.

Друкується за текстом газети «Вперед»

СЕРЕД ГАЗЕТ І ЖУРНАЛІВ

Пан П. Мілюков у № 86 «Речи» підводить підсумок «першому місяцю думської роботи».

Взагалі кажучи, пише шановний автор,

«Все, що ми наводили тут, як доказ величезного успіху діяльності Думи за один тільки місяць її існування,— все це невагомі величини».

Але є все-таки в результаті «першого місяця думської роботи» і результати досить «вагомі»... принаймні у перспективі.

«Коли «Temps» за кордоном і «Новое Время» в Петербурзі вимагають «кадетського» міністерства — всякий розуміє, що це значить».

Відносно того, що «всякий розуміє» — це, мабуть, трошки надто сильно сказано, п. Мілюков. Але безсумнівно, що дуже, дуже багато хто дійсно розуміє і тепер вже, «що це значить». Пп. кадетів знов і знов доводиться просити все про те саме: що робиш, роби скоріше! Тоді, п. Мілюков, дійсно скоро всі зрозуміють, «що це значить».

«Вперед» № 5, 31 травня 1906 р.

Друкується за текстом газети «Вперед»

НЕХАЙ ВИРІШУЮТЬ РОБІТНИКИ

Перед соціал-демократичним пролетаріатом Росії і особливо Петербурга стоїть дуже важливе питання, як провести найближчу політичну кампанію щодо Держ. думи. Само собою зрозуміло, що для єдиної с.-д. партії це питання про *найближчу* кампанію ставиться тільки *в межах* резолюції Об'єднавчого з'їзду.

Петербурзькому с.-д. пролетаріатові рекомендовано *два* плани кампанії: один в резолюції ЦК, другий в резолюції ПК *. Ми надрукували вже в № 2 «Вперед» [94] обидві ці резолюції і тепер маємо намір спинитися на істотній відмінності їх змісту. Головний пункт резолюції ЦК говорить: «ми будемо підтримувати Думу в усіх її кроках, спрямованих до повалення нинішнього міністерства і до заміни його міністерством, призначеним Думою, вбачаючи в такій заміні умову, що сприяє скликанню установчих зборів». Резолюція ПК нічого не говорить про підтримку подібної вимоги, переносячи головну увагу на глум уряду, на безсилля Думи, на необхідність звернення Трудової групи до народу, на неминучість нової і спільної боротьби робітників і селян.

Отже, головний спірний пункт зводиться до того: чи підтримувати кроки Думи, спрямовані до складання кадетського міністерства, чи ні. Резолюція ЦК висловлюється неясно, кажучи про «міністерство, призначене Думою». Але всі знають і вся ліберально-буржуазна

* Див. цей том, стор. 160—161. *Ред.*

преса підкреслює, що мова йде на ділі саме про призначення верховною владою міністерства, угодного Думі, тобто кадетського міністерства. Тільки в цьому значенні можуть зрозуміти резолюцію ЦК і широкі маси робітничого класу.

Чи може с.-д. пролетаріат підтримувати вимоги про призначення верховною владою кадетського міністерства? Ні, не може. Кадетське міністерство може бути лише *угодою* самодержавства з ліберальною буржуазією проти соціалістичних робітників і проти революційного селянства. С.-д. використають, звичайно, з подвоєною силою те нове становище, яке створилося б при такій угоді; с.-д. старанно зважать свою тактику, якщо ця угода дасть хоч тимчасове полегшення боротьби за свободу і за соціалізм. Ми постараємось і цю угоду, спрямовану проти революції, обернути на користь революції. Але *підтримувати* угоду, що її укладають *за спиною народу буржуа з чиновниками,* ми не можемо. Закликáти народ або пролетаріат до такої підтримки, значить розбещувати його свідомість, значить ховати від нього правду про *суть* цієї угоди, про її *небезпечність,* про намагання буржуазії і чиновництва *утруднити* цим скликання установчих зборів.

Ми повинні закликати робітників і селян не до підтримки угод, а до боротьби. Тільки серйозна підготовка до боротьби *дійсно* ослабить самодержавство, тільки у боротьбі — запорука того, що *всі і всякі* кроки як самодержавства, так і буржуазії послужать дійсно на користь революції. Резолюція ЦК *неправильна.* Свідомі робітники с.-д. *не можуть* прийняти цієї рекомендованої їм резолюції.

Тепер друге питання. Чи не обов'язково прийняти цю резолюцію в ім'я дисципліни, в ім'я підкорення з'їздові? Подивіться на резолюцію Об'єднавчого з'їзду про Держ. думу і ви побачите, що з неї неможливо вивести підтримку вимоги скласти кадетське міністерство, в ній немає навіть *ні слова* про «підтримку» Думи взагалі. Ось *повністю* та частина резолюції з'їзду, яка *визначає* ставлення до самої Думи: «С.-д. повинна: 1) планомірно *використати* всі конфлікти, що виникають як між

урядом і Думою, так і всередині самої Думи, в інтересах розширення і поглиблення революційного руху, і для цього: а) прагнути *розширити і загострити ці конфлікти* до меж, які дають можливість зробити їх *вихідною точкою широких масових рухів,* спрямованих до *повалення* сучасного політичного порядку; б) старатися в кожному даному випадку пов'язати політичні завдання руху із соціально-економічними вимогами робітничої і селянської маси; в) широкою агітацією серед народних мас за пред'явлення Держ. думі *революційних вимог,* — організувати *тиск на Думу ззовні* з метою її *революціонізування.* 2) Спрямовувати це своє *втручання* таким чином, щоб ці дедалі гостріші сутички: а) виявляли перед масою непослідовність усіх буржуазних партій, які візьмуть на себе в Думі роль виразників народної волі, і б) довели широку масу (пролетаріату, селянства і міського міщанства) до усвідомлення *повної непридатності Думи,* як представницької установи, і необхідності скликання всенародних установчих зборів» і т. д.

З підкреслених нами місць ясно видно, що резолюція ЦК про підтримку вимоги з приводу кадетського міністерства не тільки не відповідає резолюції з'їзду, а прямо *суперечить* їй. Кадетське міністерство — вимога *нереволюційна.* Конфлікти з Думою і всередині Думи воно *ослаблює* і *затемнює*, непридатність Думи лишає в тіні і т. д., і т. д. Додамо, що резолюція з'їзду *ні разу* не говорить про «підтримку» Думи, а тільки про «тиск», «використання», «втручання».

Висновок звідси очевидний. ЦК *безумовно не має права* вимагати від організацій партії прийняття його резолюції про підтримку вимоги з приводу кадетського міністерства. Всі члени партії *повинні* цілком самостійно і критично поставитись до питання і висловитись за ту резолюцію, яка на їх думку *вірніше* розв'язує завдання у межах постанов Об'єднавчого з'їзду. Петербурзькі с.-д. робітники знають, що вся організація партії будується тепер *демократично.* Це значить, що *всі* члени партії обирають службових осіб, членів комітетів і т. п., що *всі* члени партії обговорюють і *вирішують* питання про політичну кампанію пролетаріату, що *всі* члени

партії *визначають* напрям тактики партійних організацій.

Ми певні, що петербурзький с.-д. пролетаріат так і поставиться до спірного питання, обговорить його всебічно, грунтовно, по-діловому і винесе самостійне рішення: *підтримувати вимогу кадетського міністерства чи ні?*

Від цього свого *права,* від цього свого с.-д. і партійного *обов'язку* петербурзькі робітники не дозволять відхилити себе ніякими софізмами, тобто ніякими явно брехливими доводами. Ми лише коротко відмітимо ці софізми. Л. Мартов у «Курьере» (№ 13) говорить: в ім'я дисципліни не розладнуйте політичної кампанії ЦК. Це — софізм. Ніяка дисципліна не зобов'язує членів партії сліпо підписувати всі проекти резолюцій, складені ЦК. Ніде і ніколи не бувало на світі таких правил, щоб партійні організації відмовлялися від права свого судження і перетворювалися в *підписувачів* резолюцій ЦК. Л. Мартов говорить: меншовики скорилися щодо бойкоту, тепер скоріться ви. Це — софізм. Рішенням з'їзду *ми всі* скорилися. Проти виборів у Думу і проти призначення парламентської фракції с.-д. *ніхто з нас* не закликав боротися. Ми скорилися, ми відмовилися, по волі з'їзду, від бойкоту. Але ми маємо право і повинні боротися, *в межах рішень з'їзду,* проти підтримки кадетського міністерства, *ніяким з'їздом не вказаної.* Л. Мартов обминає суть справи самими страшними словами та інсинуаціями з приводу дезорганізаторів. Він ані звуком не прохопився про те, чи суперечить резолюція ПК рішенню з'їзду. Він ані звуком не прохопився про право *опозиції,* тобто про право *всякої* партійної організації, в межах волі з'їзду, заперечувати проти тактики ЦК і виправляти його збочення і помилки. Тому ми спокійно відповімо Мартову: дезорганізує той, хто порушує законні права партійних організацій.

Ми спокійно вкажемо на те, що навіть меншовики (див. лист до редакції тов. Власова в цьому ж номері) незгодні з підтримкою кадетського міністерства. Навіть тов. Р'яншев у № 13 «Курьера» закликає «*робітничу і Трудову групи*» «всіма силами боротися» проти

кадетського законопроекту про свободу зборів, тобто пропонує *чисто більшовицьку* тактику, яка *виключає* підтримку міністерства тих самих кадетів.

Якщо Виборзький районний комітет пропонує скликати загальноміську конференцію з обранням делегатів «без різниці фракцій, тобто *без усяких дискусій*» — без обговорення того, про що йде спір!! — то петербурзькі с.-д. робітники, звичайно, лише посміються з цього рішення. *Без обговорення* ніколи свідомі робітники не вирішуватимуть важливого питання. Ні жалісливі слова про ту або іншу «різкість» при обговоренні, ні плач Л. Мартова з приводу тієї або іншої різкості, яка образила його, ні погрози розколом з боку того ж Л. Мартова або з боку кого б то не було не змусять робітників відмовитися від *самостійного* вирішення питання. Погроза розколом, провокація на розкол — прийом недостойний, який радує тільки буржуазію (див. № 29 «Думы»). Робітники *більшістю* вирішать питання про підтримку кадетського міністерства і доб'ються того, щоб ніхто, навіть ЦК, *не посмів зривати їх рішення,* цілком вільного, цілком самостійного, цілком правомірного *на підставі* постанов Об'єднавчого з'їзду.

Написано 31 травня (13 червня) 1906 р.

Надруковано 1 червня 1906 р. в газеті «Вперед» № 6

Друкується за текстом газети

«НЕ ВГОРУ ТРЕБА ДИВИТИСЬ, А ВНИЗ»

Так говорить сьогодні в газеті лівих кадетів, «Нашей Жизни», п. І. Жилкін. З сумом відзначає він «сяйво самовдоволення» на кадетських обличчях. Захоплена заява п. Мілюкова: «Кадети диференціюються від крайньої лівої» викликає його протест. Він висміює «незвичайну політичну мудрість» кадетів, які визнають «безвихідність» становища і в той же час хваляться з приводу сміливого спрямування державного корабля у фарватер...

Спинимося на цих міркуваннях, які зачіпають найбільш корінне питання сьогоднішнього політичного становища. І, з нашої точки зору, надто важливо підкреслити, що вірна оцінка цього становища *нав'язується* тепер силою подій навіть людям, які зовсім не поділяють поглядів лівих с.-д., воюють проти нас особливо завзято.

Чутки з паризького клубу російських реакціонерів повідомляють, що «всі вагання в Петергофі припинилися. Горемикін дістав повну свободу дій» [95], тобто свободу розправитися з Думою. І «Наша Жизнь», чужа прагненню більшовиків малювати все в темних фарбах, говорить: «Ми маємо всі підстави ставитися з повною довірливістю до цих чуток»... «Боротьба загострюється...— закінчує передовицю ця газета.— Хто підняв меч, від меча і загине». А п. І. Жилкін пише: «Чи багато в Росії людей, які вірять у мирний переможний кінець парламентської роботи? Треба бути романтиком, мрійником, ідеалістом, щоб поринути з головою в такі рожеві мрії». І, поруч, п. В. Хижняков заявляє: «Нам не уникнути

революційних бур,— це треба визнати. Дума безсила звернути рух на мирний шлях, бо в неї немає влади поліпшити народне життя, а без цієї влади немає інших, крім революційних, шляхів. І вже тепер ясно відчувається, як раз у раз збільшується почуття невдоволення, як все з більшою силою зникає віра у всемогутність Думи і як разом з тим росте відчай» (невір'я в Думу, як і невір'я в бога, не є ще «відчай»). «Атмосфера поступово насичується електрикою, можна чути іноді глухий гуркіт грому, і розрядження стихії, можливо, вже недовго чекати».

Так говорять люди, судження яких нам особливо цінне внаслідок їх упередженого негативного ставлення до революційної соціал-демократії. Події *змусили* цих людей повторити саме ті положення, на яких ми завжди наполягали і за які нас завжди громила, розносила, ганила ліберальна буржуазія, яка створювала про «більшовиків» цілу купу пліток, брехні і наклепів.

«Не вгору треба дивитись, а вниз». Це значить, що з огляду на об'єктивні історичні умови, не залежні від нашої волі, *головною* формою визвольного руху в Росії тепер *не* може стати парламентська боротьба. Не про «заперечення» її йде мова, не про відмову використати її,— про це нічого й говорити,— а про те, що *головна* і вирішальна боротьба насувається, з огляду на весь хід подій, на іншій арені. Ліберальна буржуазія безліч разів зводила наклепи на нас, більшовиків, що ми «легковажно штовхаємо на крайні заходи» («Речь» № 88). Подивіться ж, панове, невже ми «штовхнули» Жилкіна, Хижнякова, передовика «Нашей Жизни»? Невже ми «штовхнули» курських і полтавських солдатів, київських, саратовських та інших селян?

Ми «штовхали» і будили тих, хто завжди ходив із «сяйвом самовдоволення» на обличчі. Ми говорили, що не від нашої волі залежить вибір тієї чи іншої форми визвольної боротьби, що необхідно тверезо і нещадно дивитися в лице дійсності, яка не залишає грунту для «шляху», який нині і «Нашей Жизнью» визнається закритим. Ми говорили, що соціалісти не можуть і не повинні жертвувати корінними інтересами демократії

і соціалізму заради хвилинних успіхів,— вони повинні розкривати перед масою гірку правду про ненадійність кадетів, про безсилля Думи, про неминучість революційних бур. Якщо маса не зрозуміє нас сьогодні, захопившись красномовством кадетів на виборчих зборах, якщо маса не зрозуміє нас завтра, захопившись першими днями першого російського парламенту, — то післязавтра вона переконається в нашій правоті. Події змусять її бачити в революційній соціал-демократії партію, яка не обманює себе мішурою, яка витримано і стійко закликає «дивитися» саме в той бік, де неминуче розігрується боротьба, яка вирішує долю справжньої (а не кадетської) народної свободи.

Наша революція саме тому є велика російська революція, що вона підняла до участі в історичній творчості гігантські народні маси. Класові суперечності ще далеко не з повною різкістю розвинулися всередині цих мас. Політичні партії ще тільки складаються. Ми не в силі через це ні спрямувати мас, ні вдержати їх у скільки-небудь значній мірі. Але ми можемо, вивчивши дійсне становище і взаємовідношення класів, передбачити неминучість того або іншого напряму їх історичної роботи,— тієї або іншої головної форми їх руху. І ці наші соціалістичні знання ми повинні якнайширше розповсюджувати в масах, не бентежачись тим, що істина часто буває дуже гірка, що її не видно відразу за мішурою модних політичних вивісок або ефектних політичних установ,— не піддаючись чарам красних вимислів. Ми виконаємо свій обов'язок, якщо все зробимо для такого освічення маси і для підготовки її до форм руху, непомітних для поверхового спостережника, але які неминуче випливають з усього економічного і політичного становища країни. Ми не виконаємо свого обов'язку, якщо спрямуємо всі свої погляди «вгору» і прогавимо те, що йде, росте, наближається і насувається внизу.

Написано 1 (14) червня 1906 р.

Надруковано 2 червня 1906 р. в газеті «Вперед» № 7

Друкується за текстом газети

РЕАКЦІЯ ПОЧИНАЄ ЗБРОЙНУ БОРОТЬБУ

Давно вже вказувала соціал-демократична преса на нетривкість, на безгрунтовність горезвісного російського «конституціоналізму». Доки тримається стара влада і тримає в руках всю величезну машину державного управління,— доти не можна і говорити серйозно про значення народного представництва, про можливість задовольнити наболілі потреби мільйонів народу. Почалися засідання Держ. думи,— полилися особливо бурхливим потоком ліберально-буржуазні промови про мирний конституційний шлях,— почались і стали все посилюватись організовані агентами уряду побиття мирних демонстрантів, підпали будинків з народними зборами, нарешті, прямі погроми.

А селянський рух росте. Страйки робітників стають дедалі гостріші, дедалі частіші і ширші. Серед найвідсталіших військових частин, піхоти в провінції, козацтва, починаються заворушення.

Надто багато горючого матеріалу в російському житті. Надто велика і гостра боротьба, підготовлена віками небачених в історії насильств, катувань, мучительства, грабежів та експлуатації. Не можна укласти цієї боротьби народу із старою владою в рамки боротьби Думи за те або інше міністерство. Не можна вдержати найбільш затурканих і темних «підданців» від заявлення вимог людської і громадянської особистості, яка прокидається. Не можна вдержати закликом до законності стару владу, яка завжди сама складала закони, яка

бореться за своє існування останніми, найбільш одчайдушними, дикими і шаленими засобами.

Погром у Бєлостоку — особливо яскравий факт цього початку збройних дій уряду проти народу. Стара, але вічно нова,— *вічно* до перемоги народу, до повного зметення старої влади — історія російських погромів! Ось кілька витягів з телеграми виборщика бєлостоцьких громадян, Ціріна: «Почався єврейський погром, *підготовлений заздалегідь*». «Всупереч чуткам, що поширилися, з міністерства протягом цілого дня *ніяких розпоряджень не надходило*». «Погром завзято агітувався вже два тижні; по вулицях, особливо вечорами, роздавали прокламації, які закликали бити не тільки євреїв, але й інтелігенцію; *поліція дивилася на це крізь пальці*».

Стара знайома картина! Поліція підготовляє погром заздалегідь. Поліція підбурює; в урядових друкарнях друкуються відозви про биття євреїв. Поліція бездіяльна на початку погрому. Війська мовчки дивляться на подвиги чорної сотні. А потім,— потім та сама поліція продовжує комедію суду і слідства над погромниками. Суд і слідство чиновників старої влади приводять незмінно до одного результату: справа затягується, погромників винних не виявляється, подекуди навіть побитих і покалічених євреїв та інтелігентів тягнуть під суд, минають місяці,— стара, але вічно нова історія забувається, аж до наступного погрому. Підле підбурювання, підкуп і споювання покидьків нашої проклятої капіталістичної «цивілізації», звіряче побиття озброєними беззбройних, комедія суду і слідства, проваджуваних самими винуватцями. І можуть ще знаходитися люди, які, бачачи ці явища російського життя, думають і говорять, ніби чиясь «легковажність» закликає народ до «крайніх заходів»! Не тільки легковажність потрібна, потрібна мерзенність душі, потрібна політична зіпсутість, щоб говорити подібні речі перед лицем таких подій, як спалення Народного дому у Вологді (початок засідань Держ. думи) або бєлостоцький погром (місяць засідань Думи). Мільйони закликів не справлять на народ і сотої частки того враження, як одна така

подія. І говорити про «легковажність» закликів — таке ж безпросвітне педантство, таке ж громадянське омертвіння, як засудження шаленого крику помсти, що лунає з поля вологодських і белостоцьких боїв.

Держ. дума вчинила дуже добре, поставивши негайно на обговорення запит з приводу белостоцького погрому і відправивши членів Держ. думи у Белосток для розслідування справи на місці. Але, коли ви читаєте цей запит, коли ви зіставляєте з ним промови депутатів Держ. думи і загальновідомі факти погромів,— створюється глибоке почуття невдоволеності, почуття обурення нерішучою мовою запиту.

Судіть самі. Автори запиту говорять тільки: «населення *побоюється,* щоб з боку місцевих властей і злісної агітації не зроблено було спроби виставити потерпілих винуватцями лиха, що їх спіткало»... «В цьому напрямі поширюються брехливі відомості». Так, так, затуркане і змучене єврейське населення побоюється і має всі підстави побоюватись цього. Це правда. Але ж це *не вся правда,* панове члени Думи і автори запиту! Ви ж, не побиті поки що і не змучені депутати народу, прекрасно знаєте, що це не вся правда. Ви знаєте, що затуркане населення *не сміє* назвати *справжніх* винуватців погрому. *Ви повинні їх назвати.* На те ви депутати народу. На те ви користуєтесь — навіть за російськими законами — *повною* свободою слова в Державній думі. Не ставайте ж *між* реакцією і народом в такі хвилини, коли озброєна реакція душить, б'є, калічить неозброєний народ. Ставайте *прямо і цілком* на бік народу. Не обмежуйтесь переказуванням обивательського побоювання, що мерзенні винуватці погромів визнають винуватцями убитих. *Виступайте з прямими обвинуваченнями цих винуватців* — це ваш прямий *обов'язок* перед народом. Запитуйте уряд не про те, чи вживаються заходи до захисту євреїв і для запобігання погромам, а про те, чи довго ще уряд прикриватиме справжніх винуватців, які належать до складу уряду. Запитуйте про те, чи гадає уряд, що народ ще довго помилятиметься з приводу цих справжніх винуватців. Обвинувачуйте уряд відкрито і на повний голос, закликайте народ до орга-

нізації міліції і самооборони, як *до єдиного* засобу захисту від погромів.

Це не відповідає «парламентським звичаям», скажете ви. І вам не сором *навіть* тепер висувати такі доводи? І ви не розумієте, що народ засудить вас, якщо ви навіть у такі хвилини не кидаєте гри у парламент, не наважуєтеся сказати прямо, відкрито, голосно те, що *ви насправді знаєте і думаєте?*

А що ви знаєте правду про погроми, це видно з промов депутатів Думи. Кадет Набоков говорить: «Ми знаємо, що у багатьох випадках адміністрації зовсім не вдавалося скинути з себе підозріння в тому, що одночасність виникнення погромів є результат або чорносотенних організацій, які діють *з відома місцевих властей,* або, в кращому разі, систематичної бездіяльності їх».

Коли ви *знаєте* це, панове кадети, то ви повинні були сказати це в запиті. Так і треба писати: ми *знаємо* ось те і запитуємо про ось те. І коли ви знаєте «кращі» випадки, то *непристойно* депутатам народу мовчати про *гірші* випадки: про пряму організацію погромів поліцією з наказу із Пітера.

«Бєлосток не винятковий випадок»,— справедливо сказав Левін. «Це один з наслідків тієї системи, з якою ви хочете боротись». Правильно, громадянине Левін! Але коли ми в газеті можемо говорити тільки про «систему», то вам у Думі треба говорити пряміше і гостріше.

«Погроми, це — ціла система. У жовтневі дні... уряд... не знайшов іншого засобу, щоб боротися з визвольним рухом... Ви знаєте, чим закінчився цей розділ історії. Тепер повторюється те саме... Ця система підготовлена і задумана *підступно* і *так само підступно* виконується. У багатьох випадках ми чудово знаємо, хто ці погроми підготовляє, ми чудово знаємо, що прокламації *розсилаються жандармськими управліннями*».

Ще раз: правильно, громадянине Левін! І треба було у запиті написати: чи гадає міністерство, що Дума не знає загальновідомого факту про розсилку прокламацій жандармами і поліцією?

Депутат Рижков прямо назвав *брехнею* пояснення погромів племінною ворожнечею,— злим вимислом —

пояснення їх безсиллям влади. Депутат Рижков навів ряд фактів «співробітництва» поліції, погромників і козаків. «Я живу у великому промисловому районі,— сказав він,— і знаю, що погром, наприклад, у Луганську не набрав жахливих розмірів *тільки тому* (слухайте це добре, панове: *тільки* тому), що *беззбройні робітники* голими руками гнали погромників під страхом бути застреленими поліцією».

«Обвинувачення уряду» дає заголовок газета «Речь» цьому відділові думських дебатів. Хороший заголовок. Але місце цьому заголовкові не в газеті, а в *тексті запиту* Думи. Або писати ці запити так, щоб вони були вогненним обвинуваченням уряду перед народом,— або викликати прикрі зауваження і насмішки за кричущу невідповідність між страхітливістю фактів і канцелярськими замовчуваннями по-канцелярському стриманих запитів. Тільки вступивши на перший шлях, Дума відучить реакціонерів сміятися з неї. А то реакціонери прямо і відкрито знущаються. Прочитайте сьогоднішнє «Новое Время». Ці лакеї погромників регочуться, веселяться: «Не можна не відзначити з особливим задоволенням (!!) ту поспішність, з якою Дума запитала міністра про єврейський погром у Бєлостоку». Ви бачите: погромники відчувають особливу втіху,— лакей вибовкує правду. Реакція задоволена і бєлостоцьким погромом і тим, що можна Думу тепер лаяти «єврейською» Думою. Реакція глумиться: «Якщо слід прощати погроми власності селянами в російських губерніях, як сьогодні говорили в Д. думі, то слід так само прощати і погроми єврейської власності в Західному краї».

Ви бачите, панове думці: реакціонери пряміші за вас. Промови реакціонерів сильніші, ніж ваші промови в Думі. Реакціонери не бояться війни. Реакціонери не бояться зв'язати Думу з селянською боротьбою за свободу. *Не бійтеся ж і ви зв'язати реакційну владу з погромниками!*

Написано 3 (16) червня 1906 р.

Надруковано 4 червня 1906 р. у газеті «Вперед» № 9

Друкується за текстом газети

РЕЗОЛЮЦІЯ ПК РСДРП В ПИТАННІ ПРО ДУМСЬКЕ МІНІСТЕРСТВО [96]

Беручи до уваги:

1) що вимога призначення в даний момент відповідального міністерства з більшості Державної думи є неправильна і двозначна, тому що:

а) призначення подібного міністерства не могло б бути дійсним переходом влади від самодержавства до народного представництва;

б) по суті це була б угода ліберальної буржуазії з самодержавством за рахунок народу і за спиною його;

в) пролетаріат не має ніяких гарантій того, що ця угода при даному співвідношенні реальних політичних сил дасть йому серйозне забезпечення у веденні його класової боротьби (в усякому разі не таке серйозне, яке могло б виправдати істотну шкоду, що її завдає розвиткові пролетарської класової свідомості активна підтримка буржуазної угоди в епоху революційного піднесення).

2) Вимога призначення відповідального думського міністерства з огляду на викладене вище сприяє лише зміцненню конституційних ілюзій і розбещенню революційної свідомості народу, породжуючи надії на мирний перехід влади до народу і затемняючи корінні завдання боротьби за свободу; — беручи це до уваги, збори постановляють:

1) пролетаріат не може в даний момент підтримувати вимоги призначення думського міністерства,

2) пролетаріат підтримує ідею утворення виконавчого комітету із складу революційних елементів Думи з метою об'єднання цим комітетом дій місцевих вільних організацій народу.

«Вперед» № 10, 6 червня 1906 р.

Друкується за текстом газети «Вперед»

НАПЕРЕДОДНІ [97]

Політичне становище проясняється з надзвичайною швидкістю.

Кілька місяців тому не можна було сказати з певністю, чи збереться Державна дума і що вона являтиме собою? Кілька тижнів тому не видно ще було, принаймні для широких мас народу, на якому поприщі і в якій формі розвинеться дальший етап боротьби за свободу. Вірив у Думу простодушний селянин, який не міг припустити думки, щоб палкі прохання й заяви всіх ходоків народу лишилися без наслідків; вірив у Думу буржуазний ліберал, який намагався спонукати уряд «*добром*» піти на поступки. Не буде перебільшенням сказати, що за кілька днів ця віра рушиться на наших очах, віра народних мас, таких людей, у яких всі їхні інтереси живили і зміцнювали цю віру. Вірили тому, що хотілося вірити, вірили тому, що темне ще було найближче політичне майбутнє, вірили тому, що політичний присмерк залишав місце всяким двозначностям, всяким ваганням, всякому занепадові настрою.

Тепер усе знов стає ясним. Передбачення людей, що здавалися якимись диваками-песимістами в епоху виборів до Думи або в перші дні Думи, справджується. Дума засідає п'ять-шість тижнів, і вже люди, які всією душею прагнуть розвинути і розробити діяльність у Думі і коло Думи, визнають одверто і чесно великий факт: «Як народ втомився чекати».

Він не втомлювався чекати десятки років, але він втомився тепер за кілька тижнів; він не втомлювався

чекати, поки він спав або животів, поки у зовнішній обстановці його життя не було обставин, які негайно перевертають догори дном його існування, його настрій, його свідомість, його волю; він втомився чекати за кілька тижнів, коли в ньому самому прокидалася з неймовірною швидкістю жадоба діяння, і невиразними, нудними, нецікавими стали здаватися найбільш палкі, симпатичні слова, хоча б з такої високої трибуни, як Дума; втомилися чекати робітники,— хвиля страйків стала здійматися все вище й вище; втомилися чекати селяни, ніякі переслідування і катування, що перевершують страхіття середньовічної інквізиції, не спиняють їхньої боротьби за землю, за свободу; втомилися чекати матроси в Кронштадті й Севастополі, піхотинці в Курську, Полтаві, Тулі, Москві, гвардійці в Красному Селі, навіть козаки втомилися чекати. Всі бачать тепер, де і як розгорається нова велика боротьба, всі розуміють її неминучість, всі відчувають величезну необхідність витримки, стійкості, підготовки, одночасності й узгодженості дій пролетаріату і селянства. Відчувають, що для цього треба чекати... Ми стоїмо напередодні величезних історичних подій, ми — напередодні другого великого ступеня російської революції. Соціал-демократія, свідома виразниця класової боротьби пролетаріату, стоятиме на своєму посту, вся, як один, і виконає свій обов'язок до кінця.

«Работник» № 1, 8 червня 1906 р.
Підпис: Н. Ленін

Друкується за текстом газети «Работник»

ВАГАННЯ ЗГОРИ, РІШУЧІСТЬ ЗНИЗУ

Ми переживаємо, як видно з усього, один з найважливіших моментів революції. Нове піднесення широкого і масового руху проти старого порядку намітилось уже давно. Тепер це піднесення наближається до найвищої точки свого розвитку. Вибори до Думи і перший тиждень засідань і робіт опозиційної Думи відіграли роль «копійчаної свічки», від якої загорівся пожар по всій країні. Горючого матеріалу виявилось ще так багато, атмосфера виявилась настільки ще «нагрітою», що ніякі запобіжні заходи не допомогли.

І тепер уже для всіх стає ясним до очевидності, що пожар дійсно охопив усю країну. Піднялися дійсно нові верстви — і пролетаріату, навіть такого, який півроку тому поставляв чорносотенців, і, особливо, селянства. Армія, яка зв'язана з найвідсталішими верствами селянства і яку добирають штучно так, щоб викидати геть, забивати й душити все живе і свіже,— навіть армія, як виявилось, майже цілком палає. Звістки про «бунти» і спалахи у війську летять звідусіль, як іскри при великому пожарі.

Газетні репортери, що мають деякі зв'язки з бюрократією, сповіщають, що військовий міністр перестерігає від розпуску Думи, не вважаючи в цьому випадку можливим покластися на армію [98].

Не дивно, що уряд вагається при такому стані справ. Правда, вагаючись, уряд, проте, готується цілком недвозначно до кривавого придушення революції. Провокація

посилюється. Вільній пресі оголошено війну не на життя, а на смерть. Ліві газети «конфіскуються всупереч всяким законам». Кронштадт наводнений спеціально посланими військами. Бєлостоцький погром — прямий початок контрреволюційних дій і притому збройних дій. Уряд вагається, в його рядах лунають голоси, які перестерігають, голоси, які кличуть до угоди з кадетами, але за цими ваганнями, за цим «роздумом» він не забуває ні на хвилину своєї старої, звичної, випробуваної політики прямого насильства.

Реакціонери — люди діла, говорив Лассаль. Наші реакціонери виправдують ці слова. Вони роздумують, зважують, вагаються, чи переходити відразу в загальний наступ по новій лінії (тобто чи розпускати Думу). Але вони *готують* наступ, не відриваючись від цього «діла» ні на хвилину. Вони міркують правильно, з точки зору хижаків, які уже попали в петлю, що неухильно стягується навколо їх шиї. Поступитися перед кадетами, що обіцяють «сильну владу»? чи розправитись вогнем і мечем? Підождемо з першим виходом,— вирішують вони сьогодні,— підождемо, бо *це* встигнемо і завтра, а другий вихід в усякому разі треба готувати. Багато з них міркують, безперечно, і так: спочатку спробуємо і другий вихід, вибравши момент якнайбільш слушний. А поступитися перед кадетами встигнемо в останню хвилину, коли вже досконально переконаємось, що не можна *всього* повернути масовим кровопролиттям!

Міркування, для хижаків, цілком правильне. Без одчайдушної і нещадної боротьби вони, зрозуміло, не здадуться. А на випадок лихого кінця, вони, звичайно, готують собі відступ до угоди з кадетами, до союзу з ними на тій платформі «сильної влади», про яку так доречно нагадує їм п. Струве. Реакціонери готують серйозний і рішучий бій, розглядаючи угоду з кадетами як побічний результат невдалого закінчення бою.

Пролетаріат повинен тверезо і прямо дивитися на завдання революції. Щодо «ділової» постановки великих питань він не поступиться перед реакціонерами. Спрямовувати всю свою увагу, всі турботи і всі зусилля на неминучий, завтра або позавтра, рішучий бій — і роз-

глядати угоду уряду з кадетами як побічний результат одного з можливих етапів революції. Пролетаріатові нічого боятися цієї угоди: на ній зірвуться і Трепови і помірковані ліберали. Пролетаріат ні в якому разі не повинен ні прямо, ні посередньо підтримувати цієї угоди, підтримувати вимогу відповідального міністерства з думської більшості. Ні *зривати* цієї угоди тепер нам не треба, ні підтримувати її ми не будемо. Ми йдемо *своєю* дорогою, ми лишаємось партією передового класу, який не дасть масам *ні єдиного* двозначного лозунга, який не зв'яже себе ні прямо, ні посередньо ні з єдиним брудним ділом буржуазії і який зуміє при всіх обставинах і при всяких результатах боротьби відстояти інтереси революції.

Компроміс уряду з Думою не неможливий як один з *окремих* епізодів революції. Соціал-демократія ні проповідувати цього компромісу, ні підтримувати його, ні «зривати» в даний момент не повинна. Вона зосереджує всю свою увагу й увагу мас на головному і істотному, а не на побічному і другорядному. Вона використає до останньої краплі всі і всілякі компроміси буржуазії з старою владою, всі вагання вгорі. Але вона неухильно перестерігатиме робітничий клас і селянство від «дружби» кадетів. Вона повинна протипоставити ваганням згори самовіддану рішучість знизу і, не піддаючись провокаціям, твердо і стійко збирати свої сили до рішучого моменту.

Написано 8 (21) червня 1906 р.

Надруковано 9 червня 1906 р. в газеті «Вперед» № 13

Друкується за текстом газети

ДО ЄДНОСТІ!

Ми напередодні виступу парламентської соціал-демократичної фракції в Державній думі. Не викликає сумніву, що ця фракція може дати тепер велику користь справі робітничого руху і справі революції своїм рішучим, послідовним виступом, заявляючи з безповоротною виразністю вимоги і лозунги *послідовного* демократизму і *пролетарської* класової боротьби за соціалізм. Тепер, коли питання про виступ с.-д. в Думі вирішене Об'єднавчим з'їздом Російської соціал-демократичної робітничої партії, про це немає двох думок серед соціал-демократів. І ми гадаємо, що наші кавказькі товариші вчинили цілком правильно, підписавши горезвісну «урочисту обіцянку» членів Державної думи [99] і зробивши при цьому відому заяву в газетах,— підписуємо, «щоб мати можливість виконати доручену нам народом справу, і підкреслюємо, що визнаємо будь-які політичні зобов'язання тільки у відношенні до народу».

Чим важливіший для нашої партії виступ її представників у Держ. думі, тим необхідніше зважити якомога пильніше принципи с.-д. тактики в даний момент. І треба визнати, що хід політичних подій, який надзвичайно прискорився за минулі кілька тижнів, вносить багато світла в неясні ще вчора питання, допомагає визначити ясно й точно позицію, стирає багато незгод між правим і лівим крилом нашої партії.

В цьому відношенні ми повинні з особливим задоволенням підкреслити міркування товаришів кол. меншо-

виків у сьогоднішньому номері «Курьера». Передовиця «Думські «закони»» починається, правда, з дещо двозначної вихватки проти найменування нікчемною балаканиною вироблення думських законів. Але справа, виявляється, в тому, що товариші недаром ставлять слово «закони» в лапки. Вони захищають — і в цьому вони тисячу раз мають рацію — вироблення таких законів, які не повинні бути законами, а повинні бути «декларацією», «проголошенням прав народу на свободу», «проголошенням скасування старих перепон».

Такі «закони» найправильніше, мабуть, було б назвати не законами, а зверненням до народу. Але нерозумно наполягати на розходженні словесному, коли створюється згода по суті справи. А згода створюється, дійсно, повна. «Зовсім безглузда і *шкідлива* річ,— пише «Курьер»,— вносити в Думу законопроекти, ретельно і детально розроблені, з десятками й сотнями параграфів, приміток та ін.» (курсив скрізь наш). Саме так. Подібна робота, що за усталеним слововживанням називається «органічною», дійсно *шкідлива*. Шкідлива «тому, що замість яскравого протиставлення, зрозумілого всякому, подібні законопроекти змушують народну думку *безнадійно плутатися* в нетрях статей і параграфів».

Цілком справедливо. Народна думка, дійсно, *безнадійно плутається* в нетрях «органічного» законодавчого прожектерства. Народну думку затемнює, отупляє і розбещує це прожектерство, бо «в життя ці закони все одно втілені не будуть. Для того, щоб їх втілити, треба раніше *вирвати владу* з рук тих, хто тримає її зараз. А вирвати владу може *тільки* такий народний рух, який на місце самої Думи поставить *далеко більш владну і демократичну установу,* що зовсім не зобов'язана зважати на «закони», вироблені Думою». Це перенесення народної уваги на безумовну необхідність вирвати владу, на установу «далеко більш владну», що не зважає на закони кадетської Думи, надзвичайно правильно враховує основні завдання революційного пролетаріату і потреби сучасного моменту.

За нерозуміння цих завдань товариші з «Курьера» в тій же статті чудово бичують кадетів. Кадети пишуть

свої законопроекти, «як справжні законодавці, забуваючи, що законодавчої влади насправді *у них нема ні на копійку*». «Вони пишуть свої «законопроекти» так, немовби завтра ж судам доведеться розглядати вчинки громадян за новими кадетськими законами».

Сором стояти на такій точці зору, повчає «Курьер» кадетів. З цього тричі справедливого повчання лишається зробити тільки один висновок, і цей висновок напрошується сам собою. Не може і не повинна революційна соціал-демократія підтримувати вимогу про призначення відповідального міністерства з думської більшості! Адже таке міністерство буде кадетським міністерством, і йому справді доведеться *завтра ж* призначати кари за зловживання свободою. Таке міністерство може бути зараз, поки не вирвана ще влада у зоряної палати [100], тільки ліберальною ширмою старої влади. Таке міністерство може бути зараз лише новим вбранням, яким прикриються на якийсь час ті ж погромники! Ми викриємо, звичайно, це прикриття і дуже скоро. Ми використаємо всіма засобами цю нову ситуацію, коли вона складеться і коли не тільки стара влада, але й кадети разом з нею заплутаються в новому вбранні і будуть захлеснуті хвилею. Але ми не повинні ні прямо ні посередньо, ні заявою ні мовчанням брати на себе, на партію пролетаріату, ні тіні відповідальності за це перерядження старої влади. Ми не повинні кидати в маси лозунг про підтримку нами вимоги утворити відповідальне міністерство з думської більшості. Такий лозунг, незалежно від нашої волі, неминуче з огляду на об'єктивні умови сучасної політичної ситуації дорівнюватиме тому, що на партію пролетаріату ляже частина відповідальності за це перерядження, за цю угоду буржуазії з старою владою. Такий лозунг посередньо містить у собі схвалення так чудово розкритикованих «Курьером» кадетських «законопроектів», бо не можна ж справді заперечувати зв'язок між тим, як проектують кадети карати за зловживання свободою, і тим, як проектують вони дістати у вигляді міністерства кусочок влади для застосування цих кар,— дістати кусочок влади *від* старої влади, *для* зміцнення старої влади,

за угодою із старою владою, у вигляді ширми, що заслонятиме натиск народу *проти* старої влади.

І не потрібен зовсім такий лозунг для робітничої партії. Всю свою роботу пропаганди, агітації в масах і створення широких організацій вона може вести ще краще, цільніше, систематичніше і сміливіше без цього лозунга, протиставлячи зухвальству погромників, «законопроектам» кадетів наші соціал-демократичні «декрети», «проголошення», звернення до народу через с.-д. фракцію в Думі (а за певних умов і трудовиків разом з нею), нарешті, і ті «заклики до населення про утворення народної міліції, яка одна лише спроможна охороняти його життя й честь»,— ті заклики, які ми радили в № 9 «Вперeда» *, які рекомендує орган Бунду «Volkszeitung» [101] і які так справедливо схвалює «Курьер».

До єдності, товариші! Єдність політичних виступів пролетаріату складається з нестримною силою під тиском всієї революційної атмосфери. Не будемо утрудняти цю єдність внесенням необов'язкових і спірних лозунгів у нашу тактику. Скористаймося наявною можливістю добитися повної згоди всіх соціал-демократів у такий момент, який виявиться, мабуть, найважливішим моментом великої російської революції!

Написано 9 (22) червня 1906 р.

Надруковано 10 червня 1906 р. в газеті «Вперед» № 14

Друкується за текстом газети

---

* Див. цей том, стор. 188—189. *Ред.*

ДУМА І НАРОД

Промова товариша Рамішвілі, депутата с.-д. в Державній думі, містить деякі надзвичайно вірні зауваження, що правильно визначають с.-д. тактику. Промовець не тільки заплямував уряд погромників з енергією справжнього представника пролетаріату. Промовець не тільки назвав «народними ворогами» представників уряду,— причому нова спроба кадетського голови Думи обмежити свободу слова викликала законний протест крайньої лівої. Промовець крім того поставив у кінці промови і загальне питання про відношення Думи до народу.

Ось як висловився с.-д. депутат у цьому питанні:

«Я закінчую зауваженням, що за нами стоїть народ. В житті робиться щось інше, не те, що ми робимо тут, у цьому залі. Там зовсім інша атмосфера, тут вона далеко м'якша, тут настрій більш *миролюбний*. Може, через місяць *ми самі будемо вирішувати свою справу*... Життя говорить *далеко голосніше*, ніж ми говоримо тут про те, що діється навколо. Я кажу, що ми стоїмо між урядом і народом. Дума,— це *небезпечне місце*. Піти вліво або піти вправо, це значить *примиритися з ким-небудь* або порвати з ким-небудь... Але не треба забувати, що *сам народ доб'ється* того, чого не може добитися Дума, через свої *вагання і нерішучість*. Я кажу, цей народ інакше настроєний, ніж ми тут...».

Ми відзначили курсивом особливо важливі місця в цій промові. Правильно відзначено тут, що життя говорить *далеко голосніше*, ніж Дума, що в житті немає такого «*миролюбства*», що «*народ настроєний інакше*». Це безсумнівна правда. А з цієї правди випливає той ви-

сновок, що не мають рації ті, хто говорить про підтримку Думи народом. Народ уже тепер випереджає Думу, говорить голосніше, проявляє менше миролюбства, *бореться енергійніше*. Значить, єдино вірне визначення завдання с.-д. — роз'яснювати якнайширшим масам народу, що Дума лише *несміливо і неповно* виражає вимоги народу. *Тільки* така постановка питання про с.-д. тактику знімає з партії пролетаріату відповідальність за хиткість кадетів. Тільки така постановка, цілком зважаючи на ступінь розвитку свідомості, рішучості і готовності селянської маси, виявляється на висоті великих завдань моменту,— такого моменту, про який виборні с.-д. пролетаріату прямо говорять: «може, через місяць ми самі будемо вирішувати свою справу». Для того, щоб бути в силі *вирішувати* її, треба між іншим уже тепер цілком відмежувати себе від усяких або брехливих, або недомислених спроб «миролюбного» виходу.

І тов. Рамішвілі мав цілковиту рацію, коли заявив з висоти думської трибуни: «Дума — небезпечне місце». Чому? Тому, що вона проявляє «вагання і нерішучість». А вагання і нерішучість у такий момент, коли може вже через місяць доведеться самому народові вирішувати свою справу,— прямо злочинні. Той, хто проявляє ці властивості, хоч би які щирі були його наміри, *в такий момент неминуче* потрапить у цілком фальшиве становище. Не від нашої волі залежить те, що в такий момент неминуче виростає з усіх економічних і політичних умов навколишньої дійсності рішуча боротьба народу з старою владою. Хто вагається, бачачи наближення цієї боротьби, тому дійсно неминуче доведеться «*примиритися з ким-небудь або порвати з ким-небудь*». Кадети саме в такому становищі. Ліберальна буржуазія жне те, що сіяла вона роками своєї дволичної і хиткої політики, своїх перебіжок від революції до контрреволюції. Примиритися з старою владою — порвати з народом, який веде боротьбу. Порвати із старою владою — ось що необхідне було б для того, щоб примиритися з народом, який веде боротьбу.

Більшість Думи все зробила і робить, щоб визначити свою позицію в цьому неминучому виборі. Ця кадетська,

а почасти навіть гірша, ніж кадетська, більшість кожним кроком своєї політики готує розрив з народом, який веде боротьбу, готує примирення з старою владою. Ці кроки дрібні, заперечать нам. Але це — дійсні кроки дійсної політики, відповімо ми. Ці кроки відповідають всім корінним класовим інтересам ліберальної буржуазії. Саме такий характер «миролюбства» безперечно має *і кадетська* вимога думського міністерства, призначеного старою владою.

І ми не перестанемо повторювати, що підтримка цієї вимоги робітничою партією безглузда і шкідлива. Безглузда, бо справжнє ослаблення старої влади спричиняє лише боротьба народу, який іде далі, ніж боязка Дума. Шкідлива, бо вона сіє обман і сум'яття в умах. Вчора ми відзначили, як правильно товариші з «Курьера» визнали безглуздість і шкідливість кадетських законопроектів *. Сьогодні треба пошкодувати, що ті самі товариші захищають підтримку думського міністерства, тобто міністерства, яке проводитиме ці безглузді і шкідливі законопроекти!

На цих ваганнях «Курьера» ми може спинимося докладніше іншим разом. Поки що досить буде вказати на них: самий факт вагань у такий важливий момент показує цілковиту нестійкість позиції тих, хто вагається.

Написано 10 (23) червня 1906 р.

Надруковано 11 червня 1906 р. в газеті «Вперед» № 15

Друкується за текстом газети

---

* Див. цей том, стор. 198—201. *Ред.*

БОРОТЬБА ЗА ВЛАДУ І «БОРОТЬБА» ЗА ПОДАЧКИ

Всім відомо, що партія с.-д. ще у своїй програмі висловила непохитне переконання в необхідності *повного народовладдя* для дійсного задоволення назрілих потреб народних мас. Якщо маса народу не матиме в своїх руках *усієї повноти* державної влади,— якщо залишиться в державі хоч яка-небудь влада, народом не обрана, не змінювана, від народу цілком не залежна, то дійсне задоволення назрілих і всіма усвідомлюваних потреб *неможливе*.

Цю незаперечну істину с.-д. партія завжди всіма силами поширювала в пролетаріаті і в усьому народі. Дійсна, тобто масова боротьба за свободу проходила і завжди проходитиме найрізноманітніші і часто несподівані етапи: інакше не може бути через величезну трудність боротьби, складність її завдань і непостійний склад тих, що ведуть боротьбу. Керуючи боротьбою пролетаріату на всякому ступені розвитку цієї боротьби і при всяких обставинах, соціал-демократія, як свідома виразниця прагнень робітничого класу, повинна весь час мати на увазі загальні й основні інтереси всієї цієї боротьби в її цілому. За частковими інтересами робітничого класу соціал-демократія учить не забувати загальних інтересів; — за особливостями окремих ступенів боротьби не забувати корінних завдань всієї боротьби в цілому.

Саме так розуміла завжди революційна соціал-демократія свої завдання в теперішній російській революції. Тільки таке розуміння відповідає становищу

пролетаріату, як передового класу, і його завданням. Навпаки, ліберальна буржуазія завжди ставила зовсім інакше свої завдання в боротьбі за політичну свободу, відповідно до окремих класових інтересів буржуазії. Буржуазії потрібна політична свобода, але повного народовладдя вона боїться, бо розвинений і згуртований уже в боротьбі пролетаріат скористався б цим народовладдям проти буржуазії. Через те, добиваючись політичної свободи, буржуазія хоче зберегти в той же час немало залишків старої влади (постійна армія, невиборне чиновництво і так далі).

Боротьба пролетаріату за політичну свободу *революційна,* бо ця боротьба прагне до повного народовладдя. Боротьба буржуазії за свободу *опортуністична,* бо ця боротьба спрямована до подачок, до дільби влади між самодержавством і імущими класами.

Ця основна різниця між революційною боротьбою пролетаріату і опортуністичною боротьбою буржуазії проходить червоною ниткою через всю історію нашої революції. Пролетаріат бореться,— буржуазія крадеться до влади. Пролетаріат руйнує самодержавство боротьбою,— буржуазія чіпляється за подачки самодержавства, що слабне. Пролетаріат перед усім народом підносить високо прапор боротьби,— буржуазія — прапор поступочок, угод і торгашества.

Пролетаріат використовує всякий пролом, всяке ослаблення влади, всяку поступку і подачку для більш широкої, масової, рішучої і гострої боротьби,— буржуазія — для поступового замирення, заспокоєння, ослаблення боротьби, для урізування завдань боротьби, для пом'якшення форм її.

Пригадайте деякі етапи нашої боротьби за свободу. Буржуазія «бореться» за довір'я влади до земства («права і владне земство») і до народу (початок цього десятиріччя). Пролетаріат підносить прапор боротьби за знищення самодержавства. Уряд оголошує епоху «довір'я» [102] (Святополк-Мирський). Буржуазія стікає промовами на банкетах,— пролетаріат робить нові проломи в твердині гніту, вмираючи на вулицях 9-го січня і розгортаючи грандіозний страйковий рух.

Літо 1905 року. Буржуазія посилає депутацію про свободи. Восени дарують булигінську Думу [103]. Буржуазія зворушена. Всі волають: ідіть у Думу. Опортуністи соціал-демократії вагаються. Пролетаріат бореться далі. Невиданий у світі страйк в усій країні змітає Думу. Пролетаріат захоплює свободу і кров'ю відстоює її від замахів реакції.

В першому бою пролетаріат розбито. Буржуазія оплльовує переможених і по-рабському хапається за Думу. Пролетаріат збирає сили для нового натиску. Він гордо тримає, як і раніше, прапор боротьби за повне народовладдя. Натиск не вдається до скликання Думи. Буржуазія знов плазує, викидаючи за борт лозунг установчих зборів, злобствуючи проти «виступів», проповідуючи примирення, угоду, призначення верховною владою кадетського міністерства.

Пролетаріат використовує нове становище так само, як він використав «довір'я» 1904 року і 17 жовтня 1905 року. Він виконав свій революційний обов'язок, зробив усе можливе, щоб прямо змести віттевську Думу так, як булигінську. Не вдалося — через зради буржуазії, недостатню організацію і мобілізацію робітничого класу й селянства. Пролетаріат бореться далі, *використовуючи* всі «думські» і колодумські конфлікти, щоб зробити їх вихідною точкою ще більш широкого і рішучого масового руху.

Нова боротьба наростає. Цього не заперечує ніхто. Піднімається далеко більше, ніж раніше, широка маса пролетарів, селян, міської бідноти, війська і т. д. Ніхто не заперечує, що це буде боротьба поза Думою. Це буде, з огляду на об'єктивні умови сучасного становища, боротьба, яка безпосередньо руйнуватиме стару владу. В якій мірі станеться її руйнування, ніхто не може сказати наперед. Але пролетаріат, як передовий клас, ще більш неухильно прагне до повної перемоги в цій боротьбі, до повного усунення старої влади.

І пролетаріат лишається послідовним, відкидаючи опортуністичні лозунги буржуазії, яка збила з пантелику частину соціал-демократів. Неправда, ніби призначення кадетського міністерства означає «виривання

влади» у камарильї. Це буржуазна брехня. На ділі призначення такого міністерства буде тепер новою ліберальною ширмою камарильї. Неправда, ніби призначення кадетського міністерства буде перетворенням уявної конституції у дійсну. Це буржуазна брехня. На ділі таке міністерство буде лише перерядженням самодержавства у новий лжеконституційний костюм. Неправда, ніби вимога кадетського міністерства стає вимогою всенародною. Це буржуазна брехня. На ділі це лише вимога кадетської Думи. На ділі некадети повторюють цю вимогу тільки з непорозуміння, маючи на увазі під нею щось значно більше. На ділі *всенародні* вимоги ідуть значно далі вимог кадетської Думи. Нарешті, неправда і те, ніби «підтримка» вимоги кадетського міністерства (або, що те саме, підтримка кадетського міністерства) резолюціями, наказами і т. п. є дійсна боротьба із старою владою. Це буржуазна брехня. З боку пролетаріату така «підтримка» є лише відмова від боротьби, є лише передача справи свободи в хиткі руки лібералів.

Пролетаріат бореться і боротиметься за зруйнування старої влади. До цього він спрямовуватиме всю свою роботу пропаганди, агітації, організації, мобілізації мас. Не вдасться повне зруйнування — пролетаріат використає і часткове. Але проповідувати часткове, підфарбовувати його, закликати народ до його підтримки пролетаріат ніколи не буде. Дійсна підтримка дійсної боротьби дається тим, хто прагне до більшого (досягаючи в разі невдачі меншого), а не тим, хто *до боротьби* опортуністично урізує її завдання.

Кого не захоплює тріскотня фраз, той легко побачить, що народ боротиметься *на ділі* зовсім не за кадетське міністерство, а за усунення старої влади. Інтереси бюрократії вимагають *притуплення* дійсного розмаху цієї боротьби. Інтереси пролетаріату — його *розширення* і загострення.

«Вперед» № 17, 14 червня 1906 р.

Друкується за текстом газети «Вперед»

З ПРИВОДУ ДЕКЛАРАЦІЇ НАШОЇ ДУМСЬКОЇ ФРАКЦІЇ [104]

Ніхто з соціал-демократів не засумнівається тепер у тому, що виступ членів нашої партії в Думі міг би дати, за нинішніх умов, немало користі справі пролетаріату і справі всього народу.

Ми вітали виборчі перемоги кавказьких товаришів *. Ми вважаємо своїм обов'язком відзначати їх успіхи в Думі, критикувати — по-діловому— їх помилки.

Успіхом вважаємо ми промову т. Рамішвілі про «небезпечність» Думи та її «миролюбства». Успіхом — його ж резолюцію з приводу бєлостоцького погрому [105]. Успіхом — прекрасну критику кадетського законопроекту про збори і вірну постановку питання про кадетське прожектерство взагалі. Про цей успіх ми сподіваємося ще поговорити з читачами докладніше.

Помилкою вважаємо ми мовчання наших с.-д. в Думі тоді, коли Аладьїн «мовчки проковтнув» набоковське перекручення резолюції в продовольчому питанні [106]. С.-д. повинні б протестувати і внести свою резолюцію. Помилкою була промова т. Гомартелі у відповідь лицемірові Федоровському, коли с.-д. визнав небажаність втягувати армію в політику. Це дуже велика, але ще поправна помилка. Нарешті, помилкою вважаємо ми і прийнятий фракцією текст декларації. Це вже непоправна річ. І не для того, щоб прискіпуватись,— справа товаришів у Думі трудна, і помилки напочатку немину чі,— а в інтересах політичного виховання всієї партії

* Див. цей том, стор. 104—106. *Ред.*

і всього пролетаріату ми повинні тепер спинитися на цій помилці.

Членам нашої с.-д. думської фракції був запропонований другий проект декларації з табору колишніх більшовиків. Ось цей проект з деякими... скороченнями (газетне слово менш вільне у нас, ніж слово депутата в Думі):

«В особі нашої групи партія свідомого пролетаріату всіх націй нашої держави, Російська соціал-демократична робітнича партія, виступає перед усім народом з трибуни Державної думи.

Наша партія — один із загонів міжнародної армії соціал-демократичного пролетаріату. В усьому світі піднявся на боротьбу організований пролетаріат, який усвідомив свої класові інтереси. Він бореться проти ярма капіталу. Він добивається повного визволення всіх трудящих від гніту безправ'я, злиднів, гноблення, безробіття. Він прагне до соціалістичного устрою суспільства, який знищує всякий поділ на експлуататорів і експлуатованих. Соціал-демократія кличе до своїх лав усіх трудящих і експлуатованих, не тільки найманих робітників, але й дрібних хазяйчиків, якщо вони усвідомили свої спільні інтереси з пролетаріатом, якщо вони шукають порятунку не у зміцненні одиночного дрібного господарства, а в спільній боротьбі з робітничим класом за цілковите повалення панування буржуазії. І міжнародний соціалістичний пролетаріат своєю дружною і неухильною боротьбою досягне своєї мети.

Але у нас в Росії боротьба йде тепер не за соціалізм, а за політичну свободу. Велика російська революція перебуває в повному розпалі. Гніт самодержавства унеможливив будь-який розвиток країни. Сваволя безвідповідальних чиновників, варварська експлуатація поміщиками селянської маси викликали обурення всього народу. Пролетаріат боровся на чолі народу. Геройським жовтневим страйком він вирвав у ворога визнання свободи. Геройським грудневим повстанням він знищив усяку можливість відтягувати скликання народного представництва. І, хоч як підробляло самодержавство виборчий закон, хоч як мучило, катувало воно кращих борців

за свободу, хоч як томило їх у тюрмах,— все ж таки Державна дума виявилась противником самодержавства.

Тепер народ стоїть напередодні нової великої боротьби. Самодержавство глумиться з народного представництва, знущається з його вимог. Обурення робітників, селян, солдатів дедалі зростає. Від поведінки різних класів суспільства залежить результат великої російської революції.

Ліберальна буржуазія, представлена в Державній думі особливо впливовою партією к.-д., неминуче прагне до того, щоб при демократичному перевороті, який переживає Росія, були урізані, по можливості, права неімущих, і особливо пролетаріату, і тим була утруднена їх боротьба за повне, а не самé тільки політичне, визволення. Це прагнення ліберальної буржуазії так само неминуче породжує її непослідовність і нерішучість у боротьбі за свободу, її вагання між прагненням спертися на народ і боязню його революційної самодіяльності. Проти цих вагань ми поведемо, в інтересах свободи і в інтересах соціалізму, найнещаднішу боротьбу. Найрішучішу відсіч зустрінуть з нашого боку спроби — від кого б вони не виходили — затушувати непримиренну ворожість інтересів народу старому порядкові і інтересів пролетаріату інтересам буржуазії. І всю свою силу спрямуємо ми проти намагань загальмувати народний рух обманом паперових поступок, брехнею примирення між хижаками реакції і революційною, тобто єдино істинною і послідовною, демократією. Пробним каменем цієї послідовності буде для нас особливо прагнення і готовність організувати вільний, дійсно всенародний і масовий, ніякими поліцейськими перепонами не зв'язаний, рух для широкої боротьби поза Думою за політичне і економічне визволення.

В селянстві бачимо ми головного з можливих союзників пролетаріату в справі довершення боротьби за свободу. Всією душею підтримуємо ми до самого кінця боротьбу селян проти поміщицького, напівкріпосницького землеволодіння і проти азіатського політичного ладу Росії. Не поділяючи утопій про можливість

зрівняльного землекористування при капіталізмі, не допускаючи найменшого затушовування відмінності інтересів пролетаря і дрібного хазяйчика, ми будемо відстоювати конфіскацію всіх удільних, церковних, монастирських і *всіх поміщицьких* земель. Ми будемо боротися проти *викупу* — цієї петлі, яку ліберальна буржуазія накидає на шию селянської бідноти. Поки не досягнуто ще перемоги революції, поки не завойовано повністю дійсно демократичну державу, ми будемо остерігати селян від передачі землі в руки поліцейсько-буржуазних органів влади, все одно місцевої чи центральної. Ми будемо відстоювати, при повному проведенні в життя демократичної держави, передачу всіх земель в руки місцевих органів самоврядування. Ми будемо остерігати селян якнайрішучіше від передачі питання про землю на розв'язання недемократичних місцевих комітетів, як-от пропоновані партією к.-д. чиновницько-поміщицькі комісії.

На протязі всього ходу революції ми будемо неухильно відстоювати боротьбу робітників за 8-годинний робочий день, за збільшення плати, за знищення штрафів, одним словом, за всі вимоги нашої партійної програми-мінімум. І в союзі пролетаріату з широкими масами міської і сільської бідноти бачимо ми запоруку нової перемоги революції. Державна дума є непридатна установа для здійснення і закріплення цієї перемоги. Тільки скликані революційним шляхом всенародні установчі збори, обрані загальним, рівним, прямим і таємним голосуванням усіх громадян без різниці статі, релігії і національності і наділені всією повнотою державної влади,— тільки вони спроможні будуть провести в життя повну свободу. Тільки вони створять в Росії... замінять постійну армію загальним озброєнням народу, знищать невиборне і невідповідальне перед народом чиновництво, запровадять повну і необмежену політичну свободу.

До цієї мети будемо ми неухильно прагнути в даній революції. Для цієї мети повинна послужити і Державна дума. Вона повинна допомогти народові організуватися і зрозуміти цілком і до кінця необхідність повалення...

влади. Вона повинна роз'яснити народові все безсилля і всю жалюгідну роль «народного представництва» як нової ширми старого самодержавства. Вона повинна займатися не політичним прожектерством, не складанням мертвонароджених «законопроектів»,— вона повинна звертатися до народу, нещадно розкривати йому всю правду,— нещадно викривати перед ним усі злочини тієї зграї... урядом Росії,— кликати його на боротьбу, витриману, стійку, уперту її узгоджену боротьбу. І, якщо цього завдання не зуміє або не зважиться виконати Державна дума в цілому,— його виконаємо ми в союзі з дійсно революційними групами або членами Думи.

Перемога народу недалеко. Справа свободи в надійних руках. Пролетаріат стоїть на своєму посту, збираючи сили, гордо відкидаючи жалюгідних провокаторів, які намагаються викликати його на одиночний бій,— об'єднуючи і згуртовуючи навколо себе мільйони і десятки мільйонів пригноблених і експлуатованих, *які вічно трудяться і вічно бідують.*

І хоч яка слаба, хоч яка нечисленна наша група в Державній думі — ми знаємо, що за цією групою стоїть і в зв'язку з нею бореться багатомільйонний пролетаріат, передовий загін всіх трудящих і експлуатованих мас. Він переможе у своїй боротьбі. Він не залишить каменя на камені з потворної будови самодержавства, яке терзає Росію».

Чи правильно вчинили наші товариші депутати в Думі, відкинувши цей проект?

З формальної точки зору,— правильно. Вони повинні, за статутом, зважати на ЦК, а не на «сторонніх».

З фракційної точки зору,—правильно. Другий проект виходив з «чужого» (за колишніми фракціями) табору.

Ну, а з партійної точки зору? Чи правильно було відкинути вказівки на бажаність більш ясного визначення соціалістичних цілей партії та її міжнародного характеру? — на рух поза Думою? — на необхідність ясного розмежування перед народом думських партій? — на обов'язковість точного поділу пролетарського і дрібнобуржуазного вчення? — на важливість захисту робіт-

ничою партією селян *від* кадетів? — на більш ясний і повний виклад наших найближчих вимог?

Чи правильно вчинили наші товариші або наш ЦК, сказавши в декларації «зробити Думу органом загальнонародного руху» замість затвердженої з'їздом формули: зробити Думу *знаряддям революції?*

Чи правильно вчинили вони, зробивши по всіх зазначених пунктах явний *крок вправо* від резолюцій і рішень Об'єднавчого з'їзду нашої партії?

Нехай добре подумають про це всі організації і всі члени нашої партії.

«Эхо» № 1, 22 червня 1906 р.

Друкується за текстом газети «Эхо»

«ЩО РОБИШ, РОБИ СКОРІШЕ!»

Сьогодні дві газети, що не належать до вуличної преси, жадібної до брехливих новин, а саме: «Наша Жизнь» і «Мысль» [107], повідомляють важливі вісті про вирішену, нарешті, відставку міністерства Горемикіна. Склад нового кабінету намічено такий: Єрмолов — прем'єр; Урусов — міністр внутрішніх справ; Герценштейн — фінансів; Тімірязєв — торгівлі; Стахович — земельних справ; Кузьмін-Караваєв — юстиції; Набоков — закордонних справ. Народну освіту, як передбачається, «візьме» Гейден, а міністерство шляхів — теперішній міністр або начальник Миколаївської залізниці Шухтан.

Отже,— старі бюрократи в союзі з октябристами і з правими кадетами, переважно з чиновних, тобто вчорашніх бюрократів (Урусов — колишній товариш міністра внутрішніх справ, Кузьмін-Караваєв і Набоков — генерал і камер-юнкер).

Обидві названі вище газети повідомляють також, що між «партією центру» в Державній раді (тобто компанією чиновників середнього роду між чорносотенцями і правопорядочниками [108]) і кадетами відбувались останнім часом жваві переговори.

Припустімо, що все це правда. Ми *мусимо* припустити, що це правда, поки не доведено протилежне,— бо джерело відомостей порівняно надійне, а факт з неминучістю випливає з усіх попередніх подій.

Що ж, чиї погляди підтверджує отакий склад міністерства або отакі переговори кадетів з погромниками?

Пригадайте, як на мітингу в домі Паніної (9 травня) соціал-народник п. Мякотін заперечував соціал-демократові, що в *угоді* з погромниками обвинувачувати кадетів несправедливо. Пригадайте, як наші с.-д. правого крила, з Плехановим на чолі, кричали, що розмови про зраду і угоду безпідставні і передчасні.

Переговори — початок угоди, заперечував тоді п. Мякотіну с.-д. Угода, це — закінчені переговори *. І ось тепер факт переговорів підтверджений. Угода йде на лад.

А куди поділася повна амністія, забезпечення свобод, знищення Держ. ради? Говорилося *про це* на переговорах кадетів з погромниками? Газети мовчать про це. І всі ми знаємо, що *ультимативних* умов *спочатку* забезпечити ці заходи, а потім скласти кадетський кабінет *ніколи не ставили* рицарі «народної свободи». Якраз те, що менш важливе, що робиться за спиною народу, що дає портфелі і містечка,— висунути на перший план. Якраз те, що істотне для народу,—відсунути. Кадети в міністерстві «боротимуться» за амністію і за свободу — такою відповіддю затикатимуть тепер рота наївним простачкам, які пускали в народ лозунг підтримки «відповідального» міністерства. Відповідальним буде це міністерство, як і раніше, перед законами, що лишаються старими, погромними, та ще перед зоряною палатою або камарильєю, що їх призначила. А під «боротьбою» за амністію і за свободу кадети розуміли вчора і розумітимуть завтра переговори Родичевих з Набоковими, Набокових з Урусовими, Урусових з Горемикіними, Горемикіних з Треповими.

Проте — не буває лиха без добра. Міністерство погромницько-октябристсько-кадетське швидко рушить справу вперед, а саме: кадетів до політичного краху; народ до звільнення ще від однієї шкідливої ілюзії; хід політичних подій до революційної розв'язки.

Написано 21 червня (4 липня) 1906 р.

Надруковано 22 червня 1906 р. в газеті «Эхо» № 1

Друкується за текстом газети

* Див. цей том, стор. 89. *Ред.*

КОРИСНА ПОЛЕМІКА

Довге повідомлення горемикінського уряду про «заходи до поліпшення побуту селянства» присвячене більш як наполовину полеміці з селянськими поглядами і з народними розмовами («чутками», за зневажливим висловом горемичників). Полеміка ця надзвичайно корисна. Горемикінський уряд сперечається з «російським селянством», називає «невірними» його погляди, доводить селянам, що їх вимоги і плани «противні насамперед вигодам самого селянства».

Ось це похвально, панове Горемикіни, що ви пробуєте діяти словом переконування! Давно б так. Ніж різкою, та нагаєм, кулею або прикла́дом, зверталися б ви, справді, до селянства з доводами. Урядове повідомлення передрукують мало не всі газети, його прочитають селянам і священики, і земські, і волосні старшини, і урядники. А селяни поміркують над цим повідомленням. Селяни повчаться в уряду уму-розуму, як слід їм розуміти свої справжні вигоди. І, подумавши та повчившись в уряду, селяни більшістю голосів вирішили б, на чиєму боці правда. Добре б, якби було так. Але надто вже недобре буває, коли Горемикіни та їхні слуги однією рукою селян б'ють, калічать і вбивають, а другою рукою — затикають їм рота «повідомленнями» про правильне розуміння селянських вигід. Селянські газети закриваються, селянські ходоки і члени Селянської спілки сидять по тюрмах або в Сибіру, села наводнені військами, наче ворожі області,— а горемикінський

уряд посіченому і побитому селянству підкладає повідомлення про те, що січуть їх і б'ють для їхньої ж власної користі!

Корисне повідомлення! Чудовий вплив справить воно на селян. Уряд взяв на себе частку роботи Трудової або селянської групи в Думі. Цій групі слід було б звернутися до народу, розповісти про вимоги селянських депутатів у Думі відносно землі для селян, розповісти про відповідь уряду на ці вимоги. Трудова група не зібралася ще зробити цього. Уряд прийшов їй на допомогу. Розумний наш уряд. Він сам надрукував повідомлення до всього народу і розповів про селянські вимоги.

Тепер навіть у найглухіших селах, навіть у таких, де не чули про Селянську спілку і про селянських депутатів у Думі (коли є такі села,— а втім, напевно, є, бо ж дика наша країна), навіть там прочитає попик або старшина повідомлення уряду. Зберуться селяни, прослухають мовчки, розійдуться. А потім зійдуться самі, без начальства. І почнуть міркувати. Почнуть обговорювати урядове запевнення, що чиновники і уряд не обстоюють вигоди поміщиків. Посміються. Скажуть: знає кішка, чиє сало з'їла! Поговорять про те, що добровільне відчуження землі поміщиками, та ще через посередництво чиновників, вигідніше для селян, ніж примусове відчуження (може й без викупу). Посміються. Скажуть: як це ми, дýрні, досі не помітили, що вигідніше нам поміщиків та чиновників слухатися, ніж самим вирішувати всі справи?

А, може, і не тільки посміються селяни? Може, поміркують і ще де про що, не тільки із сміхом, але й із злобою? Може, зроблять собі висновок не тільки про те, де правда і де неправда, але й про те, як добитися правди?..

Розумний наш уряд!

А втім, кадетський голова Держ. думи, п. Муромцев, не велить вживати цього слова: уряд. Це невірно, бачите. Дума — теж частина уряду. Треба казати: міністерство. Тоді вийде зовсім «як у хороших панів»: Дума — законодавствує, міністерство виконує; Дума є частина уряду.

Любий п. Муромцев! Любі кадетики! Вони так акуратно визубрили німецькі підручники державного права. Вони знають діло краще за Горемикіна, який у повідомленні *ні слова не сказав про Думу,* а весь час говорив про *уряд*. Хто має рацію: Горемикін чи Муромцев? Як треба казати: міністерство чи уряд?

Горемикін має рацію. Він з властивої йому якості... гм! гм! з властивої йому тонкості розуму — ...ненароком сказав правду. Муромцеви з властивої їм професорської вченості говорять пристойну брехню.

Селяни вчитимуться уму-розуму від Горемикіна, а не від Муромцева. Вони захочуть порахуватися не з міністерством, а з урядом. І вони матимуть рацію.

«Эхо» № 1, 22 червня 1906 р.

Друкується за текстом газети «Эхо»

ДОПОМОГА ГОЛОДУЮЧИМ І ДУМСЬКА ТАКТИКА

Сьогоднішні газети повідомляють, що в середу 21-го червня відбулося засідання з'єднаних бюджетної і продовольчої комісій Державної думи. Обговорювалась пропозиція міністрів внутрішніх справ і фінансів про асигнування 50 мільйонів на допомогу голодуючим. «Комісія постановила запропонувати Держ. думі асигнувати на найближчі потреби 15 млн. карб. і запозичити їх з поточних рахунків та запропонувати міністерству подати свої міркування щодо скорочення видатків за поточним кошторисом на зазначену суму. Пропозиція міністерства про внутрішню позику в 50 млн. карб. відкинута» («Речь», 22 червня).

Питання про асигнування грошей на допомогу голодуючим має величезну вагу. За всіма стадіями цього питання кожний свідомий громадянин повинен стежити з непослабною увагою.

Нагадаймо, насамперед, що спершу виникло питання в Державній думі таке: чи можна давати гроші урядові погромників, чи слід самій Думі взяти всю справу допомоги голодуючим у свої руки? Депутат Аладьїн спочатку висловився за правильне, тобто друге вирішення питання. Він запропонував обрати думські комісії, послати думських депутатів на місця, звернутися до «вільних установ», зосередити у них і гроші і всю справу допомоги голодуючим. Ні копійки пп. Гурко і Дурново! говорив Аладьїн при оплесках думської лівої і вигуках: вірно. Аладьїн, як відомо, не вдержався на вірній

позиції. Злетів він високо, а сів на сідало в кадетському курнику. Депутати с.-д. зробили помилку, не взявши слова для громової промови в цьому питанні. Дума прийняла кадетську формулу переходу до чергових справ.

Цим було вирішено по-кадетському, по-поміщицькому, по-ліберальному основне принципіальне питання. Дума відмовилася стати знаряддям революції в цій справі. Дума побоялася народу, злякалася звернення до народу. Дума в принципі згодилася залишити справу допомоги голодуючим за пп. Гурко і погромниками-міністрами. Кадетська дума показала цим, що вона хоче не боротися з народом проти погромників, а лише тиснути на погромників за допомогою народу, лише приборкати трохи погромників, не усуваючи їх зовсім.

Настала друга стадія питання. Як же будуть тепер кадети тиснути на погромників? Почалася торгівля між думською комісією і міністрами. На засідання комісії 21 червня прибули міністри внутрішніх справ і фінансів. Дума, яка не захотіла мати справу з народом і з «вільними установами», не захотіла з ними переговорювати,— почала вести переговори з цими міністрами. «Ні копійки пп. міністрам»— це лишилося фразою. Переговори з пп. міністрами стали ділом. Міністри просили дозволу на позику. Думська комісія відмовила. Вона поставила вимогу, щоб гроші взяли з розпису поточного року, тобто щоб скоротили деякі *шкідливі* видатки і, таким чином, набрали суму на допомогу голодним. Цим тактичним прийомом, цим обхідним рухом Дума захоплює собі деяку часточку права контролювати бюджет держави. Бюджет затверджено без народних представників, а тепер посереднім шляхом досягається перегляд його для скорочення шкідливих видатків і для одержання грошей на корисні видатки.

Така є друга стадія питання. Кадети, тобто партія ліберальних поміщиків, ліберальних буржуа, хочуть контролювати органи старої влади, хочуть підпорядкувати їх своєму впливові, хочуть їх причесати, обмити, причепурити, замінити Столипіних Набоковими, але не хочуть замінити *всі* ці органи і установи старої, полі-

цейської, кріпосницької влади — *вільними установами* народу, вільно обраними службовими особами всього народу. Як дістати гроші на допомогу голодуючим? Кому доручити витрачання цих мільйонів? Три головні відповіді дають на це питання три головні політичні сили сучасної епохи. Уряд поліцейських погромників відповідає: гроші взяти з нової позики, щоб не чіпати нашого поліцейсько-погромницького бюджету. Гроші витрачати нам же, поліцейським і погромникам. Робітничий клас і все свідоме селянство відповідають: гроші зібрати самому народові і самому ж витратити їх через «вільні установи», дійсно всіма обрані, дійсно з брудною поліцією не зв'язані. Скористатися цими вільними установами для широкого, масового руху, спрямованого до переходу всієї влади в державі і всієї «казни» в руки народу. Ліберальні поміщики і ліберальні буржуа («кадети») відповідають: не хочемо ми «вільних установ», боїмося ми їх. Народ піде тоді «занадто» далеко. Залишимося краще при старих погромниках, почистивши та поскрібши їх трошечки. Гроші взяти з їхнього ж бюджету, скоротивши шкідливі видатки. Доручити витрачати ці гроші тому ж урядові погромників, постаравшись поставити його під контроль нас, ліберальних поміщиків.

Ясні відповіді. Ясна позиція уряду, буржуазії і пролетаріату. За ким тільки піде селянство?

Ліберальна буржуазія, кадети, хитається між урядом і народом. Становище тих, що хитаються, двозначне. Легко сказати: взяти гроші з поточного розпису, скоротивши шкідливі видатки! Але гроші потрібні негайно, а на таку операцію потрібна *згода* Держ. ради і глави держави. Значить, кадети розраховують добитися добровільної згоди найвищих чиновників і камарильї. На чому базується розрахунок кадетів? *На можливій угоді про склад майбутнього міністерства.*

Треба дивитися дійсності прямо в очі. Нема чого лицемірити. Нема чого грати в хованки. Асигнування грошей на допомогу голодуючим служить приводом для торгівлі між кадетами і урядом погромників, між кадетами і камарильєю. Поступіться нам, панове погромники, призначте Муромцева у прем'єри замість Єрмоло-

ва,— а ми поступимось вам і дамо, може 15, а може й усі 50 мільйонів на допомогу голодуючим без «небезпечного» (і для вас, погромників, і для нас, поміщиків) звернення до «вільних установ» народу.

Саме такий смисл мають теперішні думські події. Саме такий смисл має сьогоднішня стаття п. Єщина в кадетській «Речи», стаття, яка спеціально схвалена, з маленькими застереженнячками, передовицею «Речи» і яка доводить, що Дума повинна дати гроші урядові погромників, «обставивши це асигнування всіма тими умовами, які може поставити Дума».

Політична ситуація ясна. Перед нашими с.-д. депутатами в Думі постає дуже серйозне завдання. По-перше, вони повинні дати генеральний бій кадетам, коли в Думі обговорюватиметься доповідь бюджетної і продовольчої комісії. Вони повинні зажадати звернення до «вільних установ» народу, розкрити очі селянам на те, чому кадети, серед яких стільки поміщиків, бояться народу, якому потрібна *вся* земля і без *всякого* викупу і вся воля. Вони повинні зажадати голосування своєї резолюції в цьому питанні, щоб закріпити за партією пролетаріату співчуття всіх трудящих мас і щоб виставити відкрито і ясно для всіх всю хиткість і полохливість ліберальних поміщиків.

По-друге, коли кадети провалять пропозицію про звернення до вільних установ, с.-д. повинні дати їм другий бій на дальшій лінії наших укріплень. Треба зажадати пояснень, чому це комісія (бюджетна разом з продовольчою) не опублікувала *всіх* подробиць переговорів з вельмишановними панами міністрами внутрішніх справ і фінансів. Треба добре приготуватися до більш грунтовної і рішучої критики всього бюджету, ніж це зробили кадети в комісії. З думської трибуни залунають тоді голоси, які розкриватимуть нещадно подвійну гру кадетів, викриватимуть усі «таємниці» російського бюджету поліцейських погромників,— бюджету, в якому десятки й сотні мільйонів кидаються на допомогу землевласникам і капіталістам, на воєнні авантюри, на «допомогу» шпигунам і жандармам, на винагороду всяким сановним героям маньчжурської

трагедії, на утримування сили-силенної чиновників, які грабують і утискують народ. З думської трибуни залунають голоси, які налічать не 15 і не 50 мільйонів *шкідливих* видатків.

Кадети хочуть злегка лише покартати уряд. Перед соціал-демократією дадуть відповідь і погромники в першу чергу і самі панове кадети за їх намагання затушувати всю глибину ворожнечі між камарильєю і народом.

Написано 22 червня (5 липня) 1906 р.

Надруковано 23 червня 1906 р. в газеті «Эхо» № 2

Друкується за текстом газети

ПЕРЕГОВОРИ ПРО МІНІСТЕРСТВО

Вчора ми повідомили газетні вісті про проектоване міністерство Єрмолова, Урусова, Набокова, Гейдена та ін. *. Сьогодні «Речь» пише про цей список: «Ті, що складали список, включили до нього членів к.-д. партії, очевидно, лише здогадно; в дійсності к.-д. партія не візьме участі в кабінеті такого характеру».

Дуже добре, панове кадети! Але звідки знає «Речь», що к.-д. партія не візьме участі в такому кабінеті?

Як «звідки», спитає читач. Адже «Речь» і є головний орган кадетів? Правильно. Але ми саме хочемо звернути увагу на те, що такій партії, як к.-д., що мала легальні з'їзди, що панує в Державній думі, партії багатій, «освіченій» і ліберальній, *непристойно,* у високій мірі непристойно, грати в хованки. Чи не пора сказати, що «Речь» є офіціальний і головний орган партії? Чи не пора друкувати резолюції ЦК кадетської партії? Одно з двох, панове: *або* ваша партія офіціально не обговорювала питання, в якому міністерстві вона «візьме участь». Тоді треба прямо так і сказати. Тоді «Речь» повинна говорити не від імені партії к.-д., а від свого імені, тобто «*ми переконані,* що партія к.-д. не візьме участі» і т. д.

Або ваша партія обговорювала офіціально це питання. Тоді треба опублікувати протоколи цього обговорення, бо мовчання ваше підтверджуватиме те, що ви ведете негласні переговори за спиною народу.

---

* Див. цей том, стор. 215—216. *Ред.*

«Сьогодні говорять уже про список чистішого типу», пише також «Речь», наводячи лише імена Єрмолова, Тімірязєва, Гейдена, Стаховича, тобто чиновників і октябристів без кадетів. Отже, *переговори були*. Кадетів запитали — можливо, через «партію центру» в Державній раді — чи підете в таке міністерство? Кадети відповіли: ні, в таке не підемо.

Так, чи що, панове к.-д.? Були переговори чи ні? Говорили ви про те, які *ваші* умови чи ні? Полягали ці умови виключно у призначенні певних осіб у міністри чи також у повній амністії, в гарантії свобод, у знищенні Державної ради, у згоді на загальне виборче право?

Доки партія к.-д. офіціально не дасть повної і цілком точної відповіді на ці питання, доти ми не перестанемо повторювати народові: громадяни, стережіться! За спиною народу ведуться «неофіціальні» переговори членів партії «народної свободи» про продаж по підхожій ціні народної свободи.

Написано 22 червня (5 липня) 1906 р.

Надруковано 23 червня 1906 р. в газеті «Эхо» № 2

Друкується за текстом газети

СЕРЕД ГАЗЕТ І ЖУРНАЛІВ

Тов. Н. Рахметов розмірковує в «Голосе Труда» [109] про «політичні завдання російської соціал-демократії». Чотири шпальти фейлетона присвячені доведенню того, що

«пролетаріатові, як одному з діючих в Росії класів, аж ніяк не вигідно полишити Думу самій собі: це значило б викреслити себе із списку живих політичних сил, це привело б тільки до того, що пролетаріат далеко не використав би російської буржуазної революції в усій доступній для нього повноті».

«Досить тільки так поставити питання, — заявляє Н. Рахметов,— щоб побачити, що двох відповідей на нього бути не може». Цілком вірно, т. Рахметов, але вся біда в тому, що це не «постановка питання», а просто утертий загальник.

Адже «питання» ніколи *так* і не ставилося. *Як* саме ставилося — і ставиться — питання, т Рахметов, проте, очевидно знає, коли з вищенаведеної тиради цілком несподівано робить такий висновок:

«Пролетаріат зобов'язаний — як перед самим собою, так і перед усією країною — не тільки не підтримувати пасивного нейтралітету в справі боротьби Думи з самодержавством, але сміливо і рішуче стати *в цій боротьбі на бік Думи проти уряду*».

Ось тут уже починається «питання». І т. Рахметов сам це розуміє, бо передбачає, що

«газета «Светоч» *, мабуть, поставиться з великим скептицизмом до такої тактики. Ця газета пише: «Бездоганна діалектична схема «революції через Думу» хибує на забуття лише одного

* Нині закритий урядом московський соц.-демократичний орган [110].

буденного прозаїчного факту: того факту, що наявна Дума є установа, яка складається в більшості з буржуазних елементів, що бояться революції і, через це, їй ворожі». Такі міркування можуть бути найкращим показником того, як не слід ніколи і ні в якому разі міркувати соціал-демократові. Соціал-демократ мусить знати, що політична тактика пролетаріату диктується не *настроєм* інших суспільних груп, а тим об'єктивним історичним процесом, який *примусить* ці групи до певних *дій*. Соціал-демократ мусить знати і врахувати, що *повинні* будуть зробити ті класи, з якими йому доводиться мати справу. А ставлячи питання так, він переконується ось у чому: висловлюючи готовність революційно підтримувати Думу проти царизму, пролетаріат *тим самим* змушує Думу до більшої революційної активності. Потрібна значна доза політичної незрілості, щоб не зрозуміти цієї простої «істини»».

Дивне міркування! За т. Рахметовим виходить, що коли навіть наша буржуазія і настроєна контрреволюційно, то її все-таки можна примусити стати революційною.

Для цього, виявляється, треба «охопити Думу вогняним кільцем революційного напору». Тоді перед Думою постане «питання»: «або згоріти, або злитися з загальним полум'ям», «питання про життя або смерть».

Ми дуже боїмося за т. Рахметова; як би т. Плеханов не підчепив його за метафізичну «постановку питання», за невміння поставити найважливіше політичне питання діалектично. Адже кол. меншовики і т. Плеханов так часто протестували проти подібних «або—або» в політичних питаннях. Чому ж неодмінно «або згоріти, або злитися з загальним полум'ям»? Невже т. Рахметов думає, що для фракції пп. Герценштейнів і Набокових немає третього виходу? Ну, а чому б їм, у союзі з більш «пристойними» бюрократами, не спробувати, напр., прорвати це «вогняне кільце революційного напору»?

Ми, наприклад, думаємо, що коли переможно наростаюча хвиля революції і примусить до чого-небудь керівні елементи кадетської партії, то це саме до цього третього виходу, тобто попросту до угоди з бюрократами.

Що «партія народної свободи» в її теперішньому вигляді може «згоріти» в цій справі — це цілком імовірно, але коли ж тт. Рахметови зрозуміють, нарешті, що весь

галас про народну свободу був для кадетів простою підставкою до міністерських портфелів, а зовсім не до тієї «боротьби з царизмом», яку стараються так безуспішно нав'язати їм тт. Рахметови. І взагалі: хазяї Думи — поки що — кадетський центр; ви хочете *цю* Думу «охопити вогняним поясом революційного напору». Це — дуже добре, це безумовно важливо і потрібно. Але чи не слід при цьому безустанно попереджати «тих, що напирають», що вони своїм напором неминуче... випруть теперішніх хазяїв Думи в обійми бюрократів? Чи не слід, т. Рахметов?

Написано 22 червня (5 липня) 1906 р.

Надруковано 23 червня 1906 р. в газеті «Эхо» № 2

Друкується за текстом газети

ХТО ЗА СОЮЗИ З КАДЕТАМИ?

Буває іноді, що досвідчені і обережні політичні діячі, добре розуміючи серйозну відповідальність за всякий скільки-небудь важливий політичний крок, посилають вперед, немовби на розвідки, молодих і необережних вояк. «Туди розумного не треба», говорять собі такі діячі, дозволяючи молодикам вибовкати дещо зайве, щоб таким способом позондувати грунт.

Тов. Н. Рахметов у «Голосе Труда» справляє враження саме такого молодика, що виконує наперед визначену йому місію. І саме тому така цілком несерйозна стаття, як стаття т. Рахметова,— ми посміялися з неї уже вчора * — набуває з одного, певного, боку безсумнівного політичного значення. Якщо в такому впливовому органі наших с.-д. правого крила, як «Голос Труда», друкуються, без жодного застереження редакції, статті, що кличуть соціал-демократію до союзу з кадетами,— значить, є серйозна хвороба в нашій партії. Хоч би як приховували ознаки цієї хвороби обережні, досвідчені, спритні люди, хвороба все-таки дає себе знати. Замовчувати її було б величезним злочином.

Основна помилка опортуністів соціал-демократії полягає в нерозумінні того, що значить рішуча перемога буржуазної революції. Принижуючи, як і всі опортуністи, вчення революційного марксизму і роль пролетаріату, як авангарду, наші російські опортуністи раз у раз збиваються на ту помилкову думку, нібито неми-

---

* Див. цей том, стор. 227—229. *Ред.*

нучим «хазяїном» буржуазної революції є ліберальна буржуазія. Вони зовсім не розуміють історичної ролі хоча б, напр., Конвенту, як диктатури суспільних низів пролетаріату і дрібної буржуазії, у великій французькій революції. Вони зовсім не розуміють ідеї диктатури пролетаріату і селянства, як єдиної можливої соціальної опори для цілком переможної російської буржуазної революції.

Суть опортунізму — принесення в жертву корінних і тривалих інтересів пролетаріату мішурним і хвилинним його інтересам. В епоху буржуазної революції опортуніст с.-д. забуває значення революційного крила буржуазної демократії і по-рабському схиляється перед успіхами нереволюційного крила тієї ж буржуазної демократії. Істотна різниця між ліберально-монархічною буржуазією (к.-д., п. д. р. [111] і т. п.) і революційною, особливо селянською буржуазною демократією, випадає з його уваги. Сотні, якщо не тисячі, разів указували ми нашим товаришам з правого крила на цю різницю. В проекті більшовицької резолюції до з'їзду * з усією ясністю вказувалось, що ліберальна буржуазія не випадково, а з огляду на корінні інтереси її, прагне до угоди із старою владою, хитається між революцією і реакцією, боїться народу, боїться вільного і всебічного розвитку його діяльності. Треба використати демократичні фрази цієї буржуазії, говорили ми, використати її боязкі кроки, ні на хвилину не забуваючи її «угодовських» і зрадницьких прагнень. Навпаки, селянська демократія з огляду на об'єктивні умови, в які поставлена селянська маса, змушена, незважаючи на відсутність повної свідомості в її рядах, діяти революційно. Корінні інтереси *цієї* буржуазної демократії не штовхають її в даний час до угоди, а змушують боротися рішуче проти старої влади. Щоб не жертвувати корінними інтересами пролетаріату в буржуазно-демократичній революції, треба строго розрізняти ліберальну або «кадетську» і селянську або революційну буржуазну демократію.

---

* Див. Твори, 5 вид., том 12, стор. 215—217. *Ред.*

Цього якраз і не хочуть зрозуміти опортуністи соціал-демократії. А тим часом події блискуче підтвердили і далі підтверджують правильність нашого поділу. І в Думі виділяється селянська демократія, яка змушена зближатися з революцією і прагнути визволитися з-під ярма кадетів. Кадети і октябристи проти трудовиків і с.-д. — ось угруповання, яке *вже склалося* і в питанні про виборні місцеві земельні комітети і в питанні про кадетське «приборкання» свободи зборів.

Товариші з правого крила с.-д. глухі до цих фактів. Захоплюючись ситуацією даної хвилини, вони схильні ототожнювати саме панівну в Думі партію, тобто к.-д., з буржуазною демократією взагалі. Н. Рахметов особливо наївно повторює цю стару помилку меншовиків. Але в той час, як «старі горобці» вміло обминають неприємні висновки з невірних посилок — молоді горобчики бовкають язиком і пробовкуються. Якщо к.-д. являють собою дійсно буржуазну демократію взагалі (а не самі тільки гірші і притому вузькі, верхні верстви буржуазії), то природно, що необхідний для пролетаріату бойовий союз з буржуазною демократією повинен бути союзом з кадетами. Пролетаріат може і повинен бути передовим борцем за перемогу буржуазної революції, строго охороняючи при цьому свою класову самостійність. Але *без* буржуазної демократії він не може довести цієї революції до кінця. З ким же «нарізно йти, разом бити»? з ліберальною чи з селянською демократією?

З лібералами, з кадетами, щебече Рахметов. Що тут думати? Кадети нагорі, вони видніші, вони блищать і шумлять! З кадетами, звичайно, з кадетами! «Кадетам далеко легше хитатися і виляти, — заявляє Рахметов, — коли їх зустрічає огульна недоброзичливість, ніж тоді, коли до них підходять з бажанням *політичної коаліції*... Тисненням громадської думки на кадетів (надсиланням в Думу резолюцій, наказів, петицій, вимог, організацією зборів протесту, *переговорів між робітничою групою і кадетами*) можна зробити далеко більше, ніж неосмисленим, а через те безцільним дебоширством, висловлюючись різко». (Курсив наш.)

Годъ 1-й изданія. С.-ПЕТЕРБУРГЪ. Цѣна № 3 коп.

ЭХО

№ 3. Суббота, 24 іюня 1906 г. № 3.

ОТКРЫТА ПОДПИСКА на ежедневную газету „ЭХО“.

Каждое воскресенье будутъ помѣщаться въ газ. „Эхо“ объявленія Книгоиздательствъ и книжн. магазиновъ

Кто за союзы съ кадетами?

Вопросы дня.

Среди газетъ и журналовъ.

Государственная Дума.

Перша сторінка газети «Эхо» № 3, 24 червня 1906 р. з передовою статтею В. І. Леніна «Хто за союзи з кадетами?»

Зменшено

Оце — цільний висновок, за який Рахметов цілком заслужив похвального листа з написом: «від вдячних більшовиків». Політичні союзи з кадетами, переговори с.-д. з ними — який це ясний і чіткий лозунг! Нам лишається тільки подбати про те, щоб якнайбільше поширювати цей лозунг меншовиків серед робітничої партії, і поставити перед робітниками питання: *хто за союзи з кадетами?* — Хто скільки-небудь знає пролетаріат, той не стане сумніватися в тому, яка буде відповідь.

В тому ж номері «Голоса Труда» вміщена вірна по суті пересторога ЦК РСДРП проти злиття с.-д. з трудовиками. Але «Голос Труда» зробив ведмежу послугу ЦК нашої партії, перетворивши його пересторогу в прикриття проповіді, спрямованої до союзу с.-д. з кадетами! Не можна було сильніше компрометувати соціал-демократію, як цим вчинком: поєднати — повторюємо, по суті справедливу — заяву *проти злиття* с.-д. з революційною буржуазією з проповіддю *союзу* с.-д. з опортуністичною буржуазією!

І в який момент зібралися проповідувати цей союз наші меншовики? В такий момент, коли *розпадається* союз революційної і опортуністичної буржуазії, союз трудовиків і кадетів. Що й казати, саме впору пішов у похід наш добрий Н. Рахметов. Якраз тоді, коли — не без допомоги с.-д.— трудовики стали відокремлюватися від к.-д., скидати їх ярмо, голосувати проти них, згуртовуватись проти «союзу» кадетів і октябристів. І подібні Рахметови говорять ще з поважним виглядом про революціонізування Думи,— служачи на ділі кадетському опошленню цієї Думи!

Запам'ятайте собі, панове: союзи з кадетами, переговори з ними є найгірший спосіб тиснути на них. На ділі це означатиме не тиснення с.-д. на них, а притуплення самостійної боротьби с.-д. Революціонізує Думу і «тисне» на кадетів саме той, хто нещадно викриває кожний невірний їх крок. Відмова в підтримці за ці невірні кроки далеко більше тисне на кадетську Думу, ніж переговори з кадетами для їх підтримки. Робітнича група відмовилася голосувати за адрес-відповідь: його обкраяли кадети. Робітнича група відмовилася

підтримати кадетів. Вона принизила цим кадетів в очах народу і пересунула морально центр народної уваги з кадетів на «ліве» ядро Думи. Нещадно плямуючи половинчатість *кадетської* Думи, ми тим самим революціонізуємо і Думу, і — що́ ще важливіше — народ, який вірить у Думу. Ми тим самим заклика́ємо скинути ярмо кадетів, заклика́ємо діяти сміливіше, рішучіше, послідовніше. Ми тим самим розколюємо і кадетів, вносячи вагання в їх ряди спільним натиском с.-д. і трудовиків.

Ми ведемо політику пролетаріату, як передового борця в революції, а не як прихвосня найбільш боязких і жалюгідних верхів ліберальної буржуазії.

Написано 23 червня (6 липня) 1906 р.

Надруковано 24 червня 1906 р. в газеті «Эхо» № 3

Друкується за текстом газети

КАДЕТСЬКА ДУМА ДАЛА ГРОШЕЙ УРЯДОВІ ПОГРОМНИКІВ

Це мусило статися, і це сталося. З учорашнього дня є така часточка в бюджеті самодержавного уряду погромників, яка *затверджена* «народними», з дозволу сказати, представниками. Тільки перший крок важкий, каже французьке прислів'я. Або по-нашому: перша чарочка колом, друга соколом, а решта — дрібними пташечками. Перша чарочка випита кадетами вкупі з самодержавниками.

Відтворимо точніше весь хід цієї історичної події. Міністри внутрішніх справ і фінансів попросили у Думи асигнувати 50 млн. карб. на допомогу голодуючим. Без постанови Думи міністри, «*по закону*», не могли б дістати цих грошей, не могли б узяти в свої руки продовольчої кампанії. Про те, кому вести цю кампанію, міністри не запитували Думу: «*по закону*» ця справа і без того в руках уряду погромників. Про те, звідки дістати гроші, міністри у своїй пропозиції теж не говорили: «полишити міністрові фінансів вишукати» і тільки. Лише в комісії міністри висунули саме позику, як спосіб дістати гроші. А вчора на засіданні Думи міністр фінансів прямо заявив: «Компетенція Держ. думи полягає в тому, щоб дати повноваження на вишукання джерел, а порядок на вишукання (цитуємо за «Речью» і знімаємо з себе відповідальність за стиль) належить верховному правлінню». Отже, міністрам власне треба було від Думи одержати асигновку взагалі, а про джерела вони менше турбувалися.

В Думі зараз же намітилося два основні вирішення питання, вказані нами позавчора *. Кадети висловилися за асигнування 15 млн. карб., з тим, щоб зажадати звіту на витрату їх і віднести цю суму за рахунок «очікуваних заощаджень» за розписом 1906 року. Тільки й усього. І міністр фінансів вельми холоднокровно відповів кадетам: «якщо Держ. дума ухвалить постанову надати 15 млн. карб., то міністерство фінансів відпустить їх, але відпустить *не в рахунок заощаджень,* а в рахунок інших забезпечених видатків». Зробивши видаток, міністр «прийде все-таки в Держ. думу і скаже: ви нас примусили зробити видаток, для якого ми остачі не знайшли».

Справа, значить, цілком ясна. Міністр прямо наплював в обличчя кадетській Думі: дозволом взяти 15 млн. карб. ми скористаємося, а відносно «заощаджень» ваша постанова — пустий звук. Міністр не соромиться заявити, що заощаджень не буде. Міністр не соромиться заявити, що одержувати гроші за асигновками Думи він згоден, а на поради Думи відносно «заощаджень» він плює.

Яку ж роль *фактично* відіграла кадетська Дума? Роль *понятих,* покликаних поліцією для схвалення її дій по витрачанню награбованих з народу грошей. «По закону» потрібен підпис понятих на асигновці грошей. Поліція зажадала. Кадетська Дума підписалась. Поліції тільки цього й треба було. А що поняті покозирилися,— то це дурниці.

Роль поліцейських понятих відіграла саме *кадетська* Дума. Депутати с.-д. зайняли зовсім іншу, правильну позицію. Їх виступ був якраз у тому дусі, як намічали ми позавчора. «Я говорю, панове,— прекрасно сказав тов. Рамішвілі,— що коли ми відпустимо хоч одну копійку в руки уряду, то до народу ця копійка ніколи не дійде». І в своїй резолюції, надрукованій нами вчора, с.-д. цілком вірно заявили, що неприпустимо давати гроші самодержавному урядові, що Держ. дума повинна утворити *свій* продовольчий комітет, послати на місця своїх членів, залучити «вільні громадські організації».

---

* Див. цей том, стор. 220—224. *Ред.*

С.-д. зробили із своєї резолюції революційне звернення до народу, яке бичує уряд, як «справжнього винуватця голодовок», що марнує народні гроші, кидає їх на війну з народом. С.-д. зажадали *знищення* видатків на жандармерію, політичну поліцію, стражників і т. д., зажадали *скорочення* утримань і пенсій сановних дармоїдів і *перевірки* готівки та рахунків казначейства. Цілком правильно також зажадали вони обернення на допомогу голодним прибутків з кабінетських, удільних, церковних, монастирських маєтків. С.-д. виступили з прямим обвинуваченням проти всієї старої влади і всіх її органів взагалі, а також з критикою всього бюджету.

Яке ж було голосування? Кадети, звичайно, перемогли. За с.-д. голосували трудовики, за одностайним свідченням ряду газет (іменних голосувань, *на жаль,* не було). Політичне групування ще і ще раз визначається виразно. Октябристи і кадети за угоду із старою владою. С.-д. і трудовики рішуче проти. Дружним виступом с.-д. не тільки повели за собою селян, але навіть внесли деякий розкол в ряди к.-д.: посоромився ролі поліцейського понятого не тільки лівий Галецький, але й правий Кузьмін-Караваєв. Кадети і тільки кадети провели ганебне рукоприкладство «народних представників» до асигнування грошей в руки погромників.

Принципіальне значення цього рукоприкладства кадетської Думи величезне. Наївні люди і короткозорі політики частенько говорять: обвинувачувати кадетів у зраді й угоді з бюрократією безпідставно, передчасно. Але асигнування грошей в руки уряду погромників є саме така—і вже не перша, строго кажучи,—угода. Подивіться, якими жалюгідними викрутами виправдують себе кадети. Це — компроміс, кричить «Наша Жизнь», але він виправдується тимчасовими обставинами.— Звичайно, панове, всі компроміси буржуазії з поліцейським самодержавством завжди пояснювались тимчасовими обставинами.

Але селянам треба допомогти негайно! — Чи не зрадили селян селянські депутати, га, панове кадети? Адже селянські депутати голосували проти, знаючи краще за

вас, куди йдуть гроші через поліцейські руки. І чому сама Держ. дума не могла взятися за справу?

Це утопічно, це нездійсненно, треба зважати на існуючу організацію, поки вона не змінена по закону,— кричать в один голос Гейдени, Коковцови, Мілюкови і навіть бернштейніанці «Нашей Жизни».— Так, панове, буржуазія завжди вважає утопією усунення всіх органів старої влади, бо буржуазії потрібні ці органи проти пролетаріату і проти революційного селянства. В поліцейсько-класовій державі завжди буде сила «невідкладних» витрат: треба ж годувати раз найнятих чиновників, треба ж платити по зроблених замовленнях і т. д., і т. п. Завжди буде в наявності і «існуюча організація» (саме: поліцейсько-чиновницька), яку «не можна» змінити відразу, без згоди Державної ради *і т. д. і т. п.*

Такі відмовки завжди будуть. Такими відмовками скрізь у світі годують довірливий народ ліберальні буржуа. Такі відмовки є природним прикриттям буржуазної зради справи народної свободи.

Проти всієї цієї лицемірної гри завжди виступатиме пролетаріат. Він кликатиме народ до боротьби проти всіх органів і установ старої влади, до боротьби через вільні організації робітничого класу і революційного селянства.

Написано 24 червня (7 липня) 1906 р.

Надруковано 25 червня 1906 р. в газеті «Эхо» № 4

Друкується за текстом газети

СЕРЕД ГАЗЕТ І ЖУРНАЛІВ

«Речь» глибоко обурена тим, що в зв'язку з розмовами про напівкадетське, напівбюрократичне міністерство ліва преса заговорила про торгашеську угоду між кадетами і камарильєю, про зраду, яка неминуча при такій угоді.

«Чи треба доводити брехливість і безглуздість цих тверджень?» — обурюється «Речь».

Виходить, що треба, пп. кадети, і дуже навіть треба, тому що в цій самій статті («Голод і політика») ми читаємо:

«Боротьба ця (Думи з теперішнім міністерством), повільна і важка, привела, проте, до того, що питання про відповідальний кабінет із галузі абстрактних міркувань перейшло на грунт конкретної дійсності і обговорюється тепер як одна з реальних можливостей».

Дуже добре. Ну, а питання про знищення Державної ради, питання про амністію, питання про загальне і т. д. виборче право, всі *ці* питання теж являють *уже* собою «реальні можливості»? Адже ж, безперечно, ні? Бо ж про це, поки що, й розмов ніяких немає.

А раз це так, то нічого не вдієш: «мусиш доводити».

Написано 24 червня (7 липня) 1906 р.

Надруковано 25 червня 1906 р. в газеті «Эхо» № 4

Друкується за текстом газети

КАДЕТСЬКІ ПІДГОЛОСКИ

Вчора ми надрукували головні резолюції п'ятого з'їзду польської соціал-демократії [112]. Польські товариші, що увійшли тепер в нашу партію, від 25 до 30 тисяч членів партії, рішуче висловились проти тактики ЦК щодо Держ. думи. Засудивши цю тактику взагалі, вони не вважали навіть за потрібне спинятися на окремих помилках, що випливають з невірної тактики, як-от горезвісна підтримка кадетського міністерства. Але само собою розуміється,— і ті, хто був на польському з'їзді, дуже добре знають це,— що до цієї «підтримки» польські с.-д. ставляться безумовно негативно. Конференція всіх петербурзьких соціал-демократів теж рішуче відкинула підтримку кадетського міністерства [113]. Обласна конференція с.-д. центрального Московського району так само висловилась проти неї [114].

На Петербурзькій конференції було представлено близько 4 тис. членів партії, на Московській обласній — близько 14 тис. Отже, близько 20 тис. членів партії, тобто більша половина її (на останньому з'їзді було представлено 31—33 тисячі членів), *засудили тактику ЦК в питанні про підтримку думського міністерства.* Більшість партії — проти підтримки. Наше внутріпартійне міністерство, тобто ЦК нашої партії, перестало виражати волю партії: його елементарним політичним обов'язком є прискорити скликання негайного екстреного з'їзду. Інакше він попаде в становище купки людей, які чіпляються за партійну владу з допомогою *формаль-*

них зачіпок і зволікань, всупереч вираженій уже *по суті* волі партії. В усякому разі, партія зуміє тепер добитися з'їзду.

Засуджену більшістю партії тактику підтримки думського, *тобто кадетського,* міністерства і далі відстоюють меншовики (хоча частина їх, як показали дискусії в Пітері, в цьому питанні зуміла зайняти самостійну позицію і відвернутися від опортунізму). Спинимося ще раз на розгляді ходячих доводів с.-д. правого крила.

Добитися думського міністерства, кажуть нам, значить «вирвати владу з рук камарильї», «зробити виконавчу владу відповідальною перед народним представництвом»; це є «перехід від мнимоконституційного ладу до дійсної конституції» («Голос Труда», № 5).

Це — *величезна брехня.* Думське, тобто кадетське, міністерство буде призначене (якщо вимогу кадетів задовольнять) саме *камарильєю.* Але чи можна називати вириванням влади призначення камарильєю ліберальних міністрів? Призначаючи міністрів власною волею, камарилья в будь-який момент може усунути їх: камарилья не віддає влади, а *грає в дільбу влади,* камарилья *пробує,* підійдуть до неї ліберальні лакеї чи ні. Розумні члени камарильї, як, напр., Побєдоносцев і Трепов (за повідомленнями деяких газет), прямо так і розраховують: призначити ліберальних міністрів нам найзручніше. Цим ми заспокоїмо не тільки кадетів (тобто більшість Думи), але й кадетствуючих с.-д. А неприємних міністрів позбутися далеко легше, ніж хоча б Думи. Ми виграємо час, сплутаємо карти, внесемо величезний хаос, взаємне недовір'я, гризню за міністерські портфелі у праву, тобто більшу половину Думи, ми замутимо воду, ми проведемо за ніс кадетів так само, як провели їх у питанні про допомогу голодуючим. Ми змусили їх там «добровільно» відіграти роль поліцейських понятих — от точнісінько так ми змусимо їх на міністерському посту відіграти роль поліцейських лакеїв.

Хто хоч трохи обізнаний з історією російських кадетів, а також «кадетів» в інших країнах, той знає, що камарильї завжди вдавалося провести за ніс ліберально-монархічних буржуа. Щоб не допустити цього,

є тільки один засіб: розвиток *самостійної* політичної свідомості пролетарів і революційних селян. І якраз оцю свідомість і затемнюють та засмічують праві с.-д. Саме для того, щоб зберегти в революційних класах повну ясність політичної свідомості і повну бойову самостійність, треба нам, с.-д., лишити самих кадетів плутатися коло ніг камарильї заради містечок міністрів. Заплутати в цю справу пролетаріат було б зрадою інтересів пролетаріату і інтересів революції.

Коли б камарилья призначила кадетів міністрами, то вона зробила б «виконавчу владу відповідальною перед народним представництвом» («Голос Труда»).

Це — величезна брехня. Коли кадетські професори говорять її — їм бог простить. Коли с.-д. повторюють її, то це непростимо. Виконавча влада відповідальна, шановні підголоски, не перед «народним представництвом», а перед *законодавчою владою*. Запам'ятайте це. Тепер ми пояснимо вам далі. Кому належить тепер в Росії законодавча влада? 1) Верховній владі; 2) Держ. раді; 3) Держ. думі.

Чи зрозуміли ви тепер свій промах? Кадетські міністри будуть відповідальні і перед Думою, і перед Державною радою, і перед камарильєю. Змальовувати справу так, що вони відповідальні тільки перед Думою, значить *брехати* народові.

Підемо далі. Яке буде становище міністрів, відповідальних перед найрізнішими установами? Фальшиве становище. Міністри повинні будуть *пильнувати і охороняти* всі існуючі закони, поки вони не змінені всіма переліченими вище трьома законодавчими інстанціями. Недаремно через те кадетські красномовці, як-от Родичев, уже зараз розпинаються в Думі, галасуючи, що вони — щит династії. Кадети знають, де раки зимують. А праві с.-д. співають з чужого голосу, а діла не розуміють.

Чому для кадетів тепер центром агітації стало міністерство? Чому вони не кричать так само завзято, і часто, і голосно: геть Державну раду? геть *такі-то закони,* що заважають народному представництву стати законодавчою владою? Чому вони в *тисячу разів слабше*

агітують за повну амністію, за повну свободу, за загальне виборче право, ніж за міністерські містечка? Чи подумали ви про це? Ні, ви не подумали про це. Кадети стукають насамперед у задні двері, тому що вони *не хочуть* повної свободи (згадайте їхні законопроекти про збори), *не хочуть* повного знищення Державної ради (згадайте верхню палату в *їхній* програмі), перед якою вони *теж* будуть відповідальні і *так само,* як перед Думою, *і так далі.* Кадети не хочуть поставити вимогу *спочатку* дати повну амністію, *спочатку* знищити Державну раду, *спочатку* провести повну свободу, *спочатку* дарувати загальне і т. д. виборче право, а *потім* призначити їх міністрами. Чому кадети не хочуть цього? Тому, що вони знають, де раки зимують, а кадетські підголоски не знають цього.

Кадети кажуть: от коли ми будемо міністрами, тоді *ми* й будемо *боротися* за всі ці свободи! Адже відразу не можна. А підголосок вірить і старається...

Кадет розуміє, що міністр відповідальний перед тим же старим, поліцейським, російським законом, відповідальний і перед Думою, і перед камарильєю, і перед Держ. радою. Отже з міністра нічого не візьмеш: я б радий, я б усією душею, та от «там» незгодні, та от Держ. рада ще трошечки упирається. Потерпіть, панове: вже краще за мене, кадета, ніхто не усовістить ні камарилью, ні Держ. раду.

Запам'ятайте собі, підголоску: щоб боротися з цією зрадницькою тактикою кадетів, треба не підспівувати їм, а зберігати повну самостійність, тобто *перестерігати* пролетаріат і селянство від довір'я до кадетів, від повторення кадетських лозунгів. Своєю ж тактикою ви *утрудняєте* самостійну боротьбу робітничого класу і революційного селянства. Ви продаєте революційне первородство за сочевичну юшку кадетського реформізму.

Нам немає потреби роз'яснювати так само докладно *третю брехню,* нібито призначення камарильєю кадетських міністрів є «рішучий перелом», є перехід до «дійсної конституції». Читач сам бачить тепер, що від призначення Треповим Родичева в міністри не міняється навіть *писана* конституція. Говорити ж про переміну внаслідок

такого призначення *дійсної* конституції — значить зовсім уже, що називається, зарапортуватися.

Наступним разом ми розберемо другий ходячий довід: «а все-таки кадетське міністерство буде краще. Нема з чого вибирати. Треба підтримувати, щó краще». Ми побачимо, чи соціал-демократичний цей довід і яка йому ціна.

«Эхо» № 5, 27 червня 1906 р.

Друкується за текстом газети «Эхо»

ЩЕ ПРО ДУМСЬКЕ МІНІСТЕРСТВО

«Доводиться вибирати» — цим міркуванням завжди виправдували і виправдують себе опортуністи. Не можна добитися відразу чого-небудь великого. Треба боротися за маленьке, але досяжне. А як визначати досяжність? Згодою найбільшої кількості політичних партій або найбільш «впливових» політиків. Чим більша частина політичних діячів згодна з отаким-то маленьким поліпшенням, тим легше його добитися, тим воно досяжніше. Не треба бути утопістом, добиваючись великого. Треба бути діловим політиком, уміючи приєднатися до вимоги малого, і це мале *полегшить боротьбу* за велике. Ми розглядаємо мале, як *найвірніший етап* у боротьбі за велике.

Так міркують всі опортуністи, всі реформісти на відміну від революціонерів. Саме так міркують с.-д. правого крила про думське міністерство. Установчі збори — вимога велика. Цього зараз не можна добитися. За цю вимогу далеко не всі ще стоять свідомо *. А за думське міністерство стоїть *вся* Держ. дума, значить, величезна більшість політичних діячів,— *значить,* «весь народ». *Доводиться вибирати* — між теперішнім злом і *найменшим* виправленням його, бо за «найменше» виправлення висловлюється найбільша кількість тих, хто взагалі невдоволений існуючим злом. А добившись малого, ми полегшимо собі боротьбу за велике.

* За цю вимогу — менша частина Думи.

Повторюємо: це основне, типове міркування всіх опортуністів в усьому світі. До якого висновку неминуче приводить це міркування? До того висновку, що не треба ніякої революційної програми, революційної партії, революційної тактики. Потрібні *реформи,* і тільки. Не треба революційної соціал-демократії. Потрібна партія демократичних і соціалістичних реформ. Справді: чи не ясно, що *завжди* будуть на світі люди, які усвідомлюють незадовільність існуючого? Звичайно, завжди. Чи не ясно також, що за *найменше* виправлення цього незадовільного становища висловлюватиметься *завжди найбільше* число невдоволених? Звичайно, завжди. Значить, наша справа, справа передових і «свідомих» людей — *завжди* підтримувати *найменші* вимоги про виправлення зла. Це найбільш надійна, найбільш практична справа, а всякі там розмови про якісь «корінні» вимоги і т. п.— самі слова «утопістів», самі «революційні фрази». *Доводиться вибирати* — і завжди треба вибирати між існуючим злом і найменшим з ходячих проектів його виправлення.

Саме так міркували німецькі опортуністи с.-д. Є, мовляв, течія соціал-ліберальна, яка вимагає скасування виняткових законів проти соціалістів, скорочення робочого дня, страхування від хвороб і т. п. За ці вимоги стоїть немала частина її буржуазії. Не відштовхуйте її від себе нетактовними вихватками, простягніть їй руку, підтримайте її — ви станете тоді діловими політиками, ви дасте хоч маленьку, але реальну користь робітничому класові, і потерплять від вашої тактики тільки пусті слова про «революцію». Революції все одно зараз не зробите. *Доводиться вибирати* між реакцією і реформою, між політикою Бісмарка і політикою «соціальної імперії».

Подібно до бернштейніанців міркували французькі міністерські соціалісти. *Доводиться вибирати* між реакцією і буржуазними радикалами, які обіцяють ряд практично здійсненних реформ. Доводиться підтримувати цих радикалів, підтримувати їх міністерства, а фрази про соціальну революцію — сама балаканина «бланкістів», «анархістів», «утопістів» і т. п.

В чому основна помилка всіх цих опортуністичних міркувань? В тому, що в цих міркуваннях *фактично* заміняється соціалістична теорія класової боротьби, як єдиного *реального* рушія історії, буржуазною теорією «солідарного», «суспільного» прогресу. За вченням соціалізму, тобто марксизму (про немарксистський соціалізм не можна тепер і говорити серйозно), дійсним рушієм історії є революційна боротьба класів; реформи — побічний результат цієї боротьби, побічний тому, що вони виражають невдалі спроби ослабити, притупити цю боротьбу і т. д. За вченням буржуазних філософів, рушій прогресу — солідарність усіх елементів суспільства, які усвідомили «недосконалість» тієї або іншої установи. Перше вчення — матеріалістичне, друге — ідеалістичне. Перше — революційне. Друге — реформістське. Перше обгрунтовує тактику пролетаріату в сучасних капіталістичних країнах. Друге — тактику буржуазії.

З другого вчення випливає тактика звичайних буржуазних прогресистів: підтримуй скрізь і завжди, «щó краще»; вибирай між реакцією і крайньою правою з опозиційних цій реакції сил. З першого вчення випливає самостійна революційна тактика передового класу. Ні в якому разі не зводимо ми свого завдання до підтримки найпоширеніших лозунгів реформістської буржуазії. Ми ведемо самостійну політику, висуваючи *лише* лозунги таких реформ, які *безумовно* вигідні інтересам революційної боротьби, які *безумовно* підвищують самостійність, свідомість і бойову здатність пролетаріату. Тільки такою тактикою ми *знешкоджуємо* завжди половинчаті, завжди лицемірні, завжди з буржуазними або поліцейськими пастками реформи згори.

Мало того. Тільки такою тактикою ми дійсно посуваємо вперед справу серйозних реформ. Це здається парадоксом, але цей парадокс підтверджує вся історія міжнародної соціал-демократії: тактика реформістів *найгірше* забезпечує проведення реформ і їх реальність. Тактика революційної класової боротьби найкраще забезпечує і те і друге. *На ділі* реформи вимушуються саме революційною класовою боротьбою, її самостійністю, її масовою силою, її упертістю. Тільки в тій мірі, в якій

сильна ця боротьба,— реальні і реформи, які *завжди* брехливі, дволикі, пройняті зубатовським духом. Зливаючи свої лозунги з лозунгами реформістської буржуазії, ми *ослабляємо* справу революції, *а значить, і справу реформ,* бо ми ослабляємо цим самостійність, витриманість і силу революційних класів.

Інший читач скаже, мабуть: навіщо повторювати цю азбуку міжнародної революційної соціал-демократії? На те, що її забувають «Голос Труда» і багато товаришів меншовиків.

Думське або кадетське міністерство є саме така брехлива, дволика, зубатовська реформа. Забувати її реальне значення, як спроби угоди кадетів з самодержавством, значить заміняти марксизм ліберально-буржуазною філософією прогресу. Підтримуючи *таку* реформу, вносячи її до *своїх* лозунгів, ми *ослабляємо* цим і ясність революційної свідомості пролетаріату, і його самостійність, і його бойову здатність. Підтримуючи *цілком* свої старі революційні лозунги, ми *посилюємо* цим дійсну боротьбу, отже, посилюємо і ймовірність реформи і *можливість повернути її* на користь революції, а не реакції. Все брехливе і лицемірне в цій реформі ми скидаємо на кадетів,— весь можливий позитивний її зміст *використовуємо* самі. Тільки при такій тактиці взаємні підніжки пп. Трепових і Набокових будуть використані нами для того, щоб обох шановних акробатів звалити в яму. Тільки при такій тактиці про нас скаже історія, як Бісмарк сказав про німецьких с.-д.: «Коли б не було с.-д., не було б соціальної реформи». Коли б не було *революційного* пролетаріату, не було б 17-го жовтня. Коли б не було грудня — не були б відрізані всі спроби відмовитися від скликання Думи. Буде ще і інший грудень, який визначить дальшу долю революції...

Післяслово. Стаття ця була вже написана, коли ми прочитали передову в № 6 «Голоса Труда». Товариші виправляють себе. Вони хочуть, щоб думське міністерство *раніше,* ніж узяти в свої руки портфелі, зажадало і добилося — і повсюдного знищення воєнного стану та всяких охорон, і повної амністії, і відновлення всіх свобод. Дуже добре, товариші! Попросіть ЦК вставити

ці умови в його резолюцію про думське міністерство. Спробуйте зробити це самі,— у вас вийде тоді: *раніше,* ніж підтримувати думське або кадетське міністерство, треба зажадати і добитися, щоб Дума або кадети стали на революційний шлях. *Раніше,* ніж підтримувати кадетів, треба зажадати і добитися, щоб кадети перестали бути кадетами.

«Эхо» № 6, 28 червня 1906 р.

Друкується за текстом газети «Эхо»

СЕРЕД ГАЗЕТ І ЖУРНАЛІВ

А втім, «Речь» вважає, що генерал править занадто багато за свою протекцію кадетському міністерству, і заявляє, що від принципу примусового відчуження землі на користь селян і від повної амністії кадети не відмовляться ні за які портфелі. Нам здається, що генералові, як практичному державному діячеві, не резон розладжувати угоду заради принципів. Адже примусовому відчуженню, за кадетським планом, підлягає далеко не вся земля, а лише стільки її, скільки треба нарізати селянам, щоб вони могли тягти державне тягло; далі, власники відчужуваної землі одержать за неї чистими грішми «за справедливою оцінкою», а з грішми тепер далеко легше управлятися, ніж з землею, що вже перестає давати прибуток через уперте небажання селян обробляти її для інших. А щодо амністії, то кадети ж уже виконали свій обов'язок перед країною, довівши до відома верховної влади одностайне бажання народу бачити в'язнів і засланців на волі, і, щоб не посягати на невід'ємну прерогативу корони в цій справі, вирішили провалити законопроект про амністію, який збирається внести в Держ. думу Трудова група. Якого ж ще дідька треба ген. Трепову? Облиште ж торг, генерале, і «без журби, без думи згубної, без даремних і пустих вагань» вручіть віжки новому кучерові: адже «крайні засоби», як і раніше, залишаться у вашому розпорядженні на випадок невдачі...

Написано 27 червня (10 липня) 1906 р.

Надруковано 28 червня 1906 р. в газеті «Эхо» № 6

Друкується за текстом газети

СЕРЕД ГАЗЕТ І ЖУРНАЛІВ

Після невдалої комбінації з кадетсько-октябристсько-чиновницьким міністерством уряд спробував налякати кадетів диктатурою. Тепер кадети лякають уряд — революцією. «Речь» пише:

«Пожар розгорається — таке враження від тих вістей, які нам приносить телеграф з усіх кінців Росії... Горить уже не революційна інтелігенція і навіть не робітничий клас, а горить селянство, горять війська. Тобто, правильніше сказати, горить вся Росія... Селяни, з найменшого приводу, починають збиратися багатотисячними юрбами і вчиняти свою власну розправу з властями, з землевласниками, з помістями і садибами».

З приводу цього «пожару» проф. Гредескул поспішає виявити глибину свого розуміння історичних подій:

«Ми, без сумніву, напередодні вирішальних подій. *Або уряд схаменеться в найближчі ж дні і передасть владу думському міністерству, або він приведе нас до величезних катастроф*».

Отже, або революція, або кадетське міністерство. Немає нічого дивного в тому, що кадет використовує все, і найбільше революційну самодіяльність народу, щоб довести необхідність кадетського міністерства. Тільки даремно він тішить себе: проти отрути революційної самодіяльності, проти констатованого самою «Речью» прагнення маси здійснювати свої права на свободу зборів (не кадетську свободу зборів, а повну) і на всю землю недійсною буде та протиотрута—кадетське міністерство,— яку приписують тепер революції кадетські знахарі.

Старайтесь, панове, революція справилася з системою Вітте — Дурново, справиться вона й з кадетськими протиотрутами.

* * *

Або революція, або кадетське міністерство — говорить «Речь» і додає: ми якраз революції, коли хочете знати, не боїмося, а вам гірше буде. Але ціну добрим розмовам знають усі, хто в бойовий момент уміє стояти на бойовій позиції. Орган погромників і вахмістрів «Новое Время» теж прекрасно розуміє, що пп. Гредескули тільки тому про революцію згадують, що бояться її більше як вогню. І тому «Н. Время», на нашу думку, значно краще розкриває психологію і політичну суть угоди, що готується, коли заявляє: «революції ми з вами, панове кадети, боїмося однаково, але ми свої ресурси на боротьбу з нею майже вичерпали, а у вас ще деякі є — тому — пробуйте ж і не зволікайте справи». Саме так. Кадети кажуть: ми можемо й зачекати, а пп. нововременці закликають: ідіть швидше, а то революція мучить.

В останньому № «Н. Время» так і пише:

> «... станеться вибух, відповідальність за який впаде не тільки на теперішнє міністерство, але також і на кадетську партію, винну в тому, що вона, не бажаючи через боязкість втратити частину своєї популярності перед крайніми лівими, повела Д. думу на шлях фатального затяжного конфлікту і вчинила злочин проти закону мирної еволюції, наполягаючи на негайному бойовому здійсненні політичної програми, тоді як на це потрібен дуже і дуже тривалий час».

Так справа і йде: поторгуються, один одного полякають, а потім і зійдуться: справа одна — і мета одна.

* * *

Вчора ми вказували *, що Трепову не резон розходитися з кадетами тільки через саму принципіальну недопустимість примусового відчуження землі на користь селян, раз кадети беруть з селян за відчужувану землю

* Див. цей том, стор. 252. *Ред.*

добрі грошенята «по справедливій оцінці». Сьогодні «Слово» говорить:

«Аграрна реформа є наріжним каменем в усіх чутках про утворення нового кабінету з думської більшості. В тих чутках, які до нас дійшли з інших джерел, *грунт, на якому може відбутися погодження в питанні про утворення думського кабінету, це — грунт нової позики*.

Мета позики — насамперед розв'язати наболіле земельне питання. За проведеними підрахунками, для розв'язання цього питання, минаючи неприйнятну ідею примусового відчуження, потрібно два мільярди карбованців. Друга ж половина позики повинна бути асигнована в безконтрольне розпорядження військового і морського міністерств на посилення бойової готовності армії і флоту».

Отже, справа йде на лад: за два мільярди на винагороду експропрійованим поміщикам та іншим плюс два мільярди в безконтрольне розпорядження військового і морського міністерств Трепов згоден поставити кадетів до влади, не зважаючи більше на принцип. Недорого просить, правда ж, панове кадети?

* * *

«Наша Жизнь» хвилюється з приводу ідеї нового з'їзду нашої партії. Вона намагається виставити майбутній з'їзд якоюсь катастрофою, якимсь симптомом невигойної партійної хвороби. «Знову з'їзд!» — жахається вона. Так, знову з'їзд — як неминучий вихід із становища, що склалося в партії, коли ЦК і його директиви зайшли в суперечність із свідомістю всієї партії. Партія реорганізована тепер на демократичних началах, і ми спитали б демократів з «Нашей Жизни», яким чином може бути виражена організована думка демократичної партії, як не через з'їзд. Ці панове цитують у своїй газеті відомості, опубліковані в «Эхо» [115], про кількість організацій і голосів, що висловились проти політики ЦК, і в той же час жахаються з'їзду.

Ні, ідея нового з'їзду — це не катастрофа, це ознака життя партії, ознака сили громадської думки в партії, ознака того, що партія просто і легко знаходить вихід із скрутного становища, створеного обставинами. І ми

певні, що нікому в партії і, тим паче, нашому відповідальному міністерству — ЦК — з'їзд не може здаватися катастрофою. Для партії зараз з'їзд — необхідність, для ЦК — обов'язок, для кадетів та їх підголосків,— можливо, неприємність. Але що поробиш! Ми знаємо, що чиєю б перемогою не був з'їзд — він буде великою неприємністю для буржуазії.

* * *

В газеті «Голос Труда» (№ 7) надруковано:

«*Від редакції.* Ми одержали від тов. К. П — ва листа з приводу статті т. Н. Рахметова. Вважаємо за потрібне заявити, що не зовсім поділяємо деякі погляди Рахметова і, зокрема, зовсім не поділяємо його думки про «політичну коаліцію» з кадетами.

Ми надали т. Рахметову право вільно висловитися. Самі ж ми стоїмо на грунті амстердамської резолюції і досить ясно й виразно показали це в керівних статтях з найрізноманітніших питань поточної політики з першого ж дня виступу на арену політичного життя к.-д. партії».

Ми не знаємо, що, власне, написав редакції «Голоса Труда» тов. К. П—в, але подив мимоволі виникає у нас: невже редакції потрібно було одержати цього листа, щоб «зрозуміти» статтю Н. Рахметова? А якщо вона і без тов. К. П—ва розуміла, що незгодна з Н. Рахметовим, то як же можна друкувати принципіальні керівні статті, не застерігаючи незгоди редакції з ними? До того ж розміри статті, цікавої, власне, тільки своєю хльосткістю та «крайністю» висновків і лозунгів, ввели в оману немало читачів, які вирішили, що автор її близький до керівних кіл партії. Але почуття подиву змішується у нас все-таки з почуттям деякого задоволення: «Голосу Труда» потрібен був, правда, тиждень, щоб відмовитись від Н. Рахметова, але все-таки — краще пізно, ніж ніколи.

Написано 28 червня (11 липня) 1906 р.

Надруковано 29 червня 1906 р. в газеті «Эхо» № 7

Друкується за текстом газети

СЕРЕД ГАЗЕТ І ЖУРНАЛІВ

Газета «Мысль» друкує цікавий «проскрипційний список» ярославської адміністрації. Десятки осіб (56 по м. Ярославлю і 17 по м. Рибінську) відмічені в ньому як «неблагонадійні», і в секретному рапорті питають у департаменту поліції «відповідних розпоряджень». «Мысль» говорить з цього приводу:

«Нехай судять усі. Хто має вуха, хай слухає. Хто має розум, хай розуміє. Департамент поліції тепер задумав грандіозну операцію одночасної «ліквідації», радикальної і «остаточної», по всій землі російській цілого ряду організацій шляхом масового, нечуваного за розмірами «вилучення» людей, запідозрених у належності до партії с.-р., с.-д., селянської та залізничної спілок. Для цієї мети департамент зажадав з місць повні списки всіх підозрілих. Ці «проскрипційні списки», зосереджені в одному місці, дають уже тепер близько десятка тисяч імен людей, над якими навис Дамоклів меч арешту».

Отже, уряд готує нову змову. Воєнні готування проти народу, «заходи» до розпуску Думи, списки десятка тисяч для арешту! Як і в жовтні — грудні, уряд «робить стійку» над революцією, користуючись порівняною свободою, щоб виманити і перебити ще тисячі борців за свободу.

Нехай же всі і кожен будуть на своєму посту. Уряд приготувався,— приготуватись треба і революційному народові.

Написано 29 червня (12 липня) 1906 р.

Надруковано 30 червня 1906 р. в газеті «Эхо» № 8

Друкується за текстом газети

НЕВІРНІ МІРКУВАННЯ «БЕЗПАРТІЙНИХ» БОЙКОТИСТІВ

Газета «Мысль» намагалася довести цими днями в передовиці, що Трудова група в Державній думі не повинна бути «розколювана» утворенням партійних фракцій. Бойкот Думи передрішив, мовляв, що крайні партії не матимуть у Думі своїх фракцій. А Трудова група, саме як непартійна організація, дасть найбільше користі в зв'язку з непартійними ж «групами сприяння» їй на місцях.

Міркування ці в корені неправильні. Безпартійна революційність є необхідне і неминуче явище в епоху буржуазно-демократичної революції. С.-д. більшовики не раз уже відзначали це. Партійність є результат і політичний вираз високо розвинених класових протилежностей. Нерозвиненість їх якраз і становить характерну властивість буржуазної революції. Безпартійно-революційна демократія росте і шириться в епоху такої революції неминуче.

С.-д., як представники свідомого пролетаріату, не можуть зарікатися від участі в різних безпартійних революційних союзах. Такими були, напр., Ради робітничих депутатів, Селянська спілка, почасти учительська [116], залізнична [117] і т. п. Участь в них ми повинні розглядати, як тимчасові бойові союзи с.-д. з революційною буржуазною демократією. Тільки при такій постановці справи можуть не потерпіти насущні і корінні інтереси пролетаріату, відстоювання безумовно самостійної соціалістичної точки зору марксистів і утворення при

найменшій для того можливості самостійних партійних організацій с.-д.

Дивитись на утворення таких самостійних організацій с.-д., як на «розколювання» безпартійно-революційних організацій, значить виявляти, по-1-е, чисто буржуазну точку зору, а, по-2-е, нещирість або непродуманість свого відстоювання безпартійності. Тільки ідеологи буржуазії можуть осуджувати, як «розкол», виділення соціалістів в окрему партію. Тільки люди нещирі, тобто такі, що бояться потай за свою *приховану* партійність, або люди, що не вдумалися в питання, можуть бачити «розколювання» безпартійних організацій в утворенні організацій *партійних*. Адже не кругло це виходить, панове. Адже *без*партійність є нейтральність щодо різних (в межах спільних, революційно-демократичних цілей) партій. А осудження партійності, яке виражається словом: «розколювання», є вже відступ від нейтральності і безпартійності, є вже явна партійність. Ви або лицемірите, панове, або погано думаєте: по суті справи, ваші крики проти розколювання і за безпартійність прикривають вашу боязнь за *вашу* партійність. Дійсно безпартійний прихильник, скажімо, установчих зборів не побачив би розколу в тому, що частина його однодумців утворює, цілком приймаючи цю вимогу, самостійну партію.

Отже, нехай безпартійні революціонери розвивають безпартійно-революційні організації. В добрий час! Але нехай вони менше кричать проти партійних революціонерів, які «розколюють» безпартійну революційність.

Тепер про бойкот. Ми переконані, що бойкот не був помилкою. В конкретній історичній ситуації початку 1906 року він був необхідний і правильний. Після зриву булигінської Думи і після грудня с.-д. повинні були піднести так само високо прапор боротьби за установчі збори і докласти *всіх* зусиль для такого ж зриву віттевської Думи. Ми виконали свій революційний обов'язок. І бойкот, всупереч усяким наклепам і спізнілим покаянням, дав дуже багато для підтримання революційного духу і с.-д. свідомості серед робітників.

Найкраща оцінка цього: 1) підтримка бойкоту робітничими низами, 2) блискуче проведення його в особливо пригноблених окраїнах, 3) видання урядом спеціального закону проти бойкоту [118].

Невірною і короткозорою є думка, що бойкот був помилкою і марною справою. Він дав не тільки морально-політичну користь, але і якнайбільш реальну, безпосередню. Він відвернув всю увагу і всі сили уряду саме на боротьбу з бойкотистами. Він поставив уряд у смішне, дурне і вигідне для нас становище: становище борця *за* скликання Думи. Він ослабив цим у гігантській мірі увагу уряду до складу Думи. Він був, якщо дозволенно вжити воєнного порівняння, фронтальною атакою або демонструванням фронтальної атаки, без якої ворога *не можна було б* обійти з тилу. А вийшло саме так, що ми, революціонери, демонстрували фронтальну атаку, якої смертельно боявся уряд, що видав неймовірно ідіотський закон. Ліберальні ж буржуа і безпартійні революціонери скористалися цією фронтальною атакою і зосередженням сил ворога в центрі для обхідного руху. Вони з тилу обійшли ворога, крадькома пролізли в Думу, переодягнувшись проникли у ворожий табір.

Кожному своє. Пролетаріат бореться, буржуазія крадеться.

І тепер політичну відповідальність за Думу, що скликана камарильєю, підпорядкована камарильї, торгується з камарильєю, ми *цілком* скинули на кадетів. Це ми неодмінно повинні були зробити, тому що в складі Думи і в усьому характері її діяльності є двоїстість: є щось таке, що ми повинні підтримати, і щось таке, з чим ми повинні рішуче боротися. Тільки буржуазні політики забувають цю двоїстість або не хочуть її бачити. Тільки буржуазні політики уперто ігнорують роль Думи як органу контрреволюційної угоди самодержавства з ліберально-монархічною буржуазією проти пролетаріату і селянства. Чи вдасться така угода хоч на час, і які будуть її наслідки, це ще невідомо. Це залежить, кінець кінцем, від сили, організованості і свідомості позадумського народного руху. Але що в Думі переважають представники класу, *здатного* на таку

угоду, що тепер ідуть переговори про неї і робляться підготовчі, пробні кроки — це *факт*. Ніякі «спростування» кадетів, ніякі замовчування меншовиків не приховають цього факту.

Раз це так — а це безперечно так,— то ясно, що інтереси класової боротьби пролетаріату безумовно вимагали збереження ним повної політичної самостійності. Він повинен був не наслідувати ліберальну буржуазію, яка з радістю готова вхопитися за всяку подачку. Він повинен був з усією енергією перестерегти народ від пастки, яку наставляє йому камарилья. Він повинен був усе зробити, щоб не допустити скликання підробленого, кадетського «народного представництва». Все це якраз і досягалося бойкотом.

Через те надзвичайно легковажні і на диво неісторичні міркування тих с.-д. правого крила, які на втіху буржуазії відрікаються тепер від бойкоту і ганять вчорашню *свою* поведінку. Адже ж і меншовики *були бойкотистами:* вони хотіли бойкотувати Думу на іншій тільки стадії. Досить згадати тільки *два* історичні факти, що їх непростимо було б забувати соціал-демократам, які хоч трохи цінять своє минуле. *Перший* факт: в листку Об'єднаного Центрального Комітету нашої партії, складеного порівну з більшовиків і меншовиків, прямо заявлено було, що обидві сторони згодні в ідеї бойкоту і розходяться тільки в тому, на якій стадії доцільніший бойкот. *Другий* факт: ні в одному друкованому творі меншовиків ніхто з них не закликáв брати участь в самій Думі, і навіть «рішучий» тов. Плеханов не наважився зробити цього. Відрікатися від бойкоту для с.-д. значить невірно висвітлювати вчорашню історію партії.

Але чи випливає з бойкоту *обов'язкова* відмова від утворення в Думі своєї партійної фракції? Зовсім ні. Ті бойкотисти, які, подібно до «Мысли», думають так, помиляються. Ми повинні були зробити і ми зробили все, щоб перешкодити скликанню підставного представництва. Це так. Але якщо, всупереч усім нашим зусиллям, воно скликане, ми не можемо відмовлятися від завдання використати його. Бачити в цьому нелогічність можуть тільки буржуазні політики, які не

цінять революційної боротьби і боротьби за повний успіх революції. Нагадаємо приклад Лібкнехта, який в 1869 році плямував, бичував і відкидав німецький рейхстаг, а після 1870 року брав участь в ньому. Лібкнехт умів цінити значення революційної боротьби за революційне, а не буржуазно-зрадницьке народне представництво. Лібкнехт не відрікався малодушно від свого минулого. Він говорив з повним правом: я зробив усе для боротьби проти такого рейхстагу, для боротьби за найкращий можливий результат. Результат вийшов гірший. Я зумію використати і його, не пориваючи своєї революційної традиції.

Отже, з бойкоту виводити відмову використати Думу і відмову утворити в ній партійну фракцію не можна. Питання ставиться інакше: потрібна сугуба обережність (саме *так* і ставили це питання на Об'єднавчому з'їзді більшовики, як пересвідчиться кожен з читання їх проекту резолюції *). Треба подивитися, чи можна *тепер* використати Думу шляхом роботи всередині неї, чи є для того підходящі с.-д. і підходящі зовнішні умови?

Ми думаємо, що є. У поведінці наших думських депутатів ми вказували окремі помилки, але загалом і в цілому вони зайняли вірну позицію. Всередині Думи *створилося* групування, *відповідне* дійсно революційній ситуації: октябристи і кадети направо, с.-д. і трудовики (або, вірніше, кращі з трудовиків) — наліво. Таким групуванням ми можемо й повинні користатися саме для того, щоб перестерегти народ від небезпечної сторони кадетської Думи, саме для розвитку революційного руху, не обмеженого рамками Думи, думської тактики, думських цілей і т. д. При такому групуванні ми — коли правильно вести справу — використаємо і безпартійних революційних демократів і в той же час з цілковитою виразністю й рішучістю виступимо як соціал-демократична, пролетарська партія.

«Эхо» № 9, 1 липня 1906 р.

Друкується за текстом газети «Эхо»

---

* Див. Твори, 5 вид., том 12, стор. 352—353. *Ред.*

ДОГАНИ БУРЖУАЗІЇ І ЗАКЛИКИ ПРОЛЕТАРІАТУ

Обговорення доповідей про бєлостоцький погром у Державній думі закінчується. Злочини уряду розкриті з найповнішою, можна сказати, іноді навіть педантичною точністю. Одностайність Державної думи в засудженні наймерзенніших вчинків місцевої *і центральної* адміністрації здавалась найповнішою. Люди, здатні говорити, ніби Дума «комбінує воєдино боротьбу класів», могли б торжествувати з приводу такої одностайності [119].

Але як тільки справа дійшла до *практичних* висновків відносно заходів, потрібних *для боротьби* з наймерзеннішими злочинами зграї погромників, так зараз же показна і поверхова одностайність розсипалась прахом. Зараз же виявилось, що буржуазія і пролетаріат — хоч би як «комбінувалась воєдино боротьба класів» — дбають *посутньо* про різні цілі у своїй визвольній боротьбі. Буржуазія хоче висловити урядові «догану», щоб самій взятися за *заспокоєння* революції. Пролетаріат хоче *кликати* народ до революційної боротьби.

Ця різниця ясно виявилась у двох запропонованих резолюціях з приводу бєлостоцького погрому. Формула буржуазії (партія к.-д.): 1) бичує уряд; 2) вимагає виходу у відставку міністерства і 3) напирає на те, що «уряд свідомий свого *безсилля* в боротьбі з революцією». Буржуазія хоче *сильного* уряду *в боротьбі з революцією.*

Формула пролетаріату (партія с.-д.) інша: 1) бичує уряд — цією «одностайністю» пролетаріату з буржуа-

зією і обмежують звичайно свою увагу простачки в політиці; 2) заявляє, що «*єдиним* засобом захистити життя і майно громадян *може бути озброєння самого народу*»; 3) «закликає *населення* взяти охорону свого життя і майна *в свої руки*» і «*дати відсіч* національному цькуванню».

Різниця між *інтересами* буржуазії і пролетаріату виступає з очевидністю в цих двох різних формулах. Буржуазія хоче загасити революцію. Пролетаріат хоче озброїти революцію. Буржуазія зітхає за судом чиновників. Пролетаріат апелює до суду народного («народний суд не мине цих злочинців та *їх покровителів*» — з формули нашої думської с.-д. фракції). Буржуазія закликає тільки *міністрів,* закликає їх *поступитися*. Пролетаріат закликає *населення,* закликає озброюватися і *дати відсіч.*

Наші товариші в Думі взяли в даному питанні вірний тон. Побажаємо їм і надалі так само ясно, чітко і непримиренно протиставити заяви революційного пролетаріату фразам опортуністичної буржуазії.

«Эхо» № 9, 1 липня 1906 р.

Друкується за текстом газети «Эхо»

АРМІЯ І НАРОД

Відомостями про рух у військах і далі рясніють всі газети. Важко підрахувати вже тепер, у скількох полках або частинах війська були заворушення і спалахи повстання за два місяці думської «роботи». Горезвісна мирна парламентська діяльність, яку видумали наївні (а втім, не завжди наївні) буржуазні політики, і в галузі військової справи, виявляється, приводить до прийомів боротьби, до форм руху, зовсім не мирних і зовсім не парламентських.

Наводячи факти і відомості про рух у військах, наша ліберально-буржуазна преса користується цим матеріалом звичайно тільки для того, щоб полякати уряд. Пожар розгорається — так міркують звичайно кадетські газети — дивіться ж, стережіться, панове міністри, поступіться нам, поки не пізно. А міністри відповідають тим, що (через «Новое Время» та інші лакейські газети) лякають кадетів: дивіться, панове, пожар розгорається, отож ідіть на угоду з нами, поки не пізно. І кадети і уряд дивляться на рух у військах, як на справу, що говорить за необхідність вжити негайних заходів, щоб загасити революцію. Короткозорість їх поглядів, тісно зв'язана з користивістю їх інтересів, заважає їм подивитися на цей рух, як на один з найбільших показників *дійсного* характеру нашої революції, *дійсних* прагнень її. І кадети і уряд своєкорисливі в питанні про армію. Погромникам армія потрібна як знаряддя погрому. Ліберальним буржуа вона потрібна як охорона буржуаз-

ної монархії від «надмірних» посягань та вимог селян і особливо робітників. Пошла, лицемірна, брехлива доктрина: «армія повинна бути поза політикою» особливо зручна для прикриття справжніх прагнень буржуазії в цьому відношенні.

Але подивіться на характер військових заворушень, на вимоги солдатів. Спробуйте глянути на солдатів, що ідуть під розстріл за «непослух»,— як на живих людей з самостійними інтересами, як на частину народу, як на виразників назрілих потреб певних класів нашого суспільства. Ви побачите, що солдати, які найближчі до найменш розвиненого політично селянства, яких без кінця забиває, отупляє, муштрує начальство,— що солдати, ця «свята скотинка», *ідуть незмірно далі* кадетських програм у своїх вимогах!

Кадети і кадетська Дума люблять виставляти себе виразниками загальнонародних вимог. Багато простачків вірять у це. А подивіться на факти, на дійсні вимоги, на дійсну боротьбу широких народних мас,— і ви побачите, що кадети і кадетська Дума *урізують* суспільні вимоги, перекручують їх.

Подивіться на факти. Солдати Преображенського полку висунули вимогу — підтримка Трудової групи в боротьбі за землю і волю. Зауважте: не підтримка Думи, а підтримка Трудової групи,— тієї самої, яку обвинувачували кадети в «брутальній образі» Держ. думи за аграрний проект 33-х про знищення приватної власності на землю! Солдати, видима річ, ідуть далі кадетів: «сіра скотинка» хоче *більшого,* ніж освічена буржуазія...

Вимоги одного з піхотних полків Петербурга: «...До Держ. думи повинні бути обрані депутати від нас, солдатів, які стояли б за наші солдатські потреби». Солдати не хочуть залишатися поза політикою. Солдати не згодні з кадетами. Солдати висувають таку вимогу, яка ясно зводиться до знищення армії кастової, армії, відірваної від народу, і до заміни її армією повноправних громадян. А це ж і є знищення постійної армії і озброєння народу.

Солдати Варшавського округу вимагають установчих зборів. Вони вимагають свободи зборів і спілок *для*

солдатів «без всякого дозволу і присутності офіцерів». Вони вимагають «відбування військової повинності на батьківщині» солдата, права носити цивільний одяг поза службою, права мати *солдатських виборних* для завідування постачанням солдатів, для складання судів, що розглядають провини солдатів.

Що це? схоже на кадетські пропозиції про військову реформу? Чи це підходить зовсім щільно до створення всенародної і цілком демократичної міліції?

Солдати краще, ніж пани освічені буржуа, виражають дійсно народні, що поділяються величезною більшістю народу, вимоги. Характер і основні властивості руху у військах виражають вірніше, ніж тактика кадетів, суть головних і основних при даних умовах форм визвольної боротьби. Рух робітничий і селянський підтверджують це з ще більшою силою. І наше завдання — не звужувати цього руху вузькими рамками убогої кадетської політики, не принижувати його пристосуванням до убогих кадетських лозунгів, а підтримувати, розширяти, розвивати в дусі дійсно послідовного, рішучого і бойового демократизму.

«Эхо» № 10, 2 липня 1906 р.

Друкується за текстом газети «Эхо»

СЕРЕД ГАЗЕТ І ЖУРНАЛІВ

Пп. кадети все ще невинно «не розуміють». З них мабуть чи не упертіше за всіх все ще «не розуміє» п. Ізгоєв. Тоном ображеної невинності він обурюється на «пп. більшовиків» за їх нападки на кадетів.

«Партія «народної свободи» нікого обманювати не стане. Ніхто не має права вимагати від неї більше того, що вказано у програмі і тактиці, схваленій партійними з'їздами. Ні збройного повстання, ні повалення монархії — немає в цій програмі і тактиці. Більшовики повинні зважати на ту партію, яка існує на ділі, і з їх боку трохи дивно сердитись на людей, які говорять їм правду і не хочуть діяти за їх указкою».

Саме так, п. Ізгоєв; ми якраз і «зважаємо на ту партію, яка існує на ділі». Ви все ще «не розумієте»? А тим часом справа проста: *програма* «партії народної свободи» для буржуазної партії — дуже непогана. Ми говоримо це, зауважте, цілком серйозно.

Там (*у програмі,* п. Ізгоєв!) є, наприклад, свобода слова, свобода зборів, є дуже багато хороших речей. Але це не завадило кадетам виробити каторжні законопроекти і *проти* свободи слова, і *проти* свободи зборів, і проти інших хороших речей.

Ну, а щодо тактики...

Що партійні з'їзди вельми похвалили тактику: «або з щитом, або на щиті», «смерть із славою, або смерть з ганьбою»,— це вірно. Але тактика кадетів не на з'їздах, а на ділі — пахне чимсь іншим. Ви проти збройного повстання? Маєте, панове, на це повне право, але ж ви

за *непохитну, непримиренну опозицію,* ви ж за перехід влади в руки народу при монархові, що царює, але не править? То навіщо ж ви про міністерські портфелі *торгуєтесь?* Отож-то, п. Ізгоєв, ми саме і «зважаємо на ту партію, яка існує на ділі», а не на папері. Адже коли б ви боролися *в повній мірі* так, як диктують вам ваші програма і тактика, «схвалені партійними з'їздами», то з вами тоді у нас і розмова інша була б.

У статті п. Ізгоєва ще багато цікавого. Але, взагалі кажучи, вона — літературна власність тов. А. Л—го. Зазіхати на неї ми не маємо наміру.

«Эхо» № 10, 2 липня 1906 р.

Друкується за текстом газети «Эхо»

ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ МАС І ПРО ВИБІР МОМЕНТУ БОРОТЬБИ [120]

Ми вміщаємо сьогодні статтю товарища Хрустальова в питанні про своєчасність утворення Рад робітничих депутатів. Нам немає потреби говорити про те, що ім'я автора статті є гарантією його якнайближчої обізнаності з питанням. Всі петербурзькі робітники знають це. Знають вони також, що саме в даний момент питання про утворення Ради робітничих депутатів дуже цікавить столичний пролетаріат.

Полеміка тов. Хрустальова проти рішення Петербурзького комітету нашої партії набуває при таких умовах виняткового значення.

Ми не можемо погодитися з тов. Хрустальовим. Даремно він немовби проти ПК захищає ідею Рад робітничих депутатів взагалі та їх історичну роль в кінці 1905 р. Даремно він відмовляється поставити грудень на рахунок Ради. Ми, не вагаючись, зробили б це,— але, звичайно, не у відділ «дебету» записали б ми грудень, а у відділ «кредиту». Найбільшою і далеко ще не оціненою заслугою Рад робітничих депутатів вважаємо ми саме їх бойову роль.

Але РРД була *своєрідною* бойовою організацією, і загальниками про користь організації нітрохи не посувається вперед питання про користь у *даний* момент цієї *своєрідної* організації. «Рада була революційним парламентом революційного пролетаріату», пише тов. Хрустальов. Справедливо. Саме ця, аж ніяк не технічно-бойова, роль характерна для Ради. Роль Ради, як

організатора професійних спілок, як ініціатора анкет, як примирної камери і т. п., була зовсім побічна, другорядна. Цілком можна уявити собі виконання цих ролей і без Ради. Але загальний страйк навряд чи мислимий без масового безпартійного страйкового комітету. Рада виросла з потреб *безпосередньої* масової боротьби, як орган її. Це факт. Тільки цей факт пояснює нам *своєрідну* роль і дійсне значення Ради. Саме на цей факт вказує слово «бойовий» в резолюції ПК.

Створювати РРД для анкет, для розвитку професійних спілок та ін. ніхто і не здумав би. *Створювати Раду значить створювати органи безпосередньої масової боротьби пролетаріату.* Такі органи не можна створювати в будь-який момент, тимчасом як професійні спілки і політичні партії необхідні *завжди і безумовно,* можуть і повинні бути створювані за всяких умов. Тому заперечувати ПК посиланням на значення організацій взагалі — глибока помилка. Тому помилкове також посилання і на захист усіма с.-д. ідеї селянських землевпорядних комітетів: ці комітети проектуються якраз *у зв'язку* із загальним обговоренням аграрної реформи, *у зв'язку* з наростанням аграрного руху.

Але ці комітети теж можуть привести до «передчасного» виступу! — іронізує тов. Хрустальов. Ось у тім-то й річ, що між селянським і робітничим виступами є істотна різниця саме в даний час. Широкий селянський виступ у даний час *не може* бути «передчасним», а широкий робітничий — дуже може. Причина зрозуміла: робітничий клас у своєму політичному розвитку *випередив* селянство, а селянство по своїй готовності до всеросійського революційного виступу *ще не догнало* робітничого класу. Воно доганяє його весь час після грудня і в значній мірі завдяки грудневі (що б не говорили малодушні педанти, які схильні недооцінювати грудень або навіть зрікатися грудня). Воно доганятиме його *ще скоріше* за допомогою місцевих земельних комітетів. Підганяти ар'єргард, який в останньому бою не поспів на допомогу авангардові, безумовно корисно, і ні в якому відношенні не рисковано. Підганяти авангард, до якого в останньому бою не поспів на допомогу ар'єргард,

безумовно рисковано, і треба сім разів приміряти, перше ніж робити це.

От саме цієї своєрідної політичної ситуації не врахував, на нашу думку, тов. Хрустальов. Він тисячу разів має рацію в оцінці заслуг і значення Рад взагалі. Він не має рації в оцінці даного моменту і співвідношення виступів селянського і робітничого. Він забуває, як видно, другу пропозицію ПК в другій резолюції: підтримувати ідею утворення виконавчого комітету з лівих груп Думи для об'єднання діяльності самочинних організацій народу *. В такому комітеті можна було б установити точніше ступінь готовності і рішучості селянства в цілому, а залежно від цього поставити на практичний грунт і утворення Рад робітничих депутатів. Інакше кажучи: ПК добивається тепер більшого, не самого тільки утворення бойових організацій пролетаріату, а координування, *узгодження* їх з бойовими організаціями селянства і т. д. ПК *відтягує* в даний момент утворення РРД не тому, щоб він не цінив їх величезного значення, а тому, що він хоче врахувати ще одну нову *умову успіху,* яка особливо наочно виступає тепер, а саме, спільні дії революційних селян і робітників. Отже, ПК зовсім не зв'язує собі рук і не вирішує наперед анітрохи тактики завтрашнього дня. ПК радить *цієї хвилини* авангардові: не вирушай у бій, надішли спочатку делегатів до ар'єргарду; завтра ар'єргард підійде ближче, натиск буде дружніший, завтра ми встигнемо дати більш своєчасний лозунг до дії.

Закінчуємо. Товариш Хрустальов висунув, взагалі кажучи, найпереконливіші доводи на захист утворення Рад. Загальне значення їх він оцінив дуже добре. Його боротьба спрямована головним чином проти применшення ролі Ради, проти применшення значення революційних виступів взагалі, і в цій боротьбі тов. Хрустальов має цілковиту рацію. Таких «применшувачів» не мало у нас не тільки серед кадетів. Але тов. Хрустальов, відірваний з вини катів і погромників від постійного і тісного зв'язку з пролетаріатом, не міг повністю оцінити

* Див. цей том, стор. 191—192. *Ред.*

даний момент і *дану* «диспозицію» революційних сил. *Сьогодні* авангард повинен спрямувати головну увагу не на безпосередній виступ, а на зміцнення і розширення найтіснішого зв'язку з ар'єргардом і з усіма іншими загонами.

«Эхо» № 11, 4 липня 1906 р.

Друкується за текстом газети «Эхо»

СЕРЕД ГАЗЕТ І ЖУРНАЛІВ

Наші зауваження в № 9 «Эхо» про оцінку історичної ролі бойкоту і про значення безпартійних революційних організацій * викликали характерні відповіді крайнього правого і крайнього лівого крила буржуазної демократії.

Газета «Мысль», як і слід було сподіватися, образилася за слово: «буржуазна демократія» і сердито обминає суть питання. Вона пише:

«Навіть в «Радах робітничих депутатів», чисто пролетарській, класовій організації, «Эхо» знаходить «буржуазну демократію»... Далі, здається, йти нікуди»

Згадайте, панове радикали, що «чисто пролетарськими» не залишалися здебільшого Ради робітничих депутатів. Вони приймали до свого складу нерідко делегатів від солдатів, матросів, службовців, селян Чи не краще *прямо* сказати, за що ви не любите поняття: «буржуазна демократія», ніж обминати незгоду причіпками?

Газета «Речь» зовсім виходить із себе На початку спрямованої проти нас замітки кадет виступає в білих рукавичках, «не бажаючи сказати нічого образливого». Які джентльмени! Але в кінці замітки кадет лається, як... як околодочний Наша оцінка бойкоту іменується «блазенством або несосвітенною тупістю». О, кадетське джентльменство!

---

* Див. цей том, стор. 258—262. *Ред.*

«Речь» пише:

«В усякому разі, запишемо, що тактика більшовиків *ставила своєю метою* боротися за скликання Думи. І всі биття себе в груди про необхідність бойкоту *мали завданням* своїм ввести в оману уряд».

Годі ж бо, панове джентльмени! Ви прекрасно зрозуміли, що наша думка була зовсім інша. Мета бойкоту була зірвати віттевську Думу так само, як зірвали булигінську. Не досягнувши *своєї,* тобто прямої і безпосередньої мети, бойкот приніс *посередню* користь, між іншим, тим, що відвернув увагу уряду. Революційна тактика і тут, як і завжди, найкраще розвивала свідомість і бойову здатність пролетаріату, посередньо забезпечуючи половинчаті реформи на випадок недосягнення повної перемоги.

«Эхо» № 11, 4 липня 1906 р.

Друкується за текстом газети «Эхо»

СМІЛИВИЙ НАТИСК І БОЯЗКИЙ ЗАХИСТ

Давно відомо, що реакціонери сміливі люди, а ліберали — боягузи.

Нове підтвердження цієї старої істини дає кадетський проект звернення Держ. думи до народу в питанні про землю. На жаль, і проект трудовиків не кращий від кадетського: трудовики на цей раз ідуть зовсім безпорадно в хвості ліберальної буржуазії. От хіба с.-д. в Думі, чи не виручать вони?

Пригадайте, як виникло все питання про це звернення Держ. думи до народу. В адресі-відповіді Держ. дума висловилась за примусове відчуження приватновласницьких земель на користь селянства. Міністерство Горемикіна відповіло коротко, ясно, з чудовою твердістю і рішучістю: «*недопустимо*».

Міністерство не обмежилось, однак, цією грубо-поліцейською відмовою. Ні, міністрів навчила дечого революція. Міністри не хочуть вичерпувати своїх обов'язків формальною відповіддю на формальні запитання Думи. Реакціонери — не формалісти, а люди діла. Вони знають, що справжня сила не в Думі, а в народі. Вони хочуть агітувати *в народі*. Вони написали, не зволікаючи анітрохи, не гаючи дорогого часу, *звернення до народу*. Це урядове повідомлення (20-го червня) і породило думку про думське звернення до народу. Уряд показав дорогу. Дума потяглася за урядом,— не зумівши раніше стати на шлях, гідний справжнього народного представництва.

Як же складене було урядове повідомлення? Як справжній бойовий маніфест реакційної монархічної партії. О, реакціонери не соромляться! Вони уміють писати бойовою мовою. Вони прямо говорять у своєму «повідомленні» від імені *уряду*. Чого тут церемонитися, справді? Ці ліберальні професори запевняють, що ми живемо в конституційному ладі, що Дума теж частина уряду. Нехай базікають професори! Нехай присипляють народ конституційними забавами! Ми, реакціонери, люди діла. Ми знаємо, що *на ділі* уряд, це — ми. Ми так і говоримо, а на крючкотворство і формалізм цих ліберальних педантів ми плюємо. Ми говоримо прямо і відкрито: селяни, ви не розумієте своїх вигід. Примусове відчуження вам не вигідне, і ми, уряд, його *не допустимо*. Всі селянські пересуди про землю — брехня, обман. Найкраще піклується про селянство уряд. Він і тепер хоче дати подачки. А селяни нехай знають, що «не від заколотів і насильства» мають вони чекати поліпшення, а від «мирної праці» (праці на поміщиків, слід було б додати) і від постійних піклувань про селянство нашого самодержавного уряду.

Таке було урядове повідомлення. Це — справжнє оголошення війни революції. Це — справжній маніфест реакційного самодержавства до народу: не потерплю! розтрощу!

Тепер кадети і цілком полонені ними на цей раз трудовики зібралися відповідати на виклик уряду. Сьогодні опубліковані проект кадетський і проект трудовиків. Яке нещасне, справді жалюгідне враження справляють обидва ці проекти!

Реакційна камарилья не соромиться рвати закон і оголошувати формальну *часточку* уряду за реальне *ціле* уряду. Кадети і трудовики, як щедрінські премудрі піскарі, ховаються під лопухи закону: нас б'ють беззаконням, хникають ці, пробачте на слові, «народні» представники, а ми захищаємось законом! Дума по закону діє і висловлюється за примусове відчуження. По закону, без згоди Думи «ніякий проект уряду не може набрати сили». У нас комісія є, по закону, велика, 99 чоловік... [121] Вона виробляє «пильно обміркований

і правильно складений закон»... А населення нехай «спокійно і мирно» чекає закінчення робіт над виданням такого закону» (трудовики викинули цей, зовсім непристойно-холуйський кінець! Совість заговорила. Але зате вони вставили посилання на організацію «місцевих земельних установ», *замовчавши по-зрадницькому* те, що Дума, тобто, її кадетська більшість, явно хоче *поміщицько-чиновницької* організації цих установ).

Сором і ганьба, панове народні представники! Сором прикидатися, ніби ви не розумієте того, що розуміє тепер навіть російський мужик з глухого закутку, а саме: що закон паперовий і правда життьова докорінно розійшлися між собою на Русі, що мирним шляхом ніби конституційної, строго підзаконної роботи *неможливо* добитися на ділі переходу всієї землі до селян і повної свободи для всього народу. Не треба було братися за відповідь міністерству, якщо у вас не було і немає рішучості писати так само твердо, говорити так само відкрито свою, революційну, правду у відповідь на реакційну *правду* камарильї. Звернення до народу не передбачене законами про Думу: сидіть же, великомудрі законники, при своїх «запитах» і не лізьте в таку галузь, де у вас немає ні сміливості, ні прямоти, ні вміння змагатися з реакціонерами, людьми діла, людьми боротьби!

А коли писати звернення до народу, то треба писати правду, всю правду, найбільш гірку і нічим не прикрашену правду. Треба сказати народові:

Селяни! Міністерство видало своє звернення до вас. Міністри не хочуть давати вам ні землі, ні волі. Міністри говорять, не соромлячись, від імені всього уряду, говорять проти Думи, хоча на папері Дума вважається частиною уряду.

Селяни! Міністри насправді є якраз самодержавним урядом Росії. Ваших народних представників у Думі вони мають за ніщо, вони знущаються з них, зволікаючи справу поліцейсько-законним крючкотворством. Вони глумляться з вимог народу, продовжуючи, ніби нічого й не сталося, стару політику вбивств, насильства, грабежів і погромів.

Селяни! Знайте, що Дума безсила дати вам землю і волю. Дума зв'язана по руках і по ногах законами поліцейського уряду. Треба добитися того, щоб народні представники мали повну владу, всю державну владу в своїх руках. Хочете ви землі і волі? Добийтеся всенародних установчих зборів, добийтеся повного усунення всюди старої влади, повної свободи виборів!

Селяни! Знайте, що вас ніхто не визволить, якщо ви не визволите себе самі. Робітники зрозуміли це, і вони своєю боротьбою вирвали поступки 17-го жовтня. Зрозумійте ж це і ви. Тільки тоді ви станете революційним народом, тобто народом, який знає, за що треба боротися, народом, який уміє боротися, народом, який уміє перемагати гнобителів. Скористайтеся ж вашими депутатами в Думі, вашими ходоками в Думу, з'єднайтеся тісніше і дружніше по всій Росії і приготуйтеся до великої боротьби. Без боротьби не буде ні землі, ні волі. Без боротьби вам нав'яжуть силою розорний викуп, вам нав'яжуть земельні комітети поміщиків і чиновників, які так само обдурять і пограбують вас, як у 1861 році.

Селяни! Ми робимо все, що можемо для вас у Думі. Доробляйте ж самі своє діло, коли ви справді хочете, щоб на Русі не такі були порядки, які залишаються і тепер, після Думи.

* * *

Але таке звернення смішно й пропонувати в Думі.

Справді? А чи не смішно, навпаки, писати «звернення до народу» тією дерев'яною мовою зашкарублого російського стряпчого, якою пишуть кадети і (на сором їм будь сказано) трудовики? Народ для Думи, чи Дума для народу? Свобода для Думи, чи Дума для свободи?

* * *

Нехай прочитають на першій-ліпшій селянській сходці звернення кадетів, звернення трудовиків і звернення наше! Подивимось, що скажуть селяни на питання, де правда?

«Эхо» № 12, 5 липня 1906 р.

Друкується за текстом газети «Эхо»

ДУМСЬКІ ПАРТІЇ І НАРОД

Вчорашні дебати в Думі у питанні про звернення до народу дали надзвичайно цінний матеріал для політичного виховання широких мас.

Питання про звернення до народу виявилось таким близьким до життя, що справжня суть різних політичних партій розкрилася з ясністю, яка не залишає бажати нічого кращого. В цьому питанні Дума опинилася в лещатах між реакційним самодержавством («урядове повідомлення») і революційним народом, позадумська боротьба якого вривалася, можна сказати, в усі отвори і в усі щілини Таврійського палацу. Як тільки почалися дебати,— питання стало нестримно пересуватися з формальностей і частковостей на саму суть справи.

Для чого потрібне звернення до народу? Це питання владно стало перед Думою. Воно забарвило собою всі дебати. Воно звело всі дебати саме на ту площину, на яку ми поставили це питання у вчорашній передовій статті *: чи відповідати на бойову заяву міністерства бойовою ж заявою Думи? чи не відповідати зовсім? чи спробувати згладити незгоди і пом'якшити різкість, дану життям, різкість постановки питання?

Застрільником була думська права. Правий кадет Петражицький спробував відкласти обговорення питання.

---

* Див. цей том, стор. 276—279. *Ред.*

Правого кадета, розуміється, підтримали октябристи. Стало ясно, що контрреволюція боїться звернення Думи до народу.

Своїм виразним виступом реакція допомогла згуртуватися всій лівій стороні Думи. Пропозиція відкласти обговорення провалена. З самих дебатів з цілковитою чіткістю виступають три основні напрями в Думі. «Правий» (октябристи і частина кадетів) — за «заспокоєння» селянського руху і тому *проти* всякого звернення. «Центр» (кадети і, напевно, більшість безпартійних) — за «заспокоєння» селянського руху і тому *за* видання *заспокійливого* звернення. «Лівий» напрям (трудовики, видимо, тільки частина їх, і с.-д.) — за роз'яснення народові того, що він *не може* «спокійно і нерухомо чекати», а тому за *революційне,* а не «заспокійливе» звернення.

Трудовик Жилкін, поляк Ледніцький, с.-д. Рамішвілі найрельєфніше висловили погляди цього останнього напряму. «Населення хапається за останні, майже дитячі надії»,— говорив Жилкін. «Я не говорю про мир, тишу і спокій, я говорю про організовану боротьбу із старою владою... Хіба Держ. дума з'явилася завдяки мирові і спокоєві?» І, нагадавши жовтневу боротьбу, промовець, при оплесках лівої, вигукнув: «А цьому «безпорядкові» ми завдячуємо тим, що тут перебуваємо». «В цьому загальному розумінні,— справедливо сказав промовець,— дуже незадовільно складено звернення до народу, запропоноване нам комісією» (треба б додати тільки: незадовільний і проект трудовиків, що не містить у собі тих думок і тверджень, які увійшли в промову Жилкіна). «Треба підкреслити і в кінці висловити ту думку, що не мир і спокій, а неспокій в хорошому і великому значенні цього слова може організувати маси...».

Ледніцький вжив навіть одно з найрізкіших, вжитих нами вчора слів, назвавши «*жалюгідним*» запропоноване звернення. І Рамішвілі, заперечивши «проти заклику до того, щоб мирно і спокійно чекати розв'язання питання», заявив: «*тільки революційний шлях — істинний*» (цитуємо за звітом «Нашей Жизни»). Він заявив

також про необхідність сказати про перехід земель *без викупу*.

Більшість кадетів і «безпартійних» висловлювалась саме за «заспокійливе» звернення, засуджувала революційні кроки (Котляревський проти Ледніцького), доводила корисність звернення «з точки зору землевласників» (кадет Якушкін).

Чорносотенець Волконський вкупі з Скірмунтом і правим кадетом Петражицьким доводять «небезпечність» звернення, яке може розпалити революцію, і вказують на *закон,* згідно з яким треба ще провести аграрний проект через Думу, та внести в Держ раду і т. д., і т. д., і т. д.

Напрями окреслились чудово. Ще і ще раз вияснилось, що кадети хитаються між реакцією і революцією, між старою владою і народом. Ще і ще раз події показали, яка короткозора і безглузда є тактика «підтримки кадетів», тактика, що лише ослабляє революційну позицію с.-д. і революційної демократії в Думі. Ще і ще раз події показали, що с.-д., виступаючи самостійно, можуть привертати на свою сторону і частину трудовиків і навіть розколювати до певної міри кадетів.

Політична ситуація сама з неминучою силою визначає тактику с.-д. партії. Всупереч силкуванням с.-д. правого крила, *не виходило* до цього часу ніякої підтримки кадетів, а виходила, на щастя, самостійна політика пролетаріату, підтримуваного частиною селянських депутатів. Не виходило вигаданого, видуманого опортуністами поділу: праві проти кадетів, трудовиків і с.-д разом. Виходив поділ *революційний:* с.-д. і трудовики проти правих, при повній хиткості кадетів.

На жаль, наші с.-д. депутати не цілком використали надзвичайно сприятливу ситуацію. Вони повинні були неодмінно під час загальних дебатів внести *свій,* с.-д. проект звернення до народу. Тільки тоді їх політика була б до кінця і цілком *самостійною* політикою представників *класової* партії пролетаріату як *авангарду* революції. Тільки тоді правильні думки Рамішвілі, Жилкіна і Ледніцького не загубилися б у дебатах,

а були б об'єднані, закріплені, оформлені рішучою і ясною платформою революційної соціал-демократії.

Лишається висловити побажання, щоб наша думська с.-д. фракція врахувала уроки думських угруповань, які все частіше й частіше складаються, щоб вона рішучіше стала на шлях цілком самостійної пролетарської політики і, при обговоренні проекту звернення по статтях, хоч почасти виправила справу, тобто вносила самостійні, послідовно-революційні формулювання.

Соціал-демократичний проект звернення до народу, навіть залишаючись самим тільки прочитаним у Думі проектом, мав би надзвичайно корисний вплив на згуртування і розвиток революційної боротьби і привернув би на сторону с.-д. кращі елементи революційного селянства.

Написано 5 (18) липня 1906 р.

Надруковано 6 липня 1906 р. в газеті «Эхо» № 13

Друкується за текстом газети

ЗМОВИ РЕАКЦІЇ І ПОГРОЗИ ПОГРОМНИКІВ

Газета «Россия» [122] одержує субсидію від уряду погромників за проведення поглядів цього уряду.

З приводу проекту звернення Думи до народу тон урядової газетки стає якнайпогрозливішим. Газетка залякує Думу, доводячи і незаконність проектованого кроку і «нерозумність» його і «революційність» і т. д. Кадетська «Речь» сьогодні зовсім уже повернула фронт і висловлюється проти звернення, злякавшись, очевидно, погроз, що йдуть від преси, яка плазує перед урядом.

Погрози так і сиплються. Сьогодні «Россия» пише в питанні про кадетське міністерство: «Якби Володимирові Красне Сонечко запропонували управління Руссю довірити Солов'ю Розбійникові, як засіб навести порядок, він, певно, запропонував би засіб простіший — покінчити з Солов'єм Розбійником за допомогою Іллі Муромця. *Це, як відомо, і допомогло*».

Цей «Ілля Муромець», який збирається «покінчити» з революцією в Росії, виявляється, є не що інше, як *міжнародна контрреволюційна армія*. В статті: «Іноземні держави і стан справ у Росії» (№ 170 «России») урядова газетка не з наївності, а з тією ж метою погрози, *роз'яснює* питання про активне втручання іноземних держав у внутрішні російські справи.

Роз'яснення урядової газетки надзвичайно повчальне і висококорисне. Міжнародна контрреволюція уважно стежить за Росією, згуртовує і підготовляє проти неї сили «на всякий випадок». «Імператорський німецький уряд,— пише «Россия»,— цілком здає собі справу

з цього становища (саме: що «нинішній стан справ у Росії є насамперед результатом впливу зарубіжних революційних елементів»), а через те він вжив цілий ряд відповідних заходів, які неодмінно приведуть до бажаних результатів».

Заходи ці полягають у підготовці військових сил Німеччини спільно з Австрією для вторгнення в Росію, якщо справа свободи переможе або перемагатиме. Берлінський уряд зв'язувався уже в цьому питанні з австрійським. І той і другий визнав, що «при певних умовах активне втручання у внутрішні справи Росії з метою придушення або обмеження цього (тобто революційного) руху могло б стати бажаним і корисним». Було встановлено при цьому, що для втручання потрібне прямо і ясно висловлене бажання російського уряду.

В Австрії, в Галичині, на російському кордоні, де бояться також можливості поширення аграрного руху за типом російського, зосереджено три армійські корпуси. Галицький намісник, який є до того ж російським поміщиком, 26 червня видав навіть відозву до населення, попереджаючи, що всякі заворушення будуть придушені якнайрішучіше.

Отже, змова міжнародної контрреволюції не підлягає сумніву. Російський уряд проти російського народу закликає на допомогу іноземні війська. Переговори про це велись і ведуться і привели вже до досить певного договору.

Нехай же знають робітники й селяни, що уряд зраджує батьківщину для того, щоб забезпечити панування зграї погромників. Так завжди бувало і так завжди буде. Історія учить, що панівні класи завжди жертвували всім, чисто всім: релігією, свободою, батьківщиною, коли йшлося про придушення революційного руху пригноблених класів. Нема ні найменшого сумніву, що те саме зроблять і російські правителі-погромники, що вони готують уже такий крок.

Але нехай не бояться робітники й селяни такого кроку. В уряду Росії є міжнародний резерв: реакційні уряди Німеччини, Австрії та інших країн. Але у нас теж є могутній міжнародний революційний резерв:

соціалістичний пролетаріат Європи, організований у 3-мільйонну партію в Німеччині, у сильні партії по всіх європейських країнах. Ми вітаємо звернення нашого уряду до міжнародного резерву реакції: таке звернення, по-1-е, розкриє очі найтемнішим людям Росії і найкраще прислужиться нам у справі зруйнування віри в монархію, а, по-2-е, таке звернення якнайкраще розширить базу і поле дії російської революції, перетворивши її в революцію всесвітню.

В добрий час, пп. Трепови! Стріляйте-но! Кличте-но австрійські й німецькі полки проти російських селян і робітників! Ми — за розширення боротьби, ми — за міжнародну революцію!

*
*

Але за оцінкою *загального* значення міжнародної змови не можна забувати дрібних *часткових* цілей російських погромників. Ми вже відзначили, що не наївність викликала статті «России». Помиляється «Мысль», думаючи так. Це — не «наївність», і не «цинізм», і не «балакучість». Це — розрахована *погроза кадетам.* Уряд погромників боїться звернення Думи до народу і *погрожує кадетам:* «не смійте! а то я розжену Думу і покличу австрійські й німецькі полки! Я вже приготувався».

Дурники-кадети вже перелякалися і підло повернули назад, як довела сьогоднішня «Речь». Кадетам досить погрозити — кадети назад іти готові...

Пролетаріат не злякається нікчемних погроз уряду погромників. Пролетаріат збереже свою *самостійну* бойову позицію, не даючи злякати себе примарою переляканого кадета.

Ще раз: стріляйте-но, панове Трепови! Розширяйте революційне поле боротьби! За міжнародним пролетаріатом діло не стане!

Написано 6 (19) липня 1906 р.

Надруковано 7 липня 1906 р. в газеті «Эхо» № 14

Друкується за текстом газети

РОЗПУСК ДУМИ
І ЗАВДАННЯ ПРОЛЕТАРІАТУ [123]

Написано в середині липня 1906 р.

*Надруковано в серпні 1906 р.
в Москві окремою брошурою
видавництвом «Новая волна»*

Друкується за текстом брошури

Розпуск Думи [124] ставить перед робітничою партією цілий ряд надзвичайно важливих питань. Відзначимо найголовніші з них: 1) загальна оцінка цієї політичної події в ході нашої революції; 2) визначення змісту дальшої боротьби і лозунгів, під якими вона повинна вестися; 3) визначення форми цієї дальшої боротьби; 4) вибір моменту боротьби, або, вірніше, врахування обставин, які могли б допомогти правильному виборові моменту.

Спинімося коротко на цих питаннях.

I

Розпуск Думи найбільш наочно і яскраво підтвердив погляди тих, хто перестерігав від захоплення «конституційною» зовнішністю Думи і конституційною, якщо можна так висловитись, поверхнею російської політики в другу чверть 1906 року. «Великі слова», яких силу наговорили наші кадети (і кадетофіли) перед Думою, з приводу Думи і в зв'язку з Думою, викриті тепер життям в усій їх мізерності.

Зауважте цікавий факт: Дума розпущена *на строго конституційній підставі*. Ніякого «розгону». Ніякого порушення законів. Навпаки, строго по закону, як і в усякій «конституційній монархії». Верховна влада розпустила палату на підставі «конституції». На

підставі такої-то статті розпущено дану «палату», *і тим же указом* (радійте, законники!) призначено нові вибори або строк скликання нової Думи.

Але саме отут і позначилася відразу та примарність російської конституції, та фіктивність вітчизняного парламентаризму, на яку так наполегливо вказували протягом всієї першої половини 1906 року с.-д. лівого крила. І тепер не які-небудь «вузькі і фанатичні» «більшовики», а найбільш мирні легалісти-ліберали визнали, *своєю поведінкою* визнали цей особливий характер російської конституції. Це визнали кадети тим, що відповіли на розпуск Думи масовою «втечею за кордон», до Виборга, відповіли відозвою, яка порушує закони [125],— відповіли і відповідають статтями найпоміркованішої «Речи», яка мусить визнати, що справа йде *фактично* про відновлення самодержавства, що Суворін вибовкує ненароком правду, коли пише, що навряд чи йому дожити до нової Думи. Всі сподівання кадетів відразу перейшли від «конституції» до революції — і це внаслідок одного тільки строго конституційного акту верховної влади. А ще вчора кадети хвалилися в Думі, що вони «щит династії» і прихильники строгої конституційності.

Логіка життя сильніша за логіку конституційних підручників. Революція учить.

Все те, що писалося «більшовиками» с.-д. про кадетські перемоги (порівняйте брошуру: «Перемога кадетів і завдання робітничої партії», Н. Леніна) *, підтвердилося блискуче. Вся однобічність і короткозорість кадетів стали очевидні. Конституційні ілюзії,— це пугало, по якому пізнавали твердокам'яного більшовика,— стали перед очима всіх саме як ілюзії, як привид, як облудна примара.

Нема Думи! галасують у дикій нестямі захвату «Московские Ведомости» [126] і «Гражданин» [127]. Нема конституції! вторять понуро тонкі знавці нашої конституції, кадети, які так майстерно посилались на неї, так смакували її параграфи. Соціал-демократи не будуть радіти

---

* Див. Твори, 5 вид., том 12, стор. 253—328. *Ред.*

(ми взяли своє і від Думи), не будуть і занепадати духом. Народ виграв те — скажуть вони,— що втратив одну із своїх ілюзій.

Так, в особі партії к.-д. учиться весь російський народ, учиться не з книжки, а з власної, ним же самим твореної революції. Ми сказали якось, що в особі кадетів народ позбувається перших своїх буржуазних визвольних ілюзій, а в особі трудовиків він позбудеться останніх буржуазних визвольних ілюзій *. Кадети мріяли про визволення від кріпосництва, сваволі, самодурства, азіатчини, самодержавства *без* повалення старої влади. Кадети вже зазнали краху в своїх обмежених мріях. Трудовики мріють про визволення від злиднів мас, від експлуатації людини людиною, *без* знищення товарного господарства: вони ще зазнають краху,— і в недалекому майбутньому, якщо наша революція дійде до повної перемоги нашого революційного селянства.

Швидкий розквіт кадетів, їх запаморочні перемоги на виборах, їх торжество в кадетській Думі, їх раптовий крах від одного розчерку пера «улюбленого монарха» (який наплював, можна сказати, в пику Родичеву, що признавався йому в коханні) — все це події серйозного політичного значення, все це етапи революційного розвитку *народу*. Народ, тобто широкі маси населення, ще не доріс у масі своїй до свідомої революційності на 1906 рік. Свідомість нестерпності самодержавства стала загальною, свідомість нездатності уряду чиновників — теж, свідомість необхідності народного представництва — теж. Але непримиренність старої влади з *владним* народним представництвом народ ще не міг усвідомити і відчути. Йому потрібен ще був, як виявилось, особливий досвід для цього, досвід кадетської Думи.

Кадетська Дума за свою коротку житейську путь *наочно* показала народові всю різницю між *безвладним і владним* народним представництвом. Наш лозунг, установчі збори (тобто *повновладне* народне представництво), виявився тисячу разів вірним, але життя, тобто

---

* Див. цей том, стор. 139. *Ред.*

революція, вело до нього більш довгим і заплутаним шляхом, ніж ми спроможні були передбачати.

Киньте загальний погляд на головні етапи великої російської революції і ви побачите, як народ *на досвіді* підходив, щабель за щаблем, до лозунга установчих зборів. Ось епоха «довір'я», кінець 1904 року. Ліберали в захопленні. Вони зайняли всю авансцену. Не дуже стійкі с.-д. говорять навіть *про дві* головні сили даного моменту: лібералів і уряд. Та ось *народ* проймається ідеєю «довір'я», народ «довірливо» йде 9-го січня до Зимового Палацу. Епоха «довір'я» висуває *третю* силу, пролетаріат, і кладе початок величезному *недовір'ю* народу до самодержавного уряду. Епоха «довір'я» кінчається відмовою народу вірити в *слова* уряду про «довір'я».

Дальший етап. Обіцяно булигінську Думу. Довір'я підтверджено ділом. Народні представники скликаються. Ліберали в захопленні, кличуть до участі у виборах. Ліберальні професори, як і личить цим «ідейним» прихвосням буржуазії, кличуть студентів учитися, а не займатися революцією. Не дуже стійкі с.-д. здаються на доводи лібералів. Виступає на сцену народ. Пролетаріат жовтневим страйком змітає булигінську Думу і захоплює свободу, завойовує маніфест, цілком конституційний формою і змістом маніфест. Народ на досвіді переконується, що не досить дістати обіцянку свободи, треба ще *мати силу захопити* свободу.

Далі. Уряд віднімає свободи в грудні. Пролетаріат повстає. Перше повстання розбито. Але уперта і одчайдушна боротьба із зброєю в руках на вулицях Москви робить скликання Думи неминучим. Бойкот пролетаріату не вдається. У пролетаріату не досить виявилося сили, щоб скинути віттевську Думу. Кадети заповнюють її. Народне представництво є доконаний факт. Кадети в захопленні. Нема ліку й міри їх крикам захвату. Пролетаріат скептично вичікує.

Починає працювати Дума. Маленьким розширенням свобод народ користується вдесятеро більше, ніж кадети. Кадетська Дума моментально опиняється *позаду* народу за своїм настроєм і рішучістю. Епоха кадет-

ської Думи (травень і червень 1906 р.) виявляється епохою найбільших успіхів партій, які стоять *лівіше* кадетів: трудовики обганяють кадетів у Думі, на народних зборах засуджують кадетів за несміливість, росте преса с.-д. і с.-р., посилюється революційний селянський рух, заворушення у військах, оживає пролетаріат, виснажений груднем. Епоха кадетського конституціоналізму виявляється епохою не кадетського і не конституційного, а революційного руху.

Цей рух *змушує* розпустити Думу. Досвід підтверджує, що кадети — тільки «піна». Їх сила — похідна від сили революції. А на революцію уряд відповідає революційним по суті (хоча конституційним за формою) розпуском Думи.

Народ *на досвіді* переконується, що народне представництво є *нуль,* якщо воно не повновладне, якщо його скли́кала стара влада, якщо поруч з ним ціла ще стара влада. Об'єктивний хід подій висуває на чергу вже питання не про ту чи іншу редакцію законів, конституції, а питання про *владу,* про реальну владу. Які завгодно закони і які завгодно виборні — *нуль,* якщо у них немає влади. Ось чого *навчила* народ кадетська Дума. Проспіваймо ж вічну пам'ять небіжчиці і скористаймося гарненько її уроком!

II

Ми підійшли, таким чином, щільно до другого питання: про об'єктивний, історією диктований, зміст наступної боротьби і про лозунги, які ми повинні дати їй.

Не дуже стійкі с.-д., меншовики, встигли і тут проявити хитання. Їх перший лозунг говорив: боротьба *за відновлення сесії Думи* з метою скликання установчих зборів. Петербурзький комітет протестує. Безглуздість лозунга надто б'є в очі. Це навіть не опортунізм, а просто нісенітниця. ЦК робить крок вперед. Лозунг: *боротьба проти уряду на захист Думи з метою скликання установчих зборів.* Це краще, звичайно. Це вже недалеко від лозунга: боротьба *за повалення* самодержавного уряду для скликання революційним шляхом

установчих зборів. Розпуск Думи служить, безсумнівно, приводом до загальнонародної боротьби за *владне* народне представництво: в цьому розумінні лозунг «на захист Думи» не зовсім неприйнятний. Але в тім-то й справа, що в *цьому розумінні* лозунг включений уже у визнання нами розпуску Думи за *привід* боротьби. Формулювання ж: «на захист Думи» без окремого витлумачення його в *цьому* (тобто у вказаному зараз) розумінні лишається неясним і здатним породжувати здивування, повертати до зжитого певною мірою старого, до *кадетської* Думи, одним словом, це формулювання породжує ряд неправильних і шкідливих, «ретроградних» думок. Те, що є правильного в цьому формулюванні, вміщується цілком і без останку в *мотиви* нашого рішення про боротьбу, в *пояснення* того, чому розпуск Думи вважається за досить важливий привід.

Марксист ні в якому разі не повинен забувати, що лозунг боротьби, яка *безпосередньо* має відбутися, не може бути виведений просто і прямо з *загального* лозунга певної програми. Не досить послатися на нашу програму (див. у кінці: повалення самодержавства і устан. збори і т. д.), щоб визначити лозунг боротьби, яка безпосередньо — *тепер* має бути, влітку чи восени 1906 року. Для цього треба врахувати *конкретну* історичну ситуацію, простежити весь розвиток і весь послідовний хід революції, вивести наші завдання не з принципів програми тільки, а з *попередніх* кроків і етапів руху. Тільки такий аналіз буде дійсно історичним аналізом, обов'язковим для діалектичного матеріаліста.

І саме такий аналіз показує нам, що об'єктивне політичне становище *висунуло* тепер питання не про те, *чи є* народне представництво, а про те, чи *владне* це народне представництво.

Об'єктивна причина загибелі кадетської Думи не в тому, що вона не зуміла виразити потреби народу, а в тому, що вона не подужала *революційного* завдання боротьби за *владу*. Кадетська Дума уявила себе органом конституційним, а на ділі вона *була* органом революційним (кадети лаяли нас за це розглядання Думи, як етапу чи знаряддя революції, але життя цілком під-

твердило *наш погляд*). Кадетська Дума уявила себе органом боротьби проти *міністерства,* а на ділі вона була органом боротьби за *повалення* всієї старої влади. Так вийшло на ділі, бо цього вимагало дане економічне становище. І от саме для *цієї* боротьби такий орган, як Дума кадетів, *виявився* «непридатним».

У свідомість найтемнішого мужика стукає тепер обухом вбита думка: ні до чого Дума, ні до чого ніяка Дума, *якщо немає влади у народу*. А як добути владу? *Повалити* стару владу і встановити нову, народну, вільну, виборну. *Або* повалити стару владу, *або* визнати завдання революції нездійсненними в тому обсязі, в якому ставить їх селянство і пролетаріат.

Так поставило питання само́ *життя*. Так поставив питання 1906 рік. Так поставлено питання розпуском кадетської Думи.

Ми не можемо поручитися, звичайно, що це питання революція розв'яже відразу, що боротьба буде легка, проста, перемога цілком і безумовно забезпечена. Ніколи і ніхто не поручиться ні за що подібне перед початком боротьби. Лозунг не є порука за просту і легку перемогу. Лозунг є вказання тієї *мети,* якої треба досягти для здійснення *даних* завдань. Раніше такими безпосередньо даними завданнями було творення (або скликання) народного представництва взагалі. Тепер таке завдання: забезпечення *влади* за народним представництвом. А це значить: усунення, зруйнування, *повалення* старої влади, повалення самодержавного уряду.

Якщо це завдання не буде розв'язане *цілком, то не може* бути цілком владним і народне представництво,— отже, не може бути і достатніх гарантій від того, що це нове народне представництво не спіткає доля кадетської Думи.

Об'єктивний стан речей висуває тепер на чергу боротьбу не за народне представництво, а за створення умов, при яких не можна було б розігнати або розпустити народне представництво, не можна було б також звести його до комедії, як звели Трепови і К⁰ до комедії кадетську Думу.

III

Імовірна форма прийдешньої боротьби визначається почасти змістом її, почасти попередніми формами революційної боротьби народу і контрреволюційної боротьби самодержавства.

Щодо змісту боротьби, то ми вже показали, як за два роки революції він сконцентрувався до нинішнього часу на поваленні старої влади. Повне здійснення цієї мети можливе тільки шляхом всенародного збройного повстання.

Щодо попередніх форм боротьби, то в цьому відношенні «останнім словом» масового і загальнонародного руху в Росії є загальний страйк і повстання. Остання чверть 1905 року не могла не залишити невитравних слідів у свідомості й настрої пролетаріату, селянства, свідомої частини війська і демократичної частини різних професійно-інтелігентських спілок. Тому цілком природно, що першою думкою, яка прийшла в голову найширшій масі здатних до боротьби елементів після розпуску Думи, була: загальний страйк. Ніхто наче не допускав навіть сумніву в тому, що відповіддю на розпуск Думи *мусить* неминуче бути всеросійський страйк.

Певну користь загальність такої думки дала. Від стихійних і часткових вибухів майже всюди свідомо і систематично *стримували* робітників революційні організації. Про це надходять відомості з найрізніших місць Росії. Досвід жовтня — грудня допоміг, безперечно, зосередити увагу всіх у далеко більшій, ніж раніше, мірі на виступі *загальному і одночасному*. Крім того, слід відзначити ще одну надзвичайно характерну обставину: судячи по даних з деяких великих центрів робітничого руху, напр., з Петербурга, робітники не тільки легко і швидко схопили ідею необхідності загального і одночасного виступу, але, крім того, твердо стояли за *бойовий* і рішучий виступ. Невдала думка про *демонстративний* (одноденний або триденний) страйк з приводу розпуску Думи,— думка, що виникла у деяких петербурзьких меншовиків,— ця думка зустріла найрішучішу опозицію з боку робітників. Вірний

класовий інстинкт і досвід людей, які вели не раз серйозну боротьбу, відразу підказав їм, що справа йде тепер зовсім уже не про демонстрацію. Демонструвати ми не будемо, говорили робітники. Ми підемо на одчайдушну, рішучу боротьбу, коли настане момент загального виступу. Така була, за всіма відомостями, загальна думка петербурзьких робітників. Вони зрозуміли, що часткові виступи і особливо демонстрації були б смішні після всього пережитого Росією з 1901 року (рік початку широкого демонстраційного руху), що загострення політичної кризи виключає можливість знов «почати з початку», що урядові, який із задоволенням «покуштував крові» в грудні,— були б лише до краю вигідні мирні демонстрації. Вони знесилили б без всякої користі пролетаріат, вони допомогли б повправляти поліцаїв і солдатів над беззбройними, хапаючи і розстрілюючи їх. Вони дали б тільки деяке підтвердження похвальбі Столипіна, що він здобув перемогу над революцією, бо розпустив Думу, не загостривши цим антиурядового руху. Тепер цю похвальбу всі й розглядають, як пусту похвальбу, знаючи і відчуваючи, що боротьба ще попереду. Тоді «демонстрацію» витлумачили б як боротьбу, з неї зробили б (безнадійну) боротьбу, а припинення демонстрації ославили б по всьому світу як нову поразку.

Думка про демонстративний страйк гідна була лише наших Ледрю-Ролленів кадетської партії, що так само короткозоро переоцінювали парламентаризм, як Ледрю-Роллен у 1849 році. Пролетаріат одразу відкинув цю думку, і прекрасно зробив, що відкинув її. Робітники, що стояли завжди віч-на-віч з революційною боротьбою, оцінили правильніше, ніж деякі інтелігенти, бойову готовність ворога і необхідність рішучого бойового виступу.

На жаль, в нашій партії, внаслідок переважання правого крила с.-д. у даний момент в її російській частині, питання про бойові виступи лишилося занедбаним. Об'єднавчий з'їзд російської соціал-демократії захопився перемогами кадетів, не зумів оцінити революційного значення моменту, що його ми переживаємо, ухилився

від завдання зробити всі висновки з досвіду жовтня — грудня. А необхідність скористатися цим досвідом постала перед партією значно скоріше і значно гостріше, ніж думав багато хто з поклонників парламентаризму. Розгубленість, виявлена центральними установами нашої партії в серйозний момент, була неминучим результатом такого стану речей.

Поєднання масового політичного страйку із збройним повстанням диктується знову всім станом речей. При цьому слабі сторони страйку, як самостійного засобу боротьби, виступають особливо наочно. Всі переконалися, що надзвичайно важливою умовою успіху політичного страйку є його раптовість, можливість захопити уряд зненацька. Тепер це неможливо. Уряд навчився в грудні боротися із страйком і підготувався дуже солідно до цієї боротьби в даний момент. Всі вказують на крайню важливість залізниць у загальному страйку. Спиняться залізниці — страйк має всі шанси стати загальним. Не вдасться добитися повного спинення залізниць — і страйк, майже напевно, не буде загальним. А залізничникам застрайкувати особливо важко: каральні поїзди стоять у повній готовності; озброєні загони війська розсипані по всій лінії, по станціях, іноді навіть по окремих поїздах. Страйк може означати при таких умовах,— мало того: неминуче означатиме в більшості випадків,— пряму і безпосередню сутичку із збройною силою. Машиніст, телеграфіст, стрілочник будуть поставлені відразу перед дилемою: бути розстріляним на місці (Голутвіно, Люберці та інші станції російської залізничної сітки недаремно здобули вже всенародну революційну славу), або стати до роботи і підірвати страйк.

Розуміється, ми вправі чекати величезного геройства від багатьох і багатьох залізничних робітників та службовців, які довели *ділом* свою відданість свободі. Розуміється, ми далекі від думки заперечувати можливість залізничного страйку і шанси на успіх. Але ми не вправі приховувати від себе *справжньої* трудності завдання: замовчування таких труднощів було б найгіршою політикою. А якщо подивитися прямо в ли-

це дійсності, якщо не ховати голову під крило, то ясно стане, що із страйку *неминуче* виросте, і негайно ж, збройне повстання. Залізничний страйк є повстання, це незаперечно після грудня. А без залізничного страйку не спиниться залізничний телеграф, не припиниться перевезення листів залізницею, неможливий, значить, і поштово-телеграфний страйк у серйозних розмірах.

Підпорядковане значення страйку у відношенні до повстання випливає, таким чином, з невблаганною неминучістю з даного стану речей, як він склався після грудня 1905 року. Незалежно від нашої волі, наперекір яким завгодно «директивам» загострене революційне становище перетворить демонстрацію у страйк, протест — у боротьбу, страйк — у повстання. Розуміється, повстання, як збройна масова боротьба, може розгорітися лише при активній участі війська в тій чи іншій його частині. Тому страйк війська, відмова стріляти в народ може, безперечно, привести в тих чи інших випадках до перемоги самого тільки мирного страйку. Але навряд чи є потреба доводити, що такі випадки були б лише частковими епізодами виняткового успішного повстання і що для почастішання таких випадків, для якомога більшого наближення до них є лише один засіб: успішна підготовка повстання, енергія і сила перших повстанських дій, деморалізація війська одчайдушно сміливими нападами або відпадами великої частини армії і т. д.

Одним словом, за даного стану речей, як він склався тепер, в момент розпуску Думи, не може підлягати ніякому сумніву, що активна боротьба веде прямо і безпосередньо до повстання. Може, стан речей зміниться, і тоді цей висновок доведеться переглянути, але в даний час він цілком безперечний. Тому кликати до всеросійського страйку, не закликаючи до повстання, не роз'яснювати нерозривного зв'язку його з повстанням, було б прямо легковажністю, яка межує із злочином. Тому треба всі сили спрямувати на роз'яснення в агітації зв'язку між тією і другою формою боротьби, на підготовку умов, які допомогли б злитися в один потік

трьом струмкам боротьби: робітничому вибухові, селянському повстанню і військовому «бунтові». Давно вже, з літа минулого року, з часу знаменитого повстання «Потемкина»[128] намітились цілком виразно ці *три форми* дійсно народного, тобто *масового,* безконечно далекого від змови, активного руху, *повстання,* яке повалює самодержавство. Від злиття цих трьох річищ повстання залежить, мабуть, найбільше успіх всеросійського повстання. Немає сумніву, що такий привід боротьби, як розпуск Думи, сильно допомагає цьому злиттю, бо найвідсталіша частина селянства (а, значить, і нашого, головним чином, селянського війська) покладала великі надії на Думу.

Звідси висновок: посилено використовувати саме розпуск Думи як привід до концентрованої агітації з закликом до всенародного повстання. Роз'яснювати зв'язок політичного страйку з повстанням. Спрямовувати всі зусилля на те, щоб досягти об'єднання і спільного виступу робітників, селян, матросів і солдатів на активну, збройну боротьбу.

Нарешті, говорячи про форму руху, треба окремо згадати і про селянську боротьбу. Тут зв'язок страйку з повстанням особливо ясний. Ясно також, що метою повстання повинно бути тут не тільки цілковите зруйнування або усунення всіх і всяких місцевих властей, з заміною їх новими, народними властями (загальна мета всякого повстання, все одно: у містах, у селах, у військах і т. д.),— але також *вигнання поміщиків і захоплення* поміщицьких земель. Ще до рішення всенародних установчих зборів селяни, безсумнівно, повинні прагнути до *фактичного* знищення поміщицького землеволодіння. Про це не доводиться багато говорити, тому що селянського повстання без розправи з поміщиками і захоплення земель ніхто не став би, напевно, й уявляти собі. Зрозуміло, що, чим свідоміше і організованіше буде це повстання, тим рідші будуть випадки винищення будівель, майна, худоби і т. п. З воєнної точки зору для досягнення певних воєнних цілей знищення — напр., спалення будівель, а іноді й майна — є захід цілком законний і обов'язковий у певних випадках.

Тільки педанти (або зрадники народу) можуть особливо оплакувати те, що селяни вдаються завжди до таких засобів. Але нічого приховувати від себе, що іноді винищення майна є лише результатом неорганізованості, невміння *взяти собі* і вдержати за собою майно ворога замість знищення його,— або результатом *слабості,* коли воюючий *мстить* ворогові, не маючи сили *знищити,* роздавити ворога. Ми повинні, звичайно, у своїй агітації всіляко роз'яснювати селянам, з одного боку — цілковиту законність і необхідність *нещадної* боротьби з ворогом аж до винищення майна, а з другого боку — показувати, що від ступеня організованості залежить можливість значно більш розумного і вигідного результату: винищення ворога (поміщиків і чиновників, поліції особливо) і передачі всього і всякого майна у володіння народу або у володіння селян без всякого псування (або з якомога меншим псуванням) майна.

IV

З питанням про форму боротьби тісно зв'язане питання про *організацію* для боротьби.

І в цьому відношенні великий історичний досвід жовтня — грудня 1905 року наклав невитравні сліди на сучасний революційний рух. Ради робітничих депутатів і аналогічні їм установи (селянські комітети, залізничні комітети, Ради солдатських депутатів і т. п.) користуються величезним і цілком заслуженим авторитетом. Тепер нелегко було б знайти соціал-демократа або революціонера інших партій і напрямів, який не співчував би подібним організаціям взагалі і не рекомендував би зокрема утворення їх у даний момент.

Щодо цього, здається, незгод або принаймні скільки-небудь серйозних незгод немає. Тому спинятися на цьому власне питанні нема чого.

Але є одна сторона справи, на якій треба особливо уважно спинитися, бо її особливо часто ігнорують. Справа в тому, що роль Рад робітничих депутатів (будемо для стислості говорити про них, як про *тип* всіх і всяких таких організацій) у великі жовтневі і грудневі

дні оповила таким ореолом ці установи, що до них ставляться іноді мало не з фетишизмом. Уявляють, що ці органи завжди і за всяких умов «необхідні і достатні» для масового революційного руху. Звідси — некритичне ставлення до вибору моменту для створення таких установ, до питання про те, які є реальні умови успіху їх діяльності.

Досвід жовтня — грудня дав найповчальніші вказівки щодо цього. Ради робітничих депутатів — *органи масової безпосередньої боротьби*. Вони виникли як органи боротьби *страйкової*. Вони стали дуже швидко, під тиском необхідності, органами *загальнореволюційної* боротьби з урядом. Вони перетворилися *нестримно,* з огляду на розвиток подій і перехід від страйку до повстання,— *в органи повстання.* Що саме таку роль відігравав у грудні цілий ряд «рад» і «комітетів», це цілком незаперечний факт. І події найбільш наочно й переконливо показали, що сила і значення таких органів у бойовий час залежить *цілком* від сили і успіху повстання.

Не теорія яка-небудь, не заклики чиї б то не було, не тактика, кимсь придумана, не партійна доктрина, а сила речей привела ці безпартійні, масові органи до необхідності повстання і зробила їх органами повстання.

І тепер утворювати такі органи — значить створювати органи повстання, заклика́ти до їх утворення — значить заклика́ти до повстання. Забувати про це чи затушовувати це перед широкими масами народу було б найбільш непростимою короткозорістю і найгіршою політикою.

Раз це так,— а це безперечно так,— то звідси ясний і той висновок, що для організації повстання «ради» і подібні масові установи ще *недостатні*. Вони необхідні для згуртування мас, для бойового об'єднання, для передачі партійних (або за угодою партій висунутих) лозунгів політичного керівництва, для зацікавлення, пробудження, залучення мас. Але вони недостатні для організації *безпосередньо бойових сил,* для *організації повстання* в найтіснішому значенні слова.

Маленька ілюстрація. Ради робітничих депутатів називали нерідко парламентами робітничого класу. Але ні один робітник не погодиться склика́ти *свого* парламенту для того, щоб віддати його в руки поліції. Всякий визнає необхідність негайної *організації сили*, організації *військової*, для захисту свого «парламенту», організації у вигляді загонів озброєних робітників.

Тепер, коли уряд на досвіді досконально переконався, до чого ведуть «ради» і що це за установи, коли він озброївся з ніг до голови і чекає утворення таких установ, щоб напасти на ворога, не давши йому часу опам'ятатися і розгорнути свою діяльність,— тепер ми особливо повинні роз'яснювати у своїй агітації необхідність тверезого погляду на речі, необхідність *військової організації* поряд з організацією рад для їх захисту, для проведення того повстання, без якого безсилі будуть всякі ради і всякі виборні від маси.

Ці, коли можна так висловитись, «військові організації», про які ми говоримо, повинні прагнути до того, щоб охопити масу не через посередництво виборних, а масу безпосередніх учасників вуличної боротьби і громадянської війни. Ці організації повинні мати своїм осередком дуже дрібні, вільні союзи, десятки, п'ятки, навіть, може, трійки. Треба проповідувати якнайпосиленіше, що наближається бій, коли *всякий* чесний громадянин повинен жертвувати собою і битися проти гнобителів народу. Якнайменше формальностей, якнайменше тяганини, якнайбільше про́стоти в організації, яка повинна мати максимум рухливості і гнучкості. Всі і кожен, хто хоче стояти на боці свободи, повинні негайно об'єднатися в бойові «п'ятки»,— вільні союзи людей однієї професії, однієї фабрики, або людей, зв'язаних товариством, партійним зв'язком, нарешті, просто місцем проживання (одно село, один будинок у місті або одна квартира). Ці союзи повинні бути і партійні і безпартійні, зв'язані одним безпосереднім революційним завданням: повстанням проти уряду. Ці союзи повинні засновуватись якнайширше і неодмінно до одержання зброї, *незалежно* від питання про зброю.

Ніяка партійна організація не «озброїть» маси.

Навпаки, організованість мас в легкорухливі дрібні бойові союзи у величезній мірі прислужиться у момент руху в справі добування зброї.

Вільні бойові союзи, союзи «дружинників», коли взяти назву, яку зробили такою почесною великі грудневі дні в Москві, дадуть гігантську користь в момент вибуху. Дружина з тих, що вміють стріляти, обеззброїть городового, нападе раптом на патруль, добуде собі зброю. Дружина з тих, що не вміють стріляти або не добули зброю, допоможе будувати барикади, робити розвідки, організувати зносини, влаштувати засідку на ворога, підпалити будинок, де засів ворог, зайняти квартири, які можуть стати базою для повстанців,— одним словом, тисячі найрізноманітніших функцій виконають вільні союзи людей, які вирішили битися не на життя, а на смерть, знають чудово місцевість, зв'язані найтісніше з населенням.

Нехай на кожній фабриці, в кожній професійній спілці, в кожному селі лунає заклик до організації таких вільних бойових дружин. Люди, що добре знають один одного, утворять їх заздалегідь. Люди, що не знають один одного, утворюватимуть п'ятки і десятки в день боротьби або напередодні боротьби, на місці боротьби, якщо ідея утворення таких спілок розповсюдиться широко і дійсно сприйметься масою.

Тепер, коли розпуск Думи сколихнув нові й нові верстви, ви часто можете зустріти найреволюційніші висловлювання й заяви від рядових представників найменш організованого, найбільш «чорносотенного», за загальним своїм обличчям, міського простолюду. Подбаймо ж про те, щоб усі вони знали про рішення передових робітників і селян підняти незабаром боротьбу за землю і волю, щоб усі вони знали про необхідність готувати дружини борців, щоб усі вони пройнялися певністю в неминучості повстання і народному характері його. Ми доб'ємося тоді — це зовсім неутопічно — того, щоб у кожному великому місті були не сотні дружинників, як у Москві в грудні, а тисячі й тисячі. І тоді *ніякі кулемети не встоять,* як говорила публіка в Москві, вказуючи на не досить масовий, не досить

близький до народу характер і склад тамтешніх бойових дружин.

Отже: організація рад робітничих депутатів, селянських комітетів і аналогічних установ всюди, поряд з найширшою пропагандою і агітацією за необхідність одночасного повстання, негайної підготовки сил для нього і організації масових вільних загонів «дружинників».

* * *

P. S. Цей розділ був уже написаний, коли ми довідались про новий «поворот» у лозунгах нашого ЦК: за Думу як *орган скликання* установчих зборів.

Питання про організацію доповнюється, отже, питанням про організацію тимчасового революційного уряду, бо ним була б, по суті справи, установа, здатна дійсно скли́кати установчі збори. Не треба тільки забувати, як це люблять робити наші кадетофіли, що тимчасовий уряд є насамперед *орган повстання*. Хоче бути покійна Дума органом повстання? хочуть бути кадети органом повстання? Милості просимо, панове! ми раді в *боротьбі* всяким союзникам з буржуазної демократії. Коли б навіть ваш союз — пробачте,— був для нас тим же, чим союз із Францією для Росії (тобто джерелом грошей), то ми й тоді були б дуже раді, ми реальні політики, панове. Але якщо ваша, кадетська участь у повстанні є проста і пуста меншовицька мрія,— то ми скажемо лише: які ж у вас маленькі і дрібні мрії, товариші меншовики. Коли б тільки не довелося вам гинути від «безнадійної любові» до кадетів, що не зможуть увінчати вашу пристрасть...

Питання про тимчасовий уряд з теоретичного боку з'ясовувалося вже не раз. Можливість участі с.-д. доведена. Але тепер цікавіша друга, *практична* постановка цього питання, *дана* жовтнем — груднем. Адже Ради робітничих депутатів і т. п. були *на ділі* зачатками тимчасового уряду; влада *неминуче* дісталася б їм в разі перемоги повстання. Треба перенести центр ваги саме на вивчення цих, історично даних, зародкових органів нової влади, на вивчення умов їх роботи і *їх успіху*. Це насущніше, це цікавіше в даний момент, ніж гадання «взагалі» про тимчасовий революційний уряд.

V

Нам лишається розглянути питання про час виступу. Ніжна любов до кадетської Думи викликала у с.-д. правого крила вимогу негайного виступу. Ця ідея зазнала урочистого фіаско. Ставлення мас робітничого класу і міського населення взагалі показало, що серйозність становища усвідомлюється або відчувається. Боротьби ждуть на ділі, розуміється, зовсім не за Думу, а за *повалення* старої влади. Відстрочка є результатом загального настрою, бажання підготуватися до дійсно рішучої і одчайдушної боротьби, добитися узгодженості дій.

Можливо, і мабуть найбільш імовірно, що нова боротьба розгориться так само стихійно і несподівано, як попередні, в результаті наростання настрою і одного з неминучих вибухів. Якщо справа піде так, якщо такий хід розвитку намітиться, як неминучий, тоді нам не доведеться і розв'язувати питання про час виступу, тоді наше завдання зведеться до того, щоб подесятерити агітацію і організаційну роботу в усіх зазначених вище напрямах.

Може бути, однак, що події вимагатимуть від нас керівників і призначення часу виступу. Коли б це вийшло так, то ми радили б призначити всеросійський виступ, страйк і повстання на кінець літа або на початок осені, на середину або кінець серпня. Важливо було б використати період будівельних робіт у містах і закінчення літніх польових робіт. Коли б удалося досягти угоди *всіх* впливових революційних організацій і спілок про час виступу, тоді можливість здійснити його у зазначений строк була б не виключена. Одночасність початку боротьби по всій Росії була б величезним плюсом. Навіть те, що урядові стало б відомо про строк страйку, не мало б, мабуть, згубного значення; адже це не змова і не воєнна атака, які вимагають раптовості. Війська по всій Росії були б найбільш деморалізовані, мабуть, коли б протягом тижнів і тижнів їх турбувала думка про неминучість боротьби, їх тримали б при зброї, а агітацію все дружніше вели б усі і всілякі організації

поряд з масою «безпартійних» революціонерів. Впливові члени Думи з с.-д. і трудовиків теж могли б допомогти успіхові одночасного виступу.

Окремі і цілком марні вибухи, як-от «бунти» солдатів і безнадійні повстання селян, удалося б, може, стримати тоді, коли б уся революційна Росія повірила в неминучість цього великого загального бою.

Повторюємо однак, що це можливо лише в разі повної угоди *всіх* впливових організацій. Інакше лишиться старий шлях стихійного наростання настрою.

VI

Підведемо короткі підсумки.

Розпуск Думи є повний поворот до самодержавства. Можливість одночасного виступу всієї Росії зростає. Імовірність злиття всіх часткових повстань воєдино посилюється. Неминучість політичного страйку і повстання, як боротьби за владу, відчувається широкими верствами населення, як ніколи раніше.

Наша справа — розгорнути найширшу агітацію на користь всеросійського повстання, роз'яснити політичні і організаційні його завдання, докласти всіх зусиль до того, щоб усі усвідомили його неминучість, побачили можливість загального натиску і йшли вже не на «бунт», не на «демонстрації», не на прості страйки і розгроми, а на боротьбу за владу, на боротьбу з метою повалення уряду.

Весь стан справи сприяє виконанню цього завдання. Пролетаріат готується стати на чолі боротьби. Перед революційною соціал-демократією — відповідальне, трудне, але велике і вдячне завдання: допомогти робітничому класові, як передовому загонові всеросійського повстання.

Це повстання повалить самодержавство і створить дійсно владне народне представництво — тобто установчі збори.

P. S. Ця стаття написана *до* початку Свеаборзького повстання [129].

ПРО ВІДРЯДЖЕННЯ ДЕЛЕГАЦІЇ ДО СВЕАБОРГА

ПОСТАНОВА ВИКОНАВЧОЇ КОМІСІЇ ПК РСДРП

Виконавча комісія С.-Петербурзького комітету РСДРП, з огляду на одержані з м. Свеаборга [130] екстрені повідомлення про крайнє загострення становища в цьому місті і про можливість негайного вибуху, постановляє:

1) відрядити негайно до Свеаборга делегацію з товаришів NNNN;

2) доручити цій делегації вжити всіх заходів для пильного вияснення стану справ на місці;

3) доручити їй вплинути на місцевих членів партії, революціонерів і населення в тому розумінні, щоб добитися відстрочки виступу, якщо тільки це можливо без крайніх жертв з боку населення в розумінні арешту урядом уже намічених осіб;

4) доручити тій же делегації, в разі цілковитої неможливості спинити вибух, взяти найдіяльнішу участь в керівництві рухом, тобто допомогти масам, які виступили на боротьбу, організуватися самостійно, роззброїти і винищити реакцію, розпочати по належній підготовці рішучі наступальні дії і виступити з правильними і дійсно революційними, здатними захопити весь народ, лозунгами.

Написано 16 (29) липня 1906 р.

Вперше надруковано в 1930 р. у «Звіті XVI партійному з'їздові» Інституту Леніна при ЦК ВКП(б). Москва

Друкується за рукописом

Перша сторінка рукопису В. І. Леніна «Про відрядження делегації в Свеаборг. Постанова Виконавчої комісії ПК РСДРП».— 1906 р.

Зменшено

ПЕРЕД БУРЕЮ[131]

Минув місяць з часу розпуску Державної думи. Пройшла перша смуга військових повстань і страйків, якими намагались підтримати повсталих. Подекуди почало вже слабшати завзяття начальства, яке застосовує «посилені» і «надзвичайні охорони» уряду від народу. Все ясніше виступає значення пройденого етапу революції. Все ближче насувається нова хвиля.

Тяжким і трудним шляхом іде російська революція. За кожним піднесенням, за кожним частковим успіхом іде поразка, кровопролиття, наруга самодержавства над борцями за свободу. Але після кожної «поразки» дедалі ширший стає рух, дедалі глибша боротьба, дедалі більша маса класів і груп народу, що втягнуті в боротьбу і беруть участь у ній. За кожним натиском революції, за кожним кроком вперед у справі організації бойової демократії йде прямо-таки шалений натиск реакції, йде крок вперед у справі організації чорносотенних елементів народу, зростає зухвалість контрреволюції, яка одчайдушно бореться за існування. Але сили реакції, незважаючи на всі її зусилля, неухильно падають. На бік революції стає все більша частина робітників, селян, солдатів, які вчора ще були байдужими або чорносотенними. Одна по одній руйнуються ті ілюзії, один по одному падають ті передсуди, які робили російський народ довірливим, терпеливим, простодушним, покірним, всетерплячим і всепрощаючим.

Самодержавству заподіяно цілий ряд ран, але воно ще не вбите. Самодержавство вкрите з усіх боків пов'язками і бинтами, але воно ще тримається, воно ще скрипить і навіть лютішає тим більше, чим сильніше спливає кров'ю. А революційні класи народу, з пролетаріатом на чолі їх, користуються кожним затишшям, щоб нагромадити нові сили, щоб завдати нового й нового удару ворогові, щоб вирвати, нарешті, з корінням прокляту болячку азіатчини і кріпосництва, яка отруює Росію.

І немає більш вірного засобу побороти всяку малодушність, спростувати всякі вузькі, однобічні і дріб'язково-полохливі погляди на майбутнє нашої революції, як кинути загальний погляд на її минуле. Коротка ще історія російської революції, але вона вже достатньо довела і показала нам, що сили революційних класів і багатство їх історичної творчості далеко більші, ніж здається в часи затишшя. Кожна хвиля піднесення, пережита революцією, показує невидне і безшумне порівняно нагромадження сил для розв'язання нового і більш високого завдання, і щоразу всі короткозорі й малодушні оцінки політичних лозунгів спростовувались вибухом цих нагромаджених сил.

Три головні етапи нашої революції намітились ясно. Етап перший — епоха «довір'я», епоха масових просьб, клопотань і заяв про необхідність конституції. Етап другий — епоха конституційних маніфестів, актів і законів. Етап третій — початок здійснення конституціоналізму, епоха Державної думи. Спочатку в царя просили конституцію. Потім у царя вирвали силою урочисте визнання конституції. Тепер... тепер на досвіді переконуються після розпуску Думи, що конституція, царем подарована, царськими законами визнана, царськими чиновниками здійснювана, не варта ламаної копійки.

В кожну з цих епох ми бачимо спочатку на авансцені ліберальну буржуазію, шумливу, хвастливу, по-міщанському обмежену і по-міщанському самовдоволену, що наперед певна у своїх «правах на спадщину», поблажливо повчає «меншого брата» мирної боротьби,

лояльної опозиції і погодження народної свободи з царською владою. І кожного разу бентежила деяких з соц.-дем. (правого крила) ця ліберальна буржуазія, підкоряла їх своїм політичним лозунгам, своєму політичному керівництву. А на ділі, під шумок ліберального політиканства, зростали і зріли в низах революційні сили. На ділі *розв'язання* поставленого на чергу історією політичного завдання брали на себе всякий раз пролетарі, ведучи за собою передове селянство, виходячи на вулицю, відкидаючи всі старі закони і всі старі рамки, збагачуючи світ новими формами, прийомами, комбінаціями засобів прямої революційної боротьби.

Пригадайте дев'яте січня. Як несподівано для всіх закінчили робітники своїм геройським виступом епоху «довір'я» царя до народу і народу до царя! І як піднесли вони відразу весь рух на новий, вищий ступінь! А зовні 9-е січня було ж цілковитою поразкою. Тисячі перебитих пролетарів, розгул репресій, темна хмара навислої над Росією треповщини.

Ліберали знов зайняли авансцену. Вони влаштовували блискучі з'їзди, ефектні депутації до царя. Вони обома руками чіплялися за кинуту їм подачку: булигінську Думу. Вони вже почали, як пси, що побачили жирний кусень, гарчати на революцію, і закликáли студентів учитися, а не займатися політикою. І малодушні серед прихильників революції почали говорити: підемо в Думу, після «Потемкина» збройне повстання безнадійне, після укладення миру бойовий масовий виступ неймовірний.

Дійсне розв'язання наступного історичного завдання дала знов-таки тільки революційна боротьба пролетаріату. Конституційний маніфест був вирваний всеросійським жовтневим страйком [132]. Селянин і солдат ожили й потяглися до свободи і світла, слідом за робітником. Наставали короткі тижні свобод, а за ними — тижні погромів, чорносотенного озвіріння, страшенного загострення боротьби, нечувано-кривавої розправи з усіма, хто взявся до зброї, щоб відстояти вирвані у царя свободи.

Рух знов-таки піднесено на вищий ступінь, а зовні знову цілковита поразка пролетаріату. Шаління репресій, переповнені тюрми, страти без кінця, підле виття лібералів, що відрікалися від повстання і від революції.

Міщани лояльного лібералізму знову займають авансцену. Вони наживають собі капітал з останнього передсуду селян, що вірять у царя. Вони запевняють, що від перемоги демократії на виборах впадуть стіни Ієрихона. Вони верховодять в Думі і знову починають поводитися, як ситі дворові собаки у відношенні до «жебраків» — до пролетаріату і революційного селянства.

Розпуск Думи — кінець ліберальної гегемонії, яка стримувала і принижувала революцію. Селянство більше за всіх навчилося від Думи. Воно набуває тепер те, що втрачає найшкідливіші ілюзії. І весь народ виходить з досвіду з Думою уже не тим, чим був раніше. Майбутнє завдання оцінене конкретніше і вистраждане невдачею представництва, на яке багато хто покладав усі надії. Дума допомогла точніше виміряти сили, вона сконцентрувала деякі, принаймні, елементи народного руху, вона показала на ділі, як поводяться різні партії, вона обрисувала перед новими й новими масами значно рельєфніше партійну фізіономію ліберальних буржуа і селянства.

Викриття кадетів, згуртування трудовиків — такі є одні з найважливіших здобутків думського періоду. Брехливий демократизм кадетів заплямований десятки разів у самій Думі і притому людьми, готовими вірити в кадетів. Сірий російський мужик перестав бути політичним сфінксом. Незважаючи на всі перекручення свободи виборів, він зумів проявити себе і створив новий політичний тип трудовика. Віднині під революційними маніфестами поряд з підписом організацій і партій, які складались протягом десятиліть, додався підпис Трудової групи [133], яка склалась за кілька тижнів. Революційна демократія збагатилась на нову організацію, яка поділяє, звичайно, не мало ілюзій, властивих дрібному виробникові, але в даній революції виражає

ПРОЛЕТАРІЙ

Цѣна 5 коп. Москва. № 1.

РОССІЙСКАЯ СОЦІАЛЬДЕМОКРАТИЧЕСКАЯ РАБОЧАЯ ПАРТІЯ.

Пролетаріи всѣхъ странъ, соединяйтесь!

Понедѣльникъ, 21-го августа 1906 г.

ОРГАНЪ МОСКОВСКАГО И С.-ПЕТЕРБУРГСКАГО КОМИТЕТОВЪ Р. С.-Д. Р. П.

Передъ бурей.

Прошелъ мѣсяцъ со времени роспуска Государственной Думы. Прошла первая полоса военныхъ возстаній и забастовокъ, которыми пытались поддержать возставшихъ. Кое-гдѣ начало уже ослабѣвать рвеніе начальства, примѣняющаго «усиленныя» и «чрезвычайныя охраны» правительства отъ народа. Все яснѣе выступаетъ значеніе пройденнаго этапа революціи. Все ближе надвигается новая волна.

Тяжелымъ и труднымъ путемъ идетъ русская революція. За каждымъ подъемомъ, за каждымъ частичнымъ успѣхомъ слѣдуетъ пораженіе, кровопролитіе, надругательства самодержавія надъ борцами за свободу. Но послѣ каждаго «пораженія» все шире становится движеніе, все глубже борьба, все больше масса втянутыхъ въ борьбу и участвующихъ въ ней классовъ и группъ народа. За каждымъ натискомъ революціи, за каждымъ шагомъ впередъ въ дѣлѣ организаціи боевой демократіи слѣдуетъ прямо-таки бѣшеный натискъ реакціи, слѣдуетъ шагъ впередъ въ дѣлѣ организаціи черносотенныхъ элементовъ народа, возрастаетъ наглость контръ-революціи, съ отчаяніемъ борющейся за существованіе. Но силы реакціи, несмотря на всѣ ея усилія, неуклонно падаютъ. На сторону революціи становится все большая часть рабочихъ, крестьянъ, солдатъ, вчера еще бывшихъ равнодушными или черносотенными. Одна за другой разрушаются тѣ иллюзіи, одинъ за другимъ падаютъ тѣ предразсудки, которые дѣлали русскій народъ довѣрчивымъ, терпѣливымъ, простодушнымъ, покорнымъ, всевыносящимъ и всепрощающимъ.

Самодержавію нанесенъ цѣлый рядъ ранъ, но оно еще не убито. Самодержавіе покрыто со всѣхъ сторонъ повязками и бинтами, но оно еще держится, оно еще скрипитъ и даже свирѣпѣетъ тѣмъ болѣе, чѣмъ сильнѣе истекаетъ кровью. А революціонные классы народа, съ пролетаріатомъ во главѣ ихъ, пользуются каждымъ затишьемъ, чтобы накопить новыя силы, чтобы нанести новый и новый ударъ врагу, чтобы вырвать наконецъ съ корнемъ проклятую язву азіатчины и крѣпостничества, отравляющую Россію.

И нѣтъ болѣе вѣрнаго средства побороть всякое малодушіе, опровергнуть всякіе узкіе, односторонніе и мелочно-трусливые взгляды на будущее нашей революціи, какъ бросить общій взглядъ на ея прошлое. Коротка еще исторія русской революціи, но она уже достаточно доказала и показала намъ, что силы революціонныхъ классовъ и богатство ихъ историческаго творчества гораздо больше, чѣмъ кажется во времена затишья. Каждая волна подъема, пережитая революціей, показываетъ невидное и безшумное сравнительно накопленіе силъ для разрѣшенія новой и болѣе высокой задачи, и каждый разъ всѣ близорукія и малодушныя оцѣнки политическихъ лозунговъ опровергались взрывомъ этихъ накопившихся силъ.

Три главныхъ этапа нашей революціи намѣтились ясно. Этапъ первый — эпоха «довѣрія», эпоха массовыхъ просьбъ, ходатайствъ и заявленій о необходимости конституціи. Этапъ второй — эпоха конституціонныхъ манифестовъ, актовъ и законовъ. Этапъ третій — начало осуществленія конституціонализма, эпоха Государственной Думы. Сначала у царя просили конституцію. Потомъ у царя вырвали силой торжественное признаніе конституціи. Теперь... теперь на опытѣ убѣждаются послѣ роспуска Думы, что конституція, царемъ пожалованная, царскими законами признанная, царскими чиновниками осуществляемая, не стоитъ ломанаго гроша.

Въ каждую изъ этихъ эпохъ мы видимъ сначала на авансценѣ либеральную буржуазію, шумливую, хвастливую, мѣщански-ограниченную и мѣщански-самодовольную, заранѣе увѣренную въ своихъ «правахъ на наслѣдство», снисходительно поучающую «меньшого брата» мирной борьбѣ, лояльной оппозиціи и соглашенію народной свободы съ царской властью. И каждый разъ смущала нѣкоторыхъ изъ соц.-дем. (праваго крыла) эта либеральная буржуазія, подчиняла ихъ своимъ политическимъ лозунгамъ, своему политическому руководству. А на дѣлѣ подъ шумокъ либеральнаго политиканства росли и зрѣли въ низахъ революціонныя силы. На дѣлѣ *рѣшеніе* поставленной на очередь исторіей политической задачи брали на себя всякій разъ пролетаріи, увлекая за собой передовое крестьянство, выходя на улицу, отбрасывая всѣ старые законы и всѣ старыя рамки, обогащая міръ новыми формами, пріемами, комбинаціями средствъ прямой революціонной борьбы.

Припомните девятое января. Какъ неожиданно для всѣхъ закончили рабочіе своимъ геройскимъ выступленіемъ эпоху довѣрія царя къ народу и народа къ царю! И какъ подняли они сразу все движеніе на новую, высшую ступень! А вѣдь по внѣшности 9-ое января было полнымъ пораженіемъ. Тысячи перебитыхъ пролетаріевъ, разгулъ репрессіи, темная туча нависшей надъ Россіей Треповщины.

Либералы опять заняли авансцену. Они устраивали блестящіе съѣзды, эффектныя депутаціи къ царю. Они обѣими руками цѣплялись за брошенную имъ подачку Булыгинскую Думу. Они уже начали, какъ увидавшіе жирный кусъ псы, рычать на революцію, и призывали студентовъ учиться, а не заниматься политикой. И малодушные среди сторонниковъ революціи начали говорить: пойдемъ въ Думу, послѣ «Потемкина» безнадежно вооруженное возстаніе, послѣ заключенія мира невѣроятно боевое массовое выступленіе.

Дѣйствительное разрѣшеніе слѣдующей исторической задачи дано было опять-таки только революціонной борьбой пролетаріата. Конституціонный манифестъ былъ вырванъ всероссійской октябрьской стачкой. Крестьянинъ и солдатъ ожили и потянулись къ свободѣ и свѣту вслѣдъ за рабочимъ. Наступили краткія недѣли свободъ, а за ними — недѣли погромовъ, черносотеннаго озвѣрѣнія, страшнаго обостренія борьбы, неслыханно-кровавой расправы со всѣми, кто взялся за оружіе, чтобы отстоять вырванныя у царя свободы.

Движеніе опять-таки поднято на высшую ступень, а по внѣшности снова полное пораженіе пролетаріата. Бѣшенство репрессіи, переполненныя тюрьмы, казни безъ конца, подлый вой либераловъ, отрекавшихся отъ возстанія и отъ революціи.

Мѣщане лояльнаго либерализма опять занимаютъ авансцену. Они наживаютъ себѣ капиталъ изъ послѣдняго предразсудка крестьянъ, вѣрящихъ въ царя. Они увѣряютъ, что отъ побѣды демократіи на выборахъ падутъ стѣны Іерихона. Они главенствуютъ въ Думѣ и опять начинаютъ вести себя, какъ сытые дворовыя собаки по отношенію къ «мужицкимъ» — къ пролетаріату и революціонному крестьянству.

Роспускъ Думы — конецъ либеральной гегемоніи, сдерживавшей и принижавшей революцію. Крестьянство больше всѣхъ научилось отъ Думы. Оно пріобрѣтаетъ теперь то, что теряетъ самыя вредныя иллюзіи. И весь народъ выходитъ изъ опыта съ Думой уже не тѣмъ, чѣмъ былъ прежде. Предстоящая задача оцѣнена конкретнѣе и выстрадана неудачей представительства, на которое многіе возлагали всѣ надежды. Дума помогла точнѣе измѣрить силы, она сконцентрировала нѣкоторыя по крайней мѣрѣ элементы народнаго движенія, она показала на дѣлѣ, какъ ведутъ себя разныя партіи, она обрисовала передъ новыми и новыми массами гораздо рельефнѣе партійную физіономію либеральныхъ буржуа и крестьянства.

Разоблаченіе кадетовъ, сплоченіе трудовиковъ — таковы одни изъ самыхъ важныхъ пріобрѣтеній думскаго періода. Лживый демократизмъ кадетовъ заклейменъ десятки разъ въ самой Думѣ и притомъ людьми, готовыми вѣрить въ кадетовъ. Сѣрый русскій мужикъ пересталъ быть политическимъ сфинксомъ. Несмотря на всѣ искаженія свободы выборовъ, онъ сумѣлъ проявить себя и создалъ новый политическій типъ трудовика. Отнынѣ подъ революціонными манифестами наряду съ подписью организацій и партій, которыя складывались въ теченіе десятилѣтій, прибавилась подпись Трудовой Группы, сложившейся въ нѣсколько недѣль. Революціонная демократія обогатилась новой организаціей, которая раздѣляетъ, конечно, не мало иллюзій, свойственныхъ мелкому производителю, но въ данной революціи выражаетъ несомнѣнно тенденціи безпощадной и массовой борьбы съ азіатскимъ самодержавіемъ и крѣпостническимъ помѣщичьимъ землевладѣніемъ.

Изъ опыта съ Думой революціонные классы выходятъ болѣе сплоченными, болѣе близкими другъ къ другу, болѣе способными къ общему натиску. Самодержавіе получило еще рану. Оно еще болѣе изолировано. Оно еще болѣе безпомощно передъ задачами, которыя разрѣшить совсѣмъ ему не по силамъ. А голодъ и безработица все сильнѣе. Крестьянскія возстанія вспыхиваютъ все чаще.

Свеаборгъ и Кронштадтъ показали настроеніе войска. Возстанія подавлены, но возстаніе живетъ, ширится и растетъ. Къ забастовкѣ для поддержки возставшихъ примкнули многіе черносотенные элементы. Эту забастовку прекратили передовые рабочіе, и они были правы, ибо изъ забастовки выходила демонстрація, а на дѣлѣ стояла задача великой и рѣшительной борьбы.

Передовые рабочіе правильно учли моментъ. Они быстро измѣнили ошибочное стратегическое движеніе и сберегли силы для грядущей битвы. Они чутьемъ поняли неизбѣжность стачки-возстанія и вредъ стачки-демонстраціи.

Настроеніе, по всѣмъ признакамъ, наростаетъ. Взрывъ неминуемъ и, можетъ быть, недалекъ. Свеаборгскія и Кронштадтскія казни, расправы съ крестьянами, травля трудовиковъ членовъ Думы, все это только разжигаетъ ненависть, сѣетъ рѣшимость и сосредоточенную готовность къ битвѣ. Больше смѣлости, товарищи, больше вѣры въ силу обогащенныхъ новымъ опытомъ революціонныхъ классовъ и пролетаріата прежде всего, больше самостоятельнаго почина! Мы стоимъ, по всѣмъ признакамъ, накануне великой борьбы. Всѣ силы должны быть направлены на то, чтобы сдѣлать ее единовременной, сосредоточенной, полной того же героизма массы, которымъ ознаменованы всѣ великіе этапы великой россійской революціи. Пусть либералы трусливо киваютъ на эту грядущую борьбу исключительно для того, чтобы погрозить правительству, пусть эти ограниченные мѣщане всю силу «ума и чувства» вкладываютъ въ ожиданіе новыхъ выборовъ, — пролетаріатъ готовится къ борьбѣ, дружно и бодро идетъ на встрѣчу бурѣ, рвется въ самую гущу битвы. Довольно съ насъ гегемоніи трусливыхъ кадетовъ, этихъ «глупыхъ пингвиновъ», что «робко прячутъ тѣло жирное въ утесахъ».

«Пусть сильнѣе грянетъ буря!»

МЕЖДУНАРОДНОЕ СОЦІАЛИСТИЧЕСКОЕ БЮРО ОПУБЛИКОВАЛО СЛѢДУЮЩЕЕ ВОЗЗВАНІЕ

КЪ РАБОЧИМЪ ВСѢХЪ СТРАНЪ!

Царь Николай II, уже дважды изобличенный въ клятвопреступленіи, роспустилъ Думу. Онъ нарушилъ этимъ данное имъ слово, какъ нѣсколько лѣтъ тому назадъ онъ нарушилъ свое слово, отмѣнивъ конституцію Финляндіи. Царь стянулъ войска въ Петербургъ, разогналъ народное представительство и выпустилъ манифестъ, чтобы ввести въ заблужденіе Европу. Каждое слово въ этомъ манифестѣ — ложь. Онъ обвиняетъ Думу въ совершеніи незаконныхъ дѣйствій. И это послѣ того, какъ царь, вопреки своему обѣщанію въ манифестѣ 17 октября, навязалъ Думѣ противоконституціонные основные законы. Онъ обвиняетъ Думу за ея безсиліе, и это послѣ того, какъ онъ насильственными средствами низвелъ Думу до роли простой ораторской трибуны. Но эта трибуна принесла все же ту пользу, что съ нея клеймили преступленія бюрократіи. Царь упрекаетъ Думу за ея бездѣятельность, — и это послѣ того, какъ онъ самъ отнялъ у нея всякую возможность сдѣлать хоть что-нибудь на пути парламентаризма.

Международный соціализмъ не будетъ терять времени на пустые протесты. Онъ бросаетъ лишь еще разъ призывный кличъ къ тѣмъ, кто готовъ дѣйствовать.

Новый ударъ героя 9-го января не удивилъ соціалистическую партію и не засталъ ее врасплохъ. Такая участь могла постигнуть Думу потому, что камарилья чиновниковъ и великихъ князей увидѣли безсиліе большинства въ Думѣ. Это большинство, вопреки всѣмъ усиліямъ со стороны с.-д. фракціи и Трудовой Группы, слѣдовало такой тактикѣ, которая должна была неизбѣжно сдѣлать его безсильнымъ.

Безобразно урѣзанное избирательное право, безстыдное давленіе со стороны властей во время выборовъ, недовѣріе народа, удерживавшее вдали отъ избирательныхъ урнъ тѣхъ немногихъ пролетаріевъ, которые имѣли право голоса, — все это создало искусственное большинство въ Думѣ, отнюдь не выражавшее стремленій большинства народа. Поведеніе депутатовъ либеральной буржуазіи послѣ роспуска Думы доказываетъ, что они сдѣлали ошибку, проявивъ нерѣшительность по отношенію къ власть имущимъ и промедливъ съ самыми неотложными реформами. Развѣ они не потеряли довѣріе крестьянства, обѣщавъ ему лишь недостаточныя земельныя реформы, проведеніе которыхъ не вернуло бы всей земли въ руки сельскаго населенія? Развѣ они не внушили рабочимъ отвращеніе къ себѣ тѣмъ, что предлагали имъ жалкіе паллиативы вмѣсто коренныхъ реформъ? Развѣ они не разочаровали всѣхъ тѣхъ, кто страстно добивался свободы, когда они не сумѣли принять никакихъ энергичныхъ рѣшеній относительно амнистіи, погромовъ, относительно смертной казни? И несмотря на всѣ ихъ многократныя увѣренія въ своей лояльности, царь только презиралъ ихъ. При открытіи парламента имъ прочли тронную рѣчь въ защиту царскихъ основныхъ законовъ, а въ теченіе всей сессіи Думы царь отвѣчалъ на всѣ ея заявленія од-

Перша сторінка газети «Пролетарий» № 1, 21 серпня 1906 р., в якій надруковано статті В. І. Леніна «Перед бурею», «Про бойкот» та інші

Зменшено

безсумнівно тенденції нещадної і масової боротьби з азіатським самодержавством і кріпосницьким поміщицьким землеволодінням.

З досвіду з Думою революційні класи виходять більш згуртованими, більш близькими один до одного, більш здатними до спільного натиску. Самодержавство дістало ще рану. Воно ще більш ізольоване. Воно ще більш безпорадне перед завданнями, які розв'язати зовсім йому не під силу. А голод і безробіття все сильніші. Селянські повстання вибухають все частіше.

Свеаборг і Кронштадт [134] показали настрій війська. Повстання придушені, але повстання живе, шириться і росте. До страйку для підтримки повсталих приєдналося багато чорносотенних елементів. Цей страйк припинили передові робітники, і вони мали рацію, бо із страйку виходила демонстрація, а на ділі стояло завдання великої і рішучої боротьби.

Передові робітники правильно врахували момент. Вони швидко змінили помилковий стратегічний рух і зберегли сили для прийдешньої битви. Вони чуттям зрозуміли неминучість страйку-повстання і шкідливість страйку-демонстрації.

Настрій, за всіма ознаками, наростає. Вибух неминучий і, може, недалекий. Свеаборзькі і кронштадтські страти, розправи з селянами, цькування трудовиків — членів Думи — все це тільки розпалює ненависть, сіє рішучість і зосереджену готовність до битви. Більше сміливості, товариші, більше віри в силу збагачених новим досвідом революційних класів і пролетаріату насамперед, більше самостійного почину! Ми стоїмо, за всіма ознаками, напередодні великої боротьби. Всі сили повинні бути спрямовані на те, щоб зробити її одночасною, зосередженою, повною того ж героїзму маси, яким ознаменовані всі великі етапи великої російської революції. Нехай ліберали полохливо кивають на цю прийдешню боротьбу виключно для того, щоб погрозити урядові, нехай ці обмежені міщани всю силу «розуму й почуття» вкладають у чекання нових виборів,— пролетаріат готується до боротьби, дружно і бадьоро йде назустріч бурі, рветься в саму гущу битви. Досить

з нас гегемонії полохливих кадетів, цих «дурних пінгвінів», що «ховають полохливо тіло сите між камінням».

«Хай ще дужче вдарить буря!» [135]

«Пролетарий» № 1,
21 серпня 1906 р.

Друкується за текстом
газети «Пролетарий»

ПРО БОЙКОТ

С.-д. лівого крила повинні переглянути питання про бойкот Державної думи. Слід пам'ятати, що ми завжди ставили це питання конкретно, в залежності від певної політичної ситуації. Наприклад, ще «Пролетарий» (женевський) писав, що «смішно було б зарікатися від використання навіть булигінської Думи» *,— коли б вона могла народитися. А з приводу віттевської Думи в брошурі «Соціал-демократія і Держ. дума» (Н. Леніна і Ф. Дана) читаємо в статті Н. Леніна: «Ми повинні неодмінно заново, по-діловому, обговорити питання про тактику... Ситуація тепер не та», що при булигінській Думі (див. стор. 2 цитов. брошури) **.

Головна відмінність революційної і опортуністичної с.-демократії в питанні про бойкот така. Опортуністи обмежуються застосуванням до всіх випадків загального шаблону, знятого з особливого періоду німецького соціалізму. Ми повинні використати представницькі установи,— Дума є представницька установа,— отже, бойкот є анархізм і треба йти в Думу. Таким по-дитячому простим силогізмом вичерпувалися завжди всі міркування на цю тему наших меншовиків і особливо Плеханова. Резолюція меншовиків про значення представницьких установ у революційну епоху (див. № 2 «Партийных Известий») надзвичайно рельєфно показує цей шаблонний, антиісторичний характер їх міркувань.

* Див. Твори, 5 вид., том 11, стор. 159. *Ред.*
** Див. Твори, 5 вид., том 12, стор. 154—155. *Ред.*

Навпаки, революційні с.-д. центр ваги питання переносять саме на уважне врахування конкретної політичної ситуації. Не можна охопити завдань російської революційної епохи списуванням з німецьких шаблонів, однобічно взятих з останнього часу, забуваючи уроки 1847—1848 років. Не можна нічого зрозуміти в ході нашої революції, якщо обмежуватись голеньким протиставленням «анархічного» бойкоту соціал-демократичній участі у виборах. Учіться-но в історії російської революції, панове!

Ця історія *довела,* що бойкот булигінської Думи був єдино правильною тактикою, яку цілком підтвердили події. Хто забуває про це, хто говорить про бойкот, обминаючи уроки булигінської Думи (як обминають їх завжди меншовики), той видає собі повне свідоцтво про бідність, свідоцтво про невміння пояснити і врахувати одну з найважливіших і найбагатших на події епох російської революції. Тактика бойкоту щодо булигінської Думи вірно врахувала і настрій революційного пролетаріату, і об'єктивні особливості моменту, які викликáли неминучість близького загального вибуху.

Перейдемо до *другого* уроку історії, — до віттевської кадетської Думи. Нині дуже поширені покаянні промови с.-д. інтелігентів з приводу бойкоту цієї Думи. Той факт, що вона зібралася і посередньо, безперечно, прислужилася революції, вважають за достатній для покаянного визнання помилковості бойкоту віттевської Думи.

Але такий погляд надзвичайно однобічний і короткозорий. Він не враховує цілого ряду величезної ваги фактів з епохи до віттевської Думи, під час неї і після її розпуску. Пригадайте, що закон про вибори до цієї Думи вийшов 11 грудня, під час збройної боротьби повстанців за установчі збори. Пригадайте, що *навіть меншовицьке «Начало»* писало тоді: «Пролетаріат *так само* змете віттевську Думу, як він змів булигінську». При таких умовах пролетаріат не міг і не повинен був без боротьби віддати в руки царя скликання першої представницької установи в Росії. Пролетаріат

повинен був боротися проти зміцнення самодержавства позикою під забезпечення віттевської Думи. Пролетаріат повинен був боротися проти конституційних ілюзій, на яких *цілком* будувалася весною 1906 року виборча кампанія кадетів і вибори в селянстві. В той час безмірного перебільшення значення Думи така боротьба була неможлива інакше, як за допомогою бойкоту. До якої міри тісно було зв'язане *поширення* конституційних ілюзій з участю у виборчій кампанії і у виборах весною 1906 року, це найрельєфніше видно на прикладі наших меншовиків. Досить пригадати, що в резолюції IV (Об'єднавчого) з'їзду РСДРП Дума названа була «*владою*», всупереч перестерогам більшовиків! Другий приклад: Плеханов, нічтоже сумняшеся, писав: «Уряд *упаде* в безодню, коли розженуть Думу». Як швидко справдилися сказані тоді проти нього слова: треба готуватися до того, щоб *зштовхнути* ворога в безодню, а не покладати по-кадетському надій на те, що він сам «упаде» в безодню *.

Пролетаріат повинен був усіма силами відстояти свою самостійну тактику в нашій революції, а саме: разом із свідомим селянством проти хиткої і зрадницької ліберально-монархічної буржуазії. А ця тактика була *неможлива* при виборах до віттевської Думи з огляду на цілий ряд умов, як об'єктивних, так і суб'єктивних,— умов, які викликали той факт, що участь у виборах дорівнювала для величезної більшості місцевостей Росії безгласній підтримці кадетів робітничою партією. Пролетаріат не міг і не повинен був прийняти половинчастої і штучно вигаданої, побудованої на «хитрості» і розгубленості, тактики виборів невідомо для чого, виборів до Думи не для Думи. А це ж історичний факт, якого не усунуть ніякі замовчування, ніякі обходи й викрути меншовиків,— це факт, що *ніхто* з них, і навіть Плеханов, *не міг* у пресі кликати в Думу. Це факт, що в пресі не пролунало *ні одного* заклику йти в Думу. Це факт, що самі меншовики в листку об'єднаного ЦК РСДРП визнали офіціально

* Див. цей том, стор. 140—159. *Ред.*

бойкот і звели спір *тільки* до того, на якій стадії слід бойкотувати. Це факт, що меншовики зводили центр ваги не на вибори *до Думи,* а на вибори *самі по собі,* навіть на процес виборів, як на організацію *для* повстання, *для* зметення Думи. А тим часом, події довели якраз неможливість масової агітації при виборах і певну можливість агітації в масах тільки з самої Думи.

Хто спробує дійсно взяти до уваги і врахувати всі ці складні факти, як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, той побачить, що Кавказ був лише винятком, який підтвердив загальне правило. Той побачить, що покаянні промови і пояснення бойкоту «молодим запалом» являють собою найбільш вузьку, поверхову і короткозору оцінку подій.

Розпуск Думи наочно показав тепер, що бойкот в умовах весни 1906 р. безсумнівно був правильною, взагалі кажучи, тактикою і приніс користь. *Тільки* за допомогою бойкоту могла соціал-демократія при *тодішніх* обставинах виконати свій обов'язок: саме дати народові ті необхідні перестороги відносно царської конституції, ту необхідну критику кадетського шарлатанства під час виборів, які (критика і перестороги) блискуче підтвердились розпуском Думи.

Ось маленький приклад для ілюстрації сказаного. Пан Водовозов, цей напівкадет, напівменшовик, горою стояв навесні 1906 р. за вибори і за підтримку кадетів. Вчора (11 серпня) він писав у «Товарище» [136], що кадети «захотіли бути партією парламентарною в країні, яка не має парламенту, і партією конституційною в країні, яка не має конституції», що «весь характер партії к.-д. визначила корінна суперечність між радикальною програмою і зовсім нерадикальною тактикою».

Більшого торжества більшовики не могли й бажати, як цього признання лівого кадета чи правого плехановця.

Але, безумовно відкидаючи малодушні й короткозорі покаянні промови, відкидаючи дурненьке пояснення бойкоту «молодим запалом», ми далекі від думки заперечувати *нові* уроки кадетської Думи. Була б педантством боязнь відкрито визнати і врахувати ці нові уроки.

Історія показала, що коли збирається Дума, то з'являється можливість корисної агітації зсередини неї і коло неї;— що тактика зближення з революційним селянством проти кадетів можлива всередині Думи. Це здається парадоксом, але така є, безсумнівно, іронія історії: саме кадетська Дума особливо наочно показала масам правильність цієї «антикадетської», скажемо для стислості, тактики. Історія нещадно спростувала всі конституційні ілюзії і всю «віру в Думу», але історія безумовно довела певну, хоч і скромну, користь такої установи для революції, як трибуни для агітації, для викриття справжнього «нутра» політичних партій і т. д.

Звідси висновок. Смішно було б закривати очі на дійсність. Тепер якраз настав час, коли революційні с.-д. повинні перестати бути бойкотистами. Ми не відмовимося піти в другу Думу, коли (або: «якщо») вона буде скликатися. Ми не відмовимося використати цю арену боротьби, аж ніяк не перебільшуючи її скромного значення, а, навпаки, цілком підпорядковуючи її, на підставі даного вже історією досвіду, іншого роду боротьбі — за допомогою страйку, повстання і т. п. Ми скличемо п'ятий з'їзд партії; ми постановимо на ньому, що в *разі виборів* необхідна виборча угода на кілька тижнів з трудовиками (без скликання п'ятого з'їзду партії дружна виборча кампанія неможлива, а всякі «блоки з іншими партіями» безумовно заборонені постановою четвертого з'їзду). І ми розіб'ємо тоді кадетів ущент.

Але цей висновок ще далеко, далеко не вичерпує всієї складності завдання, яке стоїть перед нами. Ми навмисне підкреслювали слова: «*в разі* виборів» і т. п. Ми не знаємо ще, чи буде скликана друга Дума, коли будуть вибори, яке виборче право; яка буде тодішня ситуація. Тому наш висновок хибує на крайню загальність: він потрібен, щоб підвести підсумок минулому, щоб врахувати уроки цього минулого, щоб дати правильну постановку майбутнім питанням тактики, але він зовсім ще не достатній для розв'язання конкретних завдань найближчої тактики.

Тільки кадети і всякі «кадетоподібні» можуть тепер задовольнятись таким висновком, створювати собі «ло-

зунг» із зітхань за новою Думою, доводити урядові бажаність якнайшвидшого її скликання і т. п. Тільки свідомі чи несвідомі зрадники революції можуть спрямовувати *тепер* всі зусилля до того, щоб неминуче нове піднесення настрою і збудження вилилося саме у вибори, а не в боротьбу за допомогою загального страйку і повстання.

Ми підійшли до самої суті питання про сучасну с.-д. тактику. Зовсім не в тому тепер суть питання, чи брати участь взагалі у виборах. Сказати тут: «так» чи «ні» значить ще зовсім нічого не сказати про корінне завдання моменту. Політичне становище в серпні 1906 р. зовні схоже на становище в серпні 1905 року, але за цей час зроблено величезний крок вперед: далеко точніше визначені і сили тих, що б'ються на тому і другому боці, і форми боротьби, і деякі строки, необхідні для того чи іншого, якщо можна так висловитися, стратегічного руху.

План уряду ясний. Він цілком правильно розрахував, визначивши строк скликання Думи і не визначивши, *всупереч законові*, строку виборів. Уряд не хоче зв'язувати собі рук і розкривати своїх карт. По-1-е, він виграє час для міркування про зміну виборчого закону. По-2-е,— і це головне — він тримає про запас призначення строку виборів для такого моменту, коли зможе бути цілком визначений характер нового піднесення і його сила. Уряд хоче призначити нові вибори якраз у такий строк (а може і в такій формі, тобто такі чи інші вибори), щоб *роздробити і знесилити повстання, яке починається*. Уряд міркує правильно: якщо все буде спокійно, ми, може, зовсім не скличемо Думи або вернемось до законів Булигіна. А якщо буде сильний рух, можна буде спробувати роздробити його, призначивши тимчасово вибори, відманивши цими виборами тих чи інших боягузів або простачків від прямої революційної боротьби.

Ліберальні тупиці (див. «Товарищ» і «Речь») до такої міри не розуміють становища, що самі лізуть у тенета, які розставляє уряд. Вони із шкіри пнуться, «доводячи» необхідність Думи і *бажаність* того, щоб піднесення

спрямувалось на вибори. Але навіть і вони не можуть заперечувати, що питання про форму найближчої боротьби лишається ще відкритим. Сьогоднішня «Речь» (12 серпня) признається: «яке слово скажуть селяни восени... поки що не відомо». «До вересня — жовтня, поки остаточно виясниться настрій селян, важко давати якісь загальні провіщення».

Ліберальні буржуа вірні собі. Активно сприяти виборові форм боротьби, визначенню настрою селян в той чи інший бік вони не хочуть і не можуть. Інтереси буржуазії вимагають не повалення старої влади, а лише ослаблення її і призначення ліберального міністерства.

Інтереси пролетаріату вимагають цілковитого повалення старої, царської влади і скликання повновладних установчих зборів. Його інтереси вимагають найактивнішого втручання у визначення селянського настрою, у вибір найрішучіших форм боротьби і найкращого моменту для неї. Ми ні в якому разі не повинні ні знімати, ні затушовувати лозунга: скликання установчих зборів революційним шляхом, тобто через тимчасовий революційний уряд. Ми повинні всі зусилля спрямувати на вияснення умов повстання,— поєднання його із страйковою боротьбою, згуртування і підготовки всіх революційних сил для цієї мети і т. д. Ми повинні з повною рішучістю ступити на той шлях, який намічений відомими відозвами «До армії і флоту» і «До всього селянства», відозвами, підписаними «блоком» з усіх революційних організацій, з Трудовою групою в тому числі. Ми повинні, нарешті, особливо подбати про те, щоб урядові ні в якому разі не вдалося ні роздробити, ні спинити, ні ослабити повстання, що починається, призначенням виборів. Щодо цього для нас безумовно обов'язковими повинні бути уроки кадетської Думи, уроки, які полягають у тому, що думська кампанія є підпорядкована, другорядна форма боротьби, а головною формою — з огляду на об'єктивні умови моменту — лишаються безпосередньо революційні рухи широких народних мас.

Звичайно. таке підпорядкування думської кампанії головній боротьбі, відведення цій кампанії другого міс-

ця на випадок поганого результату бою або відтягнення його до досвіду другої Думи,— цю тактику можна назвати, коли хочете, старою бойкотистською тактикою. Формально таку назву можна захищати, бо «підготовка до виборів» — крім завжди обов'язкової роботи агітації і пропаганди — зводиться до найдрібніших технічних приготувань, які дуже рідко можуть бути виконані задовго до виборів. Ми не хочемо сперечатися про слова, але по суті справи це — послідовний *розвиток* старої тактики, але не *повторення* її, висновок з попереднього бойкоту, але не попередній бойкот.

Підведемо підсумки. Треба врахувати досвід кадетської Думи і поширити в масах її уроки. Треба доводити «непридатність» Думи, необхідність установчих зборів, хиткість кадетів, вимагати визволення трудовиків з-під ярма кадетів, підтримувати перших проти других. Треба відразу визнати необхідність виборчої угоди с.-д. і трудовиків на випадок нових виборів. Треба всіма силами протидіяти планові уряду роздробити повстання призначенням виборів. Підтримуючи з ще більшою силою свої випробувані революційні лозунги, соціал-демократія повинна докласти всіх зусиль, щоб згуртувати тісніше всі революційні елементи і класи, щоб перетворити імовірне в найближчому майбутньому піднесення у всенародне збройне повстання проти царського уряду.

Написано 12 (25) серпня 1906 р.

Надруковано 21 серпня 1906 р. в газеті «Пролетарий» № 1

Друкується за текстом газети

ПОЛІТИЧНА КРИЗА І ПРОВАЛ ОПОРТУНІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ

I

Розпуск Думи ознаменував собою, безперечно, велику політичну кризу в ході російської революції. Як і всяка криза, вона відразу загострила якнайсильніше всі політичні суперечності, виявила підкладку багатьох явищ і поставила перед народом на весь зріст завдання, які доти тільки намічалися і не проникали в свідомість широких мас. Як і всяка криза, що підводить підсумок цілому періодові попереднього розвитку, розпуск Думи неминуче мусив відіграти роль пробного каменя для випробування і перевірки того чи іншого напряму тактичних поглядів. З одного боку, криза закінчує певний цикл розвитку і таким чином дає можливість наочно визначити правильність чи неправильність загальної оцінки цього розвитку. З другого боку, криза змушує дати негайні відповіді на цілий ряд питань, що гостро насуваються, причому відповіді перевіряються нерідко тут же, так би мовити, на місці внаслідок швидкого ходу подій.

Розпуск Думи був саме таким «бруском» для «*двох тактик*» в російській соціал-демократії, які давно вже намітилися. Протягом «думського періоду» ми більш-менш спокійно сперечалися про ці дві тактики, бо політичне становище не викликáло потреби в негайних великих політичних кроках. Розпуск Думи відразу вйкликав таку потребу. «Дві тактики» були поставлені *на випробування* перед лицем політичної кризи. Необхідно придивитися з усією увагою до результатів цього випробування.

II

ЦК нашої партії перебуває в руках с.-д. правого крила. Вони мусять тепер давати швидкі, точні і ясні відповіді на нові тактичні питання. Які ж були ці відповіді?

На основне питання про загальний характер майбутньої боротьби ЦК відповідав, даючи такі лозунги: спочатку «за відновлення сесії Думи». Кадети підхоплюють цей лозунг (див. «Речь» і інтерв'ю з п. Кедріним в газеті «Око»[137]). Партія с.-д. відкидає його. Протестують більшовицькі члени ЦК, протестує С.-Петербурзький комітет партії. ЦК покидає перший лозунг і висуває другий: «на захист Думи проти камарильї для скликання установчих зборів». Нарешті, з цього другого лозунга виходить останній, третій: «за Думу, як орган влади, який скличе установчі збори». Незважаючи на протести с.-д. лівого крила, ЦК при цьому лозунгу лишається. В питанні про лозунги — цілковита розгубленість.

Друге питання: яку форму боротьби рекомендувати? ЦК схиляється насамперед до страйку-демонстрації. Він хотів би закликати до негайного страйку, але він лишається сам-один з усіх революційних партій і організацій. Він підписує тоді відозви, які закликають до *повстання* (відозви «До армії і флоту» і «До всього російського селянства»). Але, зробивши крок вперед від страйку-демонстрації до страйку-повстання, він поспішає зробити потім крок назад і кличе до «часткових масових проявів протесту».

Третє корінне питання: з ким іти в боротьбу? На які верстви буржуазної демократії розраховувати або з якими переважно рахуватися? З якими партіями або організаціями шукати зближення? ЦК підганяє, як ми бачили, і свої лозунги і рекомендовані ним форми боротьби до рівня «Думи в цілому», до рівня кадетів. Але — «жени природу в двері, вона влетить у вікно»! ЦК *змушений* підписувати відозви і до війська, і до селянства, і «До всього народу» *виключно* вкупі з революційними організаціями, *виключно* вкупі з *трудовиками* (з уламків Думи). У своїх *міркуваннях* про тактику ЦК, як і всі меншовики, проводить розмежувальну лінію між

кадетами і октябристами: праворуч — «вони», ліворуч — «ми» («ми» з кадетами). У своїх тактичних *закликах до діла,* у своїх бойових відозвах ЦК проводить розмежувальну лінію між кадетами і трудовиками: кадети відходять або до правих, або до нейтральних у боротьбі. «Ми» — це, *виявляється,* «ми» з трудовиками без кадетів. «Ми» — це, виявляється, інформаційно-координаційне бюро *всіх* революційних організацій з «комітетом Трудової групи» в тому числі, але без кадетів. Виходить: «охота смертна, та доля гірка». Охота смертна у правих с.-д. іти вкупі і влюбі з кадетами, та доля гірка, бо кадети відходять від бойових угод, що диктуються ходом подій.

Така, в основних рисах, фактична історія меншовицької тактики після розпуску Думи. Історія ця зафіксована в небагатьох документах. Прочитайте «листи» (№ 4 і № 5) ЦК до партійних організацій і відозви «До армії і флоту» (с.-д. фракція і комітет Трудової групи). «До всього російського селянства» (комітет Труд. гр., с.-д. фракція, Всер. селянська спілка, ЦК партії с.-р., те саме с.-д., Всерос. залізнична спілка, Всерос. учительська спілка), «До всього народу» (ті самі організації без трьох спілок, але плюс Польськ. соціал. партія — ППС [138] — і Бунд), прочитайте, нарешті, протест 3-х членів ЦК (виданий «тільки для членів партії») [139], і ви ознайомитесь з усім матеріалом про опортуністичну тактику с.-д. після розпуску Думи.

Який є загальний підсумок цієї фактичної, зовнішньої історії меншовицьких тактичних директив? Цей підсумок ясний: хитання між ліберально-монархічною буржуазією і революційною буржуазною демократією. Справді, до чого зводяться хитання ЦК в питанні про лозунг? До хитання між легально-конституційним шляхом, як виключним, єдиним шляхом (лозунг: «відновлення сесії Думи») і між визнанням або допущенням революційного шляху (лозунг: «установчі збори», *ослаблюваний* неодмінним приєднанням Думи). Це — хитання між кадетами (які цілком приймають і *прийняли* «відновлення сесії») і революційним селянством (трудовики, есери, селянська, залізнична і вчительська

спілки, які підписали разом з ЦК РСДРП заклик до повстання за установчі збори). Наш ЦК або наші опортуністи с.-д. небагато лівіші за кадетів і значно правіші за революційну буржуазну демократію. Такий є загальний підсумок, що випливає з хитань ЦК і в питанні про лозунги, і в питанні про форму боротьби, і в питанні про групування політичних партій.

Протягом всього думського періоду тактичні незгоди між правим і лівим крилом с.-д. все більше виявлялися і все тісніше зводилися до основного питання про розмежувальну лінію всередині буржуазної демократії або до питання, з ким іти. С.-д. правого крила всі зусилля спрямовували до того, щоб іти разом з кадетами (підтримка Думи в цілому, підтримка вимоги про призначення думського міністерства). Революційні соціал-демократи спрямовували, навпаки, свою тактику до того, щоб відколоти від кадетів революційну буржуазну демократію, визволити її елементи з-під ярма кадетів і згуртувати їх для бойових цілей з пролетаріатом. Розпуск Думи підвів підсумок думському періодові. І що ж виявилось? Виявилось, що с.-д. правого крила *змушені* були відійти від кадетів і приєднатися до революційної демократії. Кадетськими лишилися тільки певні привіски до їх лозунгів. Життя змусило провести розмежувальну рису саме там, де її вказували завжди с.-д. лівого крила. Непослідовність лозунгів ЦК і «нікчемність» їх виступили з особливою рельєфністю.

III

Розглянемо тепер міркування ЦК. Найповніше вони викладені в 4-му «листі до партійних організацій» (лист цей без дати і без номера, але лист, що йде за ним, названо п'ятим). Лист цей є справді чудовим зразком опортуністичної думки: його варто було б перевидавати і перевидавати, включити в хрестоматії, в підручники соціалізму, для пояснення на наочному прикладі, як *не* слід міркувати соціал-демократам про тактику.

Суть листа полягає в розгляді питання, яке самі автори його формулюють так: «в чиї ж руки влада тепер може перейти?».

«Хто є,— говорить далі лист,— або може стати в теперішній момент *в очах* 140-мільйонного народу природним наступником державної влади, вирваної з рук царського уряду?.. Бо, коли починається всенародний рух заради завоювання державної влади, то у всенародній *свідомості* повинно бути і *уявлення* про те, хто стане на місце поваленого уряду... В кожний даний період руху якийсь колектив або організація повинен відігравати у всенародній *свідомості* таку роль».

Ми підкреслили ті місця виписаних міркувань, які відразу показують їх цілковиту неспроможність. В питанні про *завоювання* влади ЦК відразу стає на міщансько-ідеалістичну точку зору, а не на пролетарсько-матеріалістичну. Він виводить «природне наступництво» влади з найбільш широко розповсюдженої «свідомості» («в очах» народу),— а не з реальних умов боротьби. Він не розуміє, що «природним наступником» буде не той, хто «відіграє таку роль» у чиїй завгодно «*свідомості*», а той, хто на ділі *повалить* уряд, хто на ділі *завоює* владу, хто *переможе* в боротьбі. Не «всенародна свідомість» визначить результат боротьби, а *сила* тих чи інших *класів* і елементів суспільства.

Таким чином, ЦК одразу відходить зовсім убік від питання. Замість того, щоб подивитися на умови дійсної боротьби, як вона велася і ведеться, він починає спекулювати найгіршим, ідеалістичним, способом щодо «свідомості» і «уявлення» про те, хто «стане на місце поваленого», а не про те, хто *повалює і повалить*. Щоб мати опортуністичні висновки, довелося викинути геть весь марксистський метод, що вимагає вивчення того, які інтереси яких класів вимагають *повалення* і які — обмеження влади; які матеріальні умови *породжують* революційну боротьбу («повалювання») і які — влаштовування конституційного співжиття повалюваного з повалюючими. Коли б ЦК не забув азбуки марксизму, то він подивився б хоч на підставі досвіду російської революції, які класи *змушені* у нас самим ходом руху,

часто незалежно від їх «свідомості» (і навіть всупереч їх монархічній свідомості), *повалювати* установи влади, що стоять у них на шляху. Історія *робітничого і селянського* руху в Росії XX століття дала б нашому ЦК досить прикладів часткового і місцевого *повалювання* установ влади, щоб судити про загальне і цілковите повалення центральної влади по-марксистському, а не по-ледрю-ролленівському.

У дальших своїх міркуваннях на цю тему ЦК, який став на хибний шлях, заплутується все більше й більше. Він починає перебирати можливі і ймовірні комбінації складу «тимчасового революційного уряду».

Ради робітничих депутатів, а також виконавчий комітет з трудової групи і с.-д. фракції ЦК оголошує непридатними. За першими не піде «стомільйонне селянство», за другим — «значна частина міського міщанства, середньої буржуазії, солдатів, козаків, офіцерство і т. д. А тим часом, було б найнебезпечнішою помилкою думати, що нова державна влада може бути встановлена проти волі всіх цих елементів».

Пропонуємо читачеві порівняти першу частину цього міркування з проектом більшовицької резолюції про тимчасовий уряд (див. № 2 «Партийных Известий», 20 березня 1906 р., передруковано в «Доповіді про з'їзд» Леніна, стор. 92) [140]. В цьому проекті прямо перелічено ті організації, які *на ділі* відігравали роль органів революційної влади в грудневому повстанні. Крім Рад робітничих депутатів там названо, розуміється, і солдатські, і залізничні, і *селянські* комітети, і виборні сільські органи на Кавказі і в Прибалтійському краї. Отже, історія вже відповіла на те питання, яке так безпорадно намагається тепер розв'язати ЦК. Історія вже показала, які класи і які елементи населення *беруть участь* у повстанні і *створюють* органи повстання. Але опортуністи соціал-демократії не тільки забувають (або не вміють зрозуміти) вчорашнє минуле революції, але і взагалі не розуміють, що таке тимчасовий революційний уряд. Досить хоч трохи поміркувати, щоб переконатися в тому, що такий уряд є орган

повстання (а не тільки результат повстання, як помилково припускається в проекті меншовицької резолюції про тимчасовий уряд — див. ту саму «Доповідь», стор. 91 або № 2 «Партийных Известий»).

Далі, друга частина виписаного міркування ще більш неправильна. Вона побудована за звичайним прийомом опортуністів: доводити більшу резонність найпоміркованішого лозунга тим, що за нього можна об'єднати більшу кількість соціальних елементів. Бернштейн говорив: за соціальну революцію тільки частина пролетаріату, а за соціальну реформу багато соціал-ліберальних елементів. Не думайте, ніби можна встановити соціалізм проти їх волі! Ставайте-но краще партією демократично-соціалістичних реформ! Меншовики говорять: за дійсну перемогу нашої революції стоїть тільки пролетаріат і революційна частина дрібної буржуазії (в першу чергу селянство). А за ліберальне обмеження старої монархії — «і середня буржуазія і офіцерство і т. д.». Тому давайте назвемо перемогою революції угоду лібералів з царем, підмінимо дійсно революційний уряд, як орган повстання, Думою!

Ні, товариші. Політична арифметика знає прийоми трошки складніші, ніж простий підрахунок *всіх* «опозиційних» елементів. Додавання хиткої і зрадницької опозиції до революційних елементів, які дійсно борються, не завжди дає плюс, частіше — мінус. Ті, чиї інтереси *змушують* прагнути до обмеження монархії і боятися розгрому монархії, ні в якому разі не здатні створити енергійного і сміливого органу повстання. Намагатися наперед викроїти майбутній орган повстання за міркою цих кадетських елементів — те саме, що соціальну революцію в Європі викроювати за міркою якого-небудь Наумана або Клемансо.

І в яку комічну суперечність загнали самі себе наші опортуністи! Вони хочуть союзу з середньою буржуазією і офіцерством, одним словом, з елементами кадетської партії. Але тоді треба викинути зовсім геть лозунг установчих зборів, бо його викидають геть кадети! Висувати неприйнятний для середньої буржуазії і офіцерства лозунг установчих зборів і в той же час намага-

тися залучити їх нав'язуванням найреволюційнішої ролі (повалити уряд і зробитися тимчасовим революційним урядом!) поміркованій і лояльній Думі — ось до якого абсурду дійшов наш ЦК.

А втім, щодо абсурдів лист ЦК дає ще й не такі перли. Ось маєте: «Коли б, дійсно, не можна було в даний момент висунути як носія влади нічого іншого, крім Рад робітничих депутатів, то можна наперед сказати, що перемога над урядом у *боротьбі за владу* (а ця перемога неодмінно передбачає участь армії в цій боротьбі) привела б ні до чого іншого, як до *військової диктатури* армії, що перейшла «на бік народу»». (Курсив оригіналу.)

Подумайте тільки над цією дивовижною тирадою: коли б РРД *перемогли* уряд за допомогою частини армії, то такий перехід «на бік народу» * армії повів би до її військової диктатури!! Я не знаю, чи можна навіть у кадетській літературі знайти зразки подібного залякування переможним результатом боротьби? Я не знаю, чи договорювався до таких речей навіть п. Струве, коли він в «Освобождении» влітку 1905 року і в «Полярной Звезде» [141] навесні 1906 року громив ідею збройного повстання за її, нібито, близькість до ідеї військової диктатури? Коли б ЦК обізнався хоча б із звичайними вимогами солдатів і матросів під час їх незліченних «бунтів» за останній рік, то він побачив би, що ці вимоги зводяться *на ділі* до перетворення армії кастової в армію народну, тобто міліцію. Солдати і матроси не завжди вміли і навіть здебільшого не вміли сформулювати підсумки своїх вимог, але невже кому-небудь може бути неясно, що відбування військової служби на батьківщині при свободі мітингів і т. д. рівнозначне саме утворенню міліції? Невже ЦК настільки втратив елементарний революційний інстинкт, що для нього неясна різниця між дворянською революційністю декабристів,— різночинно-інтелігентською революційністю офіцерів народовольців,— і глибоко демократичною, пролетарською і селянською, революційністю

* Лапки відбивають, мабуть, іронію нашого ЦК!

солдатів і матросів у Росії двадцятого століття? Невже йому ніколи не впадала в очі корінна різниця між революційністю офіцерів в епоху Народної волі при майже повній байдужості солдатської маси і теперішньою реакційністю офіцерства при могутньому русі саме сірої військової маси? Думати, що перехід сучасного російського солдата або матроса на бік Рад робітничих депутатів у боротьбі з урядом може бути переходом до військової диктатури,—бачити засіб проти цього в залученні офіцерства поміркованим лозунгом «за Думу»,— для цього треба або втратити всяке чуття дійсності, або піти вправо далі за п. Струве і компанією! Центральний Комітет соціал-демократичної партії хоче боротися проти прагнення російського солдата до військової диктатури залученням на свій бік офіцерства: ось до чого довели нас опортуністи.

Свою безнадійну позицію ЦК пробує далі захистити тим, що нічого, мовляв, вишукувати штучно новий уряд, бо Дума або рештки її в наявності, вони «можуть оголосити себе Д. думою», а «народна думка, яка не розбирається в тонкощах писаної конституції, вважала і вважає Держ. думу органом влади... Коли війська, які відмовились коритися царському урядові, можуть стати на службу новому, то цей новий уряд — Державна дума».

Чудово! Якщо «народна думка» визнає завтра іншу підзаконну установу «владою», то ми повинні зобов'язатися поширювати такий передсуд,— що й казати, хороше розуміння завдань революційної партії. Зрозумійте ж, нарешті, дорогі товариші, що владу треба взяти силою, боротьбою, повстанням. Готові кадети до цього? Якщо так, тоді милості просимо, ми не відкинемо ніякого союзника в боротьбі. Але якщо ні, якщо вони бояться навіть *заклйкати прямо* до повстання (такий заклик все ж є, при щирості тих, що закликають, першим приступом до діла, і приступ цей зробили з усієї Думи одні с.-д. і трудовики),— тоді всі балачки про Думу, як «орган влади, який скличе установчі збори», сама тільки шкідлива маніловщина, самий тільки обман народу.

В іншій атмосфері рештки Думи діяли б інакше, говорить ЦК, виправдуючи кадетів, які злякалися навіть виборзької відозви.— Так, це правда, вони діяли б інакше. Що звідси випливає? Те, що ми повинні прагнути створити цю *іншу* атмосферу. Як треба прагнути цього? Підносячи здатні до боротьби елементи до революційної свідомості, підносячи їх свідомість вище кадетського рівня, вище кадетських лозунгів. А ви *виправдуєте* кадетську несміливість нереволюційною атмосферою і в той же час *принижуєте* цю атмосферу заміною революційних лозунгів кадетськими!

IV

Практичний висновок ЦК з його знаменитого 4-го листа говорить: «Треба тепер же всюди влаштовувати місцеві масові прояви протесту». Мета їх визначена буквально так: «Створити атмосферу підготовки до близької рішучої боротьби ...». Не підготуватися до близької рішучої боротьби, а створити атмосферу підготовки!..

Наша партія з незвичайною одностайністю засудила вже і відкинула цей лозунг ЦК. Його кампанія, з «частковими масовими проявами протесту» *вже* програна. Безглуздість демонстрування, влаштовування протестів в обстановці громадянської війни, що загострилась до небачених розмірів, надто б'є в лице. Друковані нами в цьому номері резолюції цілого ряду комітетів і конференцій партії [142] досить ясно показують, яке обурення зустрів цей лозунг ЦК і вся його політика після розпуску Думи. Тому ми не будемо витрачати зайвих слів для спростування вже спростованого життям і відкинутого партією лозунга ЦК. Треба відзначити тільки принципіальне значення його помилки, по-1-е, і по-2-е, незграбні намагання ЦК, в листі № 5, викрутитися з неможливого становища, в яке він потрапив.

З принципіального боку помилка ЦК зводиться до цілковитого нерозуміння ним різниці між страйком-демонстрацією і страйком-повстанням. Після грудня таке нерозуміння зовсім непростиме. Його можна

пояснити тільки взявши до уваги, що ЦК ні в одному з листів нічого не говорив прямо про збройне повстання. Ухилитися від прямої постановки питання про повстання — таке давнє і постійне прагнення наших опортуністів, яке випливає з неминучістю з усієї їх позиції. Це прагнення пояснює нам, чому ЦК уперто говорить тільки про страйк-демонстрацію і замовчує страйк-повстання.

Зайнявши таку позицію, ЦК не міг не опинитися в хвості всіх інших революційних партій і організацій. Можна сказати, що *всі,* крім опортуністів с.-д., усвідомлювали неминучість постановки питання про повстання. На це звернула, як і слід було чекати, посилену увагу Всеросійська залізнична спілка (див. друковані нами в цьому номері її резолюцію і доповідь бюро)[143]. Це виступає з повною ясністю з цілого ряду відозв, підписаних кількома революційними організаціями (названі вже вище відозви: «До армії і флоту», «До всього російського селянства» та ін.). Наш ЦК підписував ці відозви неначе проти волі, неначе всупереч своєму переконанню!

Справді: підписати ці відозви і не помітити різниці між страйком-демонстрацією і страйком-повстанням просто неможливо. Суперечливість поведінки ЦК, його флюгерство б'ють в очі: у своїх власних творах (лист № 4 і № 5) він ні слова не говорить про повстання. А виступаючи разом з іншими революційними організаціями, він підписує заклики до повстання! Залишений на самоті з собою, наш ЦК неминуче збивається на кадетську позицію, тратить усі сили на вигадування прийнятних, або таких, що здаються прийнятними, для кадетів лозунгів. Йдучи в лаві і в шерезі з іншими революційними організаціями, ЦК «підтягується», соромиться своїх кадетських лозунгів і поводиться пристойно.

Вперше Російська соціал-демократична робітнича партія потрапила в таке недостойне становище. Вперше її в усіх перед очима ведуть на поводі. Вперше вона в ар'єргарді. Наш обов'язок, обов'язок всіх членів РСДРП добитися що б то не стало і якомога скоріше, щоб це було вперше і *востаннє*.

Невміння зрозуміти причини невдачі липневого (останнього) страйку цілком зводиться до вказаної вище принципіальної помилки. Помилитися в призначенні *моменту* боротьби може всякий. Винуватити *за це* ЦК ми зовсім не маємо наміру. Але помилитися в *характері* виступу, помилитися, незважаючи на перестороги ряду організацій, з якими ЦК разом підписував заклики до повстання,— непростимо.

В листі № 5 ЦК займається якоюсь дрібною і дріб'язковою полемікою проти есерів (доводячи лише, що представник трудовиків міркував послідовніше, ніж вони,— до чого все це і кому це може бути цікаво?) і дивується з того, що саме передові, свідомі робітники не відгукнулися на заклик до липневого страйку. Відсталі робітники відгукнулися; а передові ні! І ЦК гнівається, обурюється, майже лається.

А тим часом, коли б ЦК не зайняв у корені помилкової позиції, не розійшовся *принципіально* з авангардом пролетаріату, то він легко зрозумів би, в чому справа. Відсталі робітники могли ще не знати різниці між страйком-демонстрацією і страйком-повстанням, але передові знали цю різницю чудово. Коли була надія на можливість підтримати Свеаборг і Кронштадт в їх *повстанні,*— а такий момент був,— тоді оголошення всенародного страйку було природне. Але, звичайно, це був би (*і це був*) страйк не з метою протесту проти розпуску Думи (як зміркував ЦК), а з метою підтримки повсталих, з метою *розширення* повстання.

Та ось через день-два з'ясувалося остаточно, що повстання в Свеаборгу і Кронштадті *на цей раз* придушено. Страйк для підтримки повсталих виявився недоречним, а страйку-протесту, страйку-демонстрації передові робітники весь час *не хотіли.* Весь час вони говорили дуже ясно і рішуче (і тільки наш ЦК ухитрився не знати про це або не зрозуміти цього), що вони підуть на загальний, рішучий бій, але безумовно не підуть на страйк для демонстрації.

Таким чином, невдача липневого страйку увігнала, так би мовити, осиковий кіл в тактику опортуністів с.-д. Провалилась рішуче й остаточно ідея страйку-

демонстрації. Провалився рішуче й остаточно лозунг «часткових масових проявів протесту».

Але для того, хто скільки-небудь обізнаний з настроєм робітників у великих центрах Росії, хто придивляється до того, що робиться тепер в селянстві,— для того цілком ясно, що ідея страйку-повстання, лозунг підготовки до повстання не тільки не втратили значення, не тільки не померкли, а, навпаки, зріють і міцніють всюди.

V

Підведемо підсумки нашому короткому розглядові меншовицької тактики в критичні дні після розпуску Думи.

Весь час протягом думського періоду меншовики проповідували підтримку Думи в цілому, підтримку кадетів (під виглядом підтримки вимоги про призначення думського міністерства). Більшовики посилено відколювали трудовиків від кадетів і підтримували ідею утворення «виконавчого комітету з лівих груп Думи».

Чия ж тактика підтвердилася тепер після розпуску Думи? Разом з кадетами вдалося випустити тільки боязку виборзьку відозву. Кадети, *як партія,* не підтримали її, не взяли участі ні в партійній агітації за неї, ні в продовженні роботи *такого* роду. Недостатність цієї відозви визнали зараз же навіть наші меншовики. Слідом за виборзькою боязкою відозвою пішли інші, виразніші і сміливіші. Слідом за об'єднанням деяких колишніх членів Думи поодинці пішло об'єднання «комітетів» *двох* думських груп, які підписали ряд відозв і брали участь в ряді революційних нарад, які *пішли на воєнну раду* революції.

Які ж були ці дві групи, що, як групи, як колективи, уціліли від розгрому Думи, що не розгубилися, втративши під ногами «конституційний» грунт?

Це були с.-д. і *трудовики.* «Виконавчий комітет лівих груп», що його проповідували більшовики, підтримуючи *ідею* утворення такого комітету,— *здійснився.* Трудова група *породила* нову *революційну* організацію,

яка має *нові* зв'язки в селянстві, а кадети вмерли політично — точнісінько так, як провіщали більшовики, підкреслюючи, що «черви водяться коло трупів, а не коло живих людей» *.

Бойова угода с.-д. з трудовиками, есерами і т. п. стала *фактом,* документованим переліченими вище листками. Ми втратили тільки і, розуміється, втратили багато тому, що *пізно* взялися за цю справу, не обміркувавши її раніше, не підготувавши грунту поступово, як рекомендували робити більшовики ще в проекті резолюцій до Об'єднавчого з'їзду.

Volentem ducunt fata, nolentem trahunt,— в перекладі це означає, приблизно: свідомий політик іде попереду подій, несвідомого вони волочать за собою. Більшовики місяцями, коли не рік уже, наполягали на *неминучості* бойових угод саме з революційною демократією і на важливості бойового зближення пролетаріату саме з передовим селянством. Розпуск Думи *змусив* стати на цей шлях, причому меншовики, як ми уже показали на розгляді всіх епізодів цекістської тактики, виявились неготовими, «волоченими», проти їх волі і всупереч їх свідомості, «несподіваним» поворотом подій.

Візьміть питання про повстання. Меншовики «відмагалися» від нього всіма силами. Вони ухвалили навіть на Об'єднавчому з'їзді резолюцію *проти* збройного повстання. Вони тепер *мовчать* про повстання в № 4 і № 5 «листів», які пише ЦК сам, без указки інших революційних організацій. Та ось, коли він пише щось *разом* з ними, за їх указкою, тоді ми читаємо прямі й рішучі заклики до повстання. Тоді і лозунги з'являються революційні. Тоді вже ні слова не говориться не тільки про відновлення сесії Думи, але навіть і про скликання установчих зборів через Думу. Навпаки, тоді ми читаємо (відозва «До всього народу»): «*Не безвладна* Дума, а повновладні установчі збори на основі і т. д. голосування, ось та мета, яку повинен поставити собі народ. *І не царські міністри, а влада, яка*

---

* Див. Твори, 5 вид., том 12, стор. 316. *Ред.*

спирається на революційний народ, повинна склúкати ці збори» (курсив наш). Ось якою енергійною мовою говорить наш ЦК, коли він перебуває в компанії дрібнобуржуазних революціонерів, як-от комітет Трудової групи і партія польська соціалістична!

Візьміть, нарешті, питання про тимчасовий революційний уряд. Півтора року доводили наші меншовики з Плехановим на чолі, що участь в ньому с.-д. недопустима разом з буржуазними революціонерами і що висувати лозунг встановлення тимчасового революційного уряду є бланкізм, якобінство і всі інші смертні гріхи.

І що ж? Розпустили Думу, і ЦК змушений поставити питання *саме* про тимчасовий революційний уряд, про те, з кого йому бути. Цілковита непідготовленість до питання позначається відразу: немає навіть розуміння того, що тимчасовий революційний уряд є *орган повстання.* Тимчасовим революційним урядом ЦК пропонує оголосити рештки Думи: с.-д., трудовиків і частину кадетів. Але що ж це виходить таке, подивіться-но, товариші: *адже ви пропонуєте соціалістам брати участь у тимчасовому революційному уряді разом з буржуазними революціонерами!* І ви робите це, незважаючи на те, що с.-д. серед трудовиків і лівих кадетів у *зовсім незначній меншості!* Шкодá, шкодá! Доктринерське базікання про *недопустимість* участі с.-д. разом з буржуазними революціонерами в тимчасовому уряді розлітається прахом від першого дотику дійсності. Всі натяжки, за допомогою яких намагалися виправдати це хибне рішення невірними посиланнями на Маркса, зникають, як дим. Мало того: крім буржуазних *революціонерів* (трудовики, есери, п. п. с., частина селянської, залізничної і вчительської спілок) наші «строгі» нібимарксисти всіма правдами й неправдами тягнуть у майбутній тимчасовий уряд і буржуазних *угодовців* (кадетів)!

Так, важко собі уявити більш повний провал опортуністичної тактики, ніж пережитий нашим ЦК після розпуску Думи. Поки не пізно, треба витягти нашу партію з цього болота.

«Пролетарий» № 1,
21 серпня 1906 р.

Друкується за текстом
газети «Пролетарий»

ДО ПОДІЙ ДНЯ

«Кривавий день» у Варшаві та інших містах Польщі [144], замах на Столипіна, убивство Міна [145], все це викликало загальний інтерес до питання про «партизанські виступи»,— ми вживаємо той вислів, який став звичайним у партії і закріплений резолюцією Об'єднавчого з'їзду.

Редакція має намір у найближчому майбутньому вмістити одну або кілька статей, які докладно і по змозі всебічно розглядали б це величезної ваги питання *. Поки що, щоб не залишати наших читачів непоінформованими щодо наших поглядів, ми зробимо лише наведені нижче короткі зауваження, які в дальших статтях будуть детально розвинені і точніше формульовані.

Перше зауваження. Крайності погані у всьому, необхідність зважати на настрій широких мас при організації партизанських виступів не підлягає сумніву ні для кого з соціалістів. Тому ми вважаємо безумовно необхідним взяти до уваги погляд обізнаного з умовами роботи у Варшаві і з настроєм тамтешніх мас Бунду (солідарного, здається, і з польськими с.-д.), саме той погляд, що ППС «перебрала через край». Це питання факту, чи перебрала вона через край, і ми не компетентні розв'язувати це питання. Перебирати через край ніколи не слід, але від окремих випадків «крайностей» було б неправильно робити висновок про непридатність певної форми боротьби.

---

* Див. Твори, 4 вид., т. 11, стор. 180—189. *Ред.*

Загалом і в цілому ми вважаємо загострення партизанської боротьби в Росії після розпуску Думи плюсом. Винищувальна і нещадна партизанська боротьба з насильниками уряду є, на нашу думку, своєчасною і доцільною.

Друге зауваження. Безумовно помиляється і глибоко помиляється ЦК нашої партії, заявляючи в примітці до 4-го «листа» (до партійних організацій): «само собою розуміється, що так звані «партизанські» бойові виступи, як і раніше, відкидаються партією».

Це невірно. Ми підкоряємось рішенням з'їзду, але *ні в якому разі* не підкоримось постановам ЦК, що *порушують* ці рішення. Всякий, хто візьме на себе труд уважно прочитати резолюцію Об'єднавчого з'їзду під заголовком: «Про партизанські дії», легко побачить, що наша партія *відкидає* один вид партизанських дій, *визнає* другий і *рекомендує* третій.

Вона відкидає зовсім експропріацію приватного майна. Вона *не відкидає* експропріації казенних коштів, але обставляє її *особливо строгими* умовами («в разі утворення органів революційної влади в даній місцевості» *і т. д.*).

Далі, резолюція з'їзду *визнає* партизанські дії *без* експропріації майна, тобто *визнає «терор»,* визнає *партизанські* дії з метою убивства ворога. Це визнання ясно й недвозначно виражене в перших же словах власне-резолютивної частини резолюції:

«З'їзд постановляє: 1) визнаючи *поряд* (курсив скрізь наш) з підготовкою революційних сил до прийдешнього повстання, в основі якої лежить організація робітничих мас, *неминучість активної боротьби* проти *урядового терору і насильств чорносотенців,* необхідно ...» (далі йде заборона крадіжок, захоплення приватних коштів і т. д.).

Виписане нами *рішення з'їзду* цілком ясне. «Поряд» з роботою в масах визнано «активну боротьбу» з насильниками, тобто безперечно убивство їх за допомогою «партизанських дій».

Обмеження *цього,* другого, виду партизанських дій (убивство насильників) є в резолюції тільки таке: *«уни-*

кати порушень особистої власності *мирних* громадян, *за винятком* (слухайте!) тих випадків, коли це є *мимовільним* результатом боротьби з урядом *або*, як наприклад при будуванні барикад, викликається потребами безпосередньої боротьби».

Отже, коли цього вимагає *безпосередня боротьба,* тоді допустиме і порушення приватної власності, напр., захоплення екіпажів і т. п. для барикад. Коли *немає* безпосередньої боротьби, тоді з'їзд пропонує *уникати* порушень особистої безпеки «мирних» громадян, але з'їзд тут же вказує *виняток:* са́ме «мимовільне» порушення особистої безпеки, як результат боротьби з урядом, з'їзд *не ставить у провину* учасникам партизанських дій.

Нарешті, з'їзд прямо *рекомендує* партії вид партизанських дій, постановляючи без застережень і обмежень: «зброю і бойові снаряди, що належать урядові, *захоплювати* при *кожній* нагоді».

Наприклад: городові мають зброю, що належить урядові. «Нагода трапляється...».

Третє зауваження. Ми радимо всім численним бойовим групам нашої партії припинити свою бездіяльність і почати ряд партизанських дій, на точній підставі рішень з'їзду, тобто без всякої експропріації майна, з найменшим «порушенням особистої безпеки» мирних громадян і з *найбільшим* порушенням особистої безпеки шпигунів, *активних* чорносотенців, начальницьких осіб поліції, війська, флоту *і так далі, і тому подібне.* «Зброю» ж «і бойові снаряди, що належать урядові, захоплювати при *кожній* нагоді».

«Пролетарий» № 1,
21 серпня 1906 р.

Друкується за текстом
газети «Пролетарий»

ПРО «РОБІТНИЧИЙ З'ЇЗД»

Газета «Товарищ» вміщає замітку, що т. Аксельрод агітує за «робітничий з'їзд»[146]. Ми теж маємо звістки, що така агітація з боку меншовиків дійсно ведеться. Думаємо, що партійний обов'язок вимагає відкритого обговорення подібних питань. Чи агітація за *відкритий* робітничий з'їзд з боку найвидатніших меншовиків повинна вестися *приховано* від партії? Якщо в Аксельрода немає можливості надрукувати виклад своїх поглядів, ми можемо запропонувати йому шпальти своєї газети.

«Пролетарий» № 1,
21 серпня 1906 р.

Друкується за текстом газети «Пролетарий»

УРОКИ МОСКОВСЬКОГО ПОВСТАННЯ

Книга: «Москва в грудні 1905 р.» (М. 1906) вийшла в світ якнайбільш вчасно. Засвоєння досвіду грудневого повстання — насущне завдання робітничої партії. На жаль, ця книга — бочка меду з ложкою дьогтю: надзвичайно цікавий, незважаючи на його неповноту, матеріал — і висновки неймовірно неохайні, неймовірно пошлі. Про ці висновки ми поговоримо окремо *, а тепер звернемося до сучасної політичної злоби дня, до уроків московського повстання.

Головною формою грудневого руху в Москві був мирний страйк і демонстрації. Величезна більшість робітничої маси брала активну участь тільки в цих формах боротьби. Але саме грудневий виступ у Москві показав наочно, що загальний страйк, як самостійна і головна форма боротьби, зжив себе, що рух із стихійною, нестримною силою виривається з цих вузьких рамок і породжує вищу форму боротьби, повстання.

Всі революційні партії, всі спілки в Москві, оголошуючи страйк, усвідомлювали і навіть відчували неминучість перетворення його в повстання. Було постановлено 6 грудня Радою робітничих депутатів «намагатися перевести страйк у збройне повстання». Але на ділі всі організації були не підготовлені до цього, навіть коаліційна Рада бойових дружин[147] говорила (*9-го грудня!*) про повстання, як про щось далеке, і вулична боротьба, безперечно, йшла через її голову і поза

---

* Див. цей том, стор. 364—368. *Ред.*

її участю. Організації *відстали* від зростання і розмаху руху.

Страйк виростав у повстання, насамперед, під тиском об'єктивних умов, які склались після жовтня. Уряд не можна вже було захопити зненацька загальним страйком, він уже зорганізував готову до воєнних дій контрреволюцію. І загальний хід російської революції після жовтня, і послідовність подій у Москві в грудневі дні разюче підтвердили одно з глибоких положень Маркса: революція йде вперед тим, що створює згуртовану і міцну контрреволюцію, тобто змушує ворога вдаватися до все більш крайніх засобів захисту і виробляє таким чином все більш могутні засоби нападу [148].

7-е і 8-е грудня: мирний страйк, мирні демонстрації мас. 8-го увечері: облога Акваріума [149]. 9-го вдень: побиття юрби драгунами на Страсній площі. Увечері — розгром будинку Фідлера [150]. Настрій підноситься. Вулична, неорганізована юрба цілком стихійно і невпевнено будує перші барикади.

10-е: початок артилерійської стрільби по барикадах і по вулицях в юрбу. Будування барикад стає упевненим і не одиничним уже, а безумовно масовим. Все населення на вулицях; все місто в головних центрах вкривається сіткою барикад. ·Розгортається протягом кількох днів жорстока партизанська боротьба дружинників з військами, боротьба, яка стомила війська і змусила Дубасова благати про підкріплення. Лише на 15-е грудня перевага урядових сил стала повною, і 17-го семеновці розгромили Пресню, останній оплот повстання.

Від страйку і демонстрацій до одиничних барикад. Від одиничних барикад до масового будування барикад і до вуличної боротьби з військом. Через голову організацій масова пролетарська боротьба перейшла від страйку до повстання. В цьому величезний історичний здобуток російської революції, досягнутий груднем 1905 року,— здобуток, куплений, як і всі попередні, ціною величезних жертв. Рух піднято від загального політичного страйку на вищий ступінь. Він змусив реакцію дійти *до кінця* в опорі і тим наблизив у гігантській мірі той момент, коли революція теж дійде до кін-

ця в застосуванні засобів наступу. Реакції *нема куди* йти далі артилерійського розстрілу барикад, будинків і вуличної юрби. Революції є ще куди йти далі московських дружинників, дуже й дуже є куди йти і вшир і вглиб. І революція пішла далеко вперед з грудня. Основа революційної кризи стала незмірно ширшою,— лезо повинне бути відточене тепер гостріше.

Зміну в об'єктивних умовах боротьби, що вимагала переходу від страйку до повстання, пролетаріат відчув раніше, ніж його керівники. Практика, як і завжди, йшла попереду теорії. Мирний страйк і демонстрації відразу перестали задовольняти робітників, які питали: що ж далі? — і вимагали активніших дій. Директива будувати барикади прийшла в райони з величезним запізненням, коли в центрі уже будували барикади. Робітники масами взялися за діло, але *не задовольнилися і ним,* питали: що ж далі? — вимагали активних дій. Ми, керівники с.-д. пролетаріату, виявилися в грудні схожими на того полководця, який так безглуздо розташував свої полки, що більша частина його війська не брала активної участі в бою. Робітничі маси шукали і не знаходили директив щодо активних масових дій.

Таким чином, нема нічого короткозорішого, як підхоплений усіма опортуністами погляд Плеханова, що нічого було починати несвоєчасний страйк, що «не треба було братися за зброю». Навпаки, треба було більш рішуче, енергійно і наступально братися за зброю, треба було роз'яснювати масам неможливість самого тільки мирного страйку і необхідність безстрашної й нещадної збройної боротьби. І тепер ми повинні, нарешті, відкрито і на повний голос визнати недостатність політичних страйків, повинні агітувати в найширших масах за збройне повстання, не прикриваючи цього питання ніякими «попередніми ступенями», не накидаючи ніякого флеру. Приховувати від мас необхідність одчайдушної, кривавої, винищувальної війни, як безпосереднього завдання прийдешнього виступу, значить, обманювати і себе, і народ.

Такий перший урок грудневих подій. Другий урок стосується характеру повстання, способу ведення його,

умов переходу військ на бік народу. У нас в правому крилі партії дуже поширений надто однобічний погляд на цей перехід. Не можна, мовляв, боротися проти сучасного війська, треба, щоб військо стало революційним. Розуміється, якщо революція не стане масовою і не захопить самого війська, тоді не може бути й мови про серйозну боротьбу. Розуміється, робота у війську необхідна. Але не можна уявляти собі цей перехід війська у вигляді якогось простого, одиничного акту, що є результатом переконування, з одного боку, і свідомості, з другого. Московське повстання наочно показує нам шаблонність і мертвенність такого погляду. На ділі неминуче, при всякому дійсно народному русі, вагання війська приводить при загостренні революційної боротьби до справжньої *боротьби за військо*. Московське повстання показує нам саме найодчайдушнішу, найшаленішу боротьбу реакції і революції за військо. Дубасов сам заявив, що тільки 5 тисяч московського війська з 15 надійні. Уряд вдержував тих, що вагалися, найрізноманітнішими, найодчайдушнішими заходами: їх переконували, до них підлещувались, їх підкуповували, роздаючи годинники, гроші і т. п., їх споювали горілкою, їх обманювали, їх залякували, їх замикали в казарми, їх обеззброювали, від них вихоплювали зрадою і насильством солдатів, про яких гадали, що вони найбільш ненадійні. І треба мати мужність прямо і відкрито визнати, що ми виявилися в цьому відношенні позаду уряду. Ми не зуміли використати сил, що були у нас, для такої ж активної, сміливої, заповзятливої і наступальної боротьби за військо, що вагалося, яку повів і провів уряд. Ми готували і будемо ще наполегливіше готувати ідейну «обробку» війська. Але ми виявимось жалюгідними педантами, якщо забудемо, що в момент повстання потрібна також і фізична боротьба за військо.

Московський пролетаріат дав нам у грудневі дні чудові уроки ідейної «обробки» війська,— напр., 8-го грудня на Страсній площі, коли юрба оточила козаків, змішалася з ними, браталася з ними і спонукала поїхати назад. Або 10-го на Пресні, коли дві дівчини-робіт-

ниці, що несли червоний прапор в 10 000-ній юрбі, кинулися назустріч козакам з криками: «убийте нас! живими ми прапор не віддамо!». І козаки збентежилися й поскакали геть під крики юрби: «хай живуть козаки!». Ці зразки відваги і геройства повинні назавжди залишитися в свідомості пролетаріату.

Але ось приклади нашої відсталості від Дубасова. 9-го грудня по В. Серпуховській вулиці йдуть солдати з Марсельєзою приєднуватись до повсталих. Робітники шлють делегатів до них. Малахов стрімголов скаче сам до них. Робітники спізнилися, Малахов приїхав вчасно. Він сказав палку промову, він похитнув солдатів, він оточив їх драгунами, відвів у казарми і замкнув там. Малахов встиг приїхати, а ми не встигли, хоча за два дні на наш заклик встало 150 000 чоловік, які могли і повинні були організувати патрулювання вулиць. Малахов оточив солдатів драгунами, а ми не оточили Малахових бомбістами. Ми могли і повинні були зробити це, і с.-д. преса давно уже (стара «Искра» [151]) вказувала на те, що нещадне винищення цивільних і військових начальників є наш обов'язок під час повстання. Те, що сталося на В. Серпуховській вулиці, повторилося, очевидно, в головних рисах і перед Несвізькими казармами, і перед Крутицькими, і при спробах пролетаріату «зняти» катеринославців, і при виряджении делегатів до саперів в Александров, і при поверненні назад відправленої було в Москву ростовської артилерії, і при обеззброєнні саперів у Коломні і так далі. В момент повстання ми були не на висоті завдання в боротьбі за військо, що вагалося.

Грудень підтвердив наочно ще одно глибоке і забуте опортуністами положення Маркса, який писав, що повстання є мистецтво і що головне правило цього мистецтва — одчайдушно-сміливий, безповоротно-рішучий *наступ* [152]. Ми не досить засвоїли собі цю істину. Ми не досить училися самі й учили маси цього мистецтва, цього правила наступу що б то не стало. Ми повинні надолужити тепер прогаяне нами з усією енергією. Не досить групувань у відношенні до політичних лозунгів, необхідне ще групування у відношенні до збройного пов-

стання. Хто проти нього, хто не готується до нього,— того треба нещадно викидати геть з числа прихильників революції, викидати до противників її, зрадників або боягузів, бо наближається день, коли сила подій, коли обстановка боротьби змусить нас розділяти ворогів і друзів за цією ознакою. Не пасивність повинні проповідувати ми, не просте «чекання» того, коли «перейде» військо,— ні, ми повинні дзвонити в усі дзвони про необхідність сміливого наступу і нападу із зброєю в руках, про необхідність винищення при цьому начальницьких осіб і найенергійнішої боротьби за військо, що вагається.

Третій великий урок, який дала нам Москва, стосується тактики і організації сил для повстання. Воєнна тактика залежить від рівня воєнної техніки,— цю істину розжував і в рот поклав марксистам Енгельс [153]. Воєнна техніка тепер не та, що була в половині XIX ст. Проти артилерії діяти юрбою і захищати з револьверами барикади було б безглуздям. І Каутський мав рацію, коли писав, що пора переглянути після Москви висновки Енгельса, що Москва висунула *«нову барикадну тактику»* [154]. Ця тактика була тактикою партизанської війни. Організацією, яка обумовлена такою тактикою, були рухливі і надзвичайно дрібні загони: десятки, трійки, навіть двійки. У нас часто можна зустріти тепер соціал-демократів, які хихикають, коли мова заходить про п'ятки і трійки. Але хихикання є тільки дешевенький спосіб закрити очі на *нове* питання про тактику і організацію, яку викликає вулична боротьба при сучасній воєнній техніці. Вчитайтеся в розповідь про московське повстання, панове, і ви зрозумієте, який зв'язок мають «п'ятки» з питанням про «нову барикадну тактику».

Москва висунула її, але далеко не розвинула, далеко не розгорнула в скільки-небудь широких, дійсно масових розмірах. Дружинників було мало, робітнича маса не одержала лозунга сміливих нападів і не застосувала його, характер партизанських загонів був надто одноманітний, їх зброя і їх прийоми недостатні, їх уміння керувати юрбою майже не розвинене. Ми повинні надо-

лужити все це і ми надолужимо, навчаючись з досвіду Москви, поширюючи цей досвід в масах, викликаючи творчість самих мас у справі дальшого розвитку цього досвіду. І та партизанська війна, той масовий терор, який іде в Росії всюди майже безперервно після грудня, безперечно допоможуть навчити маси правильної тактики в момент повстання. Соціал-демократія повинна визнати і прийняти в свою тактику цей масовий терор, розуміється, організовуючи і контролюючи його, підпорядковуючи інтересам і умовам робітничого руху і загальнореволюційної боротьби, усуваючи і відсікаючи нещадно те «босяцьке» перекручення цієї партизанської війни, з яким так чудово і так нещадно розправлялися москвичі в дні повстання і латиші в дні горезвісних латиських республік.

Воєнна техніка найостаннішим часом робить ще нові кроки вперед. Японська війна висунула ручну гранату. Збройова фабрика випустила на ринок автоматичну рушницю. І та і друга починають уже з успіхом застосовуватися в російській революції, але далеко в недостатніх розмірах. Ми можемо і повинні скористатися вдосконаленням техніки, навчити робітничі загони готувати масами бомби, допомогти їм і нашим бойовим дружинам запастися вибуховими речовинами, запалами і автоматичними рушницями. При участі робітничої маси в міському повстанні, при масовому нападі на ворога, при рішучій умілій боротьбі за військо, яке ще більше вагається після Думи, після Свеаборга і Кронштадта, при забезпеченій участі села в загальній боротьбі — перемога буде за нами в наступному всеросійському збройному повстанні!

Будемо ж ширше розгортати нашу роботу і сміливіше ставити свої завдання, засвоюючи уроки великих днів російської революції. В основі нашої роботи лежить вірне врахування інтересів класів і потреб загальнонародного розвитку в даний момент. Навколо лозунга: повалення царської влади і скликання революційним урядом установчих зборів ми групуємо і будемо групувати все більшу частину пролетаріату, селянства і війська. Розвинення свідомості мас лишається, як

і завжди, базою і головним змістом всієї нашої роботи. Але не забуваймо, що до цього загального, постійного і основного завдання моменти, подібні до того, що його переживає Росія, додають особливі, спеціальні завдання. Не будемо перетворюватися в педантів і філістерів, не будемо відговорюватися від цих особливих завдань моменту, від цих спеціальних завдань даних форм боротьби беззмістовними посиланнями на наші повсякчасні і незмінні при всіх умовах, в усі часи, обов'язки.

Пам'ятаймо, що наближається велика масова боротьба. Це буде збройне повстання. Воно повинно бути, по можливості, одночасним. Маси повинні знати, що вони йдуть на збройну, криваву, одчайдушну боротьбу. Презирство до смерті повинне поширитися в масах і забезпечити перемогу. Наступ на ворога повинен бути найенергійніший; напад, а не оборона, повинен стати лозунгом мас, нещадне винищення ворога — стане їх завданням; організація боротьби складеться рухлива і гнучка; хиткі елементи війська будуть втягнуті в активну боротьбу. Партія свідомого пролетаріату повинна виконати свій обов'язок у цій великій боротьбі.

«Пролетарий» № 2,
29 серпня 1906 р.

Друкується за текстом
газети «Пролетарий»

ТАКТИЧНІ ХИТАННЯ

Ми одержали № 6 плехановського «Дневника» — дванадцять сторінок, надрукованих у Женеві. Приємно вразило нас те, що російська ліберально-буржуазна преса утрималась на цей раз, як виняток, від вихваляння Плеханова. Мабуть, розгін Думи розігнав оптимізм т. Плеханова — думали ми, читаючи в ліберальних газетах відомості про вихід № 6 «Дневника», без звичайних прихильних цитат.

І дійсно, т. Плеханов у № 6 «Дневника» покидає ту позицію крайнього правого крила меншовизму, яку він займав (разом з т. Рахметовим) під час Думи. Він лишився цілком чужий намаганню меншовиків *ослабити* революційний лозунг: «за установчі збори» додатком: «через Думу» і «за Думу» і т. п. Плеханов справедливо доводить, що лозунгом може бути тільки скликання установчих зборів, і справедливо критикує виборзький маніфест за відсутність цього лозунга. Плеханов лишився також цілком чужий меншовицькому намаганню неодмінно зв'язати «виступ» з Думою, хоча б частковий виступ замість загального, хоча б негайний і не підготовлений замість більш пізнього і більш назрілого. Плеханов, нарешті, не тільки не пристосовує на цей раз лозунги соціал-демократії до кадетських, не тільки не ототожнює цих останніх з буржуазною демократією взагалі, а, навпаки, критикує прямо й відкрито половинчатість кадетів (тож-то кадетські газети й замовкли

про Плеханова!), протиставить *їм* якнайрішучіше «трудове» селянство.

Все це нас надзвичайно радує. Але сумне те, що цілий ряд тактичних недомовок і тактичних хитань у Плеханова лишається.

Плеханов справедливо закидає авторам виборзької відозви те, що вони «обмежились» закликом до відмови платити податі і давати рекрутів, що вони намагаються зберегти грунт законності. Треба було, говорить він, сказати: «Готуйтеся, бо час наближається». Треба було висунути лозунг установчих зборів.

Але відмова платити податі та ін. є *засіб* боротьби. Скликання установчих зборів — найближча *мета* боротьби. Закидаючи кадетам намагання обмежитись одним тільки засобом, слід було *вказати* інші засоби і розібрати умови їх застосування, значення їх і т. д. Обминати це питання, як робить Плеханов зауваженням «довліє дневі злоба його», неправильно. Соціал-демократія повинна керувати пролетаріатом не тільки в справі постановки правильних лозунгів, але й у справі вибору найрішучіших і найдоцільніших *засобів* боротьби. Досвід російської революції дав уже нам немало матеріалу щодо того, як разом з розширенням завдань боротьби, разом із зростанням маси, що бере участь у боротьбі, змінюються і засоби, способи, методи боротьби, стаючи більш рішучими, більш наступальними. Саме в такий момент, як тепер, ми не замовчувати повинні, а особливо уважно вивчати питання про різні засоби боротьби, як-от: про політичний страйк, про збройне повстання і т. д. Це — злоба дня, і відповіді на ці питання справедливо вимагають від нас передові робітники.

Розглядаючи питання про те, в якому відношенні перебувають інтереси різних класів до вимоги установчих зборів, Плеханов проводить різницю між *трьома* класами. (1) Щодо пролетаріату він констатує повний збіг його класових інтересів з загальнонародними. (2) Щодо «трудового селянства» він відзначає можливість того, що його інтереси розійдуться при певних умовах з загальнонародними, але підкреслює, що «його класо-

вий інтерес» вимагає скликання установчих зборів. (3) Щодо «тих верств, які представлені партією к.-д.», Плеханов визнає, що їхні «класові інтереси» змусять їх поставитися з недовір'ям до скликання установчих зборів, що це доведе їх «примирення» з діями пп. Столипіних, їх боязнь втратити поміщицькі землі без всякої винагороди і т. д. І Плеханов заявляє, що «не хоче пускатися в провіщення» щодо того, чи класовий інтерес візьме верх у кадетів над загальнонародним чи навпаки.

Провіщають майбутнє, а відмова кадетів від лозунга установчих зборів і від революційної боротьби за них є сучасне. Замовчувати це не тільки марно, але шкідливо. А якщо не замовчувати його, то, очевидно, доводиться визнати: «Пролетаріат *разом* із свідомим трудовим селянством *проти* ненадійних і хитких кадетів». Плеханов щільно підійшов до цієї тактичної директиви, яка неминуче випливає з його теперішньої постановки питання.

Він пише: «Всі ті партії, які беруть участь в цьому русі (боротьбі за установчі збори), повинні були б негайно порозумітися між собою для взаємної допомоги в цій справі». Правильно! Які ж це партії? Ті, що стоять *лівіше* кадетів і що повинні бути названі партіями *революційної* буржуазної і дрібнобуржуазної демократії (бо лозунг установчих зборів є *революційний* лозунг на відміну від опозиційного і «*лояльного*» лозунга кадетів: «якнайскоріше нову Думу»). Отже, *бойова угода партії пролетаріату з партіями революційної демократії*.

Це са́ме те, на чому ми завжди наполягали. Лишається тільки побажати, щоб Плеханов послідовно проводив віднині цю точку зору. Щоб провести її *послідовно,* доведеться поставити *умовою* такої бойової угоди не тільки визнання *революційно*-демократичного лозунга (установчі збори), але й визнання того революційного засобу боротьби, до якого вже доріс наш рух і який він неминуче повинен буде застосувати в боротьбі за установчі збори, тобто визнання *всенародного повстання*. Далі, щоб дійсно роз'яснювати лозунг установчих зборів, а не тільки повторювати його, доведеться

поставити питання і про *тимчасовий революційний уряд*. Не поставивши цього питання, Плеханов не розмежує правильно інтересів «трудового» селянства від класових інтересів «тих верств, які представлені кадетською партією». Не поставивши цього питання, Плеханов залишить зяючу прогалину в нашій пропаганді і агітації, бо всякого агітатора спитають: хто ж повинен, на думку робітничої партії, скликати установчі збори?

Питання про повстання, як і питання про способи боротьби взагалі, Плеханов, як ми вже зауважили, зовсім безпідставно обминає. Він пише: «В нинішню хвилину повстання могло б бути тільки спалахом народного обурення, тільки бунтом, який легко задушили б власті; але нам не потрібні бунти, спалахи; нам потрібна переможна революція».

Це все одно, як коли б Ногі в серпні 1905 р. сказав: «Нам потрібні *не* атаки на Порт-Артур, *а* взяття Порт-Артура». Можна протиставити несвоєчасні атаки своєчасним, непідготовлені підготовленим, але не можна протиставити атаки взагалі «взяттю» фортеці. Це помилка. Це значить обминати питання про способи взяття фортеці. І саме цю помилку робить товариш Плеханов.

Він або не договорює, або питання йому самому неясне.

Відмінність страйку-демонстрації від страйку-повстання ясна. Відмінність «часткових масових проявів протесту» від загального і всеросійського виступу ясна. Відмінність часткових і місцевих повстань від загального, всеросійського, *всіма* революційними партіями і елементами підтримуваного, повстання теж ясна. Якщо ви назвете демонстрації, часткові протести, часткові повстання «спалахами», то ваша думка буде теж ясна, і ваш протест проти «спалахопускання» буде цілком справедливий.

Але сказати: «нам потрібні *не* спалахи, *а* переможна революція» значить нічого не сказати. Гірше того: це значить надати пустушці вигляду багатозначності. Це значить *одурманити* читача дзвоном ефектної, але пустої фрази. Дуже важко знайти двох, не збожеволілих,

революціонерів, які *не зійшлися б* на тому, що нам потрібні «не спалахи, а переможна революція». Але в той же час не дуже легко знайти двох, при цілком здоровому розумі революціонерів, що *зійшлися б* на тому, який *саме* засіб боротьби в який саме *момент* буде не «спалахом», а вірним *кроком до* переможної революції. Повторюючи з ефектним виглядом те, в чому ніхто не сумнівається, і обминаючи те, в чому полягає справжня трудність питання, Плеханов не дуже-то посувається вперед.

На закінчення не можна не відзначити, що Плеханов, розуміється, старається на кожному кроці «щипнути» більшовиків: і бланкісти ж вони, бо бойкотували Думу, і «легковажні», бо нібито не знали (до повчання т. Плеханова в № 6 «Дневника») про необхідність посиленої роботи у військах. На ці щипки досить вказати,— відповідати на них не варто. Коли т. Плеханов думає, що він *теперішньою* своєю тактичною позицією посилює меншовиків у нашій партії і ослабляє більшовиків, то ми нічого не маємо проти того, щоб залишити його при цій приємній помилці.

«Пролетарий» № 2, 29 серпня 1906 р.

Друкується за текстом газети «Пролетарий»

ПОЛІТИКА УРЯДУ І ПРИЙДЕШНЯ БОРОТЬБА

Одна з гумористичних газет, що їх видають німецькі соціал-демократи, вмістила років півтора тому карикатуру на Миколу II. Цар зображений був у військовій формі, із усміхом на обличчі. Він дражнив скибкою хліба лахматого мужика, то підсуваючи йому цю скибку мало не в рот, то віднімаючи її назад. Лице лахматого мужика то осявалося усмішкою вдоволення, то озлоблено хмурилося, коли скибку хліба, що ледве-ледве не дісталася йому, віднімали назад. На цій скибці був напис: «конституція». А остання «сцена» зображала мужика, який напружив усі сили, щоб відкусити шматочок хлібця, і — відкусив голову у Миколи Романова[155].

Карикатура влучна. Самодержавство, дійсно, от уже кілька років «дражнить» російський народ конституцією, от-от дадуть цю конституцію «майже зовсім» і потім відразу встановлюють всю стару сваволю, всі поліцейські безчинства і беззаконня в сугубо гіршому вигляді. Чи давно мали ми ледве чи не найдемократичніший «парламент» у світі? Чи давно вся преса обговорювала питання про кадетське міністерство, як про найбільш близьку і реальну можливість? Важко повірити, що це було всього два-три місяці тому. Парочка указів, маніфестів, розпоряджень,— і старе самодержавство панує, купка осуджених усіма, зганьблених і публічно оплюваних казнокрадів, катів і погромників знову якнайжорстокіше знущається з народу, знову громить,

грабує, б'є, затикає рота і отруює повітря нестерпним кріпосницьким смородом.

З точки зору розвитку всенародної революційної боротьби ця швидка зміна коротких «днів свободи» довгими місяцями шаленої реакції пояснюється тією рівновагою сил, яка встановилася між тими, що борються, з осені минулого року. Самодержавство *вже не* в силі більше управляти народом, народ *ще не* в силі дійсно скинути з себе уряд погромників. Обидві воюючі сторони стоять одна проти одної, наче дві ворожі армії, то тимчасово відпочиваючи від боротьби і збираючись з силами, то кидаючись у новий бій з ненависним ворогом.

Публіцисти кадетської і нововременської преси сходяться, по суті, між собою в *моралізуючій* оцінці цих вагань. І ті і другі осуджують, оплакують вагання, нерішучість, хитання уряду, закликаючи його до «твердості» — одні до твердості репресій, другі до твердості проведення в життя обіцяної конституції. І тим і другим чуже розуміння класової боротьби, яка змінює дійсне відношення суспільних сил.

А в ході розвитку цієї боротьби неминучим є зростання свідомості і згуртованості в лавах революції і в лавах реакції, неминучим є перехід до все більш гострих і нещадних форм боротьби. Швидкі переходи від «днів свободи» до «місяців розстрілів» якнайбільше пристосовані до того, щоб зменшити число пасивних і байдужих, щоб втягувати в боротьбу нові й нові верстви і елементи, розвивати свідомість мас, показуючи їм особливо рельєфно то одну, то другу сторону самодержавства на прикладі різних всеросійських експериментів. Чим швидші і різкіші ці переходи, тим скоріше справа зведеться до того останнього підсумку, який визначається неминуче перевагою суспільних сил на боці свободи.

І свідомі робітники можуть через це цілком спокійно дивитися на приголомшливо-швидкий «прогрес» самодержавства у справі застосування репресій. Продовжуйте в тому ж дусі, панове Романови, Трепови, Ігнатьєви і Столипіни! Чим старанніше ви будете йти цим

шляхом, тим скоріше ви вичерпаєте до кінця свої останні резерви. Ви загрожуєте військовою диктатурою, воєнним станом по всій Росії? Але від такого воєнного стану, безумовно, виграє найбільше революція. Військова диктатура і воєнний стан змусять мобілізувати нові військові маси, а тим часом уже тепер повторні мобілізації найбільш «надійних» військ, козачих, привели до сильного зростання заворушення в розорених козачих станицях, посилили «ненадійність» цього війська. Воєнний стан коштує грошей, а фінанси самодержавства і тепер уже в жахливому становищі. Воєнний стан веде до посилення агітації серед солдатів і відучує населення від страху перед найбільш «страшними» формами репресій; Польща і Прибалтійський край красномовно свідчать про це.

Ми сказали, що реакція «загрожує» військовою диктатурою. Це, власне кажучи, невірно, бо тепер, після введення військово-польових судів [156] в усіх губерніях з «окраїною», тобто у 82 з 87 губерній імперії, смішно говорити про військову диктатуру, як про майбутнє. Це вже сучасне, і зміна назви, вживання більш «страшного» слова («диктатура», замість «надзвичайна охорона»), призначення одного диктатора нічогісінько *не можуть* уже додати до масових арештів, до заслань без суду, до каральних експедицій, до обшуків на вулиці, до розстрілу за вироком офіцерів. В Росії уже тепер панує військово-поліцейська диктатура. Репресії уже тепер дійшли до того, що революціонери, які звикли до такого «поводження» з часів Плеве, терплять від цих репресій непропорціонально мало, а весь тягар обрушується на «мирне» населення, яке пп. Столипіни «агітують» з вартим усякого схвалення успіхом.

Репресії зимові йшли слідом за дійсно революційним повстанням, якому не співчувала ліберально-монархічна буржуазія, і проте ці репресії підготували поспіль опозиційну Думу, з якої найбільше користі здобули революційні елементи. Репресії осінні йдуть слідом за смугою легального «конституціоналізму». Не може бути, щоб вони підготували *тільки* лівіший склад Думи.

Зграя погромників відчуває безсилля репресій і мечеться, шукаючи підтримки. З одного боку, спроби зговоритися з октябристами не вдалися. З другого боку, Побєдоносцев і К^0 готують цілковите скасування всілякої «конституції». З одного боку, відкриваються університети, і продажна преса галасує про необхідність твердого лібералізму. З другого боку, забороняється з'їзд навіть кадетської партії [157] (і допомагають же цим кадетам Столипіни!), і преса переслідується так, як не переслідував її Дурново. З одного боку, військово-польові суди. З другого боку, широко задумана спроба угоди з сільською буржуазією [158].

Уряд відчуває, що його єдиний порятунок — зміцнити сільську буржуазію з мужиків, всередині общини, щоб спертися на них проти селянської маси. Але до тієї мети, до якої Гучкови пішли б розумно й обережно, до якої кадети підкрадаються тонко і спритно, поліцейські держиморди йдуть так грубо, по-дурному і незграбно, що провал усієї їхньої «кампанії» здається найбільш імовірним. Елементи селянської буржуазії нечисленні, але дуже сильні економічно на селі. Викуп поміщицьких та інших земель за типом кадетської аграрної реформи помазав би по губах *усе* селянство і чудово досяг би тієї мети, до якої по-ведмежому «пре» самодержавство, а саме: зміцнив би страшенно селянську буржуазію, зробивши з неї оплот «порядку».

Але Романови, Трепови, Ігнатьєви і Столипіни надто дурні, щоб зрозуміти це. Вони відповіли в Думі грубою відмовою селянам щодо землі, а тепер пускають *у продаж* через чиновників удільні і казенні землі. Чи вийде з цього дійсний перехід на бік *теперішнього* уряду впливових верств сільської буржуазії, це велике питання, бо чиновницька зграя буде так само тягти справу, грабувати і брати хабарі, як робили завжди Романови та їхня зграя. А що селянська маса буде ще більше «підпалена» звісткою про викуп удільних і казенних земель, це безперечно. Продаж їх означатиме в масі випадків *підвищення* плати з селян, внаслідок перетворення орендної плати у викупні платежі. А підвищення плати з селян за землю, це — найкраще, що міг

придумати уряд для полегшення нашої агітації проти нього. Це — чудовий засіб ще більше озлобити селян і привернути їх на бік *нашого* лозунга: цілковита відмова від *усяких* платежів за землю, яка повинна *вся* відійти до селян при перемозі революції.

Уряд обставив так нерозумно свої загравання з селянською буржуазією почасти через властиву всякому поліцейському урядові дурість, почасти внаслідок крайньої потреби в грошах. Фінанси вкрай погані. Загрожує крах. За кордоном не дають грошей. Внутрішня позика не йде. Доводиться насильно і *потай* вміщувати її в капітал ощадних кас,— *потай*, бо вкладники в ощадні каси менш за все схильні були б купувати тепер державну ренту. Неминучість краху золотої валюти і переходу паки і паки до безмежного випуску паперових грошей починають уже почувати лакеї самодержавства.

Продовжуйте в тому ж дусі, панове Столипіни! Ви добре працюєте на нас! Ви збуджуєте населення краще, ніж ми могли б це зробити. Ви довели репресії до кінця і цим наочно показали всім необхідність довести до кінця і бойовий революційний виступ.

«Пролетарий» № 3,
8 вересня 1906 р.

Друкується за текстом
газети «Пролетарий»

РУКИ ГЕТЬ!

Книга: «Москва в грудні 1905 р.» присвячена подіям, які мають величезне значення в історії російської революції. Позитивні висновки, які випливають з московського повстання, ми виклали, в головних рисах, у попередньому номері *. В цій замітці ми спинимось на тих сторонах цієї важливої, але погано виконаної праці, які особливо близько стосуються с.-д. москвичів.

«Упорядники» книги повідомляють у передмові, що вони користувались матеріалами від с.-д. організацій, які проте, «як такі, не мають ніякого відношення до цієї праці». Само собою зрозуміло, що таке постачання матеріалів с.-д. організаціями особам, невідповідальним перед цими організаціями, до краю ненормальне явище. Організації робітничої партії потрапили тепер, безперечно, в незручне становище внаслідок неохайного оброблення їх матеріалів і «прикрашення» їх букетом пошлостей. *Всі* організації московських с.-д. і насамперед, звичайно, керівна з них, МК, повинні, на нашу думку, розглянути цю справу і вжити заходів до того, щоб зазначена ненормальність не могла повторюватись.

Ось один з багатьох зразків того, як анонімні упорядники книги «обробляють» даний їм с.-д. організаціями матеріал. Мова йде про роль революційних організа-

* Див. цей том. стор. 346—353. *Ред.*

цій у московських подіях і зокрема про відозву Бойової організації при МК РСДРП, надруковану 11-го грудня в № 5 «Известий Совета Рабочих Депутатов»[159]. Упорядники, не давши ніякого цільного викладу змісту і характеру цих «Известий», вправляють свою глибокодумність за допомогою такої критики. Вони цитують № 5: «Бій розгорається на всю силу. На вулицях Москви точиться протягом багатьох годин ряд кривавих битв повсталого народу з царськими військами». Упорядники «критикують»: «Ми знаємо, що на вулицях Москви були лише сутички військ з нечисленними загонами дружинників». І вони з фальшивим пафосом волають проти «заміни (sic!) масової боротьби боротьбою озброєних купок», поклика́ють: «Де ж повинні були бути маси, в чому могла проявитись їх активність?» і т. д., і т. п.

Що це таке?? Невже ці силкування проявити свою глибокодумність за допомогою подібних прийомів «критики» можна назвати науковим аналізом?? Подумайте тільки: в серйозній історичній праці, в спеціальному розділі про роль революційних організацій автори силкуються причепитися до того, що *11-го* грудня, тобто за кілька днів *до* кризи, на самому початку *нових* прийомів боротьби Рада робітничих депутатів насмілилась говорити про «повсталий народ»! Мабуть, їй слід було говорити про «нечисленні загони дружинників» з виглядом глибокодумної поблажливості, а не кликати народ і маси до підтримки розпочатого бою? Як не назвати поганенькими ці силкування по-доктринерському «мудрувати», ці словесні причіпки, коли в тих же «упорядників» ви знайдете *цілий ряд* місць у книзі, де говориться про народ взагалі, про вихід «усього населення» на вулицю? Та зрозумійте ви, жалюгідні люди, що бути 11-го грудня в Москві в революційній організації і *не говорити* про повсталий народ могли б тільки чорносотенці або педанти з зовсім вихолощеною душею, як-от Поллак у «До зірок» Леоніда Андрєєва!

Підемо далі. З приводу відозви Бойової організації в тому ж № 5 «Известий» упорядники хихикають: «Загони з 3—4 чоловік мали, на думку авторів відозви, по-

дарувати (!) народові визволену від вікового панування насильників столицю». «Бойова організація вирішила, що масам діяти нема чого».

Звертаємось до відозви. Упорядники друкують її *не всю,* а тільки уривки. Але навіть і у вибраних цими «дослідниками» уривках читаємо *прямий* заклик Бойової організації: «*Нехай цих загонів буде якомога більше*». Отже, думка про «подарування» будь-чого народові, про те, що «масам *нема чого* діяти», приписується людям, які в перший же день збройної боротьби кличуть «якомога більшу» кількість робітників у бойові загони...

Що це? літературна неохайність чи наїзницька література?

Автори не роблять ні найменшої спроби розглянути питання про зв'язок воєнної організації з воєнною технікою, про роль безпосередньо-збройної і допоміжної боротьби в їх взаємовідношенні. Вони не намагаються кинути погляд на минуле, вони забувають, що і загальні страйки в Росії, і демонстрації починалися з дуже невеликого, зовсім незначного, як на теперішню мірку, числа учасників. Немає навіть натяку на серйозне історичне вивчення, є тільки вихватки, що викликають просто-таки почуття гидливості. Відозва Бойової організації, з метою перекручення її змісту, наведена лише в уривках на стор. 145; тільки в дальшому викладі, мимохідь, вказується, що та сама відозва «пропонує щадити піхотинців» (стор. 154), тобто *прямо зважає* на психологію мас, прямо розрізняє війська чорносотенні і війська, які вагаються. Зате ось відозва октябристів, що не має ніякісінького відношення до вивчення московського повстання, передруковується *повністю!*

С.-д. організації довірили матеріал особам, які друкують цілком відозву октябристів і виривають шматки з відозв Бойов. орг. Ради робітничих депутатів для пошленького вправляння в пошлій дотепності...

Перейдемо до висновків пп. упорядників. «Пролетаріат, як маса, не виступав» (с. 245). «Московський пролетаріат не виступав ні 9—10 грудня..., ні в наступні

дні. І це робить честь його свідомості й організованості» (244).

Чуєте, товариші робітники: вашу «честь» віднині пропонують бачити в тому, що маса *не досить* боролася!! Що робітнича маса не досить брала участь в активній, наступальній боротьбі, це, бачите, плюс. А що робітнича маса, випереджаючи своїх керівників, приступила до масового будування барикад, що вона вимагала весь час від керівників заклику до більш рішучих дій, це, мабуть, мінус...

«Те, що сталося в Москві, показує,— пишуть упорядники,— що в історичний період, який ми переживаємо і який характеризується колосальним розвитком мілітаризму, необхідною умовою перемоги повсталого народу є активний перехід значної частини військ на бік народу, що повстає, або категорична відмова військових мас застосовувати зброю в боротьбі з народом...»

Боротьби за військо, що вагається, наші мудреці не помітили і її не зрозуміли. Вони, як видно, уявляють собі можливість повстання без боротьби з чорносотенною частиною війська, без активної боротьби революційного народу, який викликає сум'яття в рядах війська. Вони стали на точку зору кадетів, які готові вітати «перехід» війська, але оголошують «безумним і злочинним» збройне повстання і його проповідь...

«...Але така поведінка армії мислима лише в кінці (sic!) революції і притому такої, що має загальнонародний характер. Грудневе повстання пролетаріату, якому лише пасивно (?) співчувала маса буржуазного населення, *виступ за свої власні лозунги* (курсив наш) не міг (!) бути підтриманий армією, і тому «прагнення перевести загальний страйк у збройне повстання» не могло увінчатися успіхом і мусить бути визнане історичною помилкою».

Ось вам і урок, московські робітники! Не виступайте «за свої власні лозунги»!..

Важко уявити собі, як могли дійти люди до такого педантства, до такої кадетської убогості думки і опошлення висновків з надзвичайно серйозного історичного матеріалу. Нехай московські соціал-демократи вислов-

лять своє обурення авторам книги і закличуть всіх членів партії і всіх прихильників революції заново зібрати матеріали, щоб дати гідний виклад, дати серйозну критику грудневого повстання. Нехай усі помилки й недоліки його будуть викриті нещадно на науку пролетаріатові, що веде боротьбу, але кадетам і літературним наїзникам партія пролетаріату повинна сказати: руки геть!

«Пролетарий» № 3,
8 вересня 1906 р.

Друкується за текстом
газети «Пролетарий»

ПРО ПАРТИЗАНСЬКИЙ ВИСТУП ППС[160]

Наш Об'єднавчий з'їзд, безперечно, відкинув рішуче всяку «експропріацію»[161], так що в цьому відношенні посилання Польської соціалістичної партії на РСДРП абсолютно безпідставні. Безперечно також, що ППС, організовуючи «виступ» 2 (15) серпня, не зважала ні на доцільність його, ні на настрій широких мас, ні на умови робітничого руху. Необхідність зважати на всі ці обставини очевидна, і в проекті більшовицької резолюції про партизанські дії вона підкреслена в окремому пункті. Але осудові підлягає, на нашу думку, ППС-івське *перекручення* тактики партизанських виступів, а не сама ця «тактика» взагалі. Такий партизанський виступ, як розгром пітерськими робітниками в минулому році чорносотенної «Твери»[162], наші товариші з польської соціал-демократії, напевно, схвалили б.

«Пролетарий» № 3,
8 вересня 1906 р.

Друкується за текстом
газети «Пролетарий»

З'ЄДНАННЯ БУНДУ З РОСІЙСЬКОЮ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОЮ РОБІТНИЧОЮ ПАРТІЄЮ

Недавно відбувся VII з'їзд Бунду, організації єврейських с.-д. робітників Росії. Все число членів Бунду досягає. за звітами цього з'їзду, 33 000 в 257 організаціях. Представництво на з'їзді було організовано на демократичних началах, по 1 делегату на 300 членів партії. Брали участь у виборах близько 23 000 членів, які й послали на з'їзд 68 делегатів з ухвальним голосом.

Головним питанням, яке мав розв'язати з'їзд, було питання про об'єднання Бунду з РСДРП. Як відомо, Об'єднавчий з'їзд РСДРП висловився за об'єднання і затвердив умови цього об'єднання. Тепер VII з'їзд Бунду прийняв ці умови. Об'єднання з РСДРП пройшло 48 голосами проти 20. Отже, Російська соціал-демократична робітнича партія стала нарешті дійсно всеросійською і єдиною. Число членів у нашій партії тепер *понад 100 000 чоловік:* 31 000 були представлені на Об'єднавчому з'їзді, потім близько 26 000 польських с.-д., близько 14 000 латиських і 33 000 єврейських. Представники ЦК Бунду увійшли до ЦК РСДРП. Попереду нелегка робота здійснення на місцях об'єднання організацій Бунду з організаціями РСДРП.

Другим питанням, яке обговорювалось на з'їзді Бунду, було питання про сучасний політичний момент. У докладній резолюції, прийнятій величезною більшістю голосів, VII з'їзд Бунду визнав тактичним лозунгом *скликання установчих зборів,* відхиливши всякі застереження, що ослабляють цей лозунг, як-от «через Думу» і т. п. Бойкот Думи відкинуто умовно, тобто

визнано необхідність участі у виборах на той випадок, якщо партія пролетаріату спроможна буде самостійно проводити виборчу кампанію.

Третім питанням було питання про «партизанські виступи», без поділу їх на «екси» і на терористичні дії. Переважною більшістю прийнято резолюцію *проти* партизанських виступів.

Останнім питанням було питання про організацію Бунду. Прийнято було організаційний статут.

Обмежуючись поки що цією короткою заміткою ми сподіваємось у найближчому майбутньому ближче ознайомити читачів з рішеннями VII з'їзду Бунду.

Написано в першій половині вересня 1906 р.

Вперше надруковано у 1937 р. в «Ленинском сборнике» XXX

Друкується за рукописом

ЕСЕРІВСЬКІ МЕНШОВИКИ

Соціал-демократи ще на початку 1905 р. вказували, що проект програми партії с.-р. («соціалістів-революціонерів») знаменує явний перехід «від народництва до марксизму»*. Неминучість внутрішнього розпаду партії, яка робить цей перехід, була очевидна.

Тепер цей ідейний і політичний розпад партії с.-р. в наявності. «Протоколи першого з'їзду партії с.-р.», які вийшли в Парижі окремою книгою в цьому році, ясно намітили всі лінії цього розпаду. Поточна політична література «максималістів» і представників «трудової народно-соціалістичної партії», що народжується, виявила повноту розпаду остаточно.

Всередині соціал-демократії два великі розколи, які вона пережила — розкол між «економістами» і староіскрівцями в 1900—1903 роках та розкол між «меншовиками» і «більшовиками» в 1903—1906 рр., були викликані гострою боротьбою двох течій, властивих всьому міжнародному соціалізмові, а саме: течії опортуністичної і течії революційної в їх своєрідній формі, яка відповідає тому чи іншому періодові російської революції. Навпаки, партія с.-р. при першій же спробі скільки-небудь відкритого виступу, що скільки-небудь свідчив про наявність дійсної партійності, розпалася на *три течії*: 1) ліву — «максималісти»[163], 2) центр — с.-р-и старого типу і 3) праву — опортуністи (інакше: «легалісти», «трудові народні соціалісти»[164] і т. п.), яки-

* Див. Твори, 5 вид., том 9, стор. 181—187. *Ред.*

ми ми й займемося в цій статті. За Протоколами I з'їзду партії с.-р. ясно видно контури всіх трьох течій. Тепер уже є яскраві літературні вираження течій, що відокремилися (або відокремлюються?) від «центру». Максималісти видали «Прямо до мети» і докладну програмну брошуру п. Таг—іна: «Принципи трудової теорії». Опортуністи есерівців договорилися майже до кінця в писаннях п. Пєшехонова і К[0]. Представник «центру», п. Чернов, назвав максималістів цілком слушно «вульгарними соціалістами» в газеті «Мысль» (чи може «Голос»[165], «Дело Народа» і т. д.), але про опортуністів с.-р. у пресі, коли ми не помиляємось, він поки що мовчав. Чогось, мабуть, коштував конкубінат есерівського «болота» і есерівської «крайньої правої» в названих вище газетах.

Розпад прихильників «трудового начала», поклонників Лаврова і Михайловського, на три напрями являє собою визначний політичний факт в історії російського дрібнобуржуазного радикалізму. Марксисти повинні з усією увагою поставитись до цього факту, що проливає світло посередньо і на те, в якому політичному напрямі зріє думка російського селянства, що прокидається.

Основна суперечність всієї програмної позиції с.-р. є хитання між народництвом і марксизмом. Марксизм вимагає ясного розмежування програми-максимум і програми-мінімум. Максимум, це — соціалістичне перетворення суспільства, *неможливе* без знищення товарного виробництва. Мінімум, це — перетворення, можливі ще в рамках товарного виробництва. Змішання того і другого неминуче приводить до всякого роду дрібнобуржуазних і опортуністичних або анархічних перекручень пролетарського соціалізму, неминуче *затемняє* завдання соціальної революції, здійснюваної шляхом завоювання політичної влади пролетаріатом.

З точки зору старого російського народництва, принципів Лаврова, В. В., Михайловського і К[0], розмежування програми-максимум і програми-мінімум непотрібне і незрозуміле, бо застосовність законів і категорій товарного виробництва до російського селянського гос-

подарства заперечується теорією народництва. Скільки-небудь послідовні прихильники Лаврова і Михайловського (а також В. В. і Ніколая — она, яких забувають зовсім даремно, бо *іншого* джерела *економічних* ідей у сучасних народників *немає*) неминуче повинні були *повстати* проти цього марксистського поділу програми на максимум і мінімум. І перша ж спроба есерів перейти від гуртківщини до партійності виявила силу і напрям цього повстання. Прихильники революційних тенденцій народництва заявили: чому вимагати соціалізації самої тільки землі? Ми вимагаємо соціалізації фабрик і заводів так само! Геть програму-мінімум! Ми максималісти! Геть теорію товарного виробництва!

По суті справи ця максималістська течія майже зливається, як і слід було чекати, з анархізмом.

Прихильники опортуністичних течій в народництві, народники-восьмидесятники, заголосили: навіщо програма-максимум, всякі там диктатури пролетаріату? Соціалізм, це — перспектива, що йде в далечінь! Навіщо страшна *для мас* назва: «соціалісти-революціонери»? Навіщо вимога «республіки»? Навіщо нелегальна партія? Геть усе це! Геть програму-максимум! Геть «небезпечні» місця програми-мінімум! Замість всякої програми нехай буде «платформа» відкритої, легальної, нереспубліканської «трудової народно-соціалістичної партії» !*

Есерівським центровикам, старим есерівцям *не можна* захищатися від обох цих течій інакше, як посилаючись на закони товарного виробництва, інакше, як стаючи *по суті справи* на точку зору марксизму. Цілком законні були через це ті обвинувачення в марксизмі, в бажанні змагатися з с.-д., танцювати від с.-д. пічки, які лунали на І з'їзді партії с.-р. і справа і зліва проти есерівського центру. Питання про перехід цього центру до с.-д. є тепер виключно питання часу. І чим скоріше настане епоха цілком відкритого існування революційних партій, тим скоріше прийде цей час. Ніякі передсу-

* Див. особливо статті п. Пєшехонова в липневій і серпневій книжці «Русского Богатства» [166], а також газетні замітки про утворення «трудової народно-соціалістичної партії», про засідання її організаційної комісії або Петербурзького комітету і т. п.

ди проти марксистського «догматизму» не встоять проти невблаганної логіки подій.

Короткочасне існування кадетської Думи було епохою першого виступу представників селянської маси на загальноросійській політичній арені. Есери неминуче повинні були шукати зближення з цими представниками і спробувати політично організувати їх навколо *своєї* програми. При цьому виявилось, що с.-д. порівняно швидко утворили *партійну* с.-д. фракцію. Навпаки, с.-р. весь час могли діяти тільки за спиною трудовиків. Здатність дрібного виробника до політичної згуртованості відразу ж виявилась незрівнянно меншою, ніж у робітничого класу. Мало того: навіть за спиною трудовиків с.-р. були неспроможні провести *єдину* політичну кампанію. В корінному для селянства питанні про землю розкол між опортуністами і центровиками есерами виявився швидко. Перші перемогли на арені «парламентського» виступу перед представниками маси: вони зібрали 104 трудовиків за опортуністичний аграрний проект [167], тоді як за аграрний проект, близький до програми партії с.-р., висловилося згодом тільки 33 трудовики (з числа тих же 104).

Цей розкол при відкритому політичному виступі перед усім народом неминуче штовхав до систематизації незгод, які його викликали. Пан Пєшехонов, один з вождів есерівських опортуністів, далі за всіх пішов у цій систематизації. Ось його погляди, ось як він викладає «обриси і розміри платформи»... селянських кадетів:

«Революційні вимоги повинні бути узгоджені і приведені у відповідність з революційними силами» (с. 194 «Русского Богатства» № 8). Тому «лінію землі і волі» не можна «просувати надто далеко». Замість програми-максимум і програми-мінімум «обох соціалістичних партій: с.-д. і с.-р.» дрібному буржуа потрібна єдина «*платформа*», як «план кампанії, розрахований не на довгий період, аж до соціалізму, а лише на найближчий час». Решта шляху до кінцевої мети, це — «*перспектива, що йде в далечінь*» (с. 196). Тому з «платформи» треба *усунути республіку:* «ми повинні зважати на пси-

хологічний фактор... Ідея монархії надто міцно засіла в народну свідомість»... «Тисяча років минула недаремно»... «На цю психологію широких мас треба зважати»... «Питання про республіку вимагає крайньої обережності» (198). Так само і питання національне. «Нам доводиться знов-таки зважати на психологію народу, виховану його тисячолітньою історією»... «Тому ми вважаємо за необхідне йти в маси з лозунгом не незалежності національностей» (і не самовизначення їх, договорює автор в іншому місці), «а з тією вимогою, яку ставить життя,— з вимогою їх автономності». Одним словом, п. Пєшехонов прямо ставить питання: «Чи можна взяти всю волю?» і прямо відповідає: *не можна*.

Він ставить далі питання: «Чи можна взяти всю землю?» і теж відповідає: *не можна*. Обережність, обережність, обережність, панове! Селянські депутати в Думі говорили п. Пєшехонову: «Нас послали одержати землю, а не віддати її». Селяни не хочуть зараз ні соціалізації (зрівняння), ні націоналізації землі. Вони бояться цього. Вони хочуть тільки *прибавки* землі. «Тому було б доцільніше лінію «землі» не доводити до кінця у платформі» (206 с.). «Мені здається небезпечним навіть порушувати тепер питання про загальне зрівняння» (205). «Треба залишити надільні землі і приватновласницькі в межах трудової норми за нинішніми власниками», згідно з проектом 104-х, а передача всієї землі в загальнонародну власність повинна бути відсунута,— теж, очевидно, як «перспектива, що йде в далечінь».

Обережність, поміркованість і акуратність потрібні і в засобах боротьби, і в способі організації. Збройне повстання? «Я (Пєшехонов) безустанно тверджу: хай мине нас чаша ця!.. Було б надто прикро, коли б повстання мислилось ким-небудь не тільки як сумна можливість, але і як фатальна необхідність»... «Небезпечно... користуватися ним необережно... весь рух може надломитися» (№ 7, с. 177—178). Головне чергове завдання — організація «народних сил». «Я мало вірю в те, щоб скільки-небудь задовільно це завдання могли розв'язати існуючі у нас дві соціалістичні партії. Пора

переконатися, що конспіративна організація не може охопити маси. К.-д. партія теж виявила в цій справі свою неспроможність. Очевидно, за неї повинен взятися хтось ще, і для цього потрібна, як я думаю, відкрита соціалістична партія» (№ 7, с. 179—180).

Як бачить читач, поглядам п. Пєшехонова не можна відмовити в цільності, стрункості і закінченості. Від офіціальної програми с.-р. не багато лишилося у цього захисника монархії, у цього політикана, який виправдує батіг на тій підставі, що цей батіг має тисячолітню історію. І якщо панове «справжні» с.-р-и * могли протягом усього думського періоду спритно приховувати *такі* незгоди, якщо вони могли навіть для приховування їх влаштовуватись у спільній роботі в одних газетах, то це тільки показує нам, до чого доходить *політичне лицемірство*.

В чому полягає соціально-економічна, класова основа есерівського опортунізму? В тому, що пп. Пєшехонови і К° *підладжуються до інтересів хазяйновитого мужичка,* підробляють соціалізм під його інтереси.

Візьміть головне питання: про землю. Пан Пєшехонов двічі повторює і смакує вислів селян-трудовиків, що надзвичайно сподобався йому: «нас послали одержати землю, а не віддати її». Дійсно, це надзвичайно знаменні слова. Але ці слова цілком спростовують дрібнобуржуазні ілюзії народництва і підтверджують всі положення марксистів. Ці слова показують наочно, що *вже прокидаються* власницькі інстинкти середнього мужика. А тільки ж цілковиті неуки в політичній економії і в західноєвропейській історії можуть не знати, що ці інстинкти тим більше міцніють і розвиваються, чим ширші політична свобода і народовладдя.

Який же висновок повинен був зробити той, для кого соціалізм не пуста фраза, з цих слів розумного, вибраного «масою», хазяйновитого мужика? Очевидно, такий висновок, що носієм соціалізму подібний клас хазяйчиків бути *не може;* — що соціалісти можуть і повинні підтримувати клас дрібних хазяйчиків в їх боротьбі

* При всіх їхніх гучних революційних фразах.

з поміщиками *виключно* заради буржуазно-демократичного значення і буржуазно-демократичних результатів цієї боротьби; — що соціаліст *повинен* не затушовувати, а *розкривати* суперечність інтересів всієї робітничої маси і цих хазяйчиків, які хочуть посилити і зміцнити *своє* хазяйське становище, будуть ворожі всякій ідеї про «віддавання» землі чи чого б то не було масі безхазяйних, злидарів, голяків. «Ми хочемо одержати землю, а не віддати її»! Чи може бути більш рельєфний вираз дрібнобуржуазних власницьких інстинктів і жадань?

Соціал-демократ робить звідси висновок: ми повинні підтримувати цих дрібних хазяїв у їх боротьбі з поміщиками і самодержавством заради революційного буржуазно-демократичного характеру цієї боротьби. Становище всього народу поліпшиться при їх перемозі, але поліпшиться в напрямі поліпшення і розвитку *капіталістичного* ладу. Тому не лестити повинні ми власницьким *або хазяйським* інстинктам цього класу, а навпаки *зараз же* починати боротьбу з цими інстинктами, роз'яснюючи їх значення пролетаріатові, перестерігаючи пролетаріат і організовуючи його в самостійну партію. Наша аграрна програма: допомагати дрібним хазяям скинути революційним шляхом кріпосників, вказати їм на умови здійснення націоналізації землі, як найкращого можливого аграрного ладу при капіталізмі, і з'ясувати всю відмінність інтересів пролетаря і дрібного хазяйчика.

Соціалізм дрібного крамаря приходить до іншого висновку: треба «зважати» на психологію «маси» (маси хазяйчиків, а не маси безхазяйних), треба раболіпно схилитися перед хазяйським бажанням «одержати» від поміщика, але не «віддати» пролетареві, треба на догоду хазяйчикові відсунути соціалізм в туманну «далечінь», треба *визнати* намагання хазяйчика *закріпити* своє хазяйське становище; — одним словом, треба назвати «соціалізмом» прислужництво вузькій корисливості дрібних хазяйчиків і лакейство перед їх передсудами.

Монархічні почуття — передсуд. Може, ви думаєте, що завдання соціалістів — боротися з передсудами?

Помиляєтесь: «трудовий соціалізм» повинен підладжуватись до передсудів.

Може, ви гадаєте, що давність і «тривкість» (??) монархічного передсуду викликає необхідність в особливо нещадній боротьбі з ним? Помиляєтесь: «трудовий соціалізм» виводить з давності батога лише необхідність «надзвичайно обережного» ставлення до батога.

Правда, п. Пєшехонов, який воює — нібито воює — з кадетами, цілком повторює са́ме кадетське міркування на користь монархії. Але що за біда? Невже ви не знали досі, що буржуазний радикал воює з буржуазним лібералом *тільки* для того, щоб зайняти його місце, а зовсім не для того, щоб замінити його програму істотно іншою програмою? Невже ви забули історію французьких трудовиків-соціалістів... чи то пак: радикалів-соціалістів, які «воювали» з французькими кадетами для того, щоб, попавши в міністри, діяти цілком так само, як французькі кадети? Невже ви не бачите, що п. Пешехонов відрізняється від п. Струве анітрохи не більше, ніж Бобчинський відрізнявся від Добчинського?

Пан Пєшехонов догадується, може, що між бажанням «одержати землю, але *не віддати її*» *і монархією* існує деякий *матеріальний* зв'язок. Щоб «не віддати», треба *захистити*. А монархія ж є не що інше, як наймана поліцейська охорона тих, хто хоче «не віддати», від тих, хто *здатний* взяти *. Кадетам потрібна монархія для захисту великої буржуазії. «Трудовим соціалістам» потрібна монархія для захисту хазяйновитих мужичків.

Зрозуміло само собою, що з такого світогляду «трудових соціалістів» неминуче випливає по-педантському пошле ставлення до повстання («сумна можливість»; порівняйте статті п. Струве влітку 1905 р. в «Освобождении» про «безумну і злочинну проповідь повстання»). Звідси ж велична зневага до «конспіративної організа-

---

* Друге знаряддя поліцейської охорони власників називається *постійною армією*. І от, п. Пешехонов пише: «Демократична республіка мислить в собі... *мабуть,* заміну постійного війська озброєнням народу» (№ 8, с. 197). Зробіть таку ласку, пп. поклонники Лаврова і Михайловського, поясніть нам *одверто*, що значить це чудове «мабуть»?

ції» і зітхання, *в серпні 1906 року, за «відкритою соціалістичною* партією». Про ті об'єктивні історичні умови, які роблять повстання *неминучим,* — які всупереч усім передсудам темної маси нав'язують їй в ім'я її насущних інтересів боротьбу саме з монархією,— які перетворюють маніловські зітхання за «відкритою соціалістичною партією» у воду на млин пп. Ушакових,— про ці об'єктивні історичні умови пп. Пєшехонови не думають. Поклонники Лаврова і Михайловського повинні зважати на психологію забитої маси, а не на об'єктивні умови, що *перетворюють* психологію маси, яка *веде боротьбу.*

Підведемо підсумки. Ми знаємо тепер, що значить бути трудовим народним соціалістом. Трудовий — це значить: плазує перед інтересами хазяйчиків, які хочуть «одержати, але не віддати». Народний — це значить: плазує перед монархічними передсудами народу, перед шовіністичною боязню відірвання від Росії деяких національностей. Соціаліст — це значить: оголошує соціалізм перспективою, що йде в далечінь, і заміняє вузьку, доктринерську, обтяжливу для політиканів програму широкою, вільною, гнучкою, рухливою, легкою, легкоодягненою, і навіть зовсім роздягненою, «платформою». Хай живуть «трудові народні соціалісти»!

Пп. Пєшехонови — перші ластівки суспільної реакції, яка починається в російському селянстві. Боженько послав на землю Пєшехонових, щоб наочно пояснити марксистське положення про дволику природу всякого дрібного виробника. У селянина є розсудок і передсуд, є революційні здатності людини експлуатованої і реакційні жадання хазяйчика, який хоче «одержати, а не віддати». Пп. Пєшехонови — ідейні виразники реакційних сторін селянського хазяйчика. Пп. Пєшехонови — споглядачі *«задньої»* російського мужичка. Пп. Пєшехонови — *ідейно* роблять ту саму роботу, яку пп. Гурко і Стішинські роблять *грубоматеріально,* підкуповуючи селянських буржуа продажем удільних і казенних земель.

Але це ще велике питання, чи вдасться подібними латками скільки-небудь значно ослабити неминучу сутичку мас з їх експлуататорами в гострій боротьбі. Це ще велике питання, чи вдасться традиційному і підновленому всякими опортуністами селянському передсудові подужати розсудок селянської бідноти, який прокидається в огні революції. Соціал-демократи в усякому разі виконають свій обов'язок розвинення і очищення *революційної* самосвідомості селянства.

А соціал-демократам правого крила нехай стануть пп. Пєшехонови за пересторогу. Критикуючи трудових народних соціалістів, ми могли б іноді сказати деяким с.-д. меншовикам: mutato nomine de te fabula narratur (байка говориться про тебе, змінено тільки ім'я). У нас теж є такі, що зітхають за відкритою партією, що готові замінити програму платформою, принизитись до маси. У нас є Плеханов, який дав знамениту оцінку грудневого повстання: «Не треба було братися за зброю». У нас є співробітник «Откликов Современности» [168] Малішевський, який підбирався (правда, *не* в «Откликах Современности») до усунення з програми республіки. Цим людям дуже корисно вдивитися гарненько в усю «натуральну красу» панів Пєшехонових.

«Пролетарий» № 4, 19 вересня 1906 р.

Друкується за текстом газети «Пролетарий»

СПИСОК НЕРОЗШУКАНИХ ПРАЦЬ В. І. ЛЕНІНА

ПРИМІТКИ

ПОКАЖЧИКИ

ДАТИ ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНОСТІ В. І. ЛЕНІНА

СПИСОК ПРАЦЬ В. І. ЛЕНІНА, ЯКІ ДОСІ НЕ РОЗШУКАНІ

(Травень — вересень 1906)

ДОПОВІДЬ ПРО ПІДСУМКИ IV (ОБ'ЄДНАВЧОГО) З'ЇЗДУ РСДРП НА ЗБОРАХ ПАРТІЙНИХ ПРАЦІВНИКІВ ПЕТЕРБУРГА

Доповідь прочитав В. І. Ленін 6 (19) травня 1906 року в приміщенні Петербурзького університету. В короткому звіті про цю доповідь, надрукованому в № 74 газети «Призыв» 7 (20) травня 1906 року, зокрема, відмічалось: «Доповідач вказав, що всі питання були вирішені заздалегідь на з'їзді, через те що меншовицька фракція, яка виявилася в більшості на з'їзді, завжди вотувала за пропозиції Г. В. Плеханова. Більшовики тепер починають нову ідейну боротьбу всередині партії.

Доповідач вказав на неправильність оцінки меншовиками нинішнього моменту і з'ясував, яким чином, виходячи з цього положення, у них з'являються нові помилки. Такою помилкою, на думку доповідача, є резолюція про збройне повстання і аграрна програма. Так було зазначено, що меншовики дуже збочили вправо, до кадетів».

ДОПОВІДЬ У ПИТАННІ ПРО ДЕРЖАВНУ ДУМУ НА ЗБОРАХ РОБІТНИКІВ ТКАЦЬКОГО ПІДРАЙОНУ ВИБОРЗЬКОЇ СТОРОНИ

Про цю доповідь В. І. Леніна (доповідь була прочитана між 5 і 10 (18 і 23) травня 1906 року) згадує у своїх спогадах Н. К. Крупська: «Виступав Ілліч з доповіддю перед представниками Виборзького району в Спілці інженерів на Загородньому» (Н. К. Крупська. Спогади про Леніна. К., 1959, стор. 119). Резолюція цих зборів надрукована в газеті «Волна» № 13 від 10 травня 1906 року.

ТЕЗИ ДЛЯ ВИСТУПУ НА МІТИНГУ В НАРОДНОМУ ДОМІ ПАНІНОЇ

Ці тези, підготовлені В. І. Леніним, були передані 9 (22) травня 1906 року О. Г. Шліхтеру, щоб він виступив на мітингу в Народному домі Паніної. В своїх спогадах Шліхтер писав:

«Точний текст цих тез у моїй пам'яті не зберігся, але загальний їх зміст зводився до викриття підготовлюваного кадетами спільного з правлячою бюрократією натиску на робітничий клас і селянство для ліквідації революції і для «конституційного» обмеження вирваних у царизму реформ рамками, які забезпечували б лише інтереси буржуазії й поміщиків, але аж ніяк не трудящих мас» (О. Шліхтер. Учитель і друг трудящих (Із спогадів про Леніна). К., 1958, стор. 7—8).

ДОПОВІДЬ ПРО IV (ОБ'ЄДНАВЧИЙ) З'ЇЗД РСДРП НА ЗБОРАХ РОБІТНИКІВ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІВ МОСКОВСЬКОГО РАЙОНУ ПЕТЕРБУРГА

Коротка замітка про цю доповідь В. І. Леніна є в газеті «Волна» № 15 від 12 травня 1906 року: «11 травня відбулися збори близько 300 організованих робітників — членів РСДРП, присвячені Об'єднавчому з'їздові партії. Доповідали т. Дан (меншовик) і т. Ленін (більшовик)».

ДОПОВІДЬ ПРО РОБОТУ IV (ОБ'ЄДНАВЧОГО) З'ЇЗДУ РСДРП НА ЗБОРАХ РОБІТНИКІВ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІВ НАРВСЬКОГО РАЙОНУ ПЕТЕРБУРГА

Коротка інформація про ці збори, що відбулися 21 травня (3 червня) 1906 року, надрукована в газеті «Волна» № 25 від 24 травня 1906 року; резолюція зборів наведена в газеті «Вперед» № 1 від 26 травня 1906 року. Крім того, про доповідь В. І. Леніна розповідають у своїх спогадах С. Марков і Є. Адамович (див. «Пролетарская Революция», 1925, № 1, стор. 43—44 і «Летопись Революции», 1925, № 1, стор. VII—VIII).

ЛЕКЦІЯ З АГРАРНОГО ПИТАННЯ НА ЗБОРАХ РОБІТНИКІВ САН-ГАЛЬСЬКОГО ПІДРАЙОНУ ПЕТЕРБУРГА. ПРОМОВА НА ТИХ ЖЕ ЗБОРАХ ПРО СТАВЛЕННЯ БІЛЬШОВИКІВ І МЕНШОВИКІВ ДО ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ

Про ці виступи В. І. Леніна зберігся короткий звіт у газеті «Вперед» № 6 від 1 червня 1906 року: «23 травня тов. Л[енін] прочитав лекцію з аграрного питання для робітників Сан-Гальського підрайону. Зібралось понад 250 чоловік. Лекцію прослухали з великим інтересом... Потім доповідач говорив про ставлення соціал-демократії до Державної думи, тому що присутні висловлювалися за те, щоб на найближчих зборах обговорювалось це найцікавіше для всіх питання. Доповідач у короткій, але жвавій і дотепній промові охарактеризував різницю між лівим і правим крилом с.-д-ії, яка виразно розділяє ці дві фракції в питанні про ставлення с.-д. до Державної думи».

ДОПОВІДЬ І ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО З АГРАРНОГО ПИТАННЯ ПЕРЕД ГРУПОЮ ДЕЛЕГАТІВ ВСЕРОСІЙСЬКОГО З'ЇЗДУ НАРОДНИХ ВЧИТЕЛІВ

Перед групою делегатів учительського з'їзду В. І. Ленін виступав 6 (19) червня 1906 року в Петербурзі в залі Тенішевського училища. Про це розповідає у своїх спогадах Н. К. Крупська: «Пам'ятаю також виступ Ілліча перед групою вчителів. Серед учителів панували тоді есерівські настрої, більшовиків на учительський з'їзд не пустили, але було організовано бесіду з кількома десятками вчителів. Зібралися в якійсь школі... Володимир Ілліч робив доповідь в аграрному питанні. Йому заперечував есер Бунаков, обвинувачуючи його в суперечностях, намагаючись цитатами з Ільїна (тодішній літературний псевдонім Ілліча) побивати Леніна. Володимир Ілліч уважно слухав, робив записи, а потім досить сердито відповідав на цю есерівську демагогію» (Н. К. Крупська. Спогади про Леніна. К., 1959, стор. 119—120). Виклад доповіді Леніна був поданий есерівською газетою «Голос» (№ 15, 8 (21) червня 1906 року).

ВИСТУП НА ЗБОРАХ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ БАЛТІЙСЬКОГО ЗАВОДУ В ПЕТЕРБУРЗІ

На цих зборах, що відбулися напередодні скликання міжрайонної конференції петербурзької організації РСДРП 11—12 (24—25) червня 1906 року, В. І. Ленін виступив з критикою меншовиків, які підтримували кадетський лозунг «відповідального думського міністерства». Про виступ Леніна розповідає у своїх спогадах Ф. Семенов-Булкін (див. «Красная Летопись», 1924, № 1, стор. 39—40).

ДОПОВІДІ НА МІЖРАЙОННІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ ПЕТЕРБУРЗЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ РСДРП 11—12 (24—25) ЧЕРВНЯ 1906 РОКУ «ПРО ТАКТИКУ ПАРТІЇ ЩОДО ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ» І «ПРО ЄДНІСТЬ ПАРТІЇ»

Короткий звіт про цю конференцію був вміщений 22 червня (5 липня) 1906 року в газеті «Эхо» № 1. У своїх спогадах О. Д. Стасова розповідає: «Пригадується мені партійна конференція, яка відбувалася спочатку на Загородньому проспекті, в Петербурзі, а потім у Теріоках. На засіданні в Теріоках виступали промовці — і більшовики, і меншовики. Пригадую виступ Федора Дана. Він звертався до слухачів так само, як говорив би старий царський генерал з солдатами: наче ласку їм робив. Слідом за ним виступив Володимир Ілліч. Він говорив яскраво, образно. Після

виступу його з усіх боків обступили товариші. Крім того, що Володимир Ілліч був нашим керівником, він разом з тим був для нас найближчим другом...» (Спогади про В. І. Леніна, ч. 1, К., 1957, стор. 310). Про виступи Леніна на міжрайонній конференції говорить також у своїх спогадах В. Войтинський (див. Вл. Войтинский. Годы побед и поражений. Кн. 2, 1924, стор. 67—69).

ДОПОВІДЬ І ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО З АГРАРНОГО ПИТАННЯ НА ЗБОРАХ РОБІТНИКІВ, ОРГАНІЗОВАНИХ РАЙОННИМ КОМІТЕТОМ РСДРП ПЕТЕРБУРЗЬКОЇ СТОРОНИ

Про ці виступи В. І. Леніна в № 8 газети «Эхо» від 30 червня 1906 року був вміщений короткий звіт: «25 червня відбулася доповідь тов. Леніна з аграрного питання; було присутніх близько 200 робітників. У популярній промові т. Ленін розглянув аграрні програми кадетів, трудовиків (есерів) і соціал-демократів. У своєму заключному слові доповідач докладніше спинився на двох значних течіях в аграрному питанні в Російській соц.-дем. робітничій партії — націоналізації і муніципалізації».

ДОПОВІДЬ З АГРАРНОГО ПИТАННЯ НА ЗБОРАХ РОБІТНИКІВ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІВ НАРВСЬКОГО РАЙОНУ ПЕТЕРБУРГА

У короткому звіті про ці збори газета «Эхо» в № 9 від 1 липня 1906 року повідомляла: «28 червня у Нарвському районі відбулась доповідь про рішення, прийняті загальноміською конференцією. На зборах було присутніх близько 200 робітників...

Причини, що змусили с.-д. вийти з складу Трудової групи, викликали дискусії і в аграрному питанні, але, зважаючи на пізній час, голова був змушений припинити дебати і, згідно з волею всіх зборів, голова тов. Л[енін] прочитав спеціальну доповідь з аграрного питання».

ДОПОВІДЬ НА ЗБОРАХ ПАРТІЙНИХ ПРАЦІВНИКІВ ПЕТЕРБУРЗЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ РСДРП ПРО ТАКТИКУ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОЇ ФРАКЦІЇ В ДЕРЖАВНІЙ ДУМІ

Про цю доповідь, з якою В. І. Ленін виступив 7 (20) липня 1906 року, повідомлялося в коротких звітах газет «Речь» № 120 від 8 липня і «Наша Жизнь» № 493 від 9 липня 1906 року.

ДОПОВІДЬ ПРО СУЧАСНИЙ МОМЕНТ НА ЗБОРАХ АКТИВУ ПЕТЕРБУРЗЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ БІЛЬШОВИКІВ

Про цю доповідь В. І. Леніна, виголошену в приміщенні Педагогічного музею (Народний дім Паніної) в липні 1906 року після розгону І Державної думи, розповідає у своїх спогадах А. І. Гуляєв:

«Пам'ять не зберегла у всіх подробицях змісту доповіді, запам'яталося тільки те, що особливо сильно хвилювало: можливість збройного повстання, необхідність організації бойових дружин і ролі партизанських виступів. Так, як говорив про це Ленін, ніхто і ніколи не говорив...

Аналізуючи події, Володимир Ілліч переконливо говорив про наявність двох таборів ворожих збройних сил, які по-різному озброєні, але безперервно ведуть збройну боротьбу. Зазначав, що розгул воєнних репресій і їх видиме торжество є торжество тимчасове. Насущні вимоги робітничого класу і селянства ще не задоволені і ніяка Дума, скільки б їх самодержавство не збирало, не спроможна їх розв'язати, доки не буде знищене самодержавство. Перемогу над ним може забезпечити тільки переможне збройне повстання. Всяке послаблення боротьби з ним рівнозначне зраді справи робітничого класу» (А. И. Гуляев. Боевые дружины большевиков. Работа боевой организации большевиков Нарвской заставы г. Петербурга в 1905—1907 гг. Л., 1935, стор. 90—91).

ВИСТУП НА ЗБОРАХ РОБІТНИЦЬ ТЮТЮНОВОЇ ФАБРИКИ ШАПШАЛ У ПЕТЕРБУРЗІ

Про цей виступ В. І. Леніна в липні 1906 року розповідає в своїх спогадах Суріна, колишня робітниця тютюнової фабрики Шапшал: «На тютюнових фабриках почалися заворушення. На фабриці кол. Шапшала робітники висунули економічні вимоги: восьмигодинний робочий день, збільшення заробітку і ввічливе поводження адміністрації. Адміністрація і слухати робітників не хотіла. Залишився один вихід — оголосити страйк. Та в нашому середовищі було багато таких, що вагалися. Через їх нерішучість страйк міг зірватися. Щоб підбадьорити нас, приїхав на фабрику т. Ленін. У своїй промові він указав на кровожерну політику царського уряду. Він палко підтримав думку про страйк, вважаючи, що це була єдина можливість досягти яких-небудь результатів...

Наступного дня після виступу т. Леніна було оголошено страйк, який тривав цілий місяць» (Рабочие и крестьяне о Ленине. М., 1933, стор. 82).

ВИСТУП У ТЕРІОКАХ НА ПАРТІЙНИХ ЗБОРАХ, ОРГАНІЗОВАНИХ ПК РСДРП; РЕЗОЛЮЦІЯ ЗБОРІВ

Про цей виступ В. І. Леніна повідомлялося в одному з жандармських донесень директорові департаменту поліції:

«27 цього серпня в Теріоках у приміщенні театру на 4-ій версті відбулося водночас 2 зборів — одні під головуванням Леніна, на яких було присутніх близько 100 чоловік, а другі під головуванням Аксельрода, на цих зборах було близько 40 чоловік...

Ленін присвятив свою промову критиці міркувань Аксельрода про безпартійний з'їзд. На думку Леніна, такий з'їзд є повним відступом від соціал-демократичної партійної програми і збиває робітничу організацію з шляху партійної роботи. Якщо Аксельрод наполягатиме на скликанні безпартійного з'їзду — то їх шляхи різні. Разом з тим Ленін наполягав на необхідності скликання V партійного з'їзду з метою реорганізації партії на засадах більшовицьких принципів...

Резолюція Леніна на зборах прийнята одноголосно» («Красная Летопись», 1927, № 1, стор. 36—37).

ПРАЦЯ З ФІЛОСОФІЇ З КРИТИКОЮ КНИГИ О. БОГДАНОВА «ЕМПІРІОМОНІЗМ»

Про цю свою філософську працю В. І. Ленін писав у листі до О. М. Горького 12 (25) лютого 1908 року:

«Філософією займатися в гарячці революції доводилося мало. У тюрмі на початку 1906 р. Богданов написав ще одну річ,— здається, III вип. «Емпіріомонізму». Влітку 1906 р. він мені презентував її і я засів уважно за неї. Прочитавши, озлився і розлютувався надзвичайно: для мене ще ясніше стало, що він іде архіневірним шляхом, не марксистським. Я написав йому тоді «признання в коханні», лист з філософії в розмірі трьох зшитків. Вияснив я там йому, що я, звичайно, *рядовий марксист* у філософії, але що саме його ясні, популярні, чудово написані праці переконують мене остаточно в його неправоті по суті і в правоті Плеханова. Ці зшиточки показав я деяким друзям (Луначарському в тому числі) і подумував було надрукувати під заголовком: «Замітки рядового марксиста про філософію», але не зібрався. Тепер шкодую про те, що тоді відразу не надрукував. Написав цими днями в Пітер з просьбою розшукати і вислати мені ці зшитки» (Твори, 4 вид., том 13, стор. 396).

СПИСОК ВИДАНЬ І ДОКУМЕНТІВ, У РЕДАГУВАННІ ЯКИХ БРАВ УЧАСТЬ В. І. ЛЕНІН

ГАЗЕТА «ВОЛНА»

№ 9 — 5 травня 1906 р.
№ 10 — 6 травня 1906 р.
№ 11 — 7 травня 1906 р.
№ 12 — 9 травня 1906 р.
№ 13 — 10 травня 1906 р.
№ 14 — 11 травня 1906 р.
№ 15 — 12 травня 1906 р.
№ 16 — 13 травня 1906 р.
№ 17 — 14 травня 1906 р.
№ 18 — 16 травня 1906 р.
№ 19 — 17 травня 1906 р.
№ 20 — 18 травня 1906 р.
№ 21 — 19 травня 1906 р.
№ 22 — 20 травня 1906 р.
№ 23 — 21 травня 1906 р.
№ 24 — 23 травня 1906 р.
№ 25 — 24 травня 1906 р.

ГАЗЕТА «ВПЕРЕД»

№ 1 — 26 травня 1906 р.
№ 2 — 27 травня 1906 р.
№ 3 — 28 травня 1906 р.
№ 4 — 30 травня 1906 р.
№ 5 — 31 травня 1906 р.
№ 6 — 1 червня 1906 р.
№ 7 — 2 червня 1906 р.
№ 8 — 3 червня 1906 р.
№ 9 — 4 червня 1906 р.
№ 10 — 6 червня 1906 р.
№ 11 — 7 червня 1906 р.
№ 12 — 8 червня 1906 р.
№ 13 — 9 червня 1906 р.
№ 14 — 10 червня 1906 р.
№ 15 — 11 червня 1906 р.
№ 16 — 13 червня 1906 р.
№ 17 — 14 червня 1906 р.

ГАЗЕТА «ЭХО»

№ 1 — 22 червня 1906 р.
№ 2 — 23 червня 1906 р.
№ 3 — 24 червня 1906 р.
№ 4 — 25 червня 1906 р.
№ 5 — 27 червня 1906 р.
№ 6 — 28 червня 1906 р.
№ 7 — 29 червня 1906 р.
№ 8— 30 червня 1906 р.
№ 9 — 1 липня 1906 р.
№ 10 — 2 липня 1906 р.
№ 11 — 4 липня 1906 р.
№ 12 — 5 липня 1906 р.
№ 13 — 6 липня 1906 р.
№ 14 — 7 липня 1906 р.

ГАЗЕТА «ПРОЛЕТАРИЙ»

№ 1 — 21 серпня 1906 р.
№ 2 — 29 серпня 1906 р.
№ 3 — 8 вересня 1906 р.
№ 4 — 19 вересня 1906 р.

РЕЗОЛЮЦІЇ МІЖРАЙОННОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ ПЕТЕРБУРЗЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ РСДРП 11—12 (24—25) ЧЕРВНЯ 1906 РОКУ

«Резолюція I-а про тактику», «Резолюція IV-а про єдність партії», «Резолюція V-а» (про думську соціал-демократичну фракцію) були надруковані в червні 1906 року в окремому листку, виданому Петербурзьким комітетом РСДРП.

ПРИМІТКИ

[1] Брошура *«Доповідь про Об'єднавчий з'їзд РСДРП (Лист до петербурзьких робітників)»* зазнала тривалого цензурного і поліцейського переслідування. 3 (16) червня 1906 року в друкарні «Дело» (Петербург), де друкувалася брошура, було зроблено обшук, і книжку захопила поліція. Петербурзький комітет у справах друку наклав на брошуру арешт і постановив винних у її виданні притягти до відповідальності. Проти автора брошури було розпочато судове переслідування. Проте брошуру вдалося переправити в Москву і тут продовжити її видання. Через 6 років, 25 червня (8 липня) 1912 року, Петербурзька судова палата винесла рішення про знищення брошури разом із стереотипами, що були заготовлені для її друкування, а в січні 1913 року в друкарні петербурзького градоначальства арештовані екземпляри брошури були знищені.

Брошура вийшла з додатком, до якого були включені проекти резолюцій, подані з'їздові більшовиками і меншовиками, резолюції, прийняті з'їздом, та інші матеріали. Перед додатком було вміщено написаний Леніним вступ (див. цей том, стор. 62—63).— *1.*

[2] *Четвертий (Об'єднавчий) з'їзд РСДРП* відбувся в Стокгольмі 10—25 квітня (23 квітня — 8 травня) 1906 року. Перед з'їздом, у другій половині лютого, В. І. Ленін розробив тактичну платформу більшовиків — проект резолюцій з'їзду з усіх основних питань революції. Резолюції більшовиків закликáли трудящі маси до підготовки нового революційного натиску на самодержавство. Меншовики висунули до з'їзду свою тактичну платформу, в якій по суті відмовлялися від революційної боротьби. По цих платформах відбувалися вибори на з'їзд. Кампанія по обговоренню обох платформ і виборах делегатів на з'їзд тривала близько двох місяців. В результаті її більшість партійних організацій висловилася за більшовицьку платформу.

На з'їзді були присутні 112 делегатів з ухвальним голосом, які представляли 57 місцевих організацій РСДРП, і 22 делегати з дорадчим. На з'їзді були представлені національні організації: по три представники від соціал-демократії Польщі і Литви, Бунду і Латиської соціал-демократичної робітничої партії, по одному представникові від Української соціал-демократичної робітничої партії і Фінляндської робітничої партії. Крім того, на з'їзді був присутній представник Болгарської соціал-демократичної робітничої партії. Число всіх учасників з'їзду, включаючи спеціально запрошених і гостей, досягало 156 чоловік.

Серед делегатів-більшовиків були В. І. Ленін, В. В. Воровський, К. Є. Ворошилов, М. І. Калінін, Н. К. Крупська, А. В. Луначарський, Ф. А. Сергєєв (Артем), І. І. Скворцов-Степанов, Й. В. Сталін, М. В. Фрунзе, С. Г. Шаумян, О. М. Ярославський.

Більшість на з'їзді належала меншовикам. Це пояснювалося тим, що багато більшовицьких партійних організацій, які очолювали збройні виступи мас, були розгромлені і не змогли прислати своїх делегатів. Центр, Урал, Сибір, Північ — оплоти більшовиків — були представлені невеликою кількістю делегатів. А меншовики, які мали найбільш численні організації в непромислових районах країни, де не було масових революційних виступів, дістали можливість послати більше делегатів.

З'їзд прийняв такий порядок денний: 1) Перегляд аграрної програми; 2) Про сучасний момент і класові завдання пролетаріату; 3) Питання про тактику щодо підсумків виборів у Державну думу і самої Думи; 4) Збройне повстання; 5) Партизанські виступи; 6) Тимчасовий революційний уряд і революційне самоврядування; 7) Ставлення до Рад робітничих депутатів; 8) Професійні спілки; 9) Ставлення до селянського руху; 10) Ставлення до різних несоціал-демократичних партій і організацій; 11) Ставлення до вимоги окремих установчих зборів для Польщі в зв'язку з національним питанням у партійній програмі; 12) Організація партії; 13) Об'єднання з національними соціал-демократичними організаціями (СДКПіЛ, ЛСДРП, Бунд); 14) Звіти; 15) Вибори. Однак порядок денний не був повністю вичерпаний. На з'їзді обговорювалися питання: 1) Перегляд аграрної програми; 2) Оцінка поточного моменту і класові завдання пролетаріату; 3) Ставлення до Державної думи; 4) Збройне повстання; 5) Партизанські виступи; 6) Об'єднання з національними с.-д. партіями і 7) Статут партії.

В усіх питаннях на з'їзді точилася запекла боротьба між більшовиками і меншовиками. Ленін виступав з доповідями і промовами з аграрного питання, про оцінку поточного моменту і класові завдання пролетаріату, про ставлення до Державної думи, про збройне повстання та з інших питань; брав участь у комісії по виробленню проекту статуту РСДРП.

Кількісна перевага меншовиків на з'їзді визначила характер рішень з'їзду. Після впертої боротьби з'їзд затвердив меншовицькі резолюції про Державну думу, про збройне повстання, прийняв аграрну програму меншовиків. У питанні про ставлення до буржуазних партій з'їзд обмежився підтвердженням резолюції міжнародного Амстердамського конгресу. Без обговорення з'їзд прийняв компромісну резолюцію про професійні спілки і резолюцію про ставлення до селянського руху.

Разом з тим на вимогу партійних мас з'їзд прийняв ленінське формулювання першого параграфа статуту, відкинувши, таким чином, опортуністичне формулювання Мартова. Вперше було включено в статут більшовицьке формулювання про демократичний централізм.

На з'їзді було розв'язано питання про об'єднання з Соціалдемократією Королівства Польського і Литви та з Латиською соціал-демократичною робітничою партією, які увійшли до складу РСДРП як територіальні організації, що вели роботу серед пролетаріату всіх національностей цієї території. З'їзд прийняв також проект умов об'єднання з Бундом, але у спеціальній резолюції рішуче висловився проти організації пролетаріату за національностями. На з'їзді з ініціативи Української соціал-демократичної робітничої партії було поставлено питання про об'єднання з УСДРП, проте угоди з нею не було досягнуто через її дрібнобуржуазний, націоналістичний характер.

До складу Центрального Комітету, обраного на з'їзді, увійшли 3 більшовики і 7 меншовиків. Редакція Центрального Органу, газети «Социал-Демократ», була сформована тільки з меншовиків.

З'їзд увійшов в історію партії як «Об'єднавчий». Проте на з'їзді відбулося лише формальне об'єднання РСДРП. На ділі меншовики і більшовики мали свої погляди, свою платформу з найважливіших питань революції і фактично являли собою дві партії. Боротьба на з'їзді розкрила перед партійними масами суть і глибину принципіальних незгод між більшовиками і меншовиками. Матеріали з'їзду давали можливість членам партії і свідомим робітникам розібратися в ідейній боротьбі, ясніше і глибше зрозуміти революційну лінію більшовиків.

Відразу ж після з'їзду Ленін написав від імені делегатівбільшовиків звернення до партії і цю «Доповідь», у яких дав принципіальну оцінку рішень IV з'їзду, викрив опортунізм меншовиків.— *3*.

3 *Другий з'їзд РСДРП* відбувся 17 (30) липня — 10 (23) серпня 1903 року. Перші 13 засідань з'їзду відбувалися в Брюсселі. Потім через переслідування поліції засідання з'їзду були перенесені в Лондон.

З'їзд був підготовлений «Искрой», яка під керівництвом Леніна провела величезну роботу по згуртуванню російських соціал-демократів на основі принципів революційного марксизму.

На з'їзді були присутні 43 делегати з ухвальним голосом, які представляли 26 організацій (групу «Визволення праці», організацію «Искры», Закордонний і Центральний комітети Бунду, «Закордонну лігу російської революційної соціал-демократії», «Союз російських соціал-демократів за кордоном» і 20 російських соціал-демократичних комітетів та спілок). Деякі делегати мали по два голоси, і тому кількість ухвальних голосів на з'їзді була 51. Склад з'їзду був неоднорідним. На ньому були присутні не тільки прихильники «Искры», але й її противники, а також нестійкі, хиткі елементи.

Найважливішими питаннями з'їзду були затвердження програми і статуту партії та вибори керівних партійних центрів. Ленін і його прихильники розгорнули на з'їзді рішучу боротьбу з опортуністами.

Запеклих нападок з боку опортуністів зазнав на з'їзді проект програми партії, вироблений редакцією «Искры», а особливо положення про керівну роль партії в робітничому русі, пункт про необхідність завоювання диктатури пролетаріату і аграрна частина програми. З'їзд дав відсіч опортуністам і одноголосно (при одному, що утримався) затвердив програму партії, в якій були сформульовані як найближчі завдання пролетаріату в майбутній буржуазно-демократичній революції (програма-мінімум), так і завдання, розраховані на перемогу соціалістичної революції і встановлення диктатури пролетаріату (програма-максимум). Вперше в історії міжнародного робітничого руху після смерті Маркса і Енгельса було прийнято революційну програму, в якій, на настійну вимогу Леніна, боротьба за диктатуру пролетаріату висувалась як основне завдання партії робітничого класу.

Під час обговорення статуту партії розгорнулася гостра боротьба з питань про організаційні принципи побудови партії. Ленін і його прихильники боролися за створення бойової революційної партії робітничого класу і вважали за необхідне прийняти такий статут, який утруднив би доступ у партію всіх нестійких і хитких елементів. Через це в формулюванні першого параграфа статуту, яке запропонував Ленін, членство в партії обумовлювалося не тільки визнанням програми і матеріальною підтримкою партії, але й особистою участю в одній з партійних організацій. Мартов вніс на з'їзд своє формулювання першого параграфа, яке обумовлювало членство в партії, крім визнання програми і матеріальної підтримки партії, лише регулярним особистим сприянням партії під керівництвом однієї з її організацій. Формулювання Мартова, що полегшувало доступ у партію всім нестійким елементам, було підтримане на з'їзді не тільки антиіскрівцями і «болотом» («центр»), але й «м'якими» (нестійкими) іскрівцями,

і було прийняте на з'їзді незначною більшістю голосів. В основному ж на з'їзді було затверджено статут, вироблений Леніним. З'їзд прийняв також ряд резолюцій з тактичних питань.

На з'їзді відбувся розкол між послідовними прихильниками іскрівського напряму — ленінцями і «м'якими» іскрівцями — прихильниками Мартова. Прихильники ленінського напряму дістали більшість голосів при виборах у центральні установи партії і стали називатися більшовиками, а опортуністи, які дістали меншість,— меншовиками.

З'їзд мав величезне значення для розвитку робітничого руху в Росії. Він покінчив із кустарщиною і гуртківщиною в соціал-демократичному русі і поклав початок марксистській революційній партії в Росії, партії більшовиків. Ленін писав: «Більшовизм існує, як течія політичної думки і як політична партія, з 1903 року» (Твори, 4 вид., том 31, стор. 8). Створивши пролетарську партію нового типу, що стала зразком для революційних марксистів усіх країн, II з'їзд РСДРП став поворотним пунктом у міжнародному робітничому русі.

Третій з'їзд РСДРП відбувся в Лондоні 12—27 квітня (25 квітня — 10 травня) 1905 року. Він був підготовлений більшовиками і проходив під керівництвом В. І. Леніна. Меншовики відмовились від участі в з'їзді і зібрали в Женеві свою конференцію.

На з'їзді було присутніх 38 делегатів: 24 — з ухвальним голосом і 14 — з дорадчим.

З'їзд розглянув корінні питання революції, що саме розгорталася в Росії, і визначив завдання пролетаріату і його партії. На з'їзді були обговорені такі питання: доповідь Організаційного комітету; збройне повстання; ставлення до політики уряду напередодні перевороту; про тимчасовий революційний уряд; ставлення до селянського руху; статут партії; ставлення до частини РСДРП, що відкололася; ставлення до національних соціал-демократичних організацій; ставлення до лібералів; практичні угоди з есерами; пропаганда й агітація; звіти ЦК і делегатів місцевих комітетів та інші. З'їзд накреслив стратегічний план партії в буржуазно-демократичній революції, який полягав у тому, щоб пролетаріат був вождем, керівником революції і в союзі з селянством, ізолювавши буржуазію, боровся за перемогу революції — за повалення самодержавства і встановлення демократичної республіки, за ліквідацію всіх залишків кріпосництва. Виходячи з цього стратегічного плану, з'їзд визначив тактичну лінію партії. Як головне і невідкладне завдання партії з'їзд висунув завдання організації збройного повстання. З'їзд вказав, що в результаті перемоги збройного народного повстання має бути створений тимчасовий революційний уряд, який повинен придушити опір контрреволюції, здійснити програму-міні-

мум РСДРП, підготувати умови для переходу до революції соціалістичної.

З'їзд переглянув статут партії; він прийняв перший параграф статуту, про членство партії, в ленінському формулюванні; ліквідував систему двоцентровості (ЦК і ЦО) в партії і створив єдиний керівний партійний центр — Центральний Комітет; точно визначив права ЦК і його стосунки з місцевими комітетами.

З'їзд засудив дії меншовиків, їх опортунізм в організаційних і тактичних питаннях. Зважаючи на те, що «Искра» попала до рук меншовиків і проводила опортуністичну лінію, III з'їзд РСДРП доручив ЦК створити новий Центральний Орган — газету «Пролетарий».

III з'їзд РСДРП мав велике історичне значення. Це був перший більшовицький з'їзд. В його рішеннях знайшли своє втілення організаційні і тактичні принципи ленінізму. З'їзд озброїв партію і робітничий клас бойовою програмою боротьби за перемогу демократичної революції. Про роботу і значення III з'їзду партії див. статтю Леніна «Третій з'їзд» (Твори, 5 вид., том 10, стор. 202—208). Рішення з'їзду були обгрунтовані Леніним у книзі «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції» (див. Твори, 5 вид., том 11, стор. 1—123).— *3*.

4 *Аграрна комісія* була створена на початку 1906 року Об'єднаним ЦК для розроблення аграрної програми до IV з'їзду РСДРП. До складу аграрної комісії входили: В. І. Ленін, П. П. Маслов, П. П. Румянцев, С. О. Суворов, І. А. Теодорович, Г. В. Плеханов, Н. М. Жорданія, О. Ю. Фінн-Єнотаєвський. Комісія звела всі точки зору в аграрному питанні, що виявилися всередині соціал-демократії, до чотирьох основних типів проектів: Леніна, Рожкова, Маслова, Фінн-Єнотаєвського (п'ятим нею був відзначений проект групи «Борьба») і представила їх з'їздові. Сама комісія в своїй більшості стала на точку зору Леніна, проект якого був представлений з'їздові як проект більшості аграрної комісії Об'єднаного ЦК РСДРП. Проект Леніна — конфіскація всіх церковних, монастирських, удільних, державних, кабінетських, поміщицьких земель і націоналізація всієї землі,— обгрунтований Леніним перед з'їздом у праці «Перегляд аграрної програми робітничої партії» (див. Твори, 5 вид., том 12, стор. 223—251), був затверджений разом з тактичною платформою до з'їзду на передз'їздівських нарадах більшовиків у березні 1906 року.— *4*.

5 *Соціал-демократія Королівства Польського і Литви* (СДКПіЛ) — революційна партія польського робітничого класу, виникла в 1893 році спочатку як Соціал-демократія Королівства Польського, а з серпня 1900 року після з'їзду соціал-демократичних організацій Королівства Польського

і Литви, де відбулося злиття польських і частини литовських соціал-демократів, стала називатися Соціал-демократія Королівства Польського і Литви (СДКПіЛ). Заслугою партії було те, що вона спрямовувала польський робітничий рух до союзу з російським робітничим рухом і боролася з націоналізмом.

У період революції 1905—1907 років СДКПіЛ боролася під лозунгами, близькими до лозунгів більшовицької партії, займала непримиренну позицію щодо ліберальної буржуазії. В той же час у СДКПіЛ був ряд помилок, вона не зрозуміла ленінської теорії соціалістичної революції, не розуміла керівної ролі партії в демократичній революції, недооцінювала роль селянства як союзника робітничого класу і значення національно-визвольного руху. В. І. Ленін, піддаючи критиці помилкові погляди СДКПіЛ, одночасно вказував і на заслуги її перед революційним рухом Польщі. Він відзначав, що польські соціал-демократи «створили вперше чисто пролетарську партію в Польщі, проголосили величезної ваги принцип найтіснішого союзу польського і російського робітника в їх класовій боротьбі» (Твори, 4 вид., том 20, стор. 399). На IV (Об'єднавчому) з'їзді РСДРП СДКПіЛ була прийнята до складу РСДРП як територіальна організація.

СДКПіЛ вітала Велику Жовтневу соціалістичну революцію і розгорнула боротьбу за перемогу пролетарської революції в Польщі. В грудні 1918 року на Об'єднавчому з'їзді СДКПіЛ і ППС-«лівиці» обидві партії об'єднались і утворили Комуністичну робітничу партію Польщі.— *4.*

6 *Латиська соціал-демократична робітнича партія* була створена в червні 1904 року на І з'їзді партії. На II з'їзді ЛСДРП в червні 1905 року була прийнята програма партії. В 1905—1907 роках Латиська соціал-демократична робітнича партія керувала революційними виступами робітників. В. І. Ленін указував, що «під час революції латиський пролетаріат і латиська соціал-демократія займали одно з перших, найбільш важливих місць у боротьбі проти самодержавства і всіх сил старого ладу» (Твори, 4 вид., том 16, стор. 227).

На IV (Об'єднавчому) з'їзді (1906) увійшла до складу РСДРП як територіальна організація. Після з'їзду стала називатися Соціал-демократією Латиського краю.— *4.*

7 *Бунд* («Загальний єврейський робітничий союз у Литві, Польщі і Росії») організований у 1897 році на установчому з'їзді єврейських соціал-демократичних груп у Вільно; об'єднував переважно напівпролетарські елементи єврейських ремісників західних областей Росії. На І з'їзді РСДРП (1898) Бунд увійшов до складу РСДРП «як автономна організація, самостійна лише в питаннях, що стосуються спеціально єврейського пролетаріату» («КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. І, 1954, стор. 16).

Бунд був носієм націоналізму і сепаратизму в робітничому русі Росії. В квітні 1901 року IV з'їзд Бунду ухвалив змінити організаційні стосунки з РСДРП, встановлені I з'їздом РСДРП. З'їзд заявив у своїй резолюції, що він розглядає РСДРП як федеративне об'єднання національних організацій і що Бунд повинен увійти до неї як федеративна частина.

На II з'їзді РСДРП, після того як було відкинуто вимогу Бунду визнати його єдиним представником єврейського пролетаріату, Бунд вийшов з партії. В 1906 році, на основі рішень IV (Об'єднавчого) з'їзду партії, Бунд знову ввійшов до складу РСДРП.

Всередині РСДРП бундівці постійно підтримували опортуністичне крило партії («економістів», меншовиків, ліквідаторів), вели боротьбу проти більшовиків та більшовизму. Програмній вимозі більшовиків про право націй на самовизначення Бунд протиставляв вимогу культурно-національної автономії. В роки столипінської реакції Бунд займав ліквідаторську позицію, брав активну участь у створенні Серпневого антипартійного блоку. Під час першої світової війни 1914—1918 років бундівці стояли на позиціях соціал-шовінізму. В 1917 році Бунд підтримував буржуазний Тимчасовий уряд, боровся на боці ворогів Великої Жовтневої соціалістичної революції. В роки іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни керівники Бунду остаточно зімкнулися з силами контрреволюції. Одночасно з цим серед рядових членів Бунду намітився перелом на користь співробітництва з Радянською владою. В березні 1921 року Бунд самоліквідувався, частина його членів була прийнята в РКП(б) на загальних підставах.— *4*.

8 *Революційна українська партія* (РУП) — дрібнобуржуазна, націоналістична організація; виникла в Харкові на початку 1900 року. I установчий з'їзд РУП відбувся в Києві в 1902 році. РУП з 1903 по 1905 рік видавала газету «Селянин». Відомими діячами РУП були М. Порш, В. Винниченко, С. Петлюра, Д. Антонович. У грудні 1905 року відбувся II з'їзд РУП, який перейменував організацію з демагогічною метою в Українську соціал-демократичну робітничу партію (УСДРП).

УСДРП висловлювалася за автономію України з окремим сеймом, законодавчим у тих справах, що стосуються населення, яке проживає на території України, і в той же час услід за Бундом висувала вимогу культурно-національної автономії. В аграрному питанні — стояла в основному на меншовицьких позиціях.

Як і Бунд, УСДРП відстоювала принцип організації пролетаріату за національними ознаками. II з'їзд УСДРП виступив за об'єднання з РСДРП на федеративних засадах при умові, що УСДРП буде вважатися «єдиним представником українського пролетаріату в партії».

На IV (Об'єднавчому) з'їзді РСДРП представником УСДРП був М. Порш, який добивався об'єднання з РСДРП на федеративних засадах. З'їзд відхилив його пропозицію про негайне обговорення умов об'єднання, постановив передати це питання на розв'язання ЦК РСДРП. Угоди про об'єднання УСДРП з РСДРП не було досягнуто.

Після Жовтневої соціалістичної революції УСДРП опинилася в таборі буржуазно націоналістичної контрреволюції.— *4*.

9 Мається на увазі прийняте на початку з'їзду (на 2-му засіданні) рішення про припинення зборів по фракціях. Рішення це, однак, не було впроваджене в життя. Фракційні збори продовжувалися протягом усієї роботи з'їзду. «Наскільки нецікаво, а іноді прямо нудно ставало на офіційних засіданнях з'їзду, на яких меншовики проводили забезпеченою більшістю голосів заздалегідь заготовлені рішення,— згадував учасник з'їзду М. М. Лядов,— настільки все більш цікавими й повчальними ставали наші фракційні засідання. Тут нам вдалося, дійсно, врахувати весь досвід бурхливого революційного року і остаточно визначити нашу більшовицьку тактику на майбутній період» (М. Лядов. Из жизни партии в 1903—1907 годах. М., 1956, стор. 165).— *5*.

10 «*Начало*» — щоденна легальна меншовицька газета; виходила в Петербурзі з 13 (26) листопада по 2 (15) грудня 1905 року. Вийшло 16 номерів. Редакторами-видавцями газети були Д. М. Герценштейн і С. Н. Салтиков. Брали участь у газеті П. Б. Аксельрод, Ф. І. Дан, Л. Г. Дейч, М. І. Іорданський, Л. Мартов, О. М. Потресов та ін.— *5*.

11 «*Дневник Социал-Демократа*» — неперіодичний орган, який видавав Г. В. Плеханов у Женеві з березня 1905 по квітень 1912 року (з великими перервами). Вийшло 16 номерів. Видання його було поновлене в 1916 році в Петрограді, але вийшов тільки один номер.

У перших восьми номерах (1905—1906) Плеханов проводив крайньо праві меншовицькі, опортуністичні погляди, виступав із захистом блоку соціал-демократії з ліберальною буржуазією, заперечував союз пролетаріату з селянством, засуджував грудневе збройне повстання.

В 1909—1912 роках у №№ 9—16 «Дневника Социал-Демократа» Плеханов виступав проти меншовиків-ліквідаторів, які стали на шлях ліквідації нелегальних партійних організацій. Проте з основних питань тактики він залишався на меншовицьких позиціях. У № 1 «Дневника Социал-Демократа», що вийшов у 1916 році, були яскраво виражені соціал-шовіністичні погляди Плеханова.— *6*.

12 *Мандатна комісія* була обрана на першому засіданні з'їзду. До її складу увійшли 2 більшовики — В. О. Десницький

(Сосновський), С. Г. Шаумян (Суренін), 2 меншовики — Н. М. Жорданія (Костров), Л. І. Гольдман (Акімський) і як «нейтральний» — М. І. Меленевський (Самойлович) (голова комісії), який на ділі займав меншовицькі позиції. Одночасно з'їзд затвердив регламент робіт мандатної комісії і прийняв таку резолюцію, запропоновану В. І. Леніним: «З'їзд зобов'язує мандатну комісію вести звіти, з яких було б видно, якими мотивами керувалась організація при виборах на з'їзд і який критерій було застосовано при визначенні членства партії» («Четвертый (Объединительный) съезд РСДРП. Протоколы». М., 1959, стор. 10). Робота мандатної комісії і обговорення її доповідей на пленумах з'їзду проходили в обстановці надзвичайно напруженої фракційної боротьби. Вже при обговоренні першої доповіді мандатної комісії (4—5-е засідання) і її пропозиції про відхилення мандата більшовика А. А. Гапєєва (Молоденкова) від петербурзької студентської організації виникла сутичка більшовиків з меншовиками. Стосунки особливо загострилися на 6-му засіданні у зв'язку з пропозицією комісії анулювати мандат більшовика Ф. А. Сергєєва (Артема, за протоколами з'їзду — Артамонова) — делегата харківської організації. Після заяви Десницького про вихід із складу мандатної комісії від участі в ній відмовилась і решта членів. З'їзд обрав нову мандатну комісію, в яку увійшли меншовики і примиренці.— *6.*

13 *Протест тифліських робітників* проти повноважень тифліської меншовицької делегації за підписом 200 чоловік було зачитано на 20-му засіданні з'їзду (див. «Четвертый (Объединительный) съезд РСДРП». М., 1959, стор. 336—337). Робітники повідомляли, що з метою збільшення голосів на з'їзді тифліські меншовики, складаючи список членів партії, не керувалися вимогами статуту РСДРП і включали в список випадкових осіб. В результаті меншовики «нарахували» в Тифлісі понад 3000 членів партії. Відповідно до загальної норми представництва тифліські меншовики хотіли послати на з'їзд 11 чоловік. Викриваючи цей обман, робітники заявляли, що Тифліс не може бути представлений на з'їзді такою кількістю делегатів.— *7.*

14 Видані в 1907 році протоколи IV (Об'єднавчого) з'їзду РСДРП мали ряд істотних недоліків: у них не було записів деяких доповідей і промов на з'їзді, зокрема, доповідей В. І. Леніна з аграрного питання, про сучасний момент і класові завдання пролетаріату, а також заключного слова в питанні про ставлення до Державної думи. А промови Леніна, що ввійшли в протоколи, були передані досить неповно.— *8.*

15 «*Партийные Известия*» — нелегальна газета, орган Об'єднаного ЦК РСДРП, створеного після злиття більшовицького Центрального Комітету і меншовицької Організаційної комі-

сії. Газета виходила в Петербурзі напередодні IV (Об'єднавчого) з'їзду партії. Всього вийшло 2 номери — 7 (20) лютого і 20 березня (2 квітня) 1906 року. Редакція «Партийных Известий» була створена з рівної кількості редакторів більшовицького («Пролетарий») і меншовицького (нова «Искра») органів. Від більшовиків до редакції входили В. О. Базаров, В. В. Воровський, А. В. Луначарський. За підписом «Більшовик» у «Партийных Известиях» були надруковані статті Леніна «Сучасне становище Росії і тактика робітничої партії» (№ 1) та «Російська революція і завдання пролетаріату» (№ 2). Після IV з'їзду РСДРП видання «Партийных Известий» було припинено.— *9*.

16 *Кадети* — члени конституційно-демократичної партії, провідної партії ліберально-монархічної буржуазії в Росії. Партія кадетів була створена в жовтні 1905 року; до її складу входили представники буржуазії, земські діячі з поміщиків та буржуазні інтелігенти. Відомими діячами кадетів були: П. М. Мілюков, С. А. Муромцев, В. О. Маклаков, А. І. Шингарьов, П. Б. Струве, Ф. І. Родичєв та ін. Щоб ввести в оману трудящі маси, кадети присвоїли собі фальшиву назву «партія народної свободи», насправді вони не йшли далі вимоги конституційної монархії. Головною своєю метою кадети вважали боротьбу з революційним рухом і намагалися поділити владу з царем і поміщиками-кріпосниками. В роки першої світової війни кадети активно підтримували загарбницьку зовнішню політику царського уряду. В період Лютневої буржуазно-демократичної революції вони намагалися врятувати монархію. Займаючи керівне становище в буржуазному Тимчасовому уряді, кадети проводили антинародну, контрреволюційну політику, угодну американо-англо-французьким імперіалістам. Після перемоги Жовтневої соціалістичної революції кадети виступали непримиренними ворогами Радянської влади, брали активну участь у всіх збройних контрреволюційних виступах і походах інтервентів. Перебуваючи після розгрому інтервентів та білогвардійців в еміграції, кадети не припиняли своєї антирадянської контрреволюційної діяльності.— *11*.

17 *«Селянська реформа» 1861 року* — реформа, що скасувала кріпосне право в Росії, була здійснена царським урядом в інтересах кріпосників-поміщиків. Необхідність реформи зумовлювалась всім ходом економічного розвитку країни і зростанням масового селянського руху проти кріпосницької експлуатації. «Селянська реформа» була буржуазною реформою, яку здійснювали кріпосники. Поміщицьке землеволодіння було збережено. Селянин міг одержати наділ землі лише за встановленою законом нормою (та й то за згодою поміщика), за викуп. За приблизними підрахунками, землі у дворян після реформи було 71,5 млн. дес., у селян —

33,7 млн. дес. В результаті реформи поміщики відрізали собі понад $^1/_5$ і навіть $^2/_5$ селянської землі. В руках поміщиків залишалися кращі частини селянських наділів («відрізані землі», ліси, луки, водопої, вигони та інші), без яких селяни не могли вести самостійного господарства.

Викуп селянами своїх наділів у власність був прямим пограбуванням їх поміщиками і царським урядом. Для сплати селянами боргу царському урядові встановлювалась розстрочка на 49 років з виплатою 6%. Недоїмки за викупною операцією зростали з року в рік. Тільки колишні поміщицькі селяни сплатили царському урядові за викупною операцією 1,9 млрд. крб., в той час як ринкова ціна землі, що перейшла до селян, не перевищувала 544 млн. крб. Фактично селяни були змушені за свої землі сплачувати сотні мільйонів карбованців, що призводило до розорення селянських господарств і масового зубожіння селянства.

В. І. Ленін назвав «селянську реформу» 1861 року першим масовим насильством над селянством в інтересах капіталізму, що народжувався в землеробстві, поміщицькою «чисткою земель» для капіталізму. Про реформу 1861 року див. праці Леніна: «П'ятдесятиріччя падіння кріпосного права», «З приводу ювілею», ««Селянська реформа» і пролетарсько-селянська революція» (Твори, 4 вид., том 17, стор. 61—64, 80—87, 88—96).— *12.*

18 Йдеться про царський маніфест 17 жовтня 1905 року, опублікований у дні найвищого піднесення Всеросійського жовтневого політичного страйку. В маніфесті цар обіцяв «громадянські свободи» і «законодавчу» думу. Маніфест був політичним маневром самодержавства, зміст якого полягав у тому, щоб виграти час, розколоти революційні сили, зірвати страйк і придушити революцію. Оцінюючи обстановку, в якій з'явився маніфест, В. І. Ленін писав: «Самодержавство *вже* не в силі відкрито виступити проти революції. Революція *ще* не в силі завдати рішучого удару ворогові. Це коливання майже врівноважених сил неминуче породжує розгубленість влади, викликає переходи від репресій до поступок, до законів про свободу друку і свободу зборів» (Твори, 5 вид., том 12, стор. 3). Маніфест був поступкою, яку вирвала в царизму революція, але ця поступка аж ніяк не вирішувала долю революції, як твердили ліберали і меншовики. Більшовики виступили з викриттям справжнього змісту маніфесту. 18 (31) жовтня 1905 року ЦК РСДРП випустив звернення «До російського народу!», в якому роз'яснював всю брехливість царського маніфесту і закликав до продовження боротьби. «Страйк нам ще потрібний,— говорилось у зверненні,— потрібний, щоб вороги бачили, що нас не можна заспокоїти папірцем, що ви хочете мати справжні права і справжню силу» («Листовки большевистских организаций в первой русской революции 1905—1907 гг.», ч. 1, М., 1956, стор. 185).

Про маніфест 17 жовтня див. праці В. І. Леніна «Перша перемога революції» і «Наближення розв'язки» (Твори, 5 вид., том 12, стор. 24—31, 67—74).— *16*.

19 «*Вперед*» — нелегальна більшовицька щотижнева газета; видавалась у Женеві з 22 грудня 1904 (4 січня 1905) по 5 (18) травня 1905 року. Вийшло 18 номерів. Організатором, ідейним натхненником і безпосереднім керівником газети був В. І. Ленін. До складу редакції входили В. В. Воровський, А. В. Луначарський, М. С. Ольмінський. Всю переписку газети з місцевими комітетами в Росії і кореспондентами вела Н. К. Крупська. Ленін, визначаючи зміст газети, писав: «Напрям газети «Вперед» є *напрям старої «Искры»*. В ім'я старої «Искры» «Вперед» рішуче бореться з новою «Искрой»» (Твори, 5 вид., том 9, стор. 223). Ленін не тільки писав керівні статті до «Вперед», його перу належить також велика кількість різних заміток і опрацьованих ним кореспонденцій. Деякі статті написані Леніним у співробітництві з іншими членами редакції (Воровським, Ольмінським та ін.). Частина рукописів різних авторів, що збереглася, має сліди великих правок і значних вставок Леніна. Кожен номер у полосах обов'язково переглядав Ленін. Навіть будучи повністю зайнятий роботою на III з'їзді в Лондоні, Ленін все ж знайшов час для перегляду гранок № 17 «Вперед». І тільки № 18, очевидно, вийшов без редакторського перегляду Леніна, у зв'язку з переїздом його з Лондона в Женеву. В газеті «Вперед» було опубліковано понад 60 статей і заміток Леніна. Деякі номери газети, як, наприклад, № 4 і № 5, присвячені подіям 9 січня 1905 року і початку революції в Росії, майже повністю підготував Ленін.

Газета «Вперед» дуже швидко після виходу завоювала симпатії місцевих партійних комітетів, які визнали її своїм органом. Згуртовуючи місцеві партійні комітети на основі ленінських принципів, газета «Вперед» відіграла велику роль у підготовці III з'їзду партії, в основу рішень якого були покладені настанови, висунуті і обгрунтовані Леніним на сторінках газети. Тактична лінія газети «Вперед» стала тактичною лінією III з'їзду. Газета «Вперед» мала постійний зв'язок з партійними організаціями Росії. Особливо тісний зв'язок був з Петербурзьким, Московським, Одеським, Катеринославським, Бакинським та іншими комітетами, а також з Кавказьким союзним комітетом РСДРП. Статті Леніна з газети «Вперед» часто передруковувалися в місцевих органах більшовицької преси, видавались окремими листівками або брошурами. Стаття Леніна «Початок революції в Росії» з № 4 «Вперед» була видана окремою листівкою Одеським, Саратовським та Миколаївським комітетами РСДРП, стаття «Пролетаріат і селянство» («Вперед» № 11) — Петербурзьким комітетом РСДРП. Кавказький союзний комітет РСДРП видав статтю Леніна «Революційна демократична диктатура проле-

таріату і селянства» («Вперед» № 14) окремою брошурою грузинською, російською та вірменською мовами. Третій з'їзд партії в спеціальній резолюції відзначив видатну роль газети «Вперед» у боротьбі проти меншовизму, за відновлення партійності, у постановці і освітленні висунутих революційним рухом питань тактики, в боротьбі за скликання з'їзду і висловив подяку редакції газети. За рішенням III з'їзду замість газети «Вперед» стала видаватися газета «Пролетарий».— *18*.

20 *«Пролетарий»* — нелегальна більшовицька щотижнева газета; Центральний Орган РСДРП, створений за постановою III з'їзду партії. Рішенням пленуму Центрального Комітету партії 27 квітня (10 травня) 1905 року відповідальним редактором ЦО був призначений В. І. Ленін. Газета видавалась у Женеві з 14 (27) травня по 12 (25) листопада 1905 року. Вийшло 26 номерів. «Пролетарий» продовжував лінію старої, ленінської «Искры» і зберіг повну спадкоємність більшовицької газети «Вперед».

Ленін написав до газети близько 90 статей і заміток. Ленінські статті визначали політичне обличчя газети, її ідейний зміст і більшовицьку спрямованість. Величезну роботу Ленін виконував як керівник і редактор газети. Його редакційна правка вносила в матеріал, що публікувався в газеті, високу принциповість, партійність, чіткість і ясність у постановці найважливіших теоретичних проблем і висвітленні питань революційного руху.

В роботі редакції постійну участь брали В. В. Воровський, А. В. Луначарський, М. С. Ольмінський. Велику роботу в редакції провадили Н. К. Крупська, В. М. Величкіна, В. О. Карпінський. Газета була тісно зв'язана з російським робітничим рухом; на її сторінках публікувалися статті і замітки робітників, які безпосередньо брали участь в революційному русі. Збирання кореспонденцій з місць та їх пересилання до Женеви організовували В. Д. Бонч-Бруєвич, С. І. Гусєв, А. І. Ульянова-Єлізарова. Переписку редакції з місцевими партійними організаціями і читачами вели Н. К. Крупська та Л. О. Фотієва.

«Пролетарий» негайно відгукувався на всі значні події російського і міжнародного робітничого руху, вів нещадну боротьбу проти меншовиків та інших опортуністичних, ревізіоністських елементів.

Газета проводила велику роботу по пропаганді рішень III з'їзду партії і відіграла важливу роль в організаційному та ідейному згуртуванні більшовиків. «Пролетарий» був єдиним органом російської соціал-демократії, який послідовно відстоював революційний марксизм, розробляв усі основні питання революції, що розгорталася в Росії. Всебічно висвітлюючи події 1905 року, «Пролетарий» піднімав широкі маси трудящих на боротьбу за перемогу революції.

«Пролетарий» справляв великий вплив на місцеві соціал-демократичні організації. Деякі статті Леніна з газети «Пролетарий» передруковувалися місцевими більшовицькими газетами і поширювались у листівках.

Після від'їзду Леніна в Росію на початку листопада 1905 року видання газети незабаром було припинено. Останні два номери (25 і 26) вийшли за редакцією В. В. Воровського, але й для них Ленін написав кілька статей, опублікованих уже після його від'їзду з Женеви.— *18*.

21 Йдеться про *І Державну думу* (так звану віттевську), скликану 27 квітня (10 травня) 1906 року за положенням, розробленим головою ради міністрів С. Ю. Вітте.

Всеросійський жовтневий страйк 1905 року примусив царя видати 17 жовтня маніфест, в якому оголошувалося про скликання Державної думи із законодавчими функціями на відміну від зметеної революцією дорадчої булигінської Думи. Царський уряд розраховував скликанням нової Думи розколоти і послабити революційний рух, перевести розвиток країни на мирний монархічно-конституційний шлях. 11 грудня 1905 року урядом було видано указ «Про зміну положення про вибори в Державну думу», який залишав незмінною систему виборів, що базувалася на майновому цензі та класовій нерівності, вироблену для виборів у булигінську Думу. Нововведенням було лише те, що виборці розбивалися не на 3, а на 4 курії: землевласницьку (поміщики), міську (буржуазія), селянську і робітничу. Курії за кількістю даних їм голосів не були рівними: 1 голос поміщика прирівнювався до 3 голосів міської буржуазії, 15 голосів селян і 45 голосів робітників. Виборщики від робітничої курії складали лише 4% всіх виборщиків у Державну думу. Вибори були не загальними. Права голосу були позбавлені всі жінки, молодь до 25 років, кочові народи, військовослужбовці і понад 2 млн. чоловіків-робітників (за робітничою курією до виборів допускалися лише робітники з підприємств, що мали не менше 50 робітників). Вибори були не прямі, а багатоступневі. Для робітників установлювалась триступнева, а для селян — чотириступнева виборча система.

Після поразки грудневого повстання царський уряд обмежив проголошені раніше права Думи, яку він скликáв. Маніфест 20 лютого 1906 року надав Державній раді право затверджувати або відхиляти законопроекти, прийняті Державною думою. 23 квітня (6 травня) 1906 року були опубліковані «Основні державні закони», затверджені Миколою II, які передбачали вилучення з відання Думи найважливіших питань державної політики.

Вибори до І Державної думи відбувалися в лютому—березні 1906 року. Більшовики оголосили бойкот виборам. Бойкот значно підірвав авторитет Державної думи і послабив віру в неї частини населення, проте зірвати вибори не вдалося.

Основна причина невдачі бойкоту полягала у відсутності масового революційного піднесення, яке могло зірвати скликання Думи. Невдачі бойкоту сприяли також дезорганізаторські настанови меншовиків і наявність сильних конституційних ілюзій у селянства. Коли Дума все-таки зібралася, Ленін висунув завдання використати її з метою революційної агітації і пропаганди, з метою викриття Думи як грубої підробки народного представництва.

До І Державної думи було обрано 478 депутатів, з них: кадетів — 179, автономістів — 63 (сюди входили члени Польського кола, української, естонської, латиської, литовської та інших буржуазно-національних груп), октябристів — 16, безпартійних — 105, трудовиків — 97 і соціал-демократів—18. Таким чином у Думі більш ніж третина місць належала кадетам.

Серед інших питань Державна дума на своїх засіданнях обговорювала питання про недоторканність особи, про скасування смертної кари, про свободу совісті і зборів, про рівноправність громадян та ін. Проте законопроекти з цих питань, внесені переважно кадетами, являли собою по суті «каторжні законопроекти і *проти* свободи слова, і *проти* свободи зборів, і проти інших добрих речей» (цей том, стор. 268). Центральне місце в Державній думі займало аграрне питання. В Думі були висунуті дві основні аграрні програми: законопроект кадетів, підписаний 42 депутатами, і законопроект трудовиків, відомий під назвою «проекту 104-х» (див. примітку № 167). На противагу трудовикам кадети намагалися зберегти поміщицьке землеволодіння, допускаючи відчуження за викуп, «по справедливій оцінці», лише тих поміщицьких земель, які оброблялися переважно селянським інвентарем або здавались в оренду.

І Державна дума при всій її слабкості і половинчатості рішень не виправдала надій уряду. 8 (21) липня 1906 року її було розпущено.— *19.*

22 «*Народная Свобода*» — політична, громадська і літературна газета, орган партії кадетів; виходила в Петербурзі у грудні 1905 року за редакцією П. М. Мілюкова та Й. В. Гессена.—*20.*

23 Мається на увазі праця Леніна «Державна дума і соціал-демократична тактика» (див. Твори, 5 вид., том 12, стор. 151—161), надрукована у лютому 1906 року в брошурі «Державна дума і соціал-демократія».— *20.*

24 «*Русские Ведомости*» — газета; виходила в Москві з 1863 року, відбивала погляди помірковано-ліберальної інтелігенції. У 80—90-х роках у газеті брали участь письменники демократичного табору (В. Г. Короленко, М. Є. Салтиков-Щедрін, Г. І. Успенський та ін.), друкувалися твори ліберальних народників. З 1905 року газета була органом правого крила

партії кадетів. Ленін відзначав, що «Русские Ведомости» своєрідно поєднували «*правий* кадетизм з народницьким нальотом» (Твори, 4 вид., том 19, стор. 109). У 1918 році «Русские Ведомости» було закрито разом з іншими контрреволюційними газетами.— *20*.

25 *Народовольці* — члени «Народної волі» — таємної політичної організації народників-терористів, яка виникла у серпні 1879 року в результаті розколу народницької організації «Земля і воля». На чолі «Народної волі» стояв Виконавчий комітет, до складу якого входили А. І. Желябов, О. Д. Михайлов, М. Ф. Фроленко, М. О. Морозов, В. М. Фігнер, С. Л. Перовська, О. О. Квятковський та ін. Залишаючись на позиціях народницького утопічного соціалізму, народовольці, разом з тим, стали на шлях політичної боротьби, вважаючи найважливішим завданням повалення самодержавства і завоювання політичної свободи. Їхня програма передбачала організацію «постійного народного представництва», обраного на основі загального виборчого права, проголошення демократичних свобод, передачу землі народу, розроблення заходів щодо переходу до рук робітників заводів і фабрик. «Народовольці,— писав В. І. Ленін,— зробили крок уперед, перейшовши до політичної боротьби, але зв'язати її з соціалізмом їм не вдалося» (Твори, 5 вид., том 9, стор. 171).

Народовольці вели героїчну боротьбу проти царського самодержавства, але виходячи з помилкової теорії про «активних» героїв і «пасивну» юрбу, вони розраховували добитися перебудови суспільства без участі народу, своїми силами, шляхом індивідуального терору, залякування і дезорганізації уряду. Після 1 березня 1881 року (вбивство Олександра II) уряд шляхом жорстоких переслідувань, страт і провокацій розгромив організацію «Народна воля». Неодноразові спроби відродити «Народну волю», які робилися протягом 80-х років, були безрезультатні. Так, у 1886 році виникла група на чолі з О. І. Ульяновим (братом В. І. Леніна) та П. Я. Шевирьовим, що поділяла традиції «Народної волі». Після невдалої спроби організувати замах на Олександра III в 1887 році групу було розкрито і активних учасників її страчено.

Критикуючи помилкову, утопічну програму і тактику індивідуального терору народовольців, В. І. Ленін у той же час з великою повагою відзивався про самовіддану боротьбу членів «Народної волі» з царизмом.— *23*.

26 Наведені слова взяті з «Тез про Фейєрбаха» К. Маркса (див. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 3, стор. 4).— *27*.

27 «*Слово*» — щоденна буржуазна газета; видавалась у Петербурзі з 1903 по 1909 рік. Спочатку — орган правих земців, з листопада 1905 року була органом партії октябристів. З липня 1906 року вихід газети припинився. Газета була поновлена

19 листопада (2 грудня) 1906 року як орган партії «мирнооновленців», які по суті нічим не відрізнялися від октябристів.— *33*.

28 «*Невская Газета*» — щоденна газета, легальний орган меншовиків, видавалася в Петербурзі з 2 (15) травня по 13 (26) травня 1906 року за участю П. Б. Аксельрода, Ф. І. Дана, В. І. Засулич, Л. Мартова, Г. В. Плеханова та ін. Всього вийшло 10 номерів.— *41*.

29 Критику лозунга «*права і владне земство*» В. І. Ленін дав у статті «Гонителі земства і Аннібали лібералізму» (див. Твори, 5 вид., том 5, стор. 21—68).— *42*.

30 *Трудова група* (трудовики) — група дрібнобуржуазних демократів у Державних думах Росії, яка складалася з селян та інтелігентів народницького напряму. Фракція трудовиків утворилася в квітні 1906 року з селянських депутатів І Державної думи.

Трудовики висували вимоги скасування всіх станових і національних обмежень, демократизації земського і міського самоврядування, здійснення загального виборчого права для виборів у Державну думу. Аграрна програма трудовиків виходила з народницьких принципів зрівняльності землекористування: утворення загальнонародного фонду з казенних, удільних, кабінетських, монастирських земель, а також приватновласницьких, якщо розмір володіння перевищував встановлену трудову норму; за відчужені приватновласницькі землі передбачалася винагорода. В. І. Ленін відзначав, що типовий трудовик — селянин, якому «не чужі прагнення до угоди з монархією, до заспокоєння на *своєму* клаптику землі в рамках буржуазного ладу, але тепер його головна сила йде на боротьбу з поміщиками за землю, на боротьбу з кріпосницькою державою за демократію» (Твори, 4 вид., том 11, стор. 194).

В Державній думі трудовики хиталися між кадетами і соціал-демократами. Ці хитання зумовлювалися самою класовою природою дрібних хазяїв — селян. Зважаючи на те, що трудовики все-таки представляли селянські маси, більшовики в Думі здійснювали тактику угод з ними в окремих питаннях для спільної боротьби з царським самодержавством і кадетами. В 1917 році Трудова група злилася з партією «народних соціалістів», активно підтримувала буржуазний Тимчасовий уряд. Після Жовтневої соціалістичної революції трудовики виступали на боці буржуазної контрреволюції.— *43*.

31 Див. «КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. І, 1954, стор. 129.— *44*.

32 «*Дума*» — щоденна вечірня газета, орган правого крила кадетської партії. Виходила з 27 квітня (10 травня) по 13 (26)

червня 1906 року в Петербурзі за редакцією П. Б. Струве з участю членів І Державної думи: С. А. Котляревського, П. І. Новгородцева, І. І. Петрункевича, Ф. І. Родичева, Л. М. Яснопольського та ін.— *44*.

33 «*Новое Время*» — щоденна газета; виходила в Петербурзі з 1868 по 1917 рік; належала різним видавцям і неодноразово змінювала свій політичний напрям. Спочатку помірковано-ліберальна, газета, після того як її видавцем з 1876 року став О. С. Суворін, перетворилася в орган реакційних дворянських і чиновно-бюрократичних кіл. З 1905 року — орган чорносотенців. Після Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 року газета підтримувала контрреволюційну політику буржуазного Тимчасового уряду і вела шалене цькування більшовиків. Закрита Військово-революційним комітетом при Петроградській Раді 26 жовтня (8 листопада) 1917 року. В. І. Ленін називав «Новое Время» зразком продажних газет. ««Нововременство»,— писав він,— стало виразом, однозначним з поняттями: відступництво, ренегатство, підлабузництво» (Твори, 4 вид., том 18, стор. 241).— *44*.

34 Мається на увазі меншовицька «Искра».

На II з'їзді партії було затверджено редакцію Центрального Органу партії газети «Искра» в складі В. І. Леніна, Г. В. Плеханова і Л. Мартова. Проте меншовик Мартов, всупереч рішенню з'їзду, відмовився ввійти в редакцію без старих редакторів-меншовиків (П. Б. Аксельрода, О. М. Потресова та В. І. Засулич), не обраних II з'їздом, і №№ 46 — 51 «Искры» вийшли за редакцією Леніна і Плеханова. Надалі Плеханов перейшов на позиції меншовизму і поставив вимогу включення до складу редакції відхилених з'їздом старих редакторів-меншовиків. Ленін не міг миритися з цим і 19 жовтня (1 листопада) 1903 року вийшов з редакції «Искры»; він був кооптований в ЦК партії і звідти повів боротьбу з опортуністами-меншовиками. Номер 52 «Искры» вийшов за редакцією одного Плеханова, а 13 (26) листопада 1903 року Плеханов одноособово, порушивши волю II з'їзду партії, кооптував до складу редакції «Искры» колишніх її редакторів-меншовиків Аксельрода, Потресова і Засулич. З п'ятдесят другого номера «Искра» перестала бути бойовим органом революційного марксизму. Меншовики перетворили її в орган боротьби проти марксизму, проти партії, в трибуну для проповіді опортунізму. Видання газети припинилось у жовтні 1905 року.— *44*.

35 «*Економізм*» — опортуністична течія в російській соціал-демократії кінця XIX — початку XX століття, різновид міжнародного опортунізму. Друкованими органами «економістів» були газета «Рабочая Мысль» (1897—1902) і журнал «Рабочее

Дело» (1899—1902). Програмним документом «економістів», яких Ленін називав російськими бернштейніанцями, було так зване «Credo», написане в 1899 році К. Д. Кусковою.

«Економісти» обмежували завдання робітничого класу економічною боротьбою за підвищення заробітної плати, поліпшення умов праці тощо, твердячи, що політична боротьба є справою ліберальної буржуазії. Вони заперечували керівну роль партії робітничого класу, вважаючи, що партія повинна лише споглядати стихійний процес руху, бути реєстратором подій. Схиляючись перед стихійністю робітничого руху, «економісти» принижували значення революційної теорії, свідомості, твердили, що соціалістична ідеологія може виникнути з стихійного робітничого руху; вони заперечували необхідність внесення в робітничий рух соціалістичної свідомості ззовні, марксистською партією, і тим самим розчищали шлях буржуазній ідеології. «Економісти» захищали розрізненість і кустарщину в соціал-демократичному русі, виступаючи проти необхідності створення централізованої партії робітничого класу. «Економізм» загрожував збити робітничий клас з класового революційного шляху і перетворити його в політичний придаток буржуазії.

Розгорнутій критиці поглядів «економістів» присвячені праці Леніна: «Протест російських соціал-демократів» (спрямований проти «Credo», написаний в сибірському засланні в 1899 році і підписаний сімнадцятьма засланими марксистами), «Назадній напрям у російській соціал-демократії», «З приводу «Profession de foi»», «Бесіда з захисниками економізму» (див. Твори, 5 вид., том 4, стор. 155—168, 230—262, 297—307; том 5, стор. 343—350). Ідейний розгром «економізму» Ленін завершив у книзі «Що робити?» (див. Твори, 5 вид., том 6, стор. 1—180). Велику роль у боротьбі з «економізмом» відіграла ленінська «Искра».— *44*.

36 «*Освобождение*» — двотижневий журнал, який видавався за кордоном з 18 червня (1 липня) 1902 року по 5 (18) жовтня 1905 року за редакцією П. Б. Струве. Журнал був органом російської ліберальної буржуазії і послідовно проводив ідеї помірковано-монархічного лібералізму. В 1903 році навколо журналу склався (і в січні 1904 року оформився) «Союз освобождения», який проіснував до жовтня 1905 року. Поряд із земцями-конституціоналістами «освобожденці» склали ядро конституційно-демократичної партії (кадетів), що утворилася в жовтні 1905 року.— *44*.

37 «*Без заглавия*» — політичний щотижневик; виходив у Петербурзі з 24 січня (6 лютого) по 14 (27) травня 1906 року. Журнал виходив за редакцією С. М. Прокоповича з найближчою участю К. Д. Кускової, В. Я. Богучарського, В. В. Хижнякова та ін. «Беззаглавці» — напівкадетська, напівменшовицька група російської буржуазної інтелігенції. Прикриваючись

своєю формальною безпартійністю, вони були проповідниками ідей буржуазного лібералізму і опортунізму, підтримували ревізіоністів російської і міжнародної соціал-демократії.— *44.*

58 *Есери* (соціалісти-революціонери) — дрібнобуржуазна партія в Росії; виникла в кінці 1901 — на початку 1902 року в результаті об'єднання різних народницьких груп і гуртків («Союз соціалістів-революціонерів», «Партія соціалістів-революціонерів» та ін.). Її офіційними органами стали газета «Революционная Россия» (1900—1905) та журнал «Вестник Русской Революции» (1901—1905). Есери не бачили класових відмінностей між пролетаріатом і дрібним власником, затушовували класове розшарування і суперечності всередині селянства, заперечували керівну роль пролетаріату в революції. Погляди есерів являли собою еклектичну суміш ідей народництва і ревізіонізму; есери намагалися, за висловом Леніна, «проріхи народництва» поправляти «латками модної опортуністичної «критики» марксизму» (Твори, 5 вид., том 11, стор. 269). Тактика індивідуального терору, яку есери проповідували як основний метод боротьби з самодержавством, завдавала великої шкоди революційному рухові, утруднювала справу організації мас для революційної боротьби.

Аграрна програма есерів передбачала знищення приватної власності на землю і перехід її в розпорядження общин, запровадження «трудового начала» і «зрівняльності» землекористування, а також розвиток кооперації. В цій програмі, яку есери іменували «соціалізацією землі», насправді не було нічого соціалістичного. Аналізуючи есерівську програму, В. І. Ленін показав, що збереження товарного виробництва і приватного господарства на спільній землі не усуває панування капіталу, не рятує трудящих селян від експлуатації і розорення; не може бути рятівним засобом для дрібних селян і кооперація в умовах капіталізму, бо вона служить збагаченню сільської буржуазії. В той же час Ленін відзначав, що вимоги зрівняльного землекористування, не будучи соціалістичними, мали історично прогресивний революційно-демократичний характер, оскільки вони були спрямовані проти реакційного поміщицького землеволодіння.

Партія більшовиків викривала спроби есерів маскуватися під соціалістів, вела наполегливу боротьбу з есерами за вплив на селянство, показувала шкідливість їх тактики індивідуального терору для робітничого руху. В той же час більшовики йшли, при певних умовах, на тимчасові угоди з есерами в боротьбі проти царизму.

Класова неоднорідність селянства обумовила політичну та ідейну нестійкість і організаційний розбрід у партії есерів, їх постійні хитання між ліберальною буржуазією і пролетаріатом. Уже в роки першої російської революції від партії есерів відкололося праве крило, яке утворило легальну Трудову народно-соціалістичну партію (енеси), близьку за своїми

поглядами до кадетів, і ліве крило, яке оформилось у напіванархічний союз «максималістів». У період столипінської реакції партія есерів переживала повний ідейний і організаційний розвал. В роки першої світової війни більшість есерів стояла на позиціях соціал-шовінізму.

Після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 року есери разом з меншовиками і кадетами були головною опорою контрреволюційного буржуазно-поміщицького Тимчасового уряду, а лідери партії (Керенський, Авксентьєв, Чернов) входили до його складу. Партія есерів відмовилась від підтримки селянської вимоги ліквідувати поміщицьке землеволодіння, виступила за збереження поміщицької власності на землю; есерівські міністри Тимчасового уряду посилали каральні загони проти селян, що захоплювали поміщицькі землі.

В кінці листопада 1917 року ліве крило есерів утворило самостійну партію лівих есерів. Намагаючись зберегти свій вплив у селянських масах, ліві есери формально визнали Радянську владу і вступили в угоду з більшовиками, але незабаром стали на шлях боротьби проти Радянської влади.

В роки іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни есери вели контрреволюційну підривну роботу, активно підтримували інтервентів та білогвардійців, брали участь у контрреволюційних змовах, організовували терористичні акти проти діячів Радянської держави і Комуністичної партії.

Після закінчення громадянської війни есери продовжували ворожу діяльність проти Радянської держави всередині країни і в стані білогвардійської еміграції.— *45.*

39 *Конвент* — треті Національні збори під час французької буржуазної революції кінця XVIII століття. Конвент було створено як вищу представницьку установу у Франції в результаті народного повстання 10 серпня 1792 року, яке повалило монархію. Вибори до Конвенту відбулися в серпні і вересні 1792 року. Обрані депутати Конвенту склали три групи: якобінці — ліве крило, жірондисти — праве, «болото» — хитку більшість. 21 вересня Конвент під тиском народних мас об'явив про знищення королівської влади в країні, а 22 вересня проголосив Францію республікою. Найбільш плодотворною його діяльність була в період якобінської диктатури, коли з Конвенту були виведені жірондисти. Конвент здійснив ліквідацію феодалізму і нещадно розправлявся з усіма контрреволюційними і угодовськими елементами, вів боротьбу проти іноземної інтервенції. В той же час Конвент утверджував непорушність права приватної власності.

Контрреволюційний переворот 27 липня 1794 року, поваливши якобінську диктатуру, перетворив Конвент у знаряддя буржуазної контрреволюції. У зв'язку з прийняттям так званої конституції III року Конвент 26 жовтня 1795 року було розпущено.— *51.*

40 «*Vorwärts*» («Вперед») — щоденна газета, центральний орган Німецької соціал-демократичної партії; виходила в Берліні з 1891 року за постановою Галльського з'їзду партії, як продовження газети «Berliner Volksblatt» («Берлінська Народна Газета»), що видавалася з 1884 року, під назвою «Vorwärts. Berliner Volksblatt». На сторінках газети Ф. Енгельс вів боротьбу проти всіляких проявів опортунізму. З другої половини 90-х років, після смерті Енгельса, редакція «Vorwärts» опинилася в руках правого крила партії і систематично друкувала статті опортуністів. Тенденційно висвітлюючи боротьбу проти опортунізму і ревізіонізму в РСДРП, «Vorwärts» підтримував «економістів», а потім, після розколу партії,— меншовиків. В роки реакції «Vorwärts» друкував наклепницькі статті Троцького, не даючи Леніну, більшовикам виступати із спростуваннями та об'єктивною оцінкою стану справ у партії.

В період першої світової війни «Vorwärts» стояв на позиціях соціал-шовінізму; після Великої Жовтневої соціалістичної революції вів антирадянську пропаганду. Виходив у Берліні до 1933 року.— *54*.

41 24 жовтня 1905 року в № 249 «Vorwärts» було опубліковано повідомлення Правління німецької соціал-демократичної партії від 23 жовтня 1905 року про зміну складу редакції газети «Vorwärts». Шість редакторів, які належали до ревізіоністського напряму партії, були усунуті, до складу оновленої редакції введені особи, що примикали до лівого крила партії. До керівної участі в газеті була залучена і Р. Люксембург.

Опортуністи намагалися організувати кампанію на захист усунутих редакторів, але широкі партійні маси схвалили і підтримали лінію Правління німецької соціал-демократичної партії.— *54*.

42 *Амстердамський міжнародний соціалістичний конгрес II Інтернаціоналу* відбувався з 14 по 20 серпня 1904 року. Конгрес розглянув такі питання: 1) міжнародні правила соціалістичної тактики; 2) колоніальна політика; 3) загальний страйк; 4) соціальна політика і страхування робітників; 5) трести і безробіття та інші питання.

Ставлення до буржуазних партій було виражено в резолюції про «Міжнародні правила соціалістичної тактики». Резолюція забороняла соціалістам брати участь у буржуазних урядах і засуджувала «будь-яке прагнення до затушовування існуючих класових суперечностей, що полегшують зближення з буржуазними партіями». Рішення конгресу, незважаючи на деякий крок уперед, в цілому були половинчатими і являли собою дальшу поступку опортунізму. Конгрес не ставив питання про переростання масового страйку в збройне повстання, не дав відсічі правим опортуністам, які виправдовували колоніальну політику імперіалістичних держав. Засуджуючи

ревізіонізм на словах, конгрес у своїй резолюції не заявив про розрив з ним, обійшов мовчанкою питання про пролетарську революцію і диктатуру пролетаріату.— *55*.

43 *Всеросійська селянська спілка* — революційно-демократична організація, яка виникла в 1905 році. Ініціаторами створення Селянської спілки виступили селяни Московської губернії. 31 липня — 1 серпня (13—14 серпня) 1905 року в Москві було скликано установчий з'їзд, що поклав початок Всеросійській Селянській спілці. 6—10 (19—23) листопада 1905 року відбувся другий з'їзд Селянської спілки. На цих з'їздах було вироблено програму і тактику Спілки. Селянська спілка вимагала політичної свободи і негайного скликання установчих зборів, дотримувалася тактики бойкоту I Державної думи. Аграрна програма Спілки включала вимогу скасування приватної власності на землю, передачі селянам без викупу монастирських, церковних, удільних, кабінетських і державних земель. Селянська спілка, перебуваючи під впливом есерів і лібералів, проявляла дрібнобуржуазну половинчатість, хитання і нерішучість. Вимагаючи ліквідації поміщицької власності на землю, Спілка погоджувалась на часткову винагороду поміщиків. За словами Леніна, це була «організація, яка поділяла, звичайно, ряд селянських забобонів, піддавалася дрібнобуржуазним ілюзіям селянина (як піддаються їм і наші соціалісти-революціонери), але безумовно «грунтова», реальна організація мас, безумовно революційна в своїй основі, здатна застосовувати дійсно революційні методи боротьби» (Твори, 5 вид., том 12, стор. 311). З перших кроків своєї діяльності Селянська спілка зазнавала поліцейських репресій. На початку 1907 року Спілка припинила своє існування.— *59*.

44 Мається на увазі газета «Волна».

«Волна» — щоденна більшовицька газета, виходила легально в Петербурзі з 26 квітня (9 травня) по 24 травня (6 червня) 1906 року. Вийшло 25 номерів. З № 9 «Волну» фактично редагував В. І. Ленін. В роботі редакції брали участь: В. В. Воровський, А. В. Луначарський, М. С. Ольмінський, І. І. Скворцов-Степанов та ін. В газеті було опубліковано близько 25 ленінських статей, багато з них друкувались як передові. «Волна» відіграла велику роль у керівництві більшовиків революційною боротьбою мас, у підвищенні свідомості та організованості пролетаріату.

Значну частину газети займав громадсько-політичний відділ; матеріали цього відділу присвячувались аналізові і роз'ясненню політичних подій, виробленню і пропаганді тактики пролетаріату в революції. Відділ партійного життя був представлений двома рубриками: «З життя політичних партій» та «В районах». Під першою рубрикою публікувалися переважно резолюції та інші керівні документи партії, а також

інформації про діяльність національних соціал-демократичних організацій. Під другою — матеріали з життя районних і первинних партійних організацій. Багато уваги приділяла газета висвітленню робітничого руху в країні. Ці матеріали вміщувалися під рубриками «На фабриках і заводах», «У професійних спілках», «Серед безробітних». У відділі «Державна дума» друкувалися звіти про думські засідання, репортажі з кулуарів Думи. Огляди преси публікувались у відділі «Серед газет і журналів».

Царський уряд переслідував «Волну»: редактора неодноразово притягували до суду, на багато номерів газети було накладено арешт; №№ 10, 18, 19, 22, 23, 24, 25 Петербурзька судова палата 26 червня (9 липня) 1913 року постановила знищити разом із стереотипами, заготовленими для їх друкування. 24 травня (6 червня) 1906 року газету було закрито царським урядом. Після закриття «Волны» робітники петербурзького заводу Коппеля писали: «Визнаючи, що закрита поліцією с.-д. газета «Волна», цілком виражаючи і захищаючи остаточні вимоги і цілі робітничого класу, в той же час найбільш ясно і просто говорила нам, робітникам, про наше класове завдання в момент, який ми переживаємо, найбільш зрозуміло і правильно роз'яснювала нам поведінку кадетів і наше ставлення до них і до Держав. думи, ми висловлюємо своє товариське співчуття закритій «Волне» і з нетерпінням чекаємо газети, яка вийде їй на зміну» («Вперед» № 2, 27 травня 1906 р.). Замість «Волны» стала виходити газета «Вперед», а потім «Эхо».— *64.*

45 Стаття «*Нове піднесення*» була надрукована передовицею в № 10 газети «Волна» 6 травня 1906 року. Петербурзький комітет у справах друку знайшов у ній «ознаки злочину, передбаченого п. 1, ст. 129 кримінального уложення», і постановив притягти редактора-видавця та інших осіб, винних у надрукуванні статті, до кримінальної відповідальності, а також наклав на № 10 газети арешт. 12 (25) травня 1906 року Петербурзька судова палата затвердила розпорядження комітету в справах друку.— *67.*

46 *Партія октябристів* (або «Союз 17 октября») утворилася в Росії після опублікування маніфесту 17 жовтня 1905 року. Це була контрреволюційна партія, що представляла і захищала інтереси великої буржуазії та поміщиків, які господарювали по-капіталістичному; очолювали її відомий промисловець і московський домовласник О. І. Гучков та великий поміщик М. В. Родзянко. Октябристи підтримували внутрішню і зовнішню політику царського уряду.— *69.*

47 Йдеться про *III з'їзд кадетської партії,* що відбувся в Петербурзі 21—25 квітня (4—8 травня) 1906 року, напередодні відкриття I Державної думи. В центрі уваги з'їзду було

питання про тактику кадетської партії в Думі. З доповіддю по цьому питанню виступав П. М. Мілюков, який, висуваючи план думської діяльності партії, говорив про необхідність рахуватися з діючим царським законодавством. У прийнятій з'їздом резолюції «Про тактику партії в Державній думі» кадети демагогічно заявляли про свій намір домагатися демократичних свобод «шляхом внесення відповідних законопроектів і обговорення їх у Думі». На з'їзді обговорювався вироблений кадетською аграрною комісією «Проект основних положень аграрної реформи», який був потім з деякими змінами внесений на розгляд Державної думи (відомий як «проект 42-х»).— *70.*

48 «*Речь*» — щоденна газета, центральний орган партії кадетів; виходила в Петербурзі з 23 лютого (8 березня) 1906 року за фактичною редакцією П. М. Мілюкова та Й. В. Гессена, з найближчою участю М. М. Вінавера, П. Д. Долгорукова, П. Б. Струве та інших. Закрита Військово-революційним комітетом при Петроградській Раді 26 жовтня (8 листопада) 1917 року. До серпня 1918 року продовжувала виходити під різними назвами: «Наша Речь», «Свободная Речь», «Век», «Новая Речь», «Наш Век».— *73.*

49 «*Наша Жизнь*» — щоденна газета ліберального напряму; виходила в Петербурзі з перервами з 6 (19) листопада 1904 року по 11 (24) липня 1906 року.— *77.*

50 У легальних більшовицьких газетах весни і літа 1906 року — «Волна», «Вперед», «Эхо» — був відділ «Серед газет і журналів», у якому давалися огляди преси. Багато статей і заміток цього відділу написані Леніним.— *81.*

51 *Мільєраністи* — представники опортуністичної течії в соціал-демократії — мільєранізму, названої іменем французького соціаліста-реформіста А.-Е. Мільєрана, який у 1899 році ввійшов до складу реакційного буржуазного уряду Франції і підтримував його антинародну політику. Вступ Мільєрана в буржуазний уряд був яскравим виявом політики класового співробітництва опортуністичних лідерів соціал-демократії з буржуазією, відмовою їх від революційної боротьби, зрадою інтересів трудящих класів. Характеризуючи мільєранізм як ревізіонізм і ренегатство, Ленін вказував, що соціал-реформісти, входячи в буржуазний уряд, неодмінно виявлялися підставними фігурами, ширмою для капіталістів, знаряддям обману мас цим урядом.— *81.*

52 Замітка написана як післяслово до надрукованого в газеті «Волна» № 12 від 9 травня 1906 року проекту резолюції «Про Державну думу», який був внесений В. І. Леніним на IV (Об'єднавчий) з'їзд РСДРП (див. Твори, 5 вид., том 12, стор. 352—353).— *82.*

53 *Група графа Гейдена* — «ліве» крило фракції октябристів у I Державній думі, до якого примикали також деякі праві кадети. На засіданні Думи 5 (18) травня 1906 року, при обговоренні адреса-відповіді Думи на тронну промову царя, група Гейдена відмовилась голосувати за текст адреса, складений кадетами в конституційно-монархічному дусі, вважаючи його надто радикальним, і покинула зал засідань. Після розпуску I Державної думи група оформилася в близьку до октябристів партію «мирного оновлення». Політичну характеристику Гейдена і його групи В. І. Ленін дав у статті «Пам'яті графа Гейдена» (див. Твори, 4 вид., том 13, стор. 33—40).— *84*.

54 Наводяться слова з вірша М. Ю. Лермонтова «Дума» (див. М. Ю. Лермонтов. Вибрані твори. К., 1951, стор. 71).— *85*.

55 Замітка написана В. І. Леніним як післяслово «Від редакції» до статті «До організаційного питання».— *87*.

56 Мітинг був організований у Петербурзі в Народному домі Паніної в зв'язку з адресом-відповіддю Думи на тронну промову царя. На мітингу було присутніх близько трьох тисяч чоловік, значну частину яких складали робітники. В. І. Ленін (під прізвищем Карпов) вперше в Росії відкрито виступив на масових зборах. Промова Леніна була спрямована проти кадетських ораторів В. В. Водовозова та М. О. Огороднікова, які намагались у своїх виступах спростувати пред'явлені кадетам звинувачення в таємній змові з царським урядом, а також проти «народного соціаліста» В. О. Мякотіна та меншовика Ф. І. Дана (Берсенєва), які захищали блок з кадетами. Ленін викрив кадетську політику угоди з самодержавством за рахунок народу. О. Г. Шліхтер, який був присутній на мітингу, в своїх спогадах писав:

«І ось Ілліч заговорив:

— За словами Огороднікова, не було угоди, були лише переговори. Але що таке переговори? Початок угоди. А що таке угода? Кінець переговорів.

Я добре пам'ятаю той подив від несподіваності, який охопив усіх, геть чисто всіх слухачів від цього такого простого, але такого ясного, карбованого формулювання суті суперечки. Ще кілька фраз, кілька історичних довідок про переговори, що завершувалися домовленістю і угодами,— і у величезному залі настала та характерна, особлива тиша, яка звичайно буває лише в тих випадках, коли слухачі завмирають у напруженій увазі до того, хто говорить... Величезний мітинг був завойований більшовицькою аргументацією Ілліча і з великою одностайністю і величезною більшістю голосів прийняв резолюцію, запропоновану Леніним» (О. Шліхтер. «Учитель і друг трудящих. (Із спогадів про Леніна)». К., 1958, стор. 9—10).

Промова Леніна на мітингу 9 (22) травня 1906 року стривожила буржуазію. У відповідь на нападки кадетів Ленін виступив із статтею «Резолюція і революція», в якій писав: «Народні збори в домі Паніної особливо обурили пп. кадетів. Промови соціал-демократів на цих зборах скаламутили це загниле болото» (цей том, стор. 100). Уряд притяг до відповідальності редакторів газет «Волна», «Призыв» за те, що вони надрукували звіти про мітинг і прийняту на ньому резолюцію, оголосив про притягнення до суду учасників мітингу 9 (22) травня і заборонив мітинги взагалі.— *88.*

57 В газеті «Волна» допущено помилку. На мітингу виступав Берсенєв (Ф. І. Дан).— *89.*

58 Мається на увазі розмова І. Л. Горемикіна з міністром внутрішніх справ П. А. Столипіним про амністії. Зміст цієї розмови було викладено в хронікерській замітці «Горемикін про «кращих людей»» в газеті «Голос» № 5 від 3 (16) травня 1906 року.— *91.*

59 «*Страна*» — щоденна газета, орган партії демократичних реформ; виходила в Петербурзі з 19 лютого (4 березня) 1906 року по 1907 рік.— *99.*

60 Відомості Петербурзького телеграфного агентства про вибори в Тифлісі, які використав В. І. Ленін у своїй статті, були неточні. У Тифлісі було обрано не 81, а 80 виборщиків, з них 71 соціал-демократ і 9 кадетів.— *104.*

61 Мова йде про обрання виборщиків від Кутаїсі. Вибори членів у Державну думу відбувалися пізніше; від Кутаїської губернії в І Державну думу пройшли три депутати: І. Г. Гомартелі, С. Д. Джапарідзе, С. І. Рамішвілі — всі меншовики.—104.

62 Ленін має на увазі резолюцію «Про ставлення до Державної думи», в якій говорилося: «...всюди, де ще мають відбутися вибори і де РСДРП може виставляти своїх кандидатів, не вступаючи в блоки з іншими партіями, вона повинна намагатися провести своїх кандидатів у Думу» («Четвертый (Объединительный) съезд РСДРП». М., 1959, стор. 526).— *104.*

63 Йдеться про меншовицький Армавірський комітет РСДРП, який під час виборів у І Державну думу виступив, всупереч рішенню IV (Об'єднавчого) з'їзду РСДРП про заборону блоків з буржуазними партіями, з відозвою, що закликала голосувати за соціал-демократів або, у крайньому випадку, за кандидатів, які стоять «не правіше від кадетів».— *104.*

64 «*Биржевые Ведомости*» — буржуазна газета, заснована в 1880 році з комерційною метою. Видавалася в Петер-

бурзі спочатку тричі на тиждень, потім чотири, а згодом щоденно. З листопада 1902 року виходила двічі на день: вранці і ввечері. Пристосовництво, продажність, безпринципність зробили назву газети прозивною («биржевка»). «Биржевые Ведомости» було закрито Військово-революційним комітетом наприкінці жовтня 1917 року.— *111.*

65 Стаття написана В. І. Леніним як післяслово «Від редакції» до відозви робітників-депутатів Думи «До всіх робітників Росії».

Відозву разом з післясловом було надруковано в № 21 «Волны» 19 травня 1906 року. За опублікування цих матеріалів редактора «Волны» було притягнуто до судової відповідальності.— *115.*

66 Мається на увазі *«Проект основного земельного закону»*, розроблений приватною нарадою депутатів Трудової групи. За підписом 33 депутатів (головним чином трудовиків) проект було внесено 6 (19) червня 1906 року на розгляд Думи. «Проект 33-х» був складений за безпосередньою участю есерів і відображав їх погляди в аграрному питанні. Приєднавшись до «проекту 104-х» (див. примітку № 167), ті, що підписали «проект 33-х», внесли в нього, однак, ряд істотних змін. Як основну вимогу «проект 33-х» висував негайне і повне скасування приватної власності на землю, оголошував рівне право всіх громадян на користування землею і принцип общинного землекористування із зрівняльними переділами землі за споживною і трудовою нормою. На відміну від «проекту 104-х», який пропонував поступовий перехід всіх земель у власність народу і допускав викуп частини земель, «проект 33-х» рішучіше вимагав негайного скасування приватної власності на землю і передбачав конфіскацію поміщицьких земель без викупу.

«Проект 33-х» зустрів запеклий опір з боку кадетів, які виступили навіть проти передачі його в аграрну комісію Думи як матеріалу. На засіданні Думи проект було відкинуто більшістю 140 проти 78 голосів.— *118.*

67 *«Народный Вестник»* — щоденна есерівська газета; виходила в Петербурзі з 17 (30) травня по 31 травня (13 червня) 1906 року і була продовженням журналу тієї ж назви. Вийшло 13 номерів.— *118.*

68 *Горемичники* — представники реакційно-бюрократичних урядових кіл царської Росії на чолі з тодішнім головою Ради міністрів І. Л. Горемикіним. Органом цих кіл була чорносотенна газета «Новое Время».— *121.*

69 11 (24) травня 1906 року відбулися збори робітників соціал-демократів Московського району в Петербурзі, присвячені

підсумкам IV (Об'єднавчого) з'їзду РСДРП. На цих зборах було присутніх близько 300 чоловік. З доповідями виступили: від більшовиків — В. І. Ленін і від меншовиків — Ф. І. Дан. В кінці зборів між більшовиками і меншовиками розгорілась полеміка про те, чи допустима критика рішень Об'єднавчого з'їзду в пресі та на публічних зборах. Меншовики, намагаючись обмежити ідейну боротьбу навколо рішень з'їзду, вважали критику допустимою лише на партійних зборах і в цьому дусі запропонували резолюцію. Ленін вніс поправку до резолюції, в якій зазначалося, що всі рішення з'їзду повинні обговорюватися не тільки на партійних зборах, але й «на сторінках соціал-демократичних газет і на народних зборах» («Волна» № 15, 12 травня 1906 р.). Резолюція з поправкою Леніна була прийнята переважною більшістю голосів (проти голосувало лише 39 чоловік). У відповідь на поправку Леніна меншовицький Центральний Комітет прийняв резолюцію, яку Ленін критикує в цій статті. З протестом проти резолюції ЦК виступили майже всі партійні організації Петербурга. Позицію більшовиків у питанні про критику рішень IV з'їзду підтримали й інші соціал-демократичні організації. Соціал-демократи Пермі заявили, що вони вважають своїм правом критикувати всі постанови Об'єднавчого з'їзду РСДРП на широких партійних, народних зборах, мітингах і сторінках соціал-демократичних газет. Аналогічне рішення прийняла партійна конференція Іваново-Вознесенського району та багато інших організацій.— *123*.

70 Стаття «*Погані поради*» була надрукована як передова в № 23 «Волны» від 21 травня 1906 року. За опублікування статті на номер газети було накладено арешт, а редактора притягнуто до судової відповідальності.— *125*.

71 «*Курьер*» — щоденна легальна газета, орган меншовиків, видавалась у Петербурзі з 17 (30) травня по 13 (26) червня 1906 року, замість «Невской Газеты», яка виходила раніше. Вийшло 25 номерів. Продовженням «Курьера» була газета «Голос Труда».— *125*.

72 «*Дело Народа*» — щоденна легальна газета партії есерів; виходила в Петербурзі з 3 (16) по 12 (25) травня 1906 року. Вийшло 9 номерів.— *125*.

73 «*Правительственный Вестник*» — щоденна газета, офіційний орган царського уряду; виходила в Петербурзі з 1869 по 1917 рік.— *130*.

74 Стаття «*Каутський про Державну думу*» була надрукована в № 6 журналу «Вестник Жизни».

«*Вестник Жизни*» — науковий, літературний і політичний журнал, легальний орган більшовиків. Виходив у Петер-

бурзі з 30 березня (12 квітня) 1906 року по вересень 1907 року. Вийшло двадцять номерів: тринадцять у 1906 і сім у 1907 році. В роботі журналу брали участь В. І. Ленін, В. Д. Бонч-Бруєвич, В. В. Воровський, А. В. Луначарський, М. С. Ольмінський, І. І. Скворцов-Степанов та ін. В № 12 «Вестника Жизни» була надрукована стаття Леніна «Російський радикал мудрий по шкоді!». Поряд із статтями, написаними на актуальні політичні теми, в журналі приділялось багато місця літературній критиці, мистецтву, філософії.

«Вестник Жизни» зазнавав численних поліцейських репресій: редактор неодноразово притягався до судової відповідальності, на №№ 5, 10, 11, 12 за 1906 рік і №№ 1, 3, 5 за 1907 рік було накладено арешт. Видання журналу було припинене за постановою Петербурзької судової палати від 24 вересня (7 жовтня) 1907 року.— *132.*

75 Мається на увазі передова стаття «Державна дума і селянські депутати» в № 21 «Волны» від 19 травня 1906 року.— *137.*

76 Цитата наведена з програми Трудової групи, прийнятої на нараді 130 депутатів Думи 26 квітня (9 травня) 1906 року (див. газету «Наша Жизнь» № 430, 27 квітня (10 травня) 1906 р.).— *138.*

77 Праця «*Як міркує т. Плеханов про тактику соціал-демократії?*» була вперше опублікована 26 травня 1906 року в № 1 газети «Вперед», а трохи пізніше, у тому ж році, вийшла окремою брошурою. Як номер газети, в якому була опублікована стаття Леніна, так і брошура зазнали поліцейських репресій. На № 1 «Вперед» за надрукування статті Леніна, резолюції робітників залізопрокатного підрайону і передової статті було накладено арешт, а редактора газети — засуджено до ув'язнення в фортеці на один рік. 6 (19) жовтня 1911 року Петербурзький комітет у справах друку наклав арешт і на брошуру Леніна і постановив притягти до кримінальної відповідальності винних у її надрукуванні. У серпні 1912 року Петербурзька судова палата винесла рішення про знищення брошури.— *140.*

78 «*Колокол*» — щоденна легальна соціал-демократична газета; виходила з 18 (31) січня по 8 (21) червня 1906 року в Полтаві. В газеті брали участь переважно меншовики.— *140.*

79 Див. статтю К. Маркса «Комунізм газети «Rheinischer Beobachter»». К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 4, стор. 187—200.— *147.*

80 *Франкфуртський парламент* — загальнонімецькі Національні збори; були скликані після березневої революції 1848 року в Німеччині і почали свої засідання 18 травня 1848 року

у Франкфурті-на-Майні. Головне завдання Зборів полягало в ліквідації політичної роздробленості та у виробленні загальнонімецької конституції. Проте через боягузтво і хитання ліберальної більшості Зборів, нерішучість і непослідовність дрібнобуржуазного лівого крила, Збори побоялися взяти в свої руки верховну владу в країні і не спромоглися зайняти рішучої позиції в основних питаннях німецької революції 1848—1849 років. Вони нічого не зробили для полегшення становища робітників і селян, не підтримали національно-визвольного руху в Польщі і Чехії і схвалювали політику гноблення, яку проводили Австрія і Пруссія щодо поневолених народів. Збори не наважилися мобілізувати сили народу для відсічі наступу контрреволюції і для захисту виробленої ними в березні 1849 року імперської конституції.

Незабаром австрійський, а потім прусський уряди відкликали своїх депутатів, а слідом за ними Франкфуртські збори покинули ліберальні депутати й інших німецьких держав. Депутати лівого, дрібнобуржуазного, крила, які залишилися в складі Зборів, перенесли його місцеперебування в Штутгарт. Збори в червні 1849 року були розігнані військами вюртемберзького уряду.— *147*.

81 Див. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 5, стор. 10—13, 19—21, 37—41, 98—99, 323—370; див. також К. Маркс і Ф. Енгельс. Вибрані твори в двох томах, т. II, 1955, стор. 288—289.— *147*.

82 *Республіканська партія радикалів і радикал-соціалістів* — буржуазна партія Франції; організаційно оформилась у 1901 році, фактично існує з 80-х років XIX століття. До першої світової війни в основному представляла інтереси дрібної та середньої буржуазії. В період між першою і другою світовими війнами в партії посилився вплив великої буржуазії. Лідери партії не раз очолювали французький уряд.—*149*.

83 *«Свобода и Культура»* — щотижневий журнал, орган правого крила кадетської партії; виходив у Петербурзі з 1 (14) квітня по 31 травня (13 червня) 1906 року за редакцією С. Л. Франка; найближчу участь у роботі журналу брав П. Б. Струве. Вийшло 8 номерів. Видання було припинене внаслідок сильного падіння тиражу.— *151*.

84 *Державна рада* — один з найвищих державних органів у дореволюційній Росії. Створена в 1810 році за проектом М. М. Сперанського як законодорадча установа, члени якої призначалися й затверджувалися царем. Законом 20 лютого (5 березня) 1906 року Державну раду було реорганізовано, і вона дістала право затверджувати або відхиляти законопроекти після їх обговорення в Державній думі. Проте право

зміни основних законів і видання ряду особливо важливих законів залишалося за царем.

З 1906 року Державна рада складалася наполовину із виборних представників дворянства, духовенства, великої буржуазії і наполовину — з сановників, яких призначав цар. Внаслідок цього Державна рада була надзвичайно реакційною установою, що відхиляла навіть помірковані законопроекти, прийняті Державною думою.— *154*.

85 «*Призыв*» — щоденна популярна газета; виходила в Петербурзі з 15 (28) січня по 15 (28) червня 1906 року. З кінця березня в газеті брали участь більшовики. Газета була закрита за постановою Петербурзької судової палати від 14 (27) червня 1906 року.— *155*.

86 «*Русское Государство*» — урядова газета, заснована С. Ю. Вітте, виходила у Петербурзі з 1 (14) лютого по 15 (28) травня 1906 року.— *156*.

87 *Зубатовщина* — політика «поліцейського соціалізму», яка дістала свою назву від імені начальника московського охоронного відділення жандармського полковника Зубатова, за ініціативою якого в 1901—1903 роках створювались легальні робітничі організації з метою відвернення робітників від політичної боротьби з самодержавством. Діяльність Зубатова по створенню легальних робітничих організацій була підтримана міністром внутрішніх справ В. К. Плеве. Зубатовці намагалися спрямувати робітничий рух в русло вузьких економічних вимог, прищепити робітникам думку, ніби уряд готовий задовольнити ці вимоги. Перша зубатовська організація була створена у Москві в травні 1901 року під назвою «Товариство взаємної допомоги робітників у механічному виробництві». Зубатовські організації були створені також у Мінську, Одесі, Вільно, Києві та ін. містах.

Революційні соціал-демократи, викриваючи реакційний характер зубатовщини, використовували легальні робітничі організації для залучення до боротьби з самодержавством широких верств робітничого класу. Під впливом піднесення революційного руху в 1903 році царський уряд змушений був ліквідувати зубатовські організації.— *158*.

88 *Резолюція ПК РСДРП про ставлення до Державної думи* і надрукована слідом за нею стаття В. І. Леніна «*Про лозунг думського міністерства*» відображають боротьбу більшовиків з меншовиками в питанні про Державну думу, що вилилась у форму конфлікту між ЦК і Петербурзьким комітетом РСДРП.

В декларації, проголошеній 13 (26) травня 1906 року, уряд відхилив вимоги кадетської Думи, викладені в її адресі. У відповідь на це Дума прийняла резолюцію, в якій

висловлювала «недовір'я» міністерству Горемикіна і вимагала заміни його міністерством, яке користувалося б довір'ям Державної думи. Меншовицький ЦК РСДРП розіслав партійним організаціям резолюцію, в якій пропонував підтримати Думу в її вимозі створення думського, тобто кадетського, міністерства. Проти цієї резолюції виступив Петербурзький комітет, керований В. І. Леніним. На засіданні 24 травня (6 червня) 1906 року ПК відхилив меншовицьку резолюцію ЦК і прийняв резолюцію Леніна. 9 меншовиків, що входили до складу ПК, поставили вимогу припинити проведення в життя більшовицької резолюції до вирішення цього питання ЦК або міжрайонною загальноміською конференцією. Цю вимогу меншовиків Петербурзький комітет також відхилив. Одночасно Петербурзький комітет ухвалив скликати міжрайонну конференцію; протоколи і документи засідання довести до відома районів, а прийняту резолюцію Леніна і заяву 9 меншовиків — членів ПК опублікувати в пресі як матеріал для проведення дискусії до майбутньої конференції. Робітники гаряче підтримали резолюцію ПК. Так, 30 травня (12 червня) на Васильєвському острові відбувся мітинг, на якому було присутніх більше 5 тисяч чоловік. Резолюція Петербурзького комітету була зустрінута оплесками. В цей же день було проведено мітинг на Александрівському заводі. Резолюція ПК була прийнята одноголосно. «Натхненний 2000 натовп рушив з червоним прапором і співом «Марсельєзи» з заводу і скоро розтікся по вузьких провулках Невської застави, заносячи всюди звуки робітничої пісні свободи» («Вперед» № 6, 1 червня 1906 р.).— *160*.

89 Стаття написана як післяслово «Від редакції» до надрукованих у газеті «Вперед» резолюцій ПК і ЦК РСДРП про ставлення до Державної думи і вмотивованої заяви 9-ти членів ПК.— *162*.

90 24 травня (6 червня) 1906 року на 14-му засіданні Державної думи трудовики внесли пропозицію за підписом 35 депутатів про негайне створення місцевих земельних комітетів, обраних на основі загального, рівного, прямого і таємного виборчого права. Земельні комітети повинні були здійснити підготовчу роботу для проведення аграрної реформи, а також взяти участь в обговоренні проектів з аграрного питання, внесених у Думу. Питання про місцеві комітети і про викуп було, за висловом В. І. Леніна, «справжньою суттю аграрного питання», бо йшлося про те, ким буде проведена реформа: селянами чи поміщиками.

Кадети зустріли пропозицію Трудової групи різкою критикою як у Думі, так і в пресі. Вже наступного дня після оголошення заяви 35-ти центральний орган кадетів «Речь», рішуче виступаючи проти проекту трудовиків, писав, що такі комітети можуть пересунути розв'язання питання «вліво».

Більшовики підтримували ідею створення місцевих комітетів, вбачаючи в них одну з форм організації мас для подальшої революційної боротьби. Ленін писав: «Робітничі уряди по містах, селянські комітети по селах (що перетворюються в певний момент у виборні загальним і т. д. голосуванням), — така єдино можлива форма організації переможної революції, тобто диктатури пролетаріату і селянства. Не дивно, що ліберали ненавидять ці форми організації класів, які ведуть боротьбу за свободу!». (Твори, 4 вид., том 13, стор. 346).— *164*.

91 «*Le Temps*» («Час») — щоденна консервативна газета; видавалася в Парижі з 1861 по 1942 рік. Відбивала інтереси панівних кіл Франції і фактично була офіціальним органом міністерства закордонних справ.— *166*.

92 Повідомлення про відставку міністерства Горемикіна опубліковане 27 травня (9 червня) 1906 року у вечірньому випуску «Биржевых Ведомостей» № 9311. 28 травня (10 червня) це повідомлення було офіційно спростоване.— *166*.

93 Слова «*трон і олтар*» («Thron und Altar») в газеті «Вперед» були опущені з цензурних міркувань.— *173*.

94 «*Вперед*» — щоденна легальна більшовицька газета; виходила у Петербурзі з 26 травня (8 червня) 1906 року замість закритої урядом газети «Волна» і була продовженням останньої. Керівна роль у газеті належала В. І. Леніну; активну участь в роботі редакції брали: М. С. Ольмінський, В. В. Воровський, А. В. Луначарський. В газеті було надруковано 15 ленінських статей. Газета зазнавала постійних репресій; з 17 номерів 10 було арештовано. У зв'язку з поліцейськими переслідуваннями більшовики заздалегідь готувалися до випуску свого легального органу під іншою назвою. 2 (15) червня в газеті «Вперед» було опубліковано оголошення про те, що «незабаром у Петербурзі почне виходити щоденна робітнича газета «Эхо»». Це оголошення друкувалося в газеті з номера в номер аж до її закриття. 14 (27) червня 1906 року постановою Петербурзької судової палати видання газети було припинене. Замість «Вперед» стала виходити газета «Эхо».— *178*.

95 Цитата наведена із замітки «Чи вірити?», надрукованої в газеті «Биржевые Ведомости» № 9318 від 1 (14) червня 1906 року (ранковий випуск).— *183*.

96 Ця резолюція пов'язана з конфліктом між ЦК і Петербурзьким комітетом РСДРП у питанні про ставлення до Державної думи. Разом з резолюцією Петербурзького комітету РСДРП про ставлення до Державної думи (див. цей том, стор. 160—161) вона становила тактичну платформу більшовиків, на

основі якої велась дискусія і відбувалися вибори на міжрайонну конференцію петербурзької організації. В газеті «Вперед» резолюція була надрукована з таким редакційним зауваженням: «Редакція «Вперед» цілком поділяє основні положення цієї резолюції і рекомендує товаришам пропонувати її на робітничих зборах і мітингах».— *191.*

97 Стаття «*Напередодні*» була написана В. І. Леніним для підготовлюваної до видання в Києві більшовицької легальної щоденної газети «Работник». Стаття була передана в редакцію газети по телеграфу і надрукована 8 (21) червня 1906 року на першій полосі першого номера газети.

Всього вийшло два номери «Работника». Перший номер було конфісковано, хоч більшу частину тиражу газети вдалося вивезти з друкарні ще до приходу поліції. Після виходу 9 (22) червня 1906 року другого номера (також конфіскованого) газету було закрито.— *193.*

98 Очевидно, мається на увазі така замітка, опублікована 8 (21) червня 1906 року в газеті «Наша Жизнь» і передрукована в той же день вечірнім випуском «Биржевых Ведомостей»: «7 червня поширилися чутки, що військовий міністр подав на ім'я государя записку, в якій, вказуючи на заворушення в армії, висловлює побоювання за успішність придушення безпорядків, зважаючи на що розпуск Думи не зовсім безпечний».— *195.*

99 «*Урочисту обіцянку*», запроваджену 13-ю статтею положення про Думу, повинні були підписати всі члени Державної думи. В ній було зобов'язання депутатів виконувати покладені на них обов'язки, «зберігаючи вірність» цареві. Кавказькі соціал-демократи — депутати І Державної думи — після підписання «урочистої обіцянки» опублікували в пресі цитовану В. І. Леніним заяву (див. «Курьер» № 20, 8 (21) червня 1906 р.). — *198.*

100 «*Зоряною палатою*» називалась у Росії придворна кліка — купка реакційних сановників, що мала в період революції 1905—1907 років і в роки реакції величезний закулісний вплив на Миколу II. «Зоряна палата» представляла інтереси найвищих кіл кріпосників-поміщиків і бюрократії, що запекло боролися проти революції і відстоювали недоторканність усіх своїх привілеїв; назву дістала за аналогією з англійською «Зоряною палатою» — найвищою судово-адміністративною установою Англії в XV—XVII ст., яка була наділена королем широкими повноваженнями і займалася розглядом політичних і релігійних справ.— *200.*

101 «*Volkszeitung*» («Народна Газета») — щоденна газета, орган Бунду; видавалася єврейською мовою у Вільно з 19 лютого

(4 березня) 1906 року по 19 серпня (1 вересня) 1907 року.— *201.*

102 *Епоху «довір'я»* уряду до суспільства було проголошено восени 1904 року міністром внутрішніх справ П. Д. Святополк-Мирським. У зв'язку з наростанням революційного руху царський уряд, розраховуючи на обман народу і залучення на свій бік ліберальної буржуазії, пішов на деякі другорядні поступки — незначне пом'якшення цензури, часткову амністію, дозвіл з'їздів земських діячів. Ліберали вітали цей «новий», як вони вважали, курс уряду; на своїх банкетах вони заговорили про конституцію, про необхідність наближення їх до влади. Меншовики, покладаючи великі надії на цю «банкетну кампанію», висунули план впливу на ліберальну буржуазію з тим, щоб ліберали від імені народу пред'явили царському урядові політичні вимоги. Більшовики повели рішучу боротьбу проти меншовицького плану. Вони вказували, що покладати надії на ліберальну буржуазію — значить плентатися в хвості буржуазного руху, і закликали робітників очолити боротьбу всіх революційних сил, що боролися, проти самодержавства. Більшовики викривали все лицемірство політики уряду, базікання про епоху «довір'я». «Заграючи з земством, роблячи мізерні (і майже тільки словесні) поступки земству,— писав Ленін восени 1904 року,— уряд ще ж абсолютно нічого не уступив фактично народові, уряд ще цілком і цілком може вернутися до реакції (вірніше, продовжити реакцію), як бувало на Русі десятки і сотні разів після скороминущих ліберальних віянь того чи іншого самодержця» (Твори, 5 вид., том 9, стор. 80). 12 (25) грудня 1904 року Микола II підписав указ, в якому підкреслював «непорушність основних законів імперії» і вимагав суворого покарання «за будь-які свавільні вчинки». Хоча в указі й були туманні обіцянки про деяке розширення прав земських і міських установ, у ньому повністю оминалося питання про конституцію для Росії. Цей царський указ, який Ленін назвав «ляпасом лібералам», свідчив про те, що уряд вирішив покласти кінець епосі «довір'я».— *206.*

103 6 (19) серпня 1905 року було опубліковано царський маніфест, закон про заснування Державної думи і положення про вибори до неї. Дума дістала назву булигінської від імені міністра внутрішніх справ О. Г. Булигіна, якому цар доручив скласти проект Думи. Виборчі права для виборів у Думу були надані тільки поміщикам, капіталістам і невеликій кількості селян-домогосподарів. З встановлених законом 412 депутатських місць селянам надавалося лише 51 місце. Більшість населення — робітники, селяни-бідняки, батраки, демократична інтелігенція були позбавлені виборчих прав; від участі у виборах усувалися жінки, військовослужбовці, студенти, особи, які не досягли двадцятип'ятирічного

віку, і ряд пригноблених національностей царської Росії. Державна дума не мала прав приймати ніяких законів, а могла лише обговорювати деякі питання як дорадчий орган при цареві. Характеризуючи булигінську Думу, Ленін писав, що вона являє собою «найзухваліше знущання з «народного представництва»» (Твори, 5 вид., том 11, стор. 172).

Більшовики закликали робітників і селян до активного бойкоту булигінської Думи, зосередивши всю агітаційну кампанію навколо лозунгів: збройне повстання, революційна армія, тимчасовий революційний уряд. Меншовики вважали за можливе взяти участь у виборах у Думу і виступали за співробітництво з ліберальною буржуазією.

Кампанія бойкоту булигінської Думи була використана більшовиками для мобілізації всіх революційних сил, для проведення масових політичних страйків і підготовки збройного повстання. Виборів до булигінської Думи не було, і урядові не вдалося скликати її; зростаюче піднесення революції і Всеросійський жовтневий політичний страйк 1905 року змели Думу. В питанні про булигінську Думу див. статті В. І. Леніна: «Конституційний базар», «Бойкот булигінської Думи і повстання», ««Єднання царя з народом і народу з царем»», «В хвості у монархічної буржуазії чи на чолі революційного пролетаріату і селянства?» та ін. (Твори, 5 вид., том 10, стор. 62—66; том 11, стор. 156—164, 169—177, 185—196).— *207*.

104 Стаття написана у зв'язку з оголошенням 16 (29) червня 1906 року на 28-му засіданні Державної думи декларації соціал-демократичної фракції. Ця декларація, в якій викладалася програма думської діяльності соціал-демократичних депутатів, була зачитана С. Д. Джапарідзе під час обговорення в Думі законопроекту про свободу зборів. При виробленні декларації думська соціал-демократична фракція, до складу якої входили меншовики, відхилила більшовицький проект декларації, написаний В. І. Леніним (цей проект з деякими скороченнями наведений Леніним у цій статті), і прийняла проект декларації, схвалений меншовицьким ЦК.— *209*.

105 Мається на увазі виступ С. І. Рамішвілі з проектом резолюції соціал-демократичної фракції при обговоренні 9 (22) червня 1906 року на 24-му засіданні Думи питання про єврейські погроми і безчинства поліції у Вологді, Калязині, Царицині та інших місцях Росії. Зупиняючись у своїй промові, зокрема на погромі у Бєлостоку, Рамішвілі сказав, що ця різня була справою рук міністра внутрішніх справ і влади взагалі. У запропонованій резолюції соціал-демократична думська фракція зажадала віддати до суду за вчинені злочини весь склад вищої адміністрації.

Пізніше, 29 червня (12 липня) 1906 року на 35-му засіданні Думи, соціал-демократична фракція запропонувала резо-

люцію, спеціально присвячену бєлостоцькому погромові (проект резолюції внесений С. Д. Джапарідзе).— *209.*

106 12 (25) червня 1906 року на 25-му засіданні Державної думи міністр внутрішніх справ П. А. Столипін, даючи пояснення на запитання про заходи, які вживаються для боротьби з голодом, просив Думу асигнувати урядові кошти на допомогу голодуючим. Трудовик О. Ф. Аладьїн, який виступив у дебатах, закликав до того, щоб «не дати жодної копійки міністерству», з тим щоб Дума взяла справу допомоги голодуючим у свої руки. Проте кадет В. Д. Набоков, підмінивши це питання іншим (питанням про контроль над використанням асигнувань), зумів провести від свого імені і від імені Аладьїна кадетську формулу переходу до чергових справ. Депутати соціал-демократи не заявили відразу протесту і не внесли своєї резолюції. На цю помилку думської соціал-демократичної фракції В. І. Ленін вказував у статті «Допомога голодуючим і думська тактика» (див. цей том, стор. 220—224). Надалі соціал-демократична фракція зуміла зайняти в цьому питанні правильну позицію; 23 червня (6 липня) на 32-му засіданні Державної думи вона внесла резолюцію, яка пропонувала не давати грошей урядові погромників, а для допомоги голодуючим створити при Думі продовольчий комітет, члени якого повинні виїхати на місця, де організувати з голодуючих місцеві комітети. Про це Ленін говорить у статті «Кадетська дума дала грошей урядові погромників» (див. цей том, стор. 237—240).— *209.*

107 «*Мысль*» — щоденна політична і літературна газета, легальний орган партії есерів; виходила в Петербурзі з 20 червня (3 липня) по 6 (19) липня 1906 року замість закритої газети «Голос». Вийшло 15 номерів.— *215.*

108 *Правопорядочники* — представники партії «правового порядку» — контрреволюційної партії великої торговельно-промислової буржуазії, поміщиків і вищих верств бюрократії. Партія створилася восени 1905 року, остаточно сформувавшись після опублікування маніфесту 17 жовтня. Прикриваючись прапором «правового порядку», партія насправді рішуче виступала на захист царського режиму. Партія вітала розпуск І Державної думи; під час виборів у II Державну думу вона вступила в блок з чорносотенним «Союзом істинно руських людей», запропонувавши ввійти в цей блок і октябристам. У 1907 році партія розпалася, частина її членів відійшла до октябристів, частина — до відвертих чорносотенців.— *215.*

109 «*Голос Труда*» — меншовицька щоденна легальна газета; видавалася в Петербурзі з 21 червня (4 липня) по 7 (20) липня 1906 року замість газети «Курьер», яка виходила раніше. Вийшло 16 номерів.— *227.*

110 *«Светоч»* — щоденна політична газета, легальний орган більшовиків. Газета видавалася в Москві з 11 (24) травня 1906 року. Вийшло 17 номерів. В редакцію газети входили І. І. Скворцов-Степанов, М. М. Покровський, М. О. Рожков та ін. Перший номер було конфісковано властями. Газета була закрита 31 травня (13 червня) 1906 року за постановою Московської судової палати. Замість газети «Светоч» з 1 (14) червня 1906 року стала видаватися газета «Свободное Слово» (вийшло 4 номери).— *227.*

111 *ПДР* (Партія демократичних реформ) — партія ліберально-монархічної буржуазії; утворилася на початку 1906 року під час виборів до І Державної думи з тих елементів, для яких програма кадетів здавалася надто лівою. Найближчу участь у керівництві партії брали К. К. Арсеньєв, І. І. Іванюков, М. М. Ковалевський, В. Д. Кузьмін-Караваєв, О. С. Посников та ін. До кінця 1907 року партія перестала існувати.— *231.*

112 *П'ятий з'їзд Соціал-демократії Королівства Польського і Литви* відбувся 18—24 червня 1906 року в Закопаному (Галичина). На з'їзді було присутніх 51 делегат з ухвальним і 13 з дорадчим голосом. В роботі з'їзду взяв участь представник редакції більшовицької газети «Вперед» В. В. Воровський. Із звітною доповіддю Головного правління СДКПіЛ виступив Ф. Е. Дзержинський (на з'їзді — Франковський) (див. Ф. Е. Дзержинський. Вибрані твори в двох томах, т. І, 1960, стор. 91—111). З'їзд підбив підсумки діяльності СДКПіЛ за півтора року революції; за цей період різко зросла кількість членів СДКПіЛ: з 1000 членів у 1904 році вона зросла на початок літа 1906 року до 30 тисяч. З'їзд солідаризувався з тактикою більшовиків у революції, висловився проти опортуністичної поведінки меншовицького ЦК РСДРП, а також піддав критиці меншовицькі рішення IV (Об'єднавчого) з'їзду РСДРП. У резолюції V з'їзду СДКПіЛ про ставлення до Державної думи відзначалося, що «об'єднавчий з'їзд РСДРП помиляється, вбачаючи в Думі центр ваги розвитку революції» («Эхо» № 4, 25 червня 1906 р.).— *242.*

113 *Міжрайонна конференція петербурзької організації РСДРП* відбулась 11—12 (24—25) червня 1906 року. Конференція розпочала свою роботу в Петербурзі, а потім з конспіративних міркувань перенесла засідання в Фінляндію, в Теріокі. Конференція була скликана Петербурзьким комітетом для вироблення тактики пролетаріату щодо Державної думи. Виборам на конференцію передувала дискусія навколо двох тактичних платформ: меншовицької резолюції Центрального Комітету про підтримання кадетського думського міністерства і більшовицьких резолюцій Петербурзького комітету «Про ставлення до Державної думи» і «В питанні про думське міністерство», написаних В. І. Леніним (див. цей том,

стор. 160—161, 191—192). В результаті дискусії за тактичну лінію більшовиків було подано 1760 голосів проти 952, поданих за платформу меншовицького ЦК.

На конференції було присутніх близько 80 делегатів, які представляли до 4 тисяч членів партії. Леніна було обрано головою конференції, і він керував її роботою. Він виступав з доповіддю від Петербурзького комітету РСДРП «Про тактику партії щодо Державної думи». Його опонентом, який відстоював меншовицьку позицію ЦК, був Ф. І. Дан. Більшістю голосів було прийнято резолюцію, що схвалила тактику Петербурзького комітету.

Ленін виступив на конференції також з доповіддю «Про єдність партії». У прийнятій по цій доповіді резолюції конференція відзначала, що обраний IV з'їздом РСДРП ЦК виражає думку тільки меншості партії, і висунула вимогу скликання нового партійного з'їзду. Конференція прийняла також рішення про встановлення міцного зв'язку між петербурзькою партійною організацією і думською соціал-демократичною фракцією.— *242.*

114 *Московська обласна конференція РСДРП* (конференція північних комітетів) відбулась у першій половині червня 1906 року. На конференції були присутні представники комітетів — Московського, Московського окружного, Вологодського, Ярославського, Кинешемського, Костромського, Владимирського окружного, Івановo-Вознесенського, Борисоглебського, Нижегородського, Орловського, Козловського і соціал-демократичної групи м. Шуї, які представляли 14 000 організованих робітників.

Конференція засудила тактику меншовицького Центрального Комітету, що виступав на підтримку вимоги думського міністерства, і прийняла таку резолюцію: «Північний союз заявляє, що він не згодний з платформою Центрального Комітету, тому що не вважає, що вона відповідає директивам партійного з'їзду, і пропонує підтримувати крайню ліву Думи» («Эхо» № 3, 24 червня 1906 р.). Конференція пропонувала крайній лівій Думи звернутися до народу з маніфестом, у якому б вона «пояснила всю слабкість Думи, всю неможливість що-небудь зробити і закликала народ готуватися до самостійного виступу» (там же).— *242.*

115 *«Эхо»* — легальна більшовицька щоденна газета, виходила в Петербурзі з 22 червня (5 липня) до 7 (20) липня 1906 року замість закритої урядом газети «Вперед». Вийшло 14 номерів. Редактором газети фактично був В. І. Ленін. У кожному номері друкувалися статті Леніна; всього в газеті було вміщено понад двадцять ленінських статей і заміток.

Майже всі номери газети «Эхо» зазнавали репресій: з чотирнадцяти випущених номерів на дванадцять владою було накладено арешт.— *255.*

116 *Всеросійська спілка вчителів і діячів народної освіти* виникла навесні 1905 року. Переважаючий вплив у ній мали представники партії есерів, дрібнобуржуазна обмеженість яких і прагнення до революційної фрази відобразились у програмі Спілки. У Спілці помітно проявлялась тенденція обмежити свою діяльність інтересами професійної боротьби. Проте ця організація не змогла обминути загальнополітичних питань і, під впливом революційних подій, приєдналася до лозунгів революційної демократії. Члени Спілки заявляли про свій намір взяти участь у боротьбі народу за землю, волю і владу і закликáли вчителів «поглиблювати народну свідомість і сприяти організації боротьби в ім'я великих ідеалів трудового народу» («Протоколи III делегатського з'їзду Всеросійської спілки вчителів і діячів народної освіти 7—10 червня 1906 р.», 1906, стор. 135). Спілка підтримувала вимогу скликання установчих зборів «на основі загального, рівного, прямого і таємного голосування, без різниці статі, національності і віросповідання» (там же). Серед основних своїх завдань Спілка вважала боротьбу за корінну реорганізацію народної освіти в Росії: запровадження загального безплатного і обов'язкового початкового навчання і безплатної середньої і вищої освіти, викладання рідною мовою, узгодження всіх типів шкіл так, щоб загальноосвітня школа вищого типу була безпосереднім продовженням школи нижчого типу та ін. Як засоби, рекомендовані для досягнення проголошеної мети, оголошувались: відкрита критика існуючого шкільного ладу, організація колективних протестів викладачів і учнів проти сваволі шкільного начальства, широка пропаганда серед населення ідей Спілки та ін.

6 (19) червня 1906 року В. І. Ленін під прізвищем Карпова виступав перед групою делегатів Всеросійського з'їзду народних вчителів з доповіддю про аграрне питання. Виклад цього виступу Леніна дала есерівська газета «Голос» (№ 15, 8 (21) червня 1906 р.).— *258*.

117 *Всеросійська залізнична спілка* оформилася на I Всеросійському залізничному з'їзді, що відбувався в Москві 20—21 квітня (3—4 травня) 1905 року. З'їзд висунув ряд політичних і економічних вимог: здійснення політичних свобод, скликання установчих зборів, поліпшення умов праці на залізницях тощо. В міру розвитку революції 1905—1907 років у Залізничній спілці посилювався більшовицький вплив. II Всеросійський залізничний з'їзд, що відбувався 22—24 липня (4—6 серпня) 1905 року в Москві, прийняв рішення негайно приступити до агітації за всеросійський політичний залізничний страйк. Всеросійський залізничний з'їзд (так званий делегатський), який відбувався у вересні—жовтні 1905 року в Петербурзі, під тиском революційних мас виробив і поставив перед урядом ряд вимог: 8-годинний робочий день, виборність залізничної адміністрації зверху донизу, негайне звільнення арештованих

за страйки, скасування воєнного стану і посиленої охорони, надання політичної свободи, амністії, національного самовизначення, негайне скликання установчих зборів, обраних на основі загального, рівного, прямого і таємного голосування. В. І. Ленін відзначав провідну роль залізничних робітників і Залізничної спілки в Жовтневому загальному політичному страйку. Всеросійська конференція представників 29 залізниць підтримала рішення Московської загальноміської конференції більшовиків про оголошення загальнополітичного страйку і 6 (19) грудня 1905 року прийняла постанову про приєднання до страйку та про негайне оголошення загальноросійського залізничного страйку. Після поразки грудневого збройного повстання 1905 року Залізнична спілка фактично пішла в підпілля. В серпні 1906 року відбулась конференція залізничників, на якій у зв'язку з розпуском I Державної думи було поставлено питання про загальний страйк і підготовку повстання (див. примітку № 143). Під кінець 1906 року Залізнична спілка, підпавши під вплив есерів, втратила своє революційне значення. У лютому 1907 року скликана ЦК РСДРП конференція найважливіших соціал-демократичних залізничних організацій поставила вимогу від усіх революційних соціал-демократів про вихід з Залізничної спілки.— *258.*

118 Мається на увазі царський указ від 8 (21) березня, опублікований 11 (24) березня 1906 року, в період виборів у I Державну думу. Спрямований проти бойкоту Думи закон передбачав тюремне ув'язнення від 4 до 8 місяців винних «у підбурюванні до протидії виборам у Державну раду або Державну думу чи до масового утримання від участі в цих виборах» («Государственная дума в России в документах и материалах». М., 1957, стор. 136).— *260.*

119 Мається на увазі надрукована 29 червня (12 липня) 1906 року у № 8 меншовицької газети «Голос Труда» передова стаття «Звернення Думи до народу».— *263.*

120 У червні 1906 року есери розпочали агітацію за відновлення в Петербурзі Ради робітничих депутатів. Меншовики підтримали цю ідею. Більшовики виступили проти. 21 червня (4 липня) 1906 року Петербурзький комітет РСДРП прийняв рішення, в якому, відзначивши бойове значення Ради робітничих депутатів, вказав на несвоєчасність її створення і викрив провокаційний характер агітації есерів. Рішення ПК (опубліковане у газеті «Эхо» № 5 від 27 червня 1906 року) широко обговорювалось на зборах та мітингах і було схвалене переважною більшістю робітників. Проти рішення ПК, на захист есерівської агітації, виступив меншовик Г. С. Хрустальов-Носар — колишній голова Петербурзької Ради робітничих депутатів у жовтні — листопаді 1905 року.—*270.*

121 Мова йде про *аграрну комісію І Державної думи,* створену для вироблення законопроекту в земельному питанні. 6 (19) червня 1906 року на 22-му засіданні Думи в комісію було обрано 91 члена (серед яких переважали кадети: 41 чоловік), а потім, відповідно до прийнятого рішення, склад її було поповнено ще на 8 чоловік (3 — від Кавказу, 3 — від Сибіру і 2 — від Середньої Азії). Головою аграрної комісії був кадет А. А. Муханов.— *277.*

122 *«Россия»* — щоденна газета реакційного, чорносотенного характеру; виходила у Петербурзі з листопада 1905 до квітня 1914 року. З 1906 року — орган міністерства внутрішніх справ. Газета субсидувалася з таємного («рептильного») урядового фонду, відпущеного в розпорядження міністра внутрішніх справ. В. І. Ленін назвав «Россию» «поліцейсько-продажною газеткою».— *284.*

123 Брошура В. І. Леніна *«Розпуск Думи і завдання пролетаріату»* була видана в Москві видавництвом «Новая волна». 12 (25) серпня 1906 року Московський комітет у справах друку наклав на брошуру арешт, а проти автора і осіб, які брали участь у її виданні, було порушено судове переслідування. 6 (19) вересня того ж року Московська судова палата затвердила арешт брошури. Незважаючи на це, брошура «Розпуск Думи і завдання пролетаріату» розповсюдилася в Москві, Петербурзі і в провінції. В одному з донесень Головному управлінню в справах друку подільський губернатор повідомив, що в книжкових магазинах губернії «продаються брошури надзвичайно революційного характеру і навіть такі, що відкрито закликають до збройного повстання», і як приклад такої літератури називав брошуру Леніна «Розпуск Думи і завдання пролетаріату» (див. «Красный Архив», 1934, № 1, стор. 195—196).— *287.*

124 Царський указ про розпуск І Державної думи було підписано 8 (21) липня і опубліковано 9 (22) липня 1906 року. В указі повідомлялося також про призначення дня скликання нової Державної думи на 20 лютого (5 березня) 1907 року.— *289.*

125 В. І. Ленін має на увазі звернення колишніх членів І Державної думи під назвою «Народові від народних представників», відоме як Виборзька відозва. Звернення було прийняте на нараді 9—10 (22—23) липня 1906 року у місті Виборзі, куди, після розпуску Думи, приїхало близько 200 депутатів, переважно кадети. Текст відозви було підготовлено створеною на цій нараді комісією, до якої увійшли кадети, трудовики і меншовики. Відозва закликáла населення на знак протесту проти розпуску Думи відмовлятись від сплати податків, не давати рекрутів, не визнавати позик, укладених без санкції Думи. Такими заходами «пасивного опору» кадети нама-

галися відвести потік масового революційного руху в спокійне русло. Пізніше В. І. Ленін відзначав: «У першій Думі лібералізм фразерствував про народну свободу, нишком забігаючи з задніх дверей до Трепова і борючись з трудовиками і робітничими депутатами. Виборзьким маніфестом він старався вбити двох зайців, лавірувати так, щоб можна було витлумачити його поведінку — залежно від потреби — і в дусі підтримки революції і в дусі боротьби з революцією» (Твори, 4 вид., том 15, стор. 48). У вересні 1906 року на своєму з'їзді кадети вже відкрито висловились проти застосування «пасивного опору» і відмовились від закликів Виборзької відозви (див. прим. 157).— *290.*

126 «*Московские Ведомости*» — одна з найстаріших російських газет; видавалася Московським університетом з 1756 року (спершу у вигляді невеликого листка). У 1863 — 1887 роках редактором-видавцем «Московских Ведомостей» був М. Н. Катков — крайній реакціонер і шовініст. В ці роки газета перетворилась у монархо-націоналістичний орган, що проводив погляди найбільш реакційних верств поміщиків і духовенства; з 1905 року «Московские Ведомости» — один з головних органів чорносотенців. Виходила до Жовтневої соціалістичної революції.— *290.*

127 «*Гражданин*» — реакційний журнал; виходив у Петербурзі з 1872 по 1914 рік. З 80-х років XIX віку — орган крайніх монархістів; редагувався князем Мещерським, фінансувався урядом. Мав незначне поширення, але впливав на чиновнобюрократичні кола.— *290.*

128 *Повстання на броненосці «Потемкин»* почалося 14 (27) червня 1905 року. Повсталий броненосець прийшов в Одесу, де на той час відбувався загальний страйк. Але сприятливі умови, що склалися для спільного виступу робітників Одеси і матросів, не були використані. Більшовицька організація Одеси внаслідок численних арештів була ослаблена, у ній не було єдності. А меншовики були проти збройного повстання і стримували робітників і матросів від наступальної боротьби. Для придушення повстання на «Потемкине» царський уряд направив увесь Чорноморський флот, але матроси відмовилися стріляти в повсталий корабель, і командири змушені були відвести ескадру назад. Після одинадцяти днів блукань по морю броненосець «Потемкин», не маючи продовольства і вугілля, змушений був піти до берегів Румунії і здатися румунським властям. Більшість матросів залишилась за кордоном. А ті, які повернулися в Росію, були заарештовані і віддані під суд.

Повстання на броненосці «Потемкин» закінчилось невдало, але перехід на бік революції команди найбільшого військового корабля знаменував важливий крок вперед у роз-

витку боротьби проти самодержавства. Оцінюючи значення цього повстання, Ленін вказував, що це була «спроба утворення *ядра революційної армії»* (Твори, 5 вид., том 10, стор. 320).— *300.*

129 *Повстання у фортеці Свеаборг* (поблизу Гельсінгфорса) почалося в ніч з 17 (30) на 18 (31) липня 1906 року. Повстання спалахнуло стихійно й передчасно і значною мірою було спроноване есерами. Петербурзький комітет партії, одержавши відомості про становище у Свеаборзі і можливість збройного повстання, прийняв постанову про негайне відрядження туди делегації, з тим щоб добитися відстрочки виступу, а на випадок якщо це не вдасться, взяти найдіяльнішу участь у керівництві повстанням. Текст постанови був написаний В. І. Леніним (див. цей том, стор. 308). Переконавшись у неможливості стримати стихійний виступ, більшовики очолили повстання. Керівниками його були члени військової організації РСДРП — підпоручики А. П. Ємельянов і Є. Л. Коханський. У повстанні активну участь брало 7 артилерійських рот (з 10). Повсталі висували лозунги повалення самодержавства, свободи народу, передачі землі селянам. На підтримку повсталих виступив робітничий клас Фінляндії: 18 (31) липня у Гельсінгфорсі, а потім в інших містах почався загальний страйк. Повстання тривало три дні. Проте виявилась загальна непідготовленість виступу, і 20 липня (2 серпня), після обстрілу фортеці військовими кораблями, Свеаборзьке повстання було придушено. Учасників повстання було віддано під суд. За вироком суду 43 чоловіки було страчено і кількасот відправлено на каторгу і ув'язнено. — *327.*

130 У рукописі В. І. Леніна назву міста (Свеаборг) замінено, з конспіративних міркувань, розчерком.— *308.*

131 Стаття В. І. Леніна «*Перед бурею*» була надрукована як передова в першому номері газети «Пролетарий».

«*Пролетарий*» — більшовицька нелегальна газета. Виходила з 21 серпня (3 вересня) 1906 року по 28 листопада (11 грудня) 1909 року за редакцією В. І. Леніна; вийшло 50 номерів. В роботі редакції активну участь брали М. Ф. Владимирський, В. В. Воровський, Й. Ф. Дубровінський, А. В. Луначарський; технічну роботу по виданню газети вели О. Г. Шліхтер, Є. С. Шліхтер та ін. Перші двадцять номерів газети були підготовлені до друку і набрані у Виборзі (друкування з матриць, що надсилалися з Виборга, було організовано в Петербурзі; з конспіративною метою в газеті вказувалося, що вона виходить у Москві). Потім, внаслідок надзвичайного погіршення умов видання нелегального органу в Росії, редакція «Пролетария», відповідно до рішення Петербурзького і Московського комітетів РСДРП, перенесла видання газети за кордон (№№ 21—40 вийшли в Женеві, №№ 41—50 — у Парижі).

№№ 1—2 «Пролетария» виходили як орган Московського і Петербурзького комітетів РСДРП; №№ 3—4 — як орган Московського, Петербурзького і Московського окружного комітетів РСДРП; №№ 5—11 — як орган Московського, Петербурзького, Московського окружного, Пермського і Курського комітетів РСДРП; №№ 12—20 — як орган Московського, Петербурзького, Московського окружного, Пермського, Курського і Казанського комітетів РСДРП; з № 21 (від моменту переїзду редакції за кордон) і до кінця — знову як орган Московського і Петербурзького комітетів РСДРП.

Фактично «Пролетарій» був Центральним Органом більшовиків. Вся основна робота в редакції «Пролетария» велася Леніним. Більшість номерів газети має по кілька його статей. У «Пролетарии» було опубліковано понад 100 статей і заміток Леніна з найважливіших питань революційної боротьби робітничого класу. В газеті широко висвітлювались тактичні і загальнополітичні питання, у ній публікувалися звіти про діяльність ЦК РСДРП, рішення конференцій і пленумів ЦК, листи ЦК з різних питань партійної діяльності та ряд інших документів. У додатку до № 46 газети були надруковані повідомлення про нараду розширеної редакції «Пролетария», а також резолюції цієї наради, що відбулася в Парижі 8—17 (21—30) червня 1909 року. Газета була тісно зв'язана з місцевими партійними організаціями.

У роки столипінської реакції «Пролетарій» відіграв визначну роль у збереженні і зміцненні більшовицьких організацій, у боротьбі проти ліквідаторів, одзовістів, ультиматистів і богобудівників. На пленумі ЦК РСДРП в січні 1910 року меншовикам за допомогою примиренців вдалося, під виглядом боротьби з фракційністю, провести рішення про закриття газети «Пролетарій».— *311*.

132 *Всеросійський жовтневий страйк* — загальний політичний страйк в Росії у жовтні 1905 року, що був одним з найважливіших етапів революції 1905—1907 років. Страйк був підготовлений усім попереднім ходом революційної боротьби пролетаріату в 1905 році. Прологом до Всеросійського жовтневого страйку були вересневі страйки у Москві, що охопили всі найбільші підприємства міста. 6 (19) жовтня збори представників більшовицьких організацій Казанської, Ярославської і Курської залізниць відповідно до вказівки Московського комітету більшовиків ухвалили розпочати 7 (20) жовтня страйк залізничників. Незабаром страйк перекинувся на всі залізниці країни, пошту і телеграф, фабрики і заводи. Страйк став загальноросійським, до страйкуючих робітників приєдналися дрібні службовці, студенти, адвокати, лікарі та ін. У страйку взяли участь робітники різних національностей Росії. «*Всеросійський політичний страйк,* — писав Ленін,— охопив на цей раз дійсно всю країну, об'єднавши в геройському піднесенні найбільш пригнобленого і найбільш передового

класу *всі народи* проклятої «імперії» Російської» (Твори, 5 вид., том 12, стор. 2). Кількість страйкарів перевищила два мільйони чоловік. Жовтневий страйк проходив під лозунгами повалення самодержавства, активного бойкоту булигінської Думи, скликання установчих зборів і встановлення демократичної республіки. Страйк супроводжувався масовими мітингами і демонстраціями, які нерідко переростали у збройні сутички з поліцією і військами. В ході Всеросійського жовтневого страйку в багатьох містах країни виникли Ради робітничих депутатів. Народжені революційною творчістю робітничого класу, Ради створювалися спершу для керівництва економічними і політичними страйками; в ході боротьби вони перетворилися в органи підготовки повстання і були зародком нової влади. Створення Рад було найбільшим історичним завоюванням робітничого класу.

Наляканий розмахом революційного руху царський уряд 17 (30) жовтня опублікував маніфест, який обіцяв «громадянські свободи» і «законодавчу» Думу. Більшовики рішуче викривали облудність царського маніфесту і закликали робітників продовжувати боротьбу. В той же час меншовики та есери з задоволенням зустріли появу маніфесту і вимагали негайного припинення страйку. Діставши після опублікування маніфесту підтримку з боку буржуазії і використовуючи зрадництво меншовиків та есерів, царський уряд повів рішучий наступ проти революції. По країні прокотилася хвиля погромів і провокацій. В умовах наступу всіх контрреволюційних сил страйковий рух поступово пішов на спад. Зважаючи на обстановку, що склалася на цей час, Московська загальноміська партійна конференція РСДРП 22 жовтня (4 листопада) прийняла рішення припинити загальний страйк і взятись за підготовку нового загального політичного страйку з тим, щоб, виступивши в більш сприятливий момент, перевести його в збройне повстання.

Всеросійський жовтневий страйк показав силу і зрослу політичну свідомість робітничого класу, він дав поштовх до розгортання революційної боротьби на селі, в армії і флоті, підвів пролетаріат до збройного повстання.— *313*.

133 Маються на увазі такі відозви, випущені у липні 1906 року, після розпуску I Державної думи: маніфест «До армії і флоту» — від імені Трудової групи і соціал-демократичної фракції Думи; «Маніфест до всіх російських селян», підписаний комітетом соціал-демократичної фракції і комітетом Трудової групи Думи, Всеросійською селянською спілкою, ЦК РСДРП, ЦК партії есерів, Всеросійською залізничною спілкою і Всеросійською учительською спілкою; «До всього народу» — за підписами комітетів соціал-демократичної фракції і Трудової групи Думи, ЦК РСДРП, ЦК партії есерів, ЦК ППС і ЦК Бунду. У відозвах підкреслювалась необхідність збройного повстання.— *314*.

134 Йдеться про повстання в Свеаборзі (див. прим. 129) і Кронштадті.

Повстання матросів і солдатів у Кронштадті почалося 19 липня (1 серпня) 1906 року після того, як там були одержані повідомлення про повстання в Свеаборзі. Навесні і влітку 1906 року під керівництвом більшовиків велася підготовка до збройного повстання робітників, солдатів і матросів у Кронштадті. Проте підготовка до повстання була значною мірою ускладнена арештом 9 (22) липня більшої частини військової і робітничої організації РСДРП. Проте уціліла частина керівного активу при підтримці Петербурзького комітету і його представника Д. З. Мануїльського продовжувала готуватися до збройного повстання, даючи в той же час відсіч есерам, що провокували передчасний виступ. На момент Свеаборзького повстання, яке спалахнуло стихійно, підготовка до збройного виступу в Кронштадті не була закінчена, проте через події в Свеаборзі повстання в Кронштадті довелося починати передчасно. Більшовики очолили повстання, намагаючись надати виступу найбільш організованого характеру. За встановленим сигналом майже одночасно на боротьбу піднялися мінери, сапери, солдати електромінної роти і матроси 1-ї та 2-ї флотських дивізій; до них приєдналась і частина озброєних робітників. Але уряд, який одержав через провокаторів повідомлення про строк повстання, заздалегідь підготувався до бою. Успішному ходові повстання заважала також дезорганізаторська діяльність есерів. На ранок 20 липня (2 серпня) повстання було придушено.

Петербурзький комітет РСДРП 20 липня (2 серпня) прийняв рішення провести загальний політичний страйк на підтримку повстань у Кронштадті і Свеаборзі, проте, після одержання наступного дня повідомлень про придушення повстання, ПК скасував це рішення.

Царський уряд жорстоко розправився з повсталими. Понад 2500 учасників Кронштадтського повстання було заарештовано. За вироком військово-польового суду 36 чоловік було страчено, 130 заслано на каторгу, 316 ув'язнено, 935 віддано до виправно-арештантських відділень.— *317.*

135 В. І. Ленін наводить слова з «Пісні про Буревісника» М. Горького (див. М. Горький. Вибрані оповідання, Держлітвидав України, 1946, стор. 77—78).— *318.*

136 «*Товарищ*» — щоденна буржуазна газета; виходила в Петербурзі з 15 (28) березня 1906 по 30 грудня 1907 року (12 січня 1908).

Формально газета не була органом якої-небудь партії, але фактично була органом лівих кадетів. Найближчу участь у газеті брали С. М. Прокопович і К. Д. Кускова. В газеті співробітничали і меншовики.— *322.*

137 *«Око»* — щоденна ліберально-буржуазна газета кадетського напряму; видавалася в Петербурзі з 6 (19) серпня по 31 жовтня (13 листопада) 1906 року, замість газет, що виходили раніше і змінювали одна одну: «Русь», «Молва», «Двадцатый Век».— *328*.

138 *Польська соціалістична партія (ППС)* (Polska Partia Socjalistyczna) — реформістська націоналістична партія, створена в 1892 році. Виступаючи під лозунгом боротьби за незалежну Польщу, ППС, очолювана Пілсудським та його прихильниками, вела сепаратистську, націоналістичну пропаганду серед польських робітників і намагалась відвернути їх від спільної з російськими робітниками боротьби проти самодержавства і капіталізму.

Протягом всієї історії ППС під впливом рядових робітників всередині партії виникали ліві групи. Деякі з них примикали пізніше до революційного крила польського робітничого руху.

У 1906 році ППС розкололася на ППС-«лівицю» і на праву, шовіністську, так звану ППС-«революційну фракцію».

ППС-«лівиця» під впливом партії більшовиків, а також під впливом СДКПіЛ (Соціал-демократія Королівства Польського і Литви) поступово переходила на послідовно революційні позиції.

У роки першої світової війни більша частина ППС-«лівиці» зайняла інтернаціоналістську позицію; у грудні 1918 року вона об'єдналася з СДКПіЛ. Об'єднані партії утворили Комуністичну робітничу партію Польщі (так до 1925 року називалася Комуністична партія Польщі).

Права ППС продовжувала під час першої світової війни політику націонал-шовінізму; нею були організовані на території Галичини польські легіони, які воювали на боці австро-німецького імперіалізму.

З утворенням польської буржуазної держави права ППС у 1919 році об'єдналася з частинами ППС, які перебували на території Польщі, раніше захопленій Німеччиною і Австрією, і знову прийняла назву ППС. Ставши на чолі уряду, вона сприяла переходові влади до рук польської буржуазії, систематично вела антикомуністичну пропаганду і підтримувала політику агресії проти Радянської країни, політику загарбання і гноблення Західної України і Західної Білорусії. Окремі групи в ППС, незгодні з цією політикою, вливалися в Комуністичну партію Польщі.

Після фашистського перевороту Пілсудського (травень 1926) ППС формально перебувала в парламентській опозиції, але фактично активної боротьби з фашистським режимом не вела і продовжувала антикомуністичну і антирадянську пропаганду. Ліві елементи ППС у ці роки співробітничали з польськими комуністами, підтримуючи в ряді кампаній тактику єдиного фронту.

Під час другої світової війни ППС знову розкололась. Реакційна, шовіністична її частина, що прийняла назву «Wolność, Równość, Niepodległość» («Свобода, Рівність, Незалежність»), брала участь у реакційному польському емігрантському лондонському «уряді». Друга, ліва частина ППС, яка назвала себе «Робітничою партією польських соціалістів» (РППС), під впливом створеної в 1942 році Польської робітничої партії (ППР) включилась у народний фронт боротьби проти гітлерівських окупантів, вела боротьбу за визволення Польщі від фашистського поневолення і стала на позиції встановлення дружніх зв'язків з СРСР.

У 1944 році, після визволення східної частини Польщі від німецької окупації і утворення Польського комітету національного визволення, РППС знову прийняла назву ППС і разом з ППР брала участь у будівництві народно-демократичної Польщі. У грудні 1948 року ППР і ППС об'єдналися і утворили Польську об'єднану робітничу партію (ПОРП).— *329.*

139 Мова йде про заяву більшовицької частини ЦК від 20 липня (2 серпня) 1906 року, надруковану окремою листівкою під заголовком «Заява 3-х членів ЦК в ЦК РСДРП». У цьому документі перелічувалися факти дезорганізаторських дій меншовицького ЦК після розпуску І Державної думи і оголошувався рішучий протест проти опортуністичної тактики меншовиків (див. «Листовки большевистских организаций в первой русской революции 1905—1907 гг.», ч. 3, М., 1956, стор. 40—43).— *329.*

140 Мається на увазі другий параграф більшовицького проекту резолюції до IV (Об'єднавчого) з'їзду РСДРП «Тимчасовий революційний уряд і місцеві органи революційної влади» (див. «КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. I, 1954, стор. 103—104).— *332.*

141 «*Полярная Звезда*» — щотижневий політичний і філософський журнал, орган правого крила кадетської партії; виходив у Петербурзі з 15 (28) грудня 1905 по 19 березня (1 квітня) 1906 року за редакцією П. Б. Струве з участю М. О. Бердяєва, В. М. Гессена, О. С. Ізгоєва, О. А. Кауфмана, Д. С. Мережковського, І. І. Петрункевича, С. Л. Франка та ін. Всього вийшло 14 номерів. «Полярная Звезда» відкрито заявляла про свою ненависть до революції, вела боротьбу з революційно-демократичною інтелігенцією.— *334.*

142 Мова йде про резолюції комітетів РСДРП — Курського, Калузького, Московського окружного, Обласного бюро Центрального району і Костромської партійної конференції. Резолюції були опубліковані 21 серпня (3 вересня) 1906 року в № 1 газети «Пролетарий».— *336.*

143 Мається на увазі конференція залізничників, скликана в серпні 1906 року з питання про загальний страйк у зв'язку з розпуском І Державної думи.

На конференції були присутні делегати від робітників і службовців 23 залізниць, представники Центрального бюро Всеросійської залізничної спілки, Трудової групи Державної думи, ЦК РСДРП, Бунду, ЦК есерів, Всеросійської селянської спілки та ін. У представленій на конференцію доповіді Центрального бюро Всеросійської залізничної спілки говорилося, що оголошення загального залізничного страйку і успіх його проведення можливі лише тоді, коли бойовим настроєм будуть охоплені найширші верстви трудящих. «За таких умов,— зазначалось у доповіді,— залізничний страйк буде тим рішучим ударом, який завершить справу, розпочату трудовим селянством і міським пролетаріатом, і приведе уряд до повної капітуляції» («Пролетарий» № 1, 21 серпня 1906 р.). У прийнятій резолюції конференція відмічала: «Майбутній загальний страйк буде тим натиском народних сил, який повинен вирвати владу з рук самодержавного уряду» (там же).— *337*.

144 Мова йде про події 2 (15) серпня 1906 року. В цей день у Варшаві, Лодзі, Радомі, Плоцьку та деяких інших містах Польщі було здійснено напади на поліцію, організовані Польською соціалістичною партією (ППС), хоч для виступу не було необхідних умов. Проти подібної тактики ППС рішуче протестувала Соціал-демократія Королівства Польського і Литви (СДКПіЛ). Кореспонденція про події 2 (15) серпня 1906 року в Польщі була вміщена в № 3 газети «Пролетарий» від 8 вересня 1906 року. У цьому ж номері була надрукована написана В. І. Леніним редакційна замітка, в якій засуджувалась організація «виступу» 2 (15) серпня Польською соціалістичною партією (див. цей том, стор. 369).— *341*.

145 Замах на голову Ради міністрів П. А. Столипіна було вчинено есерами-максималістами 12 (25) серпня 1906 року. Вибухом бомби кілька чоловік було вбито й поранено, проте сам Столипін не постраждав.

Генерал Г. О. Мін, що керував придушенням московського грудневого збройного повстання, був убитий 13 (26) серпня 1906 року есеркою З. В. Коноплянниковою.— *341*.

146 Ідея скликання так званого «робітничого з'їзду», висунута П. Б. Аксельродом і підтримана іншими меншовиками, полягала в тому, щоб зібрати з'їзд представників різних робітничих організацій і на ньому заснувати легальну «широку робітничу партію», в яку увійшли б соціал-демократи, есери і анархісти. На ділі це означало б ліквідацію РСДРП і заміну її безпартійною організацією. V (Лондонський) з'їзд РСДРП рішуче засудив меншовицьку ідею «робітничого з'ї-

ду» і визнав агітацію за неї шкідливою для розвитку класової свідомості пролетаріату. Разом з більшовиками проти «робітничого з'їзду» боролися польські та латиські соціал-демократи.

Критику меншовицької ідеї «робітничого з'їзду» див. у творах В. І. Леніна: «Обивательщина в революційному середовищі», «Криза меншовизму», «Інтелігентські войовники проти панування інтелігенції», «Сердита розгубленість (До питання про робітничий з'їзд)» (Твори, 4 вид., том 11, стор. 210—219, 296—316 і том 12, стор. 270—273, 274—285).— *345.*

147 *Коаліційна Рада бойових дружин* виникла в Москві в кінці жовтня 1905 року. Створений спочатку для практичної боротьби проти «чорної сотні», цей орган був збережений і на час грудневого повстання. До складу коаліційної Ради дружин входили представники партійних дружин Московського комітету РСДРП, Московської групи соціал-демократів, Московського комітету партії есерів, а також дружин під назвою «Вільна районна», «Університетська», «Друкарська» і «Кавказька». Есеро-меншовицька більшість коаліційної Ради дружин вносила дезорганізацію в її діяльність; у дні грудневого збройного повстання Рада дружин опинилася в хвості революційних подій і не зуміла виконати ролі загального оперативного штабу повстання.— *346.*

148 В. І. Ленін наводить положення з праці К. Маркса «Класова боротьба у Франції з 1848 по 1850 р.» (див. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 7, стор. 5).— *347.*

149 Увечері 8 (21) грудня 1905 року солдати і поліція оточили сад «Акваріум» (на Садово-Тріумфальній площі), де в цей час у приміщенні театру відбувався багатолюдний мітинг. Кровопролиттю вдалося запобігти завдяки самовідданим діям робітничої дружини, яка охороняла мітинг; тим, хто мав зброю, дали можливість втекти через розібраний паркан, проте інші учасники мітингу, які виходили через ворота, були обшукані, побиті, багатьох було заарештовано.— *347.*

150 Приміщення училища Фідлера (поблизу Чистих Прудів) було постійним місцем партійних мітингів і зборів. Увечері 9 (22) грудня 1905 року будинок Фідлера, де в цей час відбувався мітинг, було оточено військами. Після того як учасники мітингу, серед яких переважали дружинники, відмовилися здатись і забарикадували приміщення, війська піддали будівлю артилерійському і кулеметному обстрілу. Під час розгрому будинку було вбито і поранено понад тридцять чоловік; 120 чоловік було заарештовано.— *347.*

151 «*Искра*» (стара) — перша загальноросійська нелегальна марксистська газета, заснована В. І. Леніним у 1900 році; вона

відіграла вирішальну роль у створенні революційної марксистської партії робітничого класу Росії.

Перший номер ленінської «Искры» вийшов у грудні 1900 року в Лейпцігу, наступні номери виходили у Мюнхені, з липня 1902 року — в Лондоні і з весни 1903 року — в Женеві. Велику допомогу в постановці газети (організації таємної друкарні, придбанні російського шрифту і т. ін.) подали німецькі соціал-демократи К. Цеткін, А. Браун та ін., польський революціонер Ю. Мархлевський, який жив у ті роки в Мюнхені, та Г. Квелч — один із керівників англійської соціал-демократичної федерації.

До редакції «Искры» входили: В. І. Ленін, Г. В. Плеханов, Л. Мартов, П. Б. Аксельрод, О. М. Потресов та В. І. Засулич. Секретарем редакції спочатку була І. Г. Смідович-Леман, а потім, з весни 1901 року, Н. К. Крупська, яка відала також всім листуванням «Искры» з російськими соціал-демократичними організаціями. В центрі уваги «Искры» стояли питання революційної боротьби пролетаріату і всіх трудящих Росії проти царського самодержавства, велика увага приділялась найважливішим подіям міжнародного життя, головним чином міжнародного робітничого руху. Ленін був фактично головним редактором і керівником «Искры», виступав із статтями з усіх основних питань будівництва партії і класової боротьби пролетаріату Росії.

«Искра» стала центром об'єднання партійних сил, збирання і виховання партійних кадрів. В ряді міст Росії (Петербург, Москва, Самара та ін.) були створені групи і комітети РСДРП ленінсько-іскрівського напряму; у січні 1902 року на з'їзді іскрівців у Самарі була заснована російська організація «Искры». Іскрівські організації виникали і працювали під безпосереднім керівництвом учнів і соратників Леніна — М. Е. Баумана, І. В. Бабушкіна, С. І. Гусєва, М. І. Калініна, П. А. Красікова, Г. М. Кржижановського, Ф. В. Ленгніка, П. М. Лепешинського, І. І. Радченка та ін.

З ініціативи Леніна і за його безпосередньою участю редакція «Искры» розробила проект програми партії (опублікований у № 21 «Искры») і підготувала II з'їзд РСДРП. На час скликання з'їзду більшість місцевих соціал-демократичних організацій Росії приєдналася до «Искры», схвалила її тактику, програму і організаційний план, визнала її своїм керівним органом. У спеціальній постанові з'їзд відзначив виняткову роль «Искры» у боротьбі за партію і оголосив її Центральним Органом РСДРП.

Незабаром після II з'їзду партії меншовики при підтримці Плеханова захопили «Искру» в свої руки. З п'ятдесят другого номера «Искра» перестала бути бойовим органом революційного марксизму.— *350*.

152 Мається на увазі праця «Революція і контрреволюція в Німеччині», написана Ф. Енгельсом (див. К. Маркс і Ф. Енгельс.

Твори, 2 вид., т. 8, стор. 95). «Революція і контрреволюція в Німеччині» була опублікована у 1851—1852 роках серією статей в газеті «New-York Daily Tribune» за підписом Маркса, який спочатку збирався написати цей твір сам, але будучи зайнятий економічними дослідженнями, передав роботу над статтями Енгельсу. Під час написання цього твору Енгельс постійно радився з Марксом, а також давав йому на перегляд статті перед тим, як відправити їх до друку. Тільки в 1913 році у зв'язку з опублікуванням листування між Марксом і Енгельсом стало відомо, що «Революція і контрреволюція в Німеччині» написана Енгельсом.— *350.*

153 Це положення неодноразово розвивалось Ф. Енгельсом у ряді його творів, зокрема в праці «Анти-Дюрінг».— *351.*

154 Про це В. І. Ленін докладніше говорить у своїй праці «Російська революція і завдання пролетаріату» (див. Твори, 5 вид., том 12, стор. 193—203).— *351.*

155 Карикатуру було вміщено в штутгартському гумористичному журналі «Der Wahre Jacob» («Яків Простак») 8 серпня 1905 року.— *359.*

156 *Військово-польові суди* були запроваджені положенням Ради міністрів від 19 серпня (1 вересня) 1906 року для боротьби з революційним рухом. Вони уводились на вимогу генерал-губернаторів, головноначальствуючих або наділених їх владою осіб у місцевостях, оголошених на воєнному стані або стані надзвичайної охорони. Військово-польовий суд створювався в складі голови і чотирьох членів з офіцерів від війська або флоту і наділявся широкими повноваженнями. Положення про військово-польові суди давало властям право віддавати обвинуваченого до суду «з застосуванням у належних випадках покарання за законами воєнного часу» («Законодательные акты переходного времени. 1904—1906 гг.». СПБ., 1907, стор. 621). Засідання суду відбувалися при закритих дверях, а його вирок відразу ж набирав сили і мав бути негайно виконаний.— *361.*

157 Мова йде про наступний *IV з'їзд кадетської партії,* заборонений П. А. Столипіним. З'їзд все-таки відбувся 24—28 вересня (7—11 жовтня) 1906 року в Гельсінгфорсі у Фінляндії, де ще не були запроваджені закони про збори, що діяли в Росії. На з'їзді обговорювалась тактична лінія партії кадетів. З'їзд схвалив діяльність парламентської фракції кадетської партії в І Державній думі. При обговоренні питання про Виборзьку відозву перемогу здобуло праве крило кадетської партії. З'їзд більшістю голосів (89 проти 53) прийняв резолюцію проти проведення в життя Виборзької відозви, визнавши, що «пасивний опір» фактично нездійсненний.— *362.*

158 Маються на увазі два укази царського уряду: від 12 (25) серпня 1906 року і 27 серпня (9 вересня) 1906 року — про продаж частини удільних (тих, що належали царській фамілії) і казенних (державних) земель в міру закінчення на них орендних договорів. Всі операції по розпродажу землі повинні були здійснюватись через Селянський поземельний банк.— *362*.

159 Йдеться про газету «*Известия Московского Совета Рабочих Депутатов*», яка виходила з 7 (20) по 12 (25) грудня 1905 року під час загального страйку і збройного повстання в Москві. Газета була справжнім бойовим органом, що мобілізував маси на збройну боротьбу. В «Известиях» друкувалися постанови Московської Ради робітничих депутатів та інші матеріали, які відображали хід грудневого збройного повстання. Газета друкувалася в різних легальних друкарнях (Ситіна, Мамонтова, Кушнерьова, Чичеріна) всупереч волі власників друкарень, самочинним шляхом — під охороною дружинників. Так, у момент друкування першого номера «Известий» власника друкарні І. Д. Ситіна разом з поліцаями, що прийшли в друкарню, було заарештовано і обеззброєно робітниками; заарештованим було запропоновано залишатися в кабінеті керуючого до кінця випуску газети. «Известия» виходили тиражем від 5 до 10 тисяч примірників. Усього вийшло шість номерів газети.— *365*.

160 Замітка В. І. Леніна «*Про партизанський виступ ППС*» була вміщена як редакційна примітка до статті «З Польщі» у № 3 газети «Пролетарий» від 8 вересня 1906 року.— *369*.

161 Мається на увазі резолюція «Про партизанські виступи», прийнята IV (Об'єднавчим) з'їздом РСДРП (див. «КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. І, 1954, стор. 122—123).— *369*.

162 «*Тверь*» — назва чайної за Невською заставою в Петербурзі. Чайна була місцем зборищ чорносотенців.— *369*.

163 «*Максималісти*» — дрібнобуржуазна напіванархістська терористична група, що відкололася від партії есерів у 1904 році і організаційно оформилася в «Союз соціалістів-революціонерів максималістів» у жовтні 1906 року на установчому з'їзді в Або (Фінляндія). «Максималісти» ігнорували буржуазно-демократичний етап революції; поряд з есерівською вимогою «соціалізації» землі вони наполягали також на негайній «соціалізації» фабрик і заводів. Вважаючи трудове селянство головною рушійною силою революції, «максималісти» в той же час заявляли, що в революційному русі вирішальне значення належить «ініціативній меншості», а основним засобом боротьби є індивідуальний терор. Відзначаючи політичну непослідовність «максималістів», В. І. Ленін писав: «Ви-

ділення максималістів, які весь час протягом революції виділялись і не могли виділитися з есерів остаточно, тільки підтверджувало класову нестійкість народницької революційності» (Твори, 4 вид., том 15, стор. 122). У 1907 році, після цілого ряду невдалих терористичних дій і масових арештів, організації «максималістів» стали розпадатись.

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 року партія «максималістів» знову відроджується. Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції «максималісти» деякий час входили до Рад і до ВЦВК. Незабаром партія «максималістів» розкололась: одні з них стали на шлях боротьби проти Радянської влади, інші, визнавши програму більшовиків, у квітні 1920 року вступили до РКП (б).— *372.*

164 *Трудові народні соціалісти* (енеси) — члени дрібнобуржуазної Трудової народно-соціалістичної партії, що виділилася з правого крила партії соціалістів-революціонерів (есерів) у 1906 році. Енеси виступали за блок з кадетами. Ленін називав їх «соціал-кадетами», «міщанськими опортуністами», «есерівськими меншовиками», які хитаються між кадетами і есерами, підкреслюючи, що ця партія «дуже мало відрізняється від кадетів, бо усуває з програми і республіку і вимогу всієї землі» (Твори, 4 вид., том 11, стор. 193). На чолі партії стояли О. В. Пєшехонов, М. Ф. Анненський, В. О. Мякотін та ін. Після Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 року партія народних соціалістів злилася з трудовиками, активно підтримувала діяльність буржуазного Тимчасового уряду, пославши до його складу своїх представників. Після Жовтневої соціалістичної революції енеси брали участь у контрреволюційних змовах і збройних виступах проти Радянської влади. Партія припинила своє існування в період іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни.— *372.*

165 «*Голос*» — щоденна політична і літературна газета партії есерів; виходила в Петербурзі у квітні — червні 1906 року. З 27 квітня (10 травня) по 7 (20) травня вийшли 1—9 номери газети; з 2 (15) червня по 10 (23) червня — 10—17 номери.— *373.*

166 «*Русское Богатство*» — щомісячний журнал, що виходив з 1876 по 1918 рік у Петербурзі. Від початку 90-х років перейшов до рук ліберальних народників на чолі з М. К. Михайловським. У 1906 році «Русское Богатство» стає органом Трудової народно-соціалістичної партії (енеси). «Русское Богатство» кілька разів змінювало назву («Современные Записки», «Современность», «Русские Записки»; з квітня 1917 року знову — «Русское Богатство»).— *374.*

167 Аграрний законопроект за підписом 104-х членів Державної думи був внесений трудовиками 23 травня (5 червня) 1906

року на 13-му засіданні Думи. Законопроект ставив метою земельного законодавства «прагнути до того, щоб встановити такі порядки, за яких вся земля з її надрами і водами належала б усьому народові, причому потрібна земля для сільського господарства могла б віддаватись у користування тільки тим, хто буде її обробляти своєю працею» («Государственная дума в России в документах и материалах». М., 1957, стор. 172). Для цього висувалась вимога створення «загальнонародного земельного фонду», в який повинні увійти всі казенні, удільні, кабінетські, монастирські і церковні землі; у той же фонд мали бути примусово відчужені поміщицькі та інші приватновласницькі землі, оскільки розміри окремих володінь перевищували встановлену для цієї місцевості трудову норму. За відчужені приватновласницькі землі передбачалася певна винагорода. Надільні і дрібні приватновласницькі землі повинні були на деякий час зберігатися за їх власниками; у той же час законопроект передбачав надалі поступовий перехід і цих земель у загальнонародну власність. Аграрну реформу повинні були здійснювати місцеві комітети, обрані шляхом загального голосування. Ці вимоги виражали інтереси заможних селян, які боялися негайного і повного скасування приватної власності на землю і допускали викуп тих земель, що відчужувалися. В. І. Ленін відзначав, що «проект 104-х» «пройнятий *боязню* дрібного власника зробити надто крутий переворот, втягнути в рух надто великі і надто бідні маси народу» (Твори, 4 вид., том 11, стор. 415). Незважаючи на непослідовність і утопічність, «проект 104-х», як відзначав Ленін, був платформою боротьби за перетворення заможної частини закабаленого селянства у вільне фермерство.— *375.*

168 *«Отклики Современности»* — меншовицький легальний журнал; виходив у Петербурзі з березня по червень 1906 року. Вийшло 5 номерів журналу.— *381.*

ПОКАЖЧИК ЛІТЕРАТУРНИХ ПРАЦЬ І ДЖЕРЕЛ, ЦИТОВАНИХ І ЗГАДУВАНИХ В. І. ЛЕНІНИМ

---

* Зірочкою позначено книги, газети, статті і документи, на яких є помітки В. І. Леніна; вони зберігаються в Центральному партійному архіві Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС.

Два пути.— «Курьер», Спб., 1906, № 4, 20 травня (2 червня), стор. 1, у відділі: Политическое обозрение.— *130—131, 157.*

«*Двадцатый Век*», Спб., 1906, № 75, 13 (26) червня, стор. 5.—*266.*

— 1906, № 86, 24 червня (7 липня), стор. 4.— *266, 267.*

Декларация социал-демократической фракции. 16 (29) июня 1906 г.— «Речь», Спб., 1906, № 102, 17 (30) червня. Приложение к № 102 «Речи». Государственная дума, стор. 1.— *209—210, 213—214.*

«*Дело Народа*», Спб.— *125, 126, 373.*

[Десницкий, В. А.] Сосновский. [Поправка к пункту 7 устава партии, внесенная на IV (Объединительном) съезде РСДРП].— У кн.: Протоколы Объединительного съезда РСДРП, состоявшегося в Стокгольме в 1906 г. М., тип. Иванова, 1907, стор. 400.— *54—55.*

«*Дневник Социал-Демократа*», Женева, №№ 1—5, березень 1905—березень 1906.— *6, 21, 24, 46—47.*

— 1905, № 3, листопад, стор. 1—23.— *152.*

— 1905, № 4, грудень, стор. 1—12.— *21, 24, 46—47, 348, 381.*

— 1906, № 5, березень, стор. 32—39.— *18.*

— 1906, № 6, серпень, стор. 1—12.— *354—358.*

[Договор Объединенного Центрального Комитета РСДРП с СДКПиЛ, внесенный на IV (Объединительный) съезд РСДРП].— У кн.: Протоколы Объединительного съезда РСДРП, состоявшегося в Стокгольме в 1906 г. М., тип. Иванова, 1907, стор. 24—25.— *8—9.*

[Доклад Центрального бюро Всероссийского железнодорожного союза на конференции Всероссийского железнодорожного союза. Август 1906 г.].— «Пролетарий», [Выборг], 1906, № 1, 21 серпня, стор. 6—7. Під заг. загол.: Всероссийский железнодорожный союз. На газ. місце вид.: М.— *337.*

«*Дума*», Спб.— *44, 154, 165.*

— 1906, № 6, 4 (17) травня, стор. 1.—*68.*

— 1906, № 9, 7 (20) травня, стор. 1.—*85—86.*

— 1906, № 11, 10 (23) травня, стор. 2.— *44.*

— 1906, № 12, 11 (24) травня, стор. 1.— *99, 101, 125.*

— 1906, № 22, 23 травня (5 червня), стор. 1, 2.— *151, 154.*

— 1906, № 23, 24 травня (6 червня), стор. 1.— *164, 165.*

— 1906, № 25, 26 травня (8 червня), стор. 2.— *164, 165.*

— 1906, № 29, 31 травня (13 червня), стор. 4.— *182.*

— 1906, № 31, 2 (15) червня, стор. 3.— *187.*

— 1906, № 34, 7 (20) червня, стор. 1.— *196.*

Дума и население.— «Наша Жизнь», Спб., 1906, № 439, 7 (20) травня, стор. 2. Підпис: В. Г.— *77, 79—80.*

Дума о продовольственном деле.— «Наша Жизнь», Спб., 1906, № 480, 24 червня (7 липня), стор. 1.— *239—240.*

Думские «законы».— «Курьер», Спб., 1906, № 21, 9 (22) червня, стор. 1.— *199—201, 204.*

Diplomaticus. Иностранные державы и положение дел в России.— «Россия», Спб., 1906, № 170, 5 липня, стор. 1—2.— *284, 286.*

Ещин, Е. М. Думская помощь голодающим.— «Речь», Спб., 1906, № 106, 22 червня (5 липня), стор. 2.— *223.*

Жилкин, И. В. Организация сил.— «Наша Жизнь», Спб., 1906, № 460, 1 (14) червня, стор. 1—2.— *183—184, 185.*

[Жордания, Н. Н.] Костров. [Поправка, внесенная при обсуждении проекта резолюции об отношении к Государственной думе на IV (Объединительном) съезде РСДРП].— У кн.: Протоколы Объединительного съезда РСДРП, состоявшегося в Стокгольме в 1906 г. М., тип. Иванова, 1907, стор. 302.— *43—44.*

[Жордания, Н. Н.] Костров и [Лурье, М. А.] Ларин. [Поправка, внесенная при обсуждении проекта аграрной программы на IV (Объединительном) съезде РСДРП].— Там же, стор. 156.— *29.*

За Думу против камарильи! — «Голос Труда», Спб., 1906, № 5, 25 червня (8 липня), стор. 1.— *243, 244, 245.*

Закон о Государственном совете — див. Указ правительствующему Сенату о переустройстве Государственного совета.

Закон против бойкота — див. Указ правительствующему Сенату о временных правилах в связи с проведением выборов в Государственный совет и Государственную думу.

Законопроект о печати, вносимый партией народной свободы в Государственную думу.— «Речь», Спб., 1906, № 75, 17 (30) травня, стор. 4; № 76, 18 (31) травня, стор. 5.— *126—127, 154, 164, 268.*

Законопроект о собраниях.— «Речь», Спб., 1906, № 89, 2 (15) червня. Приложение к № 89 «Речи». Государственная дума, стор. 4.— *189, 209, 245, 253—254, 268.*

[Законопроект об отмене смертной казни, обсуждавшийся на заседании Государственной думы 18 мая 1906 г.].— У кн.: Стенографические отчеты [Государственной думы]. 1906 год. Сессия первая. Т. I. Заседания 1—18 (с 27 апреля по 30 мая). Спб., гос. тип., 1906, стор. 421—422. (Государственная дума).— *111, 112, 121, 164.*

Запрос Государственной думы по поводу белостокского погрома— див. Интерпелляция о белостокском погроме.

Заседание [Государственной думы] 24 мая [1906 г.].— «Речь», Спб., 1906, № 82, 25 травня (7 липня). Приложение к № 82 «Речи». Государственная дума, стор. 1—3.— *219, 276.*

Заседание [Государственной думы] 26 мая [1906 г.].— «Речь», Спб., 1906, № 84, 27 травня (9 червня). Приложение к № 84 «Речи». Государственная дума, стор. 1—2.— *169.*

Заседание [Государственной думы] 2 июня [1906 г.]. — «Речь», Спб., 1906, № 90, 3 (16) червня. Приложение к № 90 «Речи». Государственная дума, стор. 1—3.— *187—188, 189—190.*

Заседание [Государственной думы] 9 июня [1906 г.].— «Речь», Спб., 1906, № 96, 10 (23) червня. Приложение к № 96 «Речи». Государственная дума, стор. 1—4.— *202—203, 209.*

Заседание [Государственной думы] 12 июня [1906 г.].— «Речь», Спб., 1906, № 98, 13 (26) червня. Приложение к № 98 «Речи». Государственная дума, стор. 1—4.— *209, 220—221.*

Заседание [Государственной думы] 23 июня [1906 г.].— «Речь», Спб., 1906, № 108, 24 червня (7 липня). Приложение к № 108 «Речи». Государственная дума, стор. 1—4.— *237—238, 239.*

[1] Вперше опублікований у статті В. І. Леніна «З приводу декларації нашої думської фракції» в газеті «Эхо», Спб., 1906, № 1, 22 червня, стор. 2—3.

[*Ленин, В. И.*] *Доклад об Объединительном съезде РСДРП.* Письмо к петербургским рабочим. М.— Спб., тип. «Дело», 1906. 111 стор. Перед загол. авт.: Н. Ленин.— *49—50, 55, 58, 62—63, 333.*

— *Доклад по аграрному вопросу на IV (Объединительном) съезде РСДРП* [1].— *10, 11, 15—16.*

— *Доклад по вопросу о современном моменте и классовых задачах пролетариата на IV (Объединительном) съезде РСДРП* [1].— *30, 31, 32, 33.*

— *Еще о думском министерстве.*— «Эхо», Спб., 1906, № 6, 28 червня, стор. 1.— *245.*

— *Заключительное слово по аграрному вопросу [на IV (Объединительном) съезде РСДРП].*— У кн.: Протоколы Объединительного съезда РСДРП, состоявшегося в Стокгольме в 1906 г. М., тип. Иванова, 1907, стор. 103—110.— *16—17, 21, 23, 24, 26—27.*

— *Заключительное слово по вопросу о современном моменте и классовых задачах пролетариата [на IV (Объединительном) съезде РСДРП].*— Там же, стор. 201—203.— *32, 33, 70—71.*

— *Заключительное слово по вопросу об отношении к Государственной думе на IV (Объединительном) съезде РСДРП* [2].— *46.*

— *Избирательная победа с[оциал]-д[емократов] в Тифлисе.*— «Волна», Спб., 1906, № 17, 14 травня, стор. 1.— *209.*

— *К единству!* — «Вперед», Спб., 1906, № 14, 10 червня, стор. 1.— *204.*

— *Кадеты мешают Думе обратиться к народу.*— «Волна», Спб., 1906, № 21, 19 травня, стор. 1. Підпис: Н. Л—н.— *121—122.*

— *Кадеты, трудовики и рабочая партия.*— «Волна», Спб., 1906, № 25, 24 травня, стор. 1.— *291.*

— *Как рассуждает т. Плеханов о тактике социал-демократии?* — «Вперед», Спб., 1906, № 1, 26 травня, стор. 3—4. Підпис: Н. Л.— *321.*

— *Неверные рассуждения «беспартийных» бойкотистов.*— «Эхо», Спб., 1906, № 9, 1 липня, стор. 2.— *274.*

[1] Текст доповіді не зберігся.
[2] Текст заключного слова не зберігся.

[Ленин, В. И.] Новый подъем.— «Волна», Спб., 1906, № 10, 6 травня, стор. 1. Підпис: Н. Л—н.— *101, 126.*

— *О современном политическом положении.*— «Вперед», Спб., 1906, № 3, 28 травня, стор. 1.— *168.*

— *Особое мнение по вопросу о составе парламентской фракции РСДРП, [внесенное на IV (Объединительном) съезде РСДРП].*— У кн.: Протоколы Объединительного съезда РСДРП, состоявшегося в Стокгольме в 1906 г. М., тип. Иванова, 1907, стор. 389—390.— *43.*

— *От народничества к марксизму.* Статья первая.— «Вперед», Женева, 1905, № 3, 24 (11) січня, стор. 2.— *372.*

— *Отношение к буржуазным партиям.* [Проект резолюции к IV (Объединительному) съезду РСДРП].— «Партийные Известия», [Спб.], 1906, № 2, 20 березня, стор. 7—8. Під заг. загол.: Проект резолюций. К Объединительному съезду Российской социал-демократической рабочей партии.— *40, 41—42, 55, 135, 144—145, 231.*

— *Отношение к национальным социал-демократическим партиям.* [Проект резолюции к IV (Объединительному) съезду РСДРП].— Там же, стор. 8.— *53.*

— *Партизанская война.*— «Пролетарий», [Выборг], 1906, № 5, 30 вересня, стор. 3—5. На газ. місце вид.: М.— *342.*

— *Партизанские боевые выступления.* [Проект резолюции к IV (Объединительному) съезду РСДРП].— «Партийные Известия», [Спб.], 1906, № 2, 20 березня, стор. 6—7. Під заг. загол.: Проект резолюций. К Объединительному съезду Российской социал-демократической рабочей партии.— *369.*

— *Пересмотр аграрной программы рабочей партии.* Спб., «Наша Мысль», 1906. 31 стор.— *10, 11, 12, 18, 21—22, 24—25, 26—27, 28.*

— *Победа кадетов и задачи рабочей партии.* Спб., «Наша Мысль», [квітень 1906]. 79 стор. Перед загол. авт.: Н. Ленин.— *23, 45, 142, 290, 340.*

— *Помощь голодающим и думская тактика.*— «Эхо», Спб., 1906, № 2, 23 червня, стор. 1.— *238.*

— *Последнее слово «искровской» тактики или потешные выборы, как новые побудительные мотивы для восстания.*— «Пролетарий», Женева, 1905, № 21, 17 (4) жовтня, стор. 2—5.— *18.*

[1] Вперше опублікований у книзі «Четвертый (Объединительный) съезд РСДРП. 23 апреля — 8 мая (10—25 апреля) 1906 г.». Под ред. О. А. Варенцовой. М., Партиздат, 1934, стор. 589—590. (ИМЭЛ при ЦК ВКП (б). Протоколы съездов и конференций ВКП(б)).

---

[1] Проект не зберігся.

Суворин, А. С. Маленькие письма. DCLXVI.— «Новое Время». Спб., 1906, № 10894, 13 (26) липня, стор. 2.— *290.*

[Суворов, С. А.] Борисов. [Проект аграрной программы].— У кн.: Протоколы Объединительного съезда РСДРП, состоявшегося в Стокгольме в 1906 г. М., тип. Иванова, 1907, стор. 55—56.— *10—11, 26—27, 28—29.*

Сфинкс. Японский дипломат о внутреннем положении России.— «Новое Время», Спб., 1906, № 10848, 28 травня (10 червня), стор. 3.— *168.*

[Тактическая резолюция по аграрному вопросу, принятая на IV (Объединительном) съезде РСДРП].— У листівці: Постановления и резолюции Объединительн. съезда Российской социал-демократической рабочей партии. [Спб.], тип. Центрального Комитета, [1906], стор. 1. (РСДРП). Під загол.: Аграрная программа.— *22, 27—28, 29.*

Телеграмма выборщика белостокских граждан Цирина — див Погром в Белостоке. (От нашего корреспондента).

Тифлис, 11.— «Волна», Спб., 1906, № 16, 13 травня, стор. 2, у відділі: Агентские телеграммы.— *104.*

«*Товарищ*», Спб.— *324.*

— 1906, № 32, 11 (24) серпня, стор. 1.— *322—323.*

— 1906, № 35, 15 (28) серпня, стор. 4.— *345.*

Толстой, Л. Н. Севастопольская песня.— 230.

[Торжественное обещание членов Государственной думы].— У кн.: Стенографические отчеты [Государственной думы] 1906 год. Сессия первая. Т. I. Заседания 1—18 (с 27 апреля по 30 мая). Спб., гос. тип., 1906, стор. 2. (Государственная дума).— 198.

Третий очередной съезд Росс. соц.-дем. рабочей партии. Полный текст протоколов. Изд. ЦК. Женева, тип. партии, 1905. XXIX, 400 стор. (РСДРП).— *3, 6—7, 8, 53, 87.*

III-й съезд делегатов партии народной свободы.— «Речь», Спб., 1906, № 55, 22 квітня (5 травня), стор. 3—4.— *70.*

[Троицкий, А. Г.] Принципы трудовой теории. Посвящается памяти Н. К. Михайловского и П. Л. Лаврова. Спб., 1906. 124 стор. Перед загол. авт.: Е. Таг—ин.— *373.*

«Эхо», Спб.— *255.*

— 1906, № 1, 22 червня, стор. 1, 2.— *225, 242.*

— 1906, № 2, 23 червня, стор. 1, 2.— *230, 238.*

— 1906, № 3, 24 червня, стор. 2—3.— *238—239, 242.*

— 1906, № 4, 25 червня, стор. 3.— *242.*

— 1906, № 5, 27 червня, стор. 2.— *270, 271, 272.*

— 1906, № 6, 28 червня, стор. 1.— *245, 255.*

— 1906, № 8, 30 червня, стор. 4.— *255.*

— 1906, № 9, 1 липня, стор. 2.— *274.*

— 1906, № 11, 4 липня, стор. 2—3.— *270, 271—273.*

— 1906, № 12, 5 липня, стор. 1.— *280—281.*

An die Parteigenoßen! — «Vorwärts», Berlin, 1905, № 249, 24. Oktober, S. [4].— *54.*

La Douma contre le ministère.— «Le Temps», Paris, 1906, № 16412, 28 mai, p. 1.— *166.*

Duma und «Kadetten». Russische Briefe.— «Vorwärts», Berlin, 1906, № 124, 31. Mai, S. 1; № 125, 1. Juni, S. 1.— *172, 176.*

Hegel, G. W. F. Grundlinien der Philosophie des Rechts. Berlin, 1821. XXVI, 355 S.— *31.*

— *Vorrede [zum Buch von G. W. F. Hegel «Grundlinien der Philosophie des Rechts»].*— In: Hegel, G. W. F. Grundlinien der Philosophie des Rechts. Berlin, 1821, S. III—XXIV.— *31.*

Internationale Regeln der sozialistischen Taktik. [Die Resolution des Internationalen Sozialistenkongresses zu Amsterdam].— In: Internationaler Sozialistenkongreß zu Amsterdam. 14. bis

---

ПОКАЖЧИК ІМЕН

А

* У дужках курсивом вказуються справжні прізвища.

В

В. В.— див. Воронцов, В. П.

Варський (Warski), *Адольф (Варшавський, А. С.)* (1868—1937) — один з найстаріших і визначних діячів польського революційного руху. В кінці 80-х років був одним з організаторів «Союзу польських робітників», брав активну участь у створенні Соціал-демократії Королівства Польського, а потім Соціал-демократії Королівства Польського і Литви. У 1893 році емігрував за кордон, де разом з Р. Люксембург та іншими почав видавати газету «Sprawa Robotnicza» («Робітнича Справа») — перший орган польських соціал-демократів, а потім журнал «Przegląd Socjaldemokratyczny» («Соціал-Демократичний Огляд»). Делегат IV (Об'єднавчого) з'їзду партії з правом дорадчого голосу від соціал-демократії Польщі і Литви. Після з'їзду ввійшов до складу ЦК РСДРП. На V з'їзді партії обраний у члени ЦК. В 1909—1910 роках — один з редакторів ЦО РСДРП — газети «Социал-Демократ». У цей період В. І. Ленін характеризує Варського як «досвідченого літератора, розумного марксиста і прекрасного товариша» (Твори, 4 вид., том 36, стор. 131). У роки першої світової війни — інтернаціоналіст, учасник Ціммервальдської і Кінтальської конференцій. У 1916 році повернувся в Польщу, але був заарештований німцями за антивоєнну агітацію; після звільнення в 1917 році входив до керівного складу СДКПіЛ. Один із засновників і член ЦК Комуністичної робітничої партії Польщі, учасник її з'їздів і конференцій. Обирався депутатом польського сейму, був головою його комуністичної фракції. У 1929 році емігрував до СРСР; працював в інституті Маркса — Енгельса — Леніна над історією польського робітничого руху.— *9.*

Варшавський, А. С.— див. Варський, А.

Виноградов, П. Г. (1854—1925) — історик, професор Московського, а потім Оксфордського університетів. Більшість його наукових праць присвячено середньовічній історії Англії. За своїми політичними переконаннями примикав до кадетів. Революцію 1905—1907 років розглядав з позицій ліберальної буржуазії, що знайшло своє вираження в його «Політичних листах», опублікованих у газеті «Русские Ведомости» 5 серпня 1905 року. У цих листах, як зазначав В. І. Ленін, він «з рідкою рельєфністю виразив інтереси, тактику, психологію своєкорисливої буржуазії...» (Твори, 5 вид., том 11, стор. 212). До Жовтневої соціалістичної революції і Радянської влади поставився вороже.
Автор праць: «Дослідження з соціальної історії Англії в середні віки» (1887), «Середньовічне помістя в Англії» (1911) та інших.— *20.*

Вінтер — див. Красін, Л. Б.

Г

Галецький, І. В. (народився в 1874 р.) — лівий кадет, потім есер. У 1896 році за належність до петербурзької групи народовольців висланий на 3 роки в Архангельську губернію під гласний нагляд поліції. Після відбуття покарання був приватним повіреним у судових справах у Пензі, а потім повернувся до Архангельська, де займався адвокатурою, був головою губернського комітету кадетської партії. Депутат І Державної думи від Архангельської губернії. У 1906 році вийшов з партії кадетів, примкнув до трудовиків, а пізніше до есерів. До 1907 року видавав в Архангельську щоденну газету «Северный Листок».— *239.*

Гегель (Hegel), *Георг Вільгельм Фрідріх* (1770—1831) — один з найвизначніших німецьких філософів, об'єктивний ідеаліст; ідеолог німецької буржуазії. Філософія Гегеля була вершиною німецького ідеалізму кінця XVIII — початку XIX століття. Історичною заслугою Гегеля є глибока і всебічна розробка ідеалістичної діалектики, що стала одним з теоретичних джерел діалектичного матеріалізму. За Гегелем, весь природний, історичний і духовний світ перебуває в безперервному русі, зміні, перетворенні і розвитку; проте об'єктивний світ, дійсність розглядалися ним як породження «абсолютного духа», «абсолютної ідеї». В. І. Ленін назвав «абсолютну ідею» теологічною вигадкою ідеаліста Гегеля. Для філософії Гегеля характерна глибока суперечність між діалектичним методом і консервативною, метафізичною системою, яка по суті вимагала припинення розвитку. За своїми соціально-політичними поглядами Гегель був реакціонером.

К. Маркс, Ф. Енгельс, В. І. Ленін, критично переробивши діалектичний метод Гегеля, створили матеріалістичну діалектику, яка відображає найбільш загальні закони розвитку об'єктивного світу і людського мислення.

Основні твори Гегеля: «Феноменологія духа» (1806), «Наука логіки» (1812—1816), «Енциклопедія філософських наук» (1817), «Філософія права» (1821). Посмертні видання: «Лекції з історії філософії» (1833—1836) і «Лекції з естетики, або філософія мистецтва» (1836—1838).— *31.*

Гейден, П. О. (1840—1907) — граф, великий поміщик, земський діяч, октябрист. З 1895 року — повітовий предводитель дворянства у Псковській губернії. В 1904—1905 роках брав активну участь у земському русі. Прикриваючись лібералізмом, намагався об'єднати буржуазію і поміщиків у боротьбі з наростанням революційного руху. Після царського маніфесту 17 жовтня 1905 року відкрито перейшов у табір контрреволюції. В І Державній думі очолював групу правих депутатів. Ленін характеризував Гейдена як «типового контрреволюційного поміщика», що уміло відстоював загальні інтереси свого класу (див. статтю

дрібного виробництва за рахунок великого. Погляди Гофштеттера викладені ним у брошурі «Доктринери капіталізму» (1895), спрямованій проти книги П. Б. Струве «Критичні замітки до питання про економічний розвиток Росії».— *122.*

Гредескул, М. А. (народився в 1864 р.) — юрист і публіцист, професор, кадет. У 1905 році брав участь у виданні газети «Мир», яка в грудні цього ж року була закрита за опублікування статей «протиурядового» характеру, а Гредескул заарештований і в 1906 році висланий в Архангельську губернію. Перебуваючи на засланні, заочно обирається членом І Державної думи, повернувшись до Петербурга, був товаришем голови Думи. Після розпуску І Державної думи підписав Виборзьку відозву, був заарештований. Співробітничав у ряді буржуазно-ліберальних газет. У 1916 році вийшов з партії кадетів. Після Лютневої революції 1917 року брав участь у виданні буржуазної газети «Русская Воля», яка вела агітацію проти партії більшовиків. Після Жовтневої соціалістичної революції еволюціонував уліво, свої погляди виклав у праці «Росія раніше й тепер» (1926). Був професором у вищих навчальних закладах Ленінграда.— *130, 253, 254.*

Гурвич, Ф. І.— див. Дан, Ф. І.

Гурко, В. Й. (1863—1927) — реакційний діяч царської Росії. У 1902 році був призначений керуючим земським відділом Міністерства внутрішніх справ, а в 1906 році — товаришем міністра внутрішніх справ. У І Державній думі виступав проти аграрних законопроектів, відстоюючи інтереси кріпосників-поміщиків. Відігравав значну роль в уряді Горемикіна, який В. І. Ленін називав кабінетом Гурко — Горемикіна з «дворянсько-буржуазною програмою». Пізніше виявився замішаний у казнокрадстві та розтратах і за постановою Сенату був звільнений з посади. У 1912 році — обраний членом Державної ради. До Жовтневої соціалістичної революції поставився вороже, боровся проти Радянської влади на півдні Росії, потім емігрував за кордон.— *220, 221, 380.*

Гучков, О. І. (1862—1936) — великий російський капіталіст, організатор і лідер партії октябристів. У період революції 1905—1907 років різко виступав проти революційного руху, солідаризуючись з урядовою політикою нещадних репресій щодо робітничого класу і селянства. У роки реакції — голова Комісії державної оборони і голова III Державної думи. Під час першої світової війни був головою Центрального військово-промислового комітету і членом Особливої наради в справах оборони. Після Лютневої революції 1917 року — військовий і морський міністр першого складу Тимчасового уряду, виступав за продовження війни «до переможного кінця». У серпні 1917 року брав участь в організації корніловського заколоту, був заарештований

на фронті, але звільнений Тимчасовим урядом. Після Жовтневої соціалістичної революції активно боровся проти Радянської влади, білоемігрант.— *362*.

Д

Дан, Ф. І. (Гурвич, Ф. І., Берсенєв) (1871—1947) — один із лідерів меншовиків, за професією лікар. У соціал-демократичному русі брав участь з 90-х років, входив до петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу». Неодноразово зазнавав арештів і заслань; у вересні 1903 року втік за кордон, де примкнув до меншовиків. Дан був учасником IV (Об'єднавчого) і V з'їздів РСДРП та ряду конференцій. У роки реакції очолював за кордоном групу ліквідаторів, редагував газету «Голос Социал-Демократа». Під час першої світової війни — запеклий оборонець; після Лютневої революції 1917 року — член Виконкому Петроградської Ради, член Президії ЦВК першого скликання, підтримував буржуазний Тимчасовий уряд. Після Жовтневої соціалістичної революції — противник Радянської влади. На початку 1922 року був висланий за кордон, як непримиренний ворог Радянської держави.— *8, 9, 54, 89, 319*.

Даніельсон, М. Ф. (Ніколаї—он) (1844—1918) — російський письменник-економіст, один з ідеологів ліберального народництва 80—90-х років. У 60—70-х роках був зв'язаний з гуртками революційної різночинної молоді. Завершив розпочатий Г. О. Лопатіним перший переклад «Капіталу» К. Маркса на російську мову, у зв'язку з чим у своїх листах до К. Маркса і Ф. Енгельса торкався також проблем економічного розвитку Росії. Проте суті марксизму Даніельсон не зрозумів і пізніше виступав проти нього. У 1893 році видав книгу «Нариси нашого пореформеного суспільного господарства», яка разом з працями В. П. Воронцова була теоретичним обгрунтуванням ліберального народництва. В. І. Ленін у ряді своїх праць різко критикував погляди Даніельсона.— *374*.

Дем'ян — див. Теодорович, І. А.

Джон — див. Маслов, П. П.

Долгоруков, Петро Дм. (1866—1945) — князь, великий поміщик, земський діяч, кадет. Був головою Суджанської повітової земської управи. Учасник земських з'їздів 1904—1905 років. Один з організаторів кадетської партії, член її ЦК. Був депутатом і товаришем голови І Державної думи. Після Жовтневої соціалістичної революції — білоемігрант.— *112, 128*.

Дубасов, Ф. В. (1845—1912) — генерал-ад'ютант, адмірал, один з ватажків царської реакції, кривавий кат російської

Е

Є

Єфименко, О. Я. (1848—1919) — історик народницького напряму, професор, відома як дослідник історії України. До початку 70-х років була вчителькою в Холмогорах Архангельської губернії, потім переїхала до Харкова. З 1907 року викладала в Петербурзі на Вищих жіночих (Бестужевських) курсах. Співробітничала в науково-популярному журналі «Знание», в журналі «Дело» та інших періодичних виданнях. У своїх працях давала багатий фактичний матеріал. Автор праць: «Південна Русь», тт. I—II (1905), «Історія українського народу» (1906) та інших.— *13.*

Єцин, Є. М. (народився в 1865 р.) — публіцист, присяжний повірений, кадет. З 1890 року співробітничав у «Русских Ведомостях», де в 1894—1896 роках вів огляди провінціального життя. У 1906 році співробітничав у газеті «Речь».— *223.*

Ж

Жилкін, І. В. (1874—1958) — журналіст, один із лідерів трудовиків. Працював редактором газети «Уралец», секретарем журналу «Неделя», співробітничав у «С.-Петербургских Ведомостях», потім у газетах лівих кадетів «Наша Жизнь» і «Товарищ». У 1906 році Жилкін був обраний до І Державної думи як селянський депутат від Саратовської губернії. Даючи йому політичну характеристику, В. І. Ленін писав: «Жилкін — зразок несвідомого і нестійкого трудовика, який плентається в хвості у «ліберальних» поміщиків...» (Твори, 4 вид., том 11, стор. 350). Після розпуску І Державної думи підписав Виборзьку відозву, за що був засуджений. Відбувши покарання, відійшов від активної політичної діяльності, співробітничав у різних буржуазних виданнях. Після Жовтневої соціалістичної революції працював у різних радянських установах, з 1925 року займався журналістикою.— *183, 184, 281, 282.*

Жорданія, Н. М. (Костров) (1870—1953) — соціал-демократ, меншовик. Політичну діяльність почав у 90-х роках, входив до першої марксистської групи в Грузії «Месаме дасі», очолював у ній опортуністичне крило.

На II з'їзді РСДРП був присутній з дорадчим голосом, примикав до іскрівців меншості. Після з'їзду — лідер кавказьких меншовиків. У 1905 році редагував меншовицьку газету «Соціал-Демократі» (грузинською мовою), виступав проти більшовицької тактики в буржуазно-демократичній революції. У 1906 році був членом І Державної думи. Брав участь у роботі IV з'їзду РСДРП; на V з'їзді був обраний членом ЦК РСДРП від меншовиків. У роки реакції, формально примикаючи до меншовиків-партійців, фактично пітримував ліквідаторів. У 1914 році співробітничав у журналі Троцького «Борьба»; під час першої світової війни — соціал-шовініст. Після Лютневої революції

1917 року був головою Тифліської Ради робітничих депутатів, у 1918—1921 роках очолював контрреволюційний меншовицький уряд Грузії; з 1921 року — білоемігрант.— *18, 29, 104.*

Жорес (Jaurès), *Жан* (1859—1914) — визначний діяч французького і міжнародного соціалістичного руху, історик.

У 80-х роках — буржуазний радикал, потім приєднався до групи «незалежних соціалістів». У 1902 році Жорес і його прихильники створили Французьку соціалістичну партію, яка в 1905 році, злившись із Соціалістичною партією Франції, дістала назву Об'єднаної французької соціалістичної партії. Член парламенту в 1885—1889, 1893—1898, 1902—1914 рр.; один із лідерів парламентської соціалістичної фракції. В 1904 році заснував і редагував до кінця свого життя газету «L' Humanité» («Людство»), яка стала в 1920 році центральним органом Французької комуністичної партії. Під час революції 1905—1907 років у Росії вітав боротьбу російського народу. Жорес безустанно виступав на захист демократії, народних свобод, за мир, проти імперіалістичного гніту і загарбницьких війн. Він був переконаний, що тільки соціалізм остаточно покінчить з війнами і колоніальним гнобленням.

Проте Жорес вважав, що соціалізм переможе не шляхом боротьби пролетаріату з буржуазією, а в результаті розквіту демократичної ідеї. Йому була чужа ідея диктатури пролетаріату, він проповідував класовий мир між гнобителями і пригнобленими, поділяв прудоністські ілюзії з приводу кооперації, розвиток якої в умовах капіталізму начебто сприятиме поступовому переходу до соціалізму. В. І. Ленін різко критикував реформістські погляди Жореса, які штовхали його на шлях опортунізму.

Боротьба Жореса за мир, проти загрози війни, що насувалася, викликала ненависть до нього імперіалістичної буржуазії. Напередодні першої світової війни Жорес був убитий ставлеником реакції.

Автор праць: «Історія великої французької революції», «Політичні і соціальні ідеї Європи і велика революція» та інших.— *172.*

І

Ігнатьєв, О. П. (1842—1906) — граф, державний діяч царської Росії. З 1859 по 1885 рік перебував на військовій службі. З 1885 по 1896 рік — генерал-губернатор спочатку в Іркутську, потім у Києві. У 1896 році призначений членом Державної ради, з 1898 по 1905 рік служив у департаменті законів, був головою комісії по охороні державного порядку і з питань віросповідання. Прихильник сильної монархічної влади, виступав за застосування крайніх репресій проти революційного руху, був противником скликання Державної думи.— *360, 362.*

Ізгоєв (Ланде), О. С. (народився в 1872 р.) — буржуазний публіцист, один з ідеологів партії кадетів. Спершу був «легальним марксистом», потім приєднався до соціал-демократів, у 1905 році ввійшов у партію кадетів. Виступав з лютими нападками на більшовиків у центральному органі кадетів — газеті «Речь», в кадетських «Южных Записках», «Русской Мысли» і контрреволюційному збірнику «Вехи». Після Жовтневої соціалістичної революції Ізгоєв співробітничав у журналі декадентствуючої групи інтелігентів — «Вестник Литературы». За контрреволюційну публіцистичну діяльність у 1922 році висланий за кордон.— *268, 269.*

Іорданський, М. І. (Негорєв) (1876—1928) — соціал-демократ; після II з'їзду РСДРП — меншовик. У 1904 році — постійний співробітник меншовицької газети «Искра»; у 1905 році входив до Виконкому Петербурзької Ради. У 1906 році — делегат IV (Об'єднавчого) з'їзду РСДРП з дорадчим голосом, представник об'єднаного ЦК РСДРП (від меншовиків). У роки реакції був близьким до меншовиків-партійців — плехановців. Під час першої світової війни — прихильник плехановської групи «Єдність». Після Лютневої революції 1917 року — комісар Тимчасового уряду при арміях Південно-Західного фронту. У 1921 році вступив до лав РКП(б); у 1922 році працював у Народному комісаріаті закордонних справ та Держвидаві, потім був повпредом в Італії. З 1924 року займався літературною діяльністю.— *60, 132, 134.*

К

К. П—в — див. Попов, К. А.

Каутський (Kautsky), *Карл* (1854—1938) — один із лідерів німецької соціал-демократії і II Інтернаціоналу, спочатку марксист, пізніше ренегат марксизму, ідеолог найбільш небезпечного і шкідливого різновиду опортунізму — центризму (каутськіанства). Редактор теоретичного журналу німецької соціал-демократії «Die Neue Zeit» («Новий Час»).

У соціалістичному русі почав брати участь з 1874 року. Його погляди на той час являли собою суміш лассальянства, неомальтузіанства і анархізму. В 1881 році познайомився з К. Марксом і Ф. Енгельсом і під їх впливом перейшов до марксизму, проте вже в цей період проявляв хитання в бік опортунізму, за що його різко критикували К. Маркс і Ф. Енгельс. У 80—90-і роки написав ряд праць з питань марксистської теорії: «Економічне вчення Карла Маркса», «Аграрне питання» та ін., які, незважаючи на помилки, допущені в них, відіграли позитивну роль у пропаганді марксизму. Пізніше, в період широко розгорнутого революційного руху, перейшов на позиції опортунізму. Проповідував ідеологію центризму, тобто прихованого опортунізму, виступав за залишення відкритих опортуністів у партії. Під час

першої світової війни Каутський стояв на позиціях соціал-шовінізму, прикриваючи його фразами про інтернаціоналізм. Автор теорії ультраімперіалізму, реакційну суть якої викрив Ленін у працях «Крах II Інтернаціоналу»(1915), «Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму» (1916) та інших. Після Жовтневої соціалістичної революції відкрито виступив проти пролетарської революції і диктатури пролетаріату, проти Радянської влади.

В. І. Ленін у своїх творах «Держава і революція» (1917), «Пролетарська революція і ренегат Каутський» (1918) та ряді інших піддав каутськіанство нищівній критиці. Розкриваючи небезпеку каутськіанства, В. І. Ленін писав: «Робітничий клас не може здійснити своєї всесвітньо-революційної ролі, не ведучи нещадної війни з цим ренегатством, безхарактерністю, прислужництвом опортунізмові і безприкладним теоретичним опошленням марксизму» (Твори, 4 вид., том 21, стор. 272).— *60, 61, 132—134, 351.*

Кауфман, О. А. (1864—1919) — російський буржуазний економіст і статистик, професор, публіцист; один з організаторів і лідерів партії кадетів. З 1887 по 1906 рік служив у міністерстві земельних справ і державного майна. У своїй книзі «Переселення і колонізація» (1905) дав нарис історії переселенської політики царизму. «Як щирий «ліберал», автор ставиться з непомірною повагою до бюрократії кріпосників»,— писав про нього В. І. Ленін (Твори, 4 вид., том 13, стор. 374). Брав участь у написанні кадетського проекту аграрної програми, активно співробітничав у «Русских Ведомостях»; проповідував класовий мир між селянами і поміщиками. Після Жовтневої соціалістичної революції Кауфман брав участь в роботі центральних статистичних установ.— *22.*

Кедрін, Є. І. (народився в 1851 р.) — адвокат, відомий учасник ліберально-буржуазного руху 1905—1906 років, кадет. Депутат І Державної думи.— *328.*

Клемансо (Clemenceau), *Жорж Бенжамен* (1841—1929) — політичний і державний діяч Франції, протягом багатьох років лідер партії радикалів. Політичну діяльність розпочав як лівий республіканець, вороже настроєний до імперії Наполеона III. У дні Паризької Комуни 1871 року, будучи мером одного із округів Парижа, добивався примирення пролетаріату з буржуазією. Протягом наступних років займався муніципальною діяльністю, був обраний головою паризького муніципалітету, а в 1876 році — членом Палати депутатів Франції. З 80-х років — один з керівників радикалів. У 1902 році був обраний в Сенат, а з 1906 по 1909 рік очолював французький уряд. Захищаючи інтереси великого капіталу, проводив політику жорстоких репресій щодо робітничого класу. В. І. Ленін писав, що «Клемансо, радикал, який править Францією від імені капіталістів, з незвичайною ретельністю працює над зруйнуванням останніх за-

лишків республікансько-буржуазних ілюзій у пролетаріаті. Розстріл робітників військами, що діють з наказу «радикального» уряду,— при Клемансо став чи не частішим явищем, ніж раніше» (Твори, 4 вид., том 15, стор. 155). Напередодні першої світової війни порвав з партією радикалів. Під час війни — запеклий шовініст. З листопада 1917 року Клемансо знову очолив французький уряд, запровадив режим військової диктатури в країні. Був одним з організаторів і натхненників збройної інтервенції проти Радянської Росії, підтримував російську контрреволюцію, намагався здійснити «економічне оточення» і задушення Радянської республіки. У 1919 році на Паризькій мирній конференції відстоював інтереси французьких імперіалістів, але не досяг повною мірою своєї мети. У 1920 році зазнав поразки на президентських виборах і відійшов від політичної діяльності.— *334*.

Ключевський, В. Й. (1841—1911) — історик, один з найвизначніших представників російської буржуазної історіографії, професор Московського університету, член партії кадетів; автор багатьох друкованих праць, які мають еклектичний характер, поєднуючи ідеалізм з елементами вульгарного матеріалізму. Найважливіші праці: «Курс російської історії» в 5 томах (останній опрацьований його учнями і вийшов після смерті Ключевського), «Боярська дума стародавньої Русі» та інші.— *13*.

Ковалевський, М. М. (1851—1916) — історик, політичний діяч буржуазно-ліберального напряму. З 1880 року — професор Московського університету. У 1887 році виїхав за кордон. У 1901 році, разом з Роберті, заснував у Парижі Російську вищу школу суспільних наук. У 1905 році повернувся до Росії, був обраний до І Державної думи, а пізніше в члени Державної ради. Був одним із засновників Партії демократичних реформ, що стояла правіше від кадетів. У 1906—1907 роках видавав газету «Страна», а з 1909 року став власником і редактором журналу «Вестник Европы». З його наукових праць слід відзначити твори, присвячені проблемам розкладу общинного ладу і дослідженню родових відносин. Ф. Енгельс у праці «Походження сім'ї, приватної власності і держави» визнавав заслуги Ковалевського в цій галузі.

Автор праць: «Общинне землеволодіння, причини, хід і наслідки його розкладу», «Нарис походження і розвитку сім'ї і власності», «Походження сучасної демократії», «Соціологія» та ін.— *108*, *109*.

Коган, Й. А.— див. Єрманський, Й. А.

Коковцев, В. М. (1853—1943) — один з відомих державних діячів царської Росії. З 1904 по 1914 рік (з невеликою перервою в 1905—1906 роках) — міністр фінансів, з 1911 року, після вбивства Столипіна, займав одночасно пост голови Ради міністрів.

Під час першої світової війни Коковцев — великий банківський ділок. Після Жовтневої соціалістичної революції — білоемігрант.— *166, 237, 238, 240.*

Костров — див. Жорданія, Н. М.

Котляревський, С. А. (1873—1940) — професор, публіцист. За своїми політичними переконаннями — кадет, один із засновників і член ЦК кадетської партії. Член І Державної думи. Після Лютневої революції 1917 року — комісар Тимчасового уряду у справах інославних та іновірних сповідань, а з липня 1917 року — товариш обер-прокурора синоду і товариш міністра віросповідань. Після Жовтневої соціалістичної революції входив до різних контрреволюційних організацій. У 1920 році притягався до суду в справі так званого «Тактичного центру», був засуджений умовно до тюремного ув'язнення на 5 років. Пізніше працював у Московському університеті, був членом інституту Радянського права.— *151, 282.*

Красін, Л. Б. (Вінтер) (1870—1926)—професіональний революціонер, згодом визначний радянський державний діяч. У 1890 році — член соціал-демократичного гуртка Бруснева в Петербурзі. В 1891 році Красін був висланий поліцією з Петербурга в Нижній Новгород за участь у демонстрації під час похорону Шелгунова. В 1894 році знову був заарештований, а потім засланий на 3 роки до Іркутська. Після закінчення заслання (1897) вступив до Харківського технологічного інституту, який закінчив у 1900 році. У 1900—1904 роках працював інженером у Баку, де разом із В. З. Кецховелі організував нелегальну друкарню «Искры». Після II з'їзду РСДРП приєднався до більшовиків, був кооптований до ЦК партії, де зайняв примиренську позицію щодо меншовиків і сприяв кооптації трьох їх представників у ЦК; проте незабаром порвав з меншовиками. Красін — учасник III з'їзду РСДРП; на з'їзді був обраний членом ЦК. У 1905 році — один з організаторів першої легальної більшовицької газети «Новая Жизнь»; як представник ЦК входив до Петербурзької Ради робітничих депутатів. На IV (Об'єднавчому) з'їзді РСДРП виступав з доповіддю від більшовиків у питанні про збройне повстання; на з'їзді був знову обраний членом ЦК. У 1908 році емігрував за кордон. У роки реакції входив деякий час до одзовістської групи «Вперед»; пізніше відійшов від політичної діяльності, працював інженером за кордоном і в Росії. Після Жовтневої соціалістичної революції Красін — один з організаторів постачання Червоної Армії, потім член президії ВРНГ, нарком шляхів. З 1919 року Красін перебував на дипломатичній роботі. В 1921—1923 роках працював повпредом у Лондоні, брав участь у Генуезькій та Гаазькій конференціях. З 1924 року — нарком зовнішньої торгівлі, повноважний представник СРСР у Франції. З 1925 року — повпред в Англії. На XIII і XIV з'їздах партії обирався членом ЦК.— *46.*

Кузьмін-Караваєв, В. Д. (1859—1927) військовий юрист, генерал, один з керівників правого крила кадетської партії. Член I і II Державних дум, відігравав значну роль у придушенні царизмом революції 1905—1907 років. У першу світову війну — один із діячів земства і член воєнно-промислового комітету Після Жовтневої соціалістичної революції активно виступав проти Радянської влади. В період іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни — білогвардієць, член політичної наради при Юденичі. З 1920 року — білоемігрант.— *215, 239.*

Куропаткін, О. М. (1848—1925) — генерал, з 1898 по 1904 рік — військовий міністр. Під час російсько-японської війни 1904—1905 років був головнокомандуючим сухопутними, а потім всіма збройними силами Росії на Далекому Сході; показав себе безвольним і бездарним воєначальником. В першу світову війну (у 1916 р.) командував Північним фронтом, був генерал-губернатором і командуючим військами в Туркестані. Після Жовтневої соціалістичної революції проживав у Псковській губернії.— *69.*

Кутлер, М. М. (1859—1924) — відомий діяч партії кадетів; працював у міністерстві фінансів, був директором департаменту окладних зборів, пізніше — міністр земельних справ та землеустрою. Один з авторів проекту аграрної програми кадетів. Докладну критику цього проекту і позиції Кутлера В. І. Ленін дав у своїх працях «Проект промови з аграрного питання у другій Державній думі» та «Аграрна програма соціал-демократії в першій російській революції 1905—1907 років» (див. Твори, 4 вид., том 12, стор. 238—248; том 13, стор. 213—214, 329—335). Після Жовтневої соціалістичної революції Кутлер працював у Наркомфіні. З 1922 року був членом правління Держбанку СРСР.— *22.*

Л

Л. М.— див. Мартов, Л.

Лавров, П. Л. (1823—1900) — визначний ідеолог народництва, представник суб'єктивної школи в соціології; автор книги «Історичні листи» (1868—1869), яка справила великий вплив на російську народницьку інтелігенцію, і ряду праць з історії суспільної думки, революційного руху та історії культури («Народники-пропагандисти 1873—78 років», «Нариси з історії Інтернаціоналу» та ін.). Лавров був родоначальником реакційної народницької теорії «героїв» і «юрби», що заперечувала об'єктивні закономірності розвитку суспільства і розглядала прогрес людства як результат діяльності «критично мислячих осіб».

Лавров був членом товариства «Земля і воля», пізніше партії «Народна воля». Перебуваючи з 1870 року в еміграції, видавав

М

джень царського уряду по придушенню грудневого збройного повстання 1905 року в Москві. З 1906 року служив у Військовому міністерстві.— *350.*

Малишевський, Н. Г. (народився в 1874 р.) — соціал-демократ, меншовик. У 1894—1895 роках входив в одну з соціал-демократичних груп у Петербурзі. В 1895 році був заарештований, відбував покарання у в'язниці і на засланні. В 1906 році співробітничав у меншовицькому журналі «Отклики Современности»; висував і відстоював опортуністичну тезу про те, що боротьба за республіку в Росії відсувається на другий план. В. І. Ленін різко критикував погляди Малишевського, називаючи його «жалюгідним міщанським опортуністом». З 1907 року Малишевський від політичної діяльності відійшов.— *381.*

Маркс (Marx), *Карл* (1818—1883) — основоположник наукового комунізму, геніальний мислитель, вождь і учитель міжнародного пролетаріату (див. статтю В. І. Леніна «Карл Маркс (Короткий біографічний нарис з викладом марксизму)» — Твори, 4 вид., том 21, стор. 25—69).— *27, 143, 146—147, 341, 347, 350.*

Мартов, Л. (Цедербаум, Ю. Й., Л. М.) (1873—1923) — один із лідерів меншовизму. В соціал-демократичний рух вступив у першій половині 90-х років. У 1895 році брав участь в організації петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу», в справі якого був заарештований у 1896 році і засланий на 3 роки до Туруханська. Після заслання, в 1900 році, брав участь у підготовці видання «Искры», входив до складу її редакції. На II з'їзді РСДРП — делегат від організації «Искры», очолив опортуністичну меншість з'їзду і з того часу — один з керівників центральних установ меншовиків і редактор меншовицьких видань. У роки реакції — ліквідатор, редагував «Голос Социал-Демократа», брав участь в антипартійній серпневій конференції (1912). В роки першої світової війни займав центристську позицію; брав участь у Ціммервальдській та Кінтальській конференціях. Після Лютневої революції 1917 року очолював групу меншовиків-інтернаціоналістів. Після Жовтневої соціалістичної революції перейшов до табору відкритих ворогів Радянської влади. У 1920 році емігрував до Німеччини, видавав у Берліні контрреволюційний меншовицький «Социалистический Вестник».— *81, 181, 182.*

Мартинов, О. (Пікер, О. С.) (1865—1935) — один із лідерів «економізму», відомий діяч меншовизму; пізніше — член Комуністичної партії. З початку 80-х років брав участь у народовольських гуртках, у 1886 році був заарештований і засланий до Східного Сибіру, на засланні став соціал-демократом. У 1900 році емігрував, увійшов до редакції журналу «економістів» «Рабочее Дело», виступав проти ленінської «Искры». На II з'їзді РСДРП — делегат від «Союзу російських соціал-демократів за

Мілюков, П. М. (1859—1943) — лідер партії кадетів, відомий ідеолог російської імперіалістичної буржуазії, історик і публіцист. З 1886 року — приват-доцент Московського університету. Політичну діяльність розпочав у першій половині 90-х років; з 1902 року активно співробітничав у журналі буржуазних лібералів «Освобождение», який видавався за кордоном. У жовтні 1905 року — один із засновників партії кадетів, потім голова її ЦК і редактор центрального органу — газети «Речь». Член III і IV Державних дум. Після Лютневої революції 1917 року — міністр закордонних справ у першому складі буржуазного Тимчасового уряду, проводив імперіалістичну політику війни «до переможного кінця»; в серпні 1917 року брав активну участь у підготовці контрреволюційного корніловського заколоту. Після Жовтневої соціалістичної революції став одним з організаторів іноземної воєнної інтервенції проти Радянської Росії і активним діячем білої еміграції. З 1921 року видавав у Парижі газету «Последние Новости».— *20, 41, 70, 86, 108, 109, 177, 183, 240.*

Мін, Г. О. (1855—1906) — полковник, командир гвардійського Семеновського полку. Один із керівників придушення збройного повстання у Москві в грудні 1905 року. Автор інструкції: «заарештованих не мати і діяти нещадно», яка була дана каральній експедиції, що діяла на Московсько-Казанській залізниці. За його наказом 17 (30) грудня 1905 року артилерійським вогнем була обстріляна Прохоровська мануфактура, де зосередились головні сили дружинників. За криваву розправу над повсталими Микола II надав йому звання генерал-майора. Вбитий есерами.— *342.*

Муромцев, С. А. (1850—1910) — відомий діяч партії кадетів, юрист, професор Московського університету. З 1879 по 1892 рік був редактором ліберально-буржуазного журналу «Юридический Вестник». У 1904—1905 роках брав участь у роботі земських з'їздів. Один із засновників партії кадетів, член її ЦК. У 1906 році депутат І Державної думи і її голова. У 1908—1910 роках займався публіцистичною діяльністю. Характеризуючи Муромцева, Ленін писав, що він «не був навіть демократом. Він боявся революційної боротьби мас. Він чекав свободи для Росії не від такої боротьби, а від доброї волі царського самодержавства, від *угоди* з цим найлютішим і нещадним ворогом російського народу» (Твори, 4 вид., том 16, стор. 321).— *128, 218—219, 222.*

Мякотін, В. О. (1867—1937) — один з лідерів дрібнобуржуазної партії «народних соціалістів» (енеси), історик і публіцист. У 1905—1906 роках був одним із керівників буржуазно-інтелігентської організації «Союзу спілок», що намагалася відвернути пролетаріат від революційної боротьби. Після Жовтневої соціалістичної революції належав до засновників білогвардійського «Союзу відродження Росії»; білоемігрант.— *89, 216.*

Н

Петражицький (Petrażycki), *Л. Й.* (1867—1931) — один із лідерів партії кадетів, юрист і соціолог. З 1899 року професор Петербурзького університету. Депутат І Державної думи; один із редакторів «Права» і «Вестника Права». Після Жовтневої соціалістичної революції емігрував у Польщу; в 1930 році був професором Варшавського університету. Автор ряду юридичних праць.— *280, 282.*

Петрункевич, І. І. (1844—1928) — поміщик, земський діяч, кадет. У 1904 році був головою «Союза освобождения». Учасник земських з'їздів 1904—1905 років. Один із засновників і відомих лідерів партії кадетів, голова її ЦК, видавець ЦО партії — газети «Речь». Був членом І Державної думи. Громадська діяльність Петрункевича була найбільш типовим відображенням політичного плазування ліберальної буржуазії перед самодержавством. Після Жовтневої соціалістичної революції — білоемігрант.— *22, 27.*

Пешехонов, О. В. (1867—1933) — буржуазний громадський діяч і публіцист. У 90-х роках — ліберальний народник; співробітник, а з 1904 року — член редакції журналу «Русское Богатство»; співробітничав у ліберально-буржуазному журналі «Освобождение» і газеті есерів «Революционная Россия». У 1903—1905 роках входив до «Союза освобождения», з 1906 — один із керівників дрібнобуржуазної партії «народних соціалістів» (енесів). Після Лютневої революції 1917 року — міністр продовольства буржуазного Тимчасового уряду. Після Жовтневої соціалістичної революції боровся проти Радянської влади; з 1922 року — білоемігрант.—*373, 374, 375, 376, 377, 379, 380, 381.*

Пікер, О. С.— див. Мартинов, О.

Плеве, В. К. (1846—1904) — реакційний державний діяч царської Росії, в 1881—1884 роках — директор департаменту поліції; з 1902 року — міністр внутрішніх справ. При ньому було жорстоко придушено селянські рухи в Полтавській і Харківській губерніях, розгромлено ряд земств; Плеве заохочував реакційну русифікаторську політику на окраїнах Росії. Щоб відвернути маси від боротьби з самодержавством, сприяв розв'язанню російсько-японської війни; з тією ж метою організовував єврейські погроми, заохочував «зубатовщину». Своєю політикою викликав ненависть до себе в широких верствах російського суспільства. 15 липня 1904 року був убитий есером Є. С. Сазоновим.— *361.*

Плеханов, Г. В. (1856—1918) — видатний діяч російського і міжнародного робітничого руху, перший пропагандист марксизму в Росії. В 1875 році, ще студентом, встановив зв'язок з народниками, з робітниками Петербурга і включився в революційну діяльність; у 1877 році вступив до народницької орга-

нізації «Земля і воля», а в 1879 році, після її розколу, став на чолі новоствореної організації народників «Чорний переділ». У 1880 році емігрував до Швейцарії, порвав з народництвом і в 1883 році в Женеві створив першу російську марксистську організацію — групу «Визволення праці». В 90-х роках XIX століття Плеханов боровся з народництвом, виступав проти ревізіонізму в міжнародному робітничому русі. На початку 900-х років разом з В. І. Леніним редагував газету «Искра» та журнал «Заря», брав участь у підготовці II з'їзду РСДРП. На з'їзді — делегат від групи «Визволення праці», іскрівець більшості.

З 1883 по 1903 рік Плеханов написав ряд праць, що відіграли велику роль у захисті матеріалістичного світогляду і були цінним вкладом у скарбницю наукового соціалізму: «Соціалізм і політична боротьба» (1883), «Наші незгоди» (1885), «До питання про розвиток моністичного погляду на історію» (1895), «Нариси з історії матеріалізму» (1896), «До питання про роль особи в історії» (1898) та ін.

Але уже в той час у нього були серйозні помилки, які стали зародком його майбутніх меншовицьких поглядів. Після II з'їзду РСДРП Плеханов став на позиції примиренства з опортунізмом, а потім приєднався до меншовиків. У період революції 1905—1907 років з усіх основних питань стояв на меншовицьких позиціях; недооцінював революційну роль селянства, виступав з вимогою союзу з ліберальною буржуазією; визнаючи на словах ідею гегемонії пролетаріату, насправді виступав проти суті цієї ідеї. Засуджував грудневе збройне повстання 1905 року. В роки реакції і нового революційного піднесення виступав проти махістської ревізії марксизму і ліквідаторства, очолював групу «меншовиків-партійців». Під час першої світової війни став на позиції соціал-шовінізму, захищав меншовицьку тактику оборонства, остаточно порвав з марксизмом. Повернувшись після Лютневої революції 1917 року в Росію, очолив крайньо праву групу меншовиків-оборонців «Єдність», активно виступав проти більшовиків, проти соціалістичної революції, вважаючи, що Росія не дозріла для переходу до соціалізму. До Жовтневої революції поставився негативно, але в боротьбі проти Радянської влади участі не брав.

В. І. Ленін високо оцінював філософські праці Плеханова і його роль у поширенні марксизму в Росії; в той же час він різко критикував Плеханова за відхід від марксизму і великі помилки в політичній діяльності.— *4, 6, 8, 10, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 27, 29, 33, 34, 42, 45, 47, 51, 93, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 132, 140—159, 216, 228, 261, 321, 341, 354—358, 381.*

Победоносцев, К. П. (1827—1907) — реакційний державний діяч царської Росії, обер-прокурор синоду, фактичний глава уряду і головний натхненник розгнузданої кріпосницької реакції під час царювання Олександра III, продовжував відігравати значну роль і при Миколі II; вів уперту боротьбу з революційним рухом. Був рішучим противником буржуазних реформ 60-х

Р

С

соціал-демократ; в 1905—1907 роках працював у більшовицьких організаціях ряду міст Росії. Був делегатом IV (Об'єднавчого) з'їзду РСДРП. На з'їзді виступав одним із доповідачів з аграрного питання, захищаючи вимогу поділу поміщицьких земель і передачі їх у приватну власність селян. Після поразки революції 1905—1907 років приєднався до групи партійних інтелігентів-махістів, які організували похід проти філософії марксизму; брав участь у їх збірнику «Нариси з філософії марксизму» (1908). В. І. Ленін у своїй праці «Матеріалізм і емпіріокритицизм» (1909) піддав гострій критиці антимарксистські філософські погляди Суворова. Після 1910 року Суворов відійшов від партії, працював статистиком. У 1917 році приєднався до меншовиків-інтернаціоналістів. Після Жовтневої соціалістичної революції працював у Москві та Ярославлі; загинув під час контрреволюційного заколоту в Ярославлі в липні 1918 року.— *10—11, 12, 26.*

Т

Таг—ін — див. Троїцький, А. Г.

Теодорович, І. А. (Дем'ян) (1875—1940) — соціал-демократ; революційну діяльність почав з 1895 року, входив до Московського «Союзу боротьби за визволення робітничого класу»; неодноразово зазнавав арештів і заслань. Після II з'їзду РСДРП — більшовик. У 1905 році — член редакції ЦО більшовиків газети «Пролетарий». У 1905—1907 роках — член Петербурзького комітету РСДРП. Делегат IV (Об'єднавчого) з'їзду РСДРП, був обраний в комісію по редагуванню протоколів. Пізніше, до 1917 року працював у Москві, Петербурзі, Смоленську, Сибіру. Після Жовтневої соціалістичної революції — нарком продовольства; поділяв опортуністичну позицію створення так званого «однорідного соціалістичного уряду» з участю меншовиків та есерів; разом з Риковим та іншими опортуністами підписав заяву про вихід з Раднаркому.

У роки громадянської війни брав участь у партизанських загонах, які боролися проти Колчака; з 1920 року працював у Наркомземі; в 1928—1929 роках допускав у своїй роботі правоопортуністичні помилки. У 1928—1930 роках — генеральний секретар Селінтерну, директор Міжнародного аграрного інституту; в наступні роки — головний редактор видавництва товариства політкаторжан, відповідальний редактор журналу «Каторга и ссылка».— *14, 15.*

Тімірязєв, В. І. (народився в 1849 р.) — промисловий і фінансовий діяч царської Росії, за характеристикою В. І. Леніна — «улюблена особа російського купецтва». З 1894 року — член Ради міністра фінансів і агент міністерства в Берліні та Відні. З 1902 року — товариш міністра фінансів, а з 1905 року — міністр

торгівлі і промисловості. У 1906 році вийшов у відставку, займався приватною торгово-промисловою діяльністю; член Державної ради. З 1909 року знову призначений міністром торгівлі і промисловості. У 1912 році, будучи директором правління «Ленського золотопромислового товариства», виправдовував розправу з робітниками приїсків (Ленський розстріл).— *215, 226.*

Ткачов, П. М. (1844—1885) — один з ідеологів революційного народництва, публіцист і літературний критик. З 1861 року брав активну участь в студентському русі, співробітничав у ряді прогресивних журналів, зазнавав переслідувань з боку царського уряду. З 1873 року — в еміграції; деякий час співробітничав у журналі П. Л. Лаврова «Вперед!»; у 1875—1881 роках разом з групою польських емігрантів видавав журнал «Набат», у 1880 році співробітничав у газеті О. Бланкі «Ni Dieu, ni Maître» («Ні бога, ні пана»).

Ткачов очолив близький до бланкізму напрям у революційному народництві; він вважав політичну боротьбу необхідною передумовою революції, але недооцінював вирішальну роль народних мас. На думку Ткачова, революційна меншість повинна захопити політичну владу, створити нову державу і здійснити революційні перетворення в інтересах народу, якому залишається лише скористатися готовими результатами. Він помилково вважав, що самодержавство не має в Росії соціального грунту і не виражає інтересів якого-небудь класу. З критикою дрібнобуржуазних поглядів Ткачова виступив Ф. Енгельс у статтях «Емігрантська література» (див. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 18, стор. 497—525).— *30.*

Трепов, Д. Ф. (1855—1906) — у 1896—1905 роках — московський обер-поліцмейстер; за визначенням В. І. Леніна — «один з найбільш ненависних усій Росії слуг царизму, який прославився в Москві своєю лютістю, грубістю та участю в зубатовських спробах розбещення робітників» (Твори, 5 вид, том 9, стор. 226). З 11 січня 1905 року — петербурзький генерал-губернатор, потім — товариш міністра внутрішніх справ; автор горезвісного наказу у жовтні 1905 року: «холостих залпів не давати і патронів не шкодувати». Натхненник чорносотенних погромів.— *12, 26, 27, 60, 86, 114, 166, 171, 197, 216, 243, 245, 250, 252, 255, 286, 295, 360, 362.*

Троїцький, А. Г. (Таг—ін) — статистик. У 1905 році примикав до «максималістів». З 1907 року від політичної діяльності відійшов. Після Лютневої революції 1917 року знову примкнув до «максималістів», але незабаром порвав з ними і вступив до партії есерів. Після Жовтневої соціалістичної революції деякий час був членом РКП (б); у 1921 році з партії вийшов, від політичної діяльності відійшов; працював статистиком у ряді радянських установ.— *373.*

Троцький (Бронштейн), Л. Д. (1879—1940) — запеклий ворог ленінізму. На II з'їзді РСДРП — делегат від Сибірського союзу, іскрівець меншості; після з'їзду вів боротьбу проти більшовиків з усіх питань теорії і практики соціалістичної революції. У роки реакції — ліквідатор, в 1912 році — організатор антипартійного Серпневого блоку; в період першої світової війни займав центристську позицію, вів боротьбу проти В. І. Леніна в питаннях війни, миру і революції. Повернувшись після Лютневої революції 1917 року з еміграції, увійшов до групи «міжрайонців» і разом з ними на VI з'їзді РСДРП(б) був прийнятий до більшовицької партії. Після Жовтневої соціалістичної революції — нарком закордонних справ, нарком військових і морських справ, голова Реввійськради Республіки; був членом Політбюро ЦК. У 1918 році був противником Брестського миру, у 1920—1921 роках очолював опозицію в профспілковій дискусії, з 1923 року вів запеклу фракційну боротьбу проти генеральної лінії партії, проти ленінської програми побудови соціалізму, проповідував неможливість перемоги соціалізму в СРСР. Комуністична партія, викривши троцькізм як дрібнобуржуазний ухил в партії, розгромила його ідейно і організаційно. У 1927 році Троцький був виключений з партії, в 1929 році за антирадянську діяльність висланий з СРСР і в 1932 році позбавлений радянського громадянства. Перебуваючи за кордоном, продовжував боротися проти Радянської держави і Комуністичної партії, проти міжнародного комуністичного руху.— *5.*

Трубецькой, С. М. (1862—1905) — князь, за своїми політичними поглядами — ліберал; філософ-ідеаліст. Намагався зміцнити царизм запровадженням поміркованої конституції. У червні 1905 року в складі делегації земських діячів, яких В. І. Ленін називав «буржуазною челяддю царя», брав участь у депутації до Миколи II і виступив перед ним з програмною промовою; цей політичний демарш земців Ленін характеризував як спробу домовитися з царизмом, угоду буржуазії з ним, як холопство перед самодержавством. У 1905 році Трубецькой був обраний ректором Московського університету; дав згоду на закриття університету, побоюючись відкритих революційних виступів студентів у стінах університету. У своїх філософських працях різко виступав проти матеріалізму.— *153.*

Тураті (Turati), *Філіппо* (1857—1932) — реформістський діяч італійського робітничого руху. У 1891 році заснував журнал «Critica Sociale» («Соціальна Критика»), був одним з організаторів Італійської соціалістичної партії (1892) і лідером її правого, реформістського крила. У 1896 році був обраний до парламенту, де очолив групу соціалістів-реформістів. Проводив політику класового співробітництва пролетаріату з буржуазією; в період першої світової війни стояв на центристських позиціях. До Жовтневої соціалістичної революції

Х

Ц

Ч

Ш

Я

ДАТИ ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНОСТІ В. І. ЛЕНІНА

(Травень — вересень 1906)

Травень — вересень.	Ленін живе в Петербурзі; у серпні переїжджає до Фінляндії.
Травень, не пізніше 4 (17).	Ленін, після недовгого перебування в Фінляндії, куди він приїхав із Стокгольма після закінчення роботи IV (Об'єднавчого) з'їзду РСДРП, повертається до Петербурга.
Травень, 4 (17).	Ленін пише статтю «Боротьба за свободу і боротьба за владу». Стаття опублікована як передова в № 9 газети «Волна» 5 травня 1906 року.
Травень, 6 (19).	Ленін виступає з доповіддю про підсумки IV (Об'єднавчого) з'їзду РСДРП на зборах партійних працівників Петербурга. Ленін пише статтю «До підсумків з'їзду». Стаття опублікована як передова в № 11 газети «Волна» 7 травня 1906 року. У № 10 газети «Волна» опублікована як передова стаття Леніна «Нове піднесення».
Між 5 і 10 (18 і 23) травня.	Ленін виступає з доповіддю у питанні про Державну думу на зборах робітників соціал-демократів Ткацького підрайону Виборзької сторони.
Травень, 9 (22).	Ленін під прізвищем Карпова виступає на мітингу в Народному домі Паніної у питанні про ставлення до Державної думи. Збори приймають резолюцію, запропоновану Леніним. Ленін відвідує Спілку конторників і бухгалтерів, розмовляє з членами правління Спілки.

Ленін пише статтю «Робітнича група в Державній думі». Стаття опублікована як передова в № 13 газети «Волна» 10 травня 1906 року.

У № 12 газети «Волна» публікуються праці Леніна: передова стаття «Дума і народ», замітка «Серед газет і журналів» і редакційне післяслово до проекту резолюції більшовиків про Державну думу, внесеного на IV з'їзд РСДРП.

Травень, 10 (23). Ленін пише статтю «Селянська або «Трудова» група і РСДРП». Стаття опублікована як передова в № 14 газети «Волна» 11 травня 1906 року.

У № 13 газети «Волна» публікується написане Леніним післяслово «Від редакції» до статті «До організаційного питання».

Травень, 11 (24). Ленін виступає з доповіддю про IV (Об'єднавчий) з'їзд РСДРП на зборах робітників соціал-демократів Московського району у Петербурзі. Вносить поправку до резолюції, запропонованої на зборах. Поправка Леніна зборами приймається.

Ленін виступає про підсумки IV (Об'єднавчого) з'їзду РСДРП на зборах соціал-демократів Франко-Російського підрайону Петербурга.

Травень, 12 (25). Стаття Леніна «Питання про землю в Думі» публікується як передова в № 15 газети «Волна».

Травень, 13 (26). Ленін пише статтю «Ні землі, ні волі». Стаття опублікована як передова в № 17 газети «Волна» 14 травня 1906 року.

Стаття Леніна «Резолюція і революція» публікується в № 16 газети «Волна».

Травень, 14 (27). Стаття Леніна «Виборча перемога соціал-демократів у Тифлісі» надрукована в № 17 газети «Волна».

Перша половина травня. Ленін пише брошуру «Доповідь про Об'єднавчий з'їзд РСДРП (Лист до петербурзьких робітників)». Брошура була видана в червні 1906 року.

Травень, 17 (30). Ленін пише статтю «Уряд, Дума і народ». Стаття опублікована як передова в № 20 газети «Волна» 18 травня 1906 року.

Травень, 18 (31). Ленін пише статтю «Кадети заважають Думі звернутися до народу» і післяслово «Від редакції» до відозви робітників-депутатів Державної думи «До всіх робітників Росії». Стаття і післяслово опубліковані у № 21 газети «Волна» 19 травня 1906 року.

Травень, 19 (червень, 1) Ленін пише статті «Питання про землю і боротьба за свободу» і «Горемичники, октябристи і кадети». Статті опубліковані у № 22 газети «Волна» 20 травня 1906 року.

Стаття Леніна «І торгуватися не хочуть!» публікується у № 21 газети «Волна».

Травень, 20 (червень, 2). Ленін пише статті «Погані поради» (передова) та «Розмови і чутки про розпуск Державної думи». Статті опубліковані в № 23 газети «Волна» 21 травня 1906 року.

Стаття Леніна «Свобода критики і єдність дій» публікується в № 22 газети «Волна».

Травень, 21 (червень, 3). Ленін виступає з доповіддю про роботу IV (Об'єднавчого) з'їзду РСДРП на зборах робітників соціал-демократів Нарвського району Петербурга.

Травень, 23 (червень, 5). Ленін читає лекцію з аграрного питання на зборах робітників Сан-Гальського підрайону Петербурга; на цих же зборах, на прохання робітників, виголошує промову про ставлення більшовиків і меншовиків до Державної думи.

Стаття Леніна «Каутський про Державну думу» публікується в № 6 журналу «Вестник Жизни».

Травень, 24 (червень, 6). Стаття Леніна «Кадети, трудовики і робітнича партія» публікується як передова в № 25 газети «Волна».

Петербурзький комітет РСДРП приймає більшістю голосів написану Леніним резолюцію про ставлення до Державної думи.

Травень, 26 (червень, 8).	Ленін підписує умови на друге видання його книги «Розвиток капіталізму в Росії» видавництвом О. М. Попової.
	Стаття Леніна «Як міркує т. Плеханов про тактику соціал-демократії?» публікується в № 1 газети «Вперед». Стаття виходить у 1906 році окремою брошурою в Петербурзі у книговидавництві «Вперед».
Травень, 27 (червень, 9).	Ленін пише статтю «Про сучасне політичне становище». Стаття опублікована як передова в № 3 газети «Вперед» 28 травня 1906 року. У № 2 газети «Вперед» друкуються написані Леніним резолюція ПК РСДРП про ставлення до Державної думи (вийшла також окремими листівками ПК РСДРП у травні і червні 1906 року), післяслово «Від редакції» до надрукованих у газеті «Вперед» резолюцій ПК та ЦК РСДРП про ставлення до Державної думи і заяви 9-ти членів ПК.
Травень, 30 (червень, 12).	Стаття Леніна «Тактика пролетаріату і завдання моменту» публікується в № 4 газети «Вперед».
Травень, 31 (червень, 13).	Ленін пише статтю «Нехай вирішують робітники». Стаття опублікована в № 6 газети «Вперед» 1 червня 1906 року.
	Стаття Леніна «Німецька соціал-демократія про кадетів» і замітка «Серед газет і журналів» надруковані в № 5 газети «Вперед».
Травень.	Ленін з метою вияснення настрою і позиції думських депутатів-робітників відвідує депутата І Державної думи М. І. Михайличенка.
Травень — липень, до 7 (20).	Ленін редагує легальні більшовицькі газети «Волна», «Вперед», «Эхо».
Червень, 1 (14).	Ленін пише статтю ««Не вгору треба дивитись, а вниз»». Стаття надрукована як передова у № 7 газети «Вперед» 2 червня 1906 року.
Червень, 3 (16).	Ленін пише статтю «Реакція починає збройну боротьбу». Стаття опублікована як передова у № 9 газети «Вперед» 4 червня 1906 року.
Червень, 6 (19).	Ленін під прізвищем Карпова виступає у залі Тенішевського училища у Петербурзі з допо-

віддю з аграрного питання перед групою делегатів Всеросійського з'їзду народних вчителів.

У № 10 газети «Вперед» публікується написана Леніним резолюція ПК РСДРП в питанні про думське міністерство (вийшла, крім того, окремою листівкою ПК РСДРП у червні 1906 року).

Червень, 8 (21). Ленін пише статтю «Вагання згори, рішучість знизу». Стаття надрукована як передова у № 13 газети «Вперед» 9 червня 1906 року.

Стаття Леніна «Напередодні», передана по телеграфу з Петербурга в Київ, опублікована у № 1 київської більшовицької газети «Работник».

Червень, 9 (22). Ленін пише статтю «До єдності!». Стаття опублікована як передова у № 14 газети «Вперед» 10 червня 1906 року.

Червень, 10 (23). Ленін пише статтю «Дума і народ». Стаття опублікована як передова у № 15 газети «Вперед» 11 червня 1906 року.

Червень, раніше 11 (24). Ленін виступає на зборах соціал-демократичної організації Балтійського заводу в Петербурзі з критикою меншовиків, які підтримували кадетський лозунг «відповідального думського міністерства».

Червень, 11—12 (24—25). Ленін керує роботою міжрайонної конференції петербурзької організації РСДРП (конференція почала свою роботу в Петербурзі, а потім засідання були перенесені до Фінляндії, в Теріокі). На конференції Ленін виступає з доповідями «Про тактику партії у ставленні до Державної думи» і «Про єдність партії».

Між 11 і 15 (24 і 28) червня. Ленін виробляє проект декларації думської соціал-демократичної фракції. Проект був наведений Леніним у його статті «З приводу декларації нашої думської фракції», надрукованій 22 червня 1906 року у № 1 газети «Эхо», а потім опублікований 23 червня 1906 року у № 1 газети «Северная Земля».

Червень, 14 (27). Стаття Леніна «Боротьба за владу і «боротьба» за подачки» опублікована як передова у № 17 газети «Вперед».

Перша половина червня.	Ленін зустрічається з представником Головного правління Соціал-демократії Королівства Польського і Литви — В. Ледером і розмовляє з ним про стан справ у СДКПіЛ, про наступний V з'їзд СДКПіЛ та послання на з'їзд як гостя представника від більшовиків.
Червень, раніше 18 (1 липня).	Ленін посилає на V з'їзд Соціал-демократії Королівства Польського і Литви В. В. Воровського як представника від газети «Вперед».
Червень, 21 (липень, 4).	Ленін пише статтю ««Що робиш, роби скоріше!»». Стаття надрукована у № 1 газети «Эхо» 22 червня 1906 року.
Червень, 22 (липень, 5).	Ленін пише статті «Допомога голодуючим і думська тактика», «Переговори про міністерство» та замітку у розділ «Серед газет і журналів» газети «Эхо». Статті і замітка надруковані у № 2 газети «Эхо» 23 червня 1906 року Статті Леніна «З приводу декларації нашої думської фракції» та «Корисна полеміка» надруковані у № 1 газети «Эхо».
Червень, 23 (липень, 6).	Ленін пише статтю «Хто за союзи з кадетами?». Стаття надрукована як передова у № 3 газети «Эхо» 24 червня 1906 року.
Червень, 24 (липень, 7).	Ленін для газети «Эхо» пише передову статтю «Кадетська Дума дала грошей урядові погромників» і замітку у розділ «Серед газет і журналів». Стаття і замітка опубліковані в № 4 газети «Эхо» 25 червня 1906 року.
Червень, 25 (липень, 8).	Ленін виступає з доповіддю з аграрного питання на зборах робітників, організованих комітетом РСДРП Петербурзької сторони. На зборах брало участь близько 200 робітників
Червень, 27 (липень, 10).	Ленін пише замітку до розділу «Серед газет і журналів» газети «Эхо». Замітка опублікована у № 6 газети «Эхо» 28 червня 1906 року. Стаття Леніна «Кадетські підголоски» опублікована як передова у № 5 газети «Эхо».
Червень, 28 (липень, 11).	Ленін головує на зборах робітників соціал-демократів Нарвського району Петербурга; робить доповідь з аграрного питання. За пропозицією Леніна збори приймають резолюцію,

яка схвалила рішення Міжрайонної конференції петербурзької організації РСДРП. У зборах брало участь близько 200 робітників.

Ленін для № 7 газети «Эхо» пише розділ «Серед газет і журналів».

Стаття Леніна «Ще про думське міністерство» опублікована як передова у № 6 газети «Эхо».

Червень, 29 (липень, 12). Ленін пише замітку для розділу «Серед газет і журналів» у № 8 газети «Эхо».

Пізніше червня. Ленін знайомиться з брошурою Б. Радіна «Перша Рада робітничих депутатів 13 жовтня — 3 грудня 1905 р.», робить на ній позначки і підкреслення.

Липень, 1 (14). Статті Леніна «Невірні міркування «безпартійних» бойкотистів» та «Догани буржуазії і заклики пролетаріату» опубліковані у № 9 газети «Эхо».

Липень, 2 (15). Стаття Леніна «Армія і народ» (передова) і замітка «Серед газет і журналів» надруковані у № 10 газети «Эхо».

Липень, 4 (17). Стаття Леніна «Про організацію мас і про вибір моменту боротьби» і замітка «Серед газет і журналів» надруковані у № 11 газети «Эхо».

Липень, 5 (18). Ленін пише статтю «Думські партії і народ». Стаття опублікована як передова у № 13 газети «Эхо» 6 липня 1906 року.

Стаття Леніна «Сміливий натиск і боязкий захист» опублікована як передова у № 12 газети «Эхо».

Липень, 6 (19). Ленін пише статтю «Змови реакції і погрози погромників». Стаття опублікована як передова у № 14 газети «Эхо» 7 липня 1906 року.

Липень, 7 (20). Ленін під прізвищем Карпова виступає на зборах партійних працівників петербурзької організації РСДРП з доповіддю про тактику соціал-демократичної фракції в Державній думі. На зборах було присутніх близько 120 чоловік.

Липень, 8—10 (21—23). Ленін разом з Надією Костянтинівною Крупською відпочиває в Сабліно (передмістя

	Петербурга) у своєї матері, Марії Олександрівни Ульянової. Дізнавшись вранці 10 липня про розпуск І Державної думи, Ленін разом з Надією Костянтинівною і своєю сестрою, Марією Іллінічною Ульяновою, негайно від'їжджає із Сабліно, щоб обговорити з товаришами по партії обстановку, що склалася, і виробити у зв'язку з цим тактику більшовиків.
Липень, 10 (23).	Ленін в Куоккала (Фінляндія) проводить нараду з партійними працівниками в питанні про завдання партії у зв'язку з розпуском І Державної думи.
Липень, пізніше 10 (23).	Ленін зустрічається з представником луганської партійної організації і розмовляє з ним про тактику більшовиків у зв'язку із розпуском І Державної думи. Ленін просить передати палкий привіт луганським більшовикам, бажає їм бадьорості і витримки в революційній боротьбі.
Між 13 і 17 (26—30) липня.	Ленін пише брошуру «Розпуск Думи і завдання пролетаріату». Брошура була видана у Москві в серпні 1906 року.
Липень, 16 (29).	Ленін, одержавши повідомлення про можливість негайного стихійного революційного виступу солдатів і матросів у Свеаборзі, пише проект постанови Виконавчої комісії Петербурзького комітету РСДРП про термінове відрядження туди делегації для керівництва повстанням.
Липень, 17 (30).	Ленін направляє В. Р. Менжинську у Фінляндію до члена військової організації О. Г. Шліхтера з тим, щоб передати йому вказівку про негайний виїзд до Свеаборга для керівництва повстанням.
Липень, 19 (серпень, 1).	Ленін у приміщенні ресторану «Вена» проводить конспіративну нараду з петербурзькими партійними працівниками у зв'язку з Свеаборзьким повстанням.
Липень, 20 (серпень, 2)	За пропозицією Леніна Петербурзький комітет РСДРП приймає рішення про проведення загального політичного страйку на підтримку Свеаборзького та Кронштадтського повстань.

Липень, 21 (серпень, 3).	Одержавши відомості про придушення повстань у Свеаборзі та Кронштадті, Ленін пропонує Петербурзькому комітетові РСДРП зняти лозунг про проведення загального політичного страйку.
Липень.	Ленін виступає в приміщенні Педагогічного музею (в Народному домі Паніної) на зборах активу петербурзької організації більшовиків з доповіддю про поточний момент.
	Ленін виступає на зборах робітниць тютюнової фабрики Шапшал у Петербурзі; підтримує ініціативу робітників розпочати страйк у відповідь на відмову адміністрації задовольнити їх економічні вимоги.
Кінець липня.	Ленін бере участь у зборах керівних партійних працівників-більшовиків у Петербурзі, де обговорюється питання про тактику партії. На зборах Ленін зустрічається з Р. Люксембург.
Між 6 і 21 серпня (19 серпня і 3 вересня).	Ленін, перебуваючи у Виборгу, керує роботою по підготовці до видання № 1 газети «Пролетарий», який вийшов 21 серпня 1906 року.
	Ленін знайомиться з околицями Виборга; оглядає старовинні фортечні рови та інші визначні місця міста.
Серпень, 12 (25).	Ленін пише статтю «Про бойкот».
Серпень, пізніше 20 (2 вересня).	Переїзд Леніна до Фінляндії, в Куоккала, на дачу «Ваза», яку займали більшовик Г. Д. Лейтейзен та його сім'я.
Серпень, 21 (вересень, 3)	Статті Леніна «Перед бурею» (передова), «Про бойкот», «Політична криза і провал опортуністичної тактики», «До подій дня» та замітка «Про «робітничий з'їзд»» опубліковані в № 1 газети «Пролетарий».
Серпень, 27 (вересень, 9).	Ленін головує на партійних зборах, організованих ПК РСДРП в приміщенні театру в Теріоках, виступає з гострою критикою меншовицького лозунга «робітничого з'їзду» й наполягає на необхідності скликання V з'їзду РСДРП. Запропонована Леніним резолюція приймається одноголосно.

Серпень, 29 (вересень, 11)	Статті Леніна «Уроки московського повстання» (передова) і «Тактичні хитання» опубліковані в № 2 газети «Пролетарий».
Між 28 серпня і 1 вересня (10 і 14 вересня).	Ленін пише в Женеву листа Г. О. Кукліну з проханням надіслати йому на петербурзьку адресу пакет з важливими матеріалами, який він залишив у Женеві.
Літо.	Ленін виступає на зборах партійних працівників, скликаних у приміщенні більшовицького книговидавництва «Вперед». Він пропонує організувати партійну роботу так, щоб, не послабляючи діяльності у місті, посилити роботу і на селі.
	Ленін пише роботу з філософії з критикою книги О. Богданова «Емпіріомонізм», збираючись надрукувати її під назвою «Замітки рядового марксиста про філософію».
	Ленін направляє Ф. А. Сергєєва (Артема) на Урал для налагодження партійної роботи.
	Ленін неодноразово приїжджає в Теріокі на дачу до В. Д. Бонч-Бруєвича; відвідує там же й дачу Л. Б. Красіна.
Кінець літа.	Ленін на дачі «Ваза» (Куоккала) зустрічається з представником Московського комітету РСДРП М. М. Ессен і розмовляє з нею про стан справ у московській партійній організації.
	Ленін під час одного із приїздів до Петербурга відвідує Г. М. Кржижановського і розмовляє з ним про тактику партії і перспективи російської революції.
Вересень, 8 (21).	Статті Леніна «Політика уряду і прийдешня боротьба» (передова), «Руки геть!» та замітка «Від редакції» про партизанський виступ ППС опубліковані в № 3 газети «Пролетарий».
Перша половина вересня.	Ленін пише замітку «З'єднання Бунду з Російською соціал-демократичною робітничою партією».
Вересень, 19 (жовтень, 2).	Стаття Леніна «Есерівські меншовики» опублікована в № 4 газети «Пролетарий».

ЗМІСТ

---

* Зірочкою помічені заголовки, дані Інститутом марксизму-ленінізму при ЦК КПРС.

ІЛЮСТРАЦІЇ

Російською мовою
том підготували до друку
І. М. Бутулова та В. В. Горбунов

Покажчик літератури підготувала
Н. Д. Шахновська

Покажчик імен підготував
Ю. Г. Никифоров

Редактор *В. Я. Зевін*

В. И. Ленин

Полное собрание сочинений

Том 13

(На украинском языке)

Здано на виробництво 2/II 1970 р.
Підписано до друку 7/IX 1970 р.
Формат 84 × 108 1/32. Фіз.-друк. арк. 18 + 1 вкл
1/16 друк. арк. Ум.-друк. арк. 30,35.
Облік.-вид. арк. 26,71 + вкл. 0,05 арк. Зам. 1374.
Тираж 50 040. Ціна 65 коп.

Видавництво політичної літератури України,
Київ, Володимирська, 42.

Надруковано з матриць Київського поліграфічного
комбінату на Київській книжковій фабриці
Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР,
вул. Воровського, 24.